rebreanu

golanii

297

rebreanu

rebreanu

«Pentru mine arta — zic artă și mă gîndesc mereu numai la literatură — înseamnă creație de oameni și de viață. Astfel, arta, întocmai ca și creația divină, devine cea mai minunată taină. Creînd oameni vii, cu viață proprie, cu lume proprie, scriitorul se apropie de misterul eternității. Nu frumosul, o născocire omenească, interesează în artă, ci pulsația vieții. Cînd ai reușit să închizi în cuvinte cîteva clipe de viață adevărată, ai realizat o operă mai prețioasă decît toate frazele frumoase din lume.»

Liviu Rebreanu, *Cred*, 1924

biblioteca bpt pentru toți

editura pentru literatură

Vol. I, II, III Lei 15

Ilustrația copertei : *Harry Guttmann*

liviu rebreanu

golanii

NUVELE, I

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ, PREFAȚĂ ȘI NOTE DE NICULAE GHERAN

1965

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

PREFAŢĂ

Începuturile literare ale lui Liviu Rebreanu suscită încă multe controverse. Deocamdată, istoria literară izbuteşte doar în parte să răspundă la întrebările ce le ridică investigarea anilor de ucenicie care au precedat debutul modest în revista sibiană *Luceafărul* (1908). Scriitorul avea la acea dată 23 ani şi, din opera sa, cu numeroase elemente de ordin autobiografic, rezultă că primele slove tipărite încununează căutările îndelungi, anonime, ale adolescentului Titu Herdelea, nume sub care nu o dată se prezintă în romanele sale însuşi Liviu Rebreanu. Confruntarea unor date din operă cu cele din viaţa reală poate constitui — pînă la o anumită limită — un punct de plecare în orice investigaţie istoriografică consacrată prozatorului. În lipsa unor bogate surse obiective, se cuvine să fim atenţi la propriile sale mărturisiri. Evocîndu-şi adolescenţa, Rebreanu se întoarce cu gîndul la anii petrecuţi în liceul german din Bistriţa cînd scrie *„întîia şi ultima poezie"*. *„Eram în clasa a patra de liceu."*[1] Desigur faptul în sine nu este revelator pentru evoluţia sa ulterioară. Episodul va fi însă consemnat în chip aluziv şi în operă, „domnişorul Titu" din *Ion*, năzuind deopotrivă să

[1] Dan Petraşincu, *Lîngă L. Rebreanu în ziua celor 50 de ani*, *Viaţa literară*, an. X (1935), nr. 4 (15 decembrie 1935—1 ianuarie 1936).

atingă marile înălţimi, dăltuind în taină vers lîngă vers. Celei dintîi încercări poetice avea să-i urmeze strădania de a plăsmui o piesă de teatru.[1] La aceeaşi vîrstă ingenuă scrie un vodevil după modelul prezentat de o trupă ambulantă ungurească, cucerit de graţiile unei tinere actriţe. Dragoste tăcută, neîmpărtăşită.

La început lucrările sînt scrise în germană şi maghiară, limbi în care şi-a făcut studiile, la gimnaziul din Năsăud, la liceul german din Bistriţa, la şcoala de honvezi din Ödenburg (Şopron) şi la Academia militară „Ludoviceum" din Budapesta. Insuficienta cunoaştere a limbii literare româneşti avea să afecteze acurateţa primelor opere tipărite.[2] *„Abia tîrziu am învăţat a scri corect româneşte şi cred că asta mi-a îngreuiat mult fraza la început"*[3], spune autorul, adăugînd în continuare: *„Cultura germană evident că m-a influenţat, făcîndu-mă să privesc lucrurile mai grav, mai serios. De aici cred că mi se trage mie înclinarea de constructivism şi de temă socială."*

Un complex de împrejurări, „din care lipsa banilor prima", face ca tînărul absolvent al liceului din Şopron[4] să aibă de ales între profesii ce nu corespundeau aspiraţiilor sale. Maică-sa l-ar fi dorit popă; tatăl, învăţător. Pe adolescent sufletul îl trage spre medicină. Între preoţie şi armată — singurele care nu presupuneau sprijin material — alege meseria armelor pentru că *„mi s-a părut atunci mai compatibilă cu pasiunea scrisului, care mă ispitea de mult"*[5]. Afirmaţia e preţioasă lăsîndu-ne să întrevedem şi alte dibuiri literare într-o perioadă anterioară celei atestate de documente arhivistice.[1]

[1] Liviu Rebreanu, *Mărturisiri* (1932); vezi *Amalgam*, p. 55.
[2] Vezi în acest sens *Lămuriri asupra ediţiei*, vol. I, pp. 247—269.
[3] V. Donea, *L. Rebreanu — interviu, Adevărul literar şi artistic* (8 decembrie 1935).
[4] Vezi C. Ciuchindel, *L. Rebreanu elev al şcolilor militare din Şopron şi Budapesta, Steaua*, X (1959), nr. 9 (septembrie).
[5] L. Rebreanu, *Amalgam*, p. 16.

Vreme îndelungată tînărul avea să rătăcească pe cărări nepotrivite cu înclinaţiile sale. O altă pasiune declanşată brusc, tot pentru o slujitoare a Thaliei, îl îndeamnă să-i închine o piesă de teatru. Multe altele îi vor urma. Uşoara ironie cu care Rebreanu şi-a privit mai tîrziu aceste „creaţii" este poate simptomatică pentru valoarea lor: *„Asasinam pe toţi directorii de teatru, să mi le primească. Eram convins că sînt foarte bune."*[2] În sine, detaliul nu este de natură să reţină în mod deosebit atenţia. De el se leagă însă un fapt mult mai revelator în ce priveşte determinarea momentului *real* în care scriitorul a debutat. Într-un interviu publicat în *Dimineaţa* (26 septembrie 1932) acesta adăuga în legătură cu insuccesul pieselor sale:

„Nu tot acelaşi lucru s-a petrecut cu proza mea literară. Primele mele articole apărute în ziarele din Budapesta erau elogios apreciate. Numai că, într-o bună zi, m-am trezit cu colonelul meu care m-a sfătuit prieteneşte să renunţ la scris, pentru că nu se cade ca un ofiţer — notat excelent în toate rapoartele cazone — să se ocupe cu fleacuri."[3]

Care sînt aceste articole? Unde au fost publicate? Sînt deocamdată întrebări fără răspuns, cu toate investigaţiile bibliografice efectuate[4]. Nu este exclus ca autorul lor să fi

[1] În cartea sa *Cu soţul meu*, Fanny Rebreanu notează: *„Aici* (n.n. la Şopron) *începe să scrie primele povestiri care, din păcate, s-au pierdut"*. Din relatările autoarei, informaţia o deţine direct de la Liviu Rebreanu.
[2] *Adevărul literar şi artistic* (8 decembrie 1935).
[3] *D. Liviu Rebreanu a terminat romanul* Răscoala. *O vizită la via marelui nostru romancier, Dimineaţa*, an. XXVIII (1932), nr. 9249 (26 septembrie).
[4] Concluzie desprinsă din convorbirile avute cu prof. dr. Domokos Samuel (de la Universitatea din Budapesta), autorul unei ample bibliografii de literatură românească tradusă în limba maghiară (în curs de apariţie).

apelat la pseudonim[1], aşa cum au făcut şi alţi scriitori militari din istoria literaturii noastre, în împrejurări similare. Primele mărturisiri ale unei activităţi literare mai susţinute datează din vremea cînd Rebreanu era în garnizoana Gyula. Aici pregăteşte volumul de schiţe *Szamárlétra (Scara măgărească)*, rămas în manuscris, şi din care o lucrare *(Az örnagy — Maiorul)* poartă data de 7 februarie 1907. Transpuse în limba română, cîteva schiţe, ca de pildă *Az ezredes legénye (Colonelul holtei)*, vor fi publicate peste ani în presa românească. Paginile nu au o valoare artistică deosebită şi nu e de mirare că autorul lor le va abandona mai tîrziu, subliniind totodată şi condiţiile în care au fost elaborate: *„Erau pe atunci la modă nişte nuvele de salon, publicate prin ziare pentru delectarea publicului şi m-am lăsat influenţat de ele"* [2].

Am insistat asupra acestor amănunte pentru a sublinia cît de puţin spectaculoasă ne apare astăzi intrarea în literatură a celui ce avea să deţină un loc de frunte în proza românească.

Saint-Beuve făcea cîndva o observaţie care i se potriveşte de minune lui Liviu Rebreanu; el spunea că un om mare, cunoscut în plenitudinea gloriei sale, poate fi cu greu imaginat lipsit de ea, după cum — dacă îl cunoaştem de la început, şi înainte de a fi strălucit — nu bănuim de obicei ce va deveni într-o bună zi.

[1] În *Tribuna* (22 octombrie 1964) Tiberiu Rebreanu publică articolul *Întîia încercare literară a lui Liviu Rebreanu*, referindu-se, prin excelenţă, la schiţa *Domnul maior*, comunicată, de altfel, de N. Liu cu ani în urmă (vezi *Viaţa romînească* din februarie 1957, articolul *Rebreanu necunoscut)*. Întîietatea schiţei este discutabilă în faţa mărturisirilor lui L. Rebreanu. Deocamdată o întregistrăm ca *cea mai veche* pe care o posedăm. În articol, T. Rebreanu, plecînd de la un citat din interviul dat de scriitor în *Viaţa literară* (*„Am scris şi publicat nenumărate nuvele în ungureşte şi nemţeşte"*), comunică pseudonimul „Olly Oliver" care ar fi însoţit o variantă a *Domnului maior* la ziarele *Budapesti Hirlap, Ujság* şi *Vasárnap* (fără să fi fost publicată), precum şi pseudonimul „Remy" de la sfîrşitul schiţei *Marcsi*.

[2] *Viaţa literară*, an. X (1935), nr. 4 (15 decembrie 1935—1 ianuarie 1936).

Într-adevăr, deschizînd paginile revistei *Luceafărul* şi citind schiţa *Codrea*[1], un cititor din anul 1908 n-ar fi avut de loc impresia că se află în faţa unui talent excepţional care, peste ani, va ridica romanul modern românesc pe culmi încă neatinse. Neglijenţa tipografului, care-l semnează la sfîrşitul schiţei „C. Rebreanu" ne-ar fi pus poate pe gînduri asupra paternităţii scrierii, dacă autorul ei n-ar fi republicat-o de patru ori, probabil dintr-un ataşament sentimental faţă de anii de tinereţe ai creaţiei sale.

Primele două schiţe publicate — *Glasul inimii* şi *Ofilire*, nu erau de natură să reţină atenţia cititorului într-o vreme cînd nuvelistica noastră se făcuse cunoscută prin Negruzzi, Caragiale, Slavici şi, într-o oarecare măsură, prin Sadoveanu, Agîrbiceanu, Brătescu-Voineşti, Bassarabescu şi Gîrleanu. Uimirea cititorului ar fi fost şi mai mare dacă ar fi ştiut cu cîtă trudă, tenacitate, realizase Rebreanu aceste prime lucrări [2].

Întors în Transilvania, după demisia din armată (1908), scriitorul se consacră exclusiv literaturii, cheltuind timp îndelungat cu lectura marilor opere ale culturii universale şi naţionale. Însuşirea limbii literare române îl preocupă în cel mai înalt grad: face exerciţii stăruitoare, căutînd să-şi desă-

[1] *Codrea*, *Luceafărul*, VII (1908), nr. 21 (1 noiembrie). Republicată în *Universul literar*, XXXI (1914), nr. 4 (21 ianuarie) cu titlul *Dezertorul*. Retipărită în volumele *Frămîntări* (1912) şi *Mărturisire* (1916) cu titlul *Lacrima*, precum şi în *Răfuiala* (1919) cu titlul *Glasul inimii*.

[2] Vezi următoarele studii şi articole: N. Liu, *Rebreanu necunoscut*, *Viaţa romînească*, an X (1957), nr. 2 (februarie); N. Liu, *Din începuturile literare ale lui Liviu Rebreanu*, *Steaua*, an. VIII (1/57), nr. 9 (septembrie); Tiberiu Rebreanu, *Începuturile literare ale lui Liviu Rebreanu*, *Iaşul literar*, an XII (1961), nr. 3 (martie); Tiberiu Rebreanu, *Prototipuri de personaje din romanul* Ion, *Steaua*, an. XI (1960), nr. 12 (decembrie).

vîrşească meşteşugul, în deosebi prin traduceri. Acum apar şi germenii primului său roman. Rezultatele nu sînt deosebit de promiţătoare. După valoarea ei certă, abia *Răfuiala* va constitui fulgerul care avea să prevestească trăsnetul ce va urma. Nuvela, publicată tot în paginile *Luceafărului*, îşi are izvorul de inspiraţie, ca şi povestirile anterioare, în lumea satului. Sentimentul de împlinire artistică însoţeşte continuu lectura, care, prin amploarea problematicii sociale şi tensiunea dramatică a acţiunii, anticipează numeroase pagini din *Ion*. Spre sfîrşitul vieţii, scriitorul însuşi va socoti primele două povestiri ca „destul de mediocre", pe a treia considerînd-o „ceva mai bună".

Publicarea la Bucureşti a celei de a patra schiţe de către Mihail Dragomirescu, critic care de-a lungul anilor avea să-i acorde mereu lui Liviu Rebreanu o mare solicitudine, rămîne fără ecou.

O credinţă oarbă, mai mult instinctivă, în însuşirile sale scriitoriceşti îl îndeamnă totuşi să „coboare" în România, ducînd în lumea bucureşteană, ca avere şi prestigiu literar, doar patru nuvele, dintre care trei — aşa cum am văzut — fără vreun relief deosebit. Venirea în Bucureşti reprezenta o mare îndrăzneală, dacă amintim sărăcia care avea să-l însoţească. Tîrziu, cu o uşoară nostalgie, Rebreanu va depăna aceste amintiri într-unul din interviurile sale :

„Crezi dumneata că e puţin lucru să porneşti la drum, aşa, deodată, fără să ştii unde vei ajunge şi ce vei mînca mîine ?" adăugînd, după ce aminteşte „marea lovitură" pe care o încercase cu publicarea primelor schiţe la *Luceafărul* şi *Convorbiri critice* : *„În Bucureşti nu cunoşteam pe nimeni. Am tras într-o mohorîtă zi de toamnă la Hotelul English. De aici a început boema adevărată a vieţii de tînăr scriitor sărac în România Mică. Gazetăria la* Rampa *şi la* Ordinea *lui Bădărău, secretariatul* Convorbirilor critice *— slujbe mai mult onorifice. Zilele treceau una după alta în monotonie, în mizerie. Gloria întîrzia să vie ; tinereţea — numai tinereţea a învins aceste necazuri. Şi totuşi niciodată, în tot acest răstimp, n-am regretat nimic. Nici renunţarea la cariera de ofiţer, nici banii de atunci, nici situaţia de altădată. Trăiam în mediul scriitoricesc, în preocupări pur intelectuale, eram în elementul meu. Însă niciodată n-am înţeles clar, bine definit, avîntul care m-a îndemnat să iau deodată această hotărîre."* [1]

Avînd înţelegerea unor confraţi din jur, printre care se cade să-l amintim pe Emil Gîrleanu, Rebreanu înaintează lent în cariera literară, fără să se bucure de o recunoaştere făţişă a talentului. Drumul afirmării este anevoios, căutările creatorului complicîndu-se cu o seamă de accidente biografice. În 1910, la cererea guvernului austro-ungar, este arestat şi încarcerat. Abia după cîteva luni de detenţie la Văcăreşti, continuate, după extrădare, la închisoarea din Gyula, avea să fie eliberat. Noua experienţă va fi folosită în schiţele *Golanii* şi *Culcuşul* publicate şi ele în *Convorbiri critice*. Ochiul cititorului — obişnuit îndeosebi cu schiţele şi nuvelele poporaniste, răspîndite în revistele vremii — este surprins în faţa noilor pagini, bolovănoase ca expresie artistică, şi în general ciudate prin întreaga lume ce o dezvăluiau. Subiectele din lumea periferiei, şi în special a declasaţilor, erau cu greu acceptate de un public prea mult deprins cu o proză de inspiraţie rurală.

Apariţia volumului *Frămîntări* (1912), publicat „printr-o întîmplare" la o tînără editură românească din Orăştie [2], este de asemenea lipsită de ecou. Observaţii de tipul *„caractere care te zguduie şi te mişcă adînc"* — întîlnite într-o scurtă notă apărută în presa locală — suplinesc, cu naivitate, o cronică literară.

---

[1] *Dimineaţa*, an XXVIII, nr. 9.249 (26 septembrie 1932).

[2] Tot în Orăştie Rebreanu a publicat, la *Cosînzeana*, între 1911 şi 1913, mai multe nuvele, primele fiind simple reeditări. (Vezi articolul lui Ion Iliescu, *Contribuţie la cunoaşterea lui Rebreanu*, *Steaua*, IX (1958, nr. 2). În paginile *Cosînzenei* publică versuri şi Livia Rebreanu — sora scriitorului.

În ciuda inegalității sale, volumul de debut, nu cu puține slăbiciuni, conținea totuși opere de valoare antologică, pe care o selecție din nuvelistica scriitorului — oricît de severă ar fi — este obligată să le rețină. Dintre ele *Răfuiala*, *Nevasta* și *Proștii*, cel puțin acestea, provin evident din filonul de aur al creației rebreniene.

Lucrările de început, împovărate cu regionalisme și construcții sintactice străine de spiritul limbii literare, sînt mult prea inegale între ele. Numeroase schițe și nuvele lasă impresia de improvizație nereușită sau, mai degrabă, de fragment needificator dintr-un tot compozițional abandonat pe parcurs.

Chiar și după apariția monumentalului *Ion* sau a *Răscoalei* — opere prin care Rebreanu se plasează în fruntea romancierilor români din perioada interbelică și alături de reprezentanții de seamă ai romanului universal — mai persista totuși o atitudine de ocolire sau de ignorare, vecină cu desconsiderarea, a creației de debut. Ceva mai încrezător se arătase Mihail Dragomirescu care, de altfel, și prefațează volumul *Golanii*, tipărit în 1916 — reluare, cu ușoare modificări, a volumului din Orăștie. Desigur, în cadrul unor analize de ansamblu a operei, critica se referea și la aceste producții, însă într-un mod sumar, fără să stăruie asupra lor. Aprecieri ca „simple aspecte" sau „elemente ale unei literaturi curente", se întîlnesc des în publicistica vremii, și chiar sub semnătura unor critici de prestigiu. Părerea lui Lovinescu, după care nimic din ce a publicat Rebreanu înainte de *Ion* nu putea face să se prevadă admirabila dezvoltare a unui scriitor *„care a început și a continuat vreo zece ani, nu numai fără strălucire, dar și fără indicații de viitor"* [1], era acceptată într-un consens cvasiunanim. Același critic se întreba de ce, după apariția lui *Ion* și a *Pădurii spînzuraților*, acesta își mai publică vechile sale nuvele (ed. IV din *Golanii* apare

[1] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. IV, *Evoluția prozei literare*, p. 354.

în 1928), răspunzînd malițios că, probabil, prozatorul a făcut acest lucru *„din sentimentul regelui Murat, care, alături de tron, ținea să-și arate și biciul său de vizitiu, sau al tiranului siracuzan, care la ospețe bea dintr-un vas de lut pentru a nu-și uita profesia de olar din tinerețe"* [1]. Afirmația se susține mai mult prin frumusețea imaginii ce o înveșmîntează, și mai puțin prin adevărul ei. Nu trebuie însă uitat nici o clipă că același Lovinescu îl încurajase cu generozitate pe Rebreanu, publicîndu-i numeroase scrieri [2], printre care și o nuvelă cu totul remarcabilă: *Ițic Ștrul, dezertor* (1919).

Este neîndoios că nuvelistica rebreniană e inegală. Faptul ca atare nu e de natură să ne impresioneze în mod deosebit, deoarece fenomenul apare curent în istoria literaturii. De asemenea, nu puține sînt și cazurile cînd între debutul și etapa de maturitate a unui creator există o diferență de calitate; în fond, fenomenul nu este decît expresia unui proces firesc de creștere. Dar chiar inegală, opera unui autor — și cu atît mai mult a unui mare scriitor — merită a fi cercetată în întregime, pentru că nu de puține ori diferitele etape ale creației se integrează organic într-o realitate unică.

Sub acest aspect, studierea diferențiată a operei are menirea să lumineze toate zonele creației unui scriitor. În cazul particular al lui Rebreanu, o astfel de cercetare se impune cu atît mai mult cu cît scrierile de început oferă cheia înțelegerii personalității sale, prilejul de a surprinde, a analiza omul întreg în momentul în care, printr-o fericită conlucrare, geniul, educația și împrejurările au prins să se armonizeze, spre a da naștere primei sale capodopere. Ea se numește *Ion* — fruct al unei elaborări îndelungate, scrisă și rescrisă,

[1] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. IV, *Evoluția prozei literare*, p. 354—355.

[2] La *Sburătorul* Rebreanu publică *Pozna*, *Cîntecul lebedei*, *Divorțul*, *A murit o femeie*, *Ițic Ștrul, dezertor*, *Ghinionul* (menționate în ordinea apariției).

purtată în sine şi plămădită de-a lungul anilor (1910—1920). Crescut organic, romanul îşi are începuturile în nuvele.

George Călinescu intuia cu exactitate substanţa nuvelisticii, afirmînd că în ea se pot descoperi „liniile operei mature". *„Ion,* scrie criticul, *este pînza enormă ieşită din aceste dibuiri de detaliu."*

Întocmai ca şi Nilul, Rebreanu îşi ascunde însă izvoarele. Ceea ce istoriseşte uneori cu privire la intrarea sa în literatură nu se referă atît la nuvele cît la romanul *Ion. Mărturisirile* din 1932, publicate peste ani în volumul *Amalgam* (1943), ne dezvăluie limpede că scriitorul avusese încă de la începutul creaţiei sale conştiinţa unei incontestabile vocaţii de romancier. Aşa se şi explică de ce şi unele nuvele nu sînt altceva decît fragmente de romane.

De la modeste schiţe ca *Glasul inimii, Cîntecul iubirii, Strănutarea, Cearta, Talerii, Cuceritorul, Pozna* (publicate în volume) şi *Zevzecul, Baroneasa, Cinema, Războiul, Sentinela, Sfîrşitul, Războiul — însemnările unui sublocotenent, Vremuri războinice, O scenă* (rămase în periodice), prozatorul trece, în anii primului război mondial şi după acest eveniment, la o nuvelă de altă factură, la creaţii cu totul deosebite, pe care le considerăm realizări de seamă, nu numai în raport cu propria lui operă, dar şi cu întreaga nuvelistică română ; *Hora morţii* (1916), *Catastrofa* (1919), *Iţic Ştrul, dezertor* (1919). Fără îndoială că tragedia primului război mondial, marcată de permanenta nesiguranţă a vieţii, a sensibilizat mult conştiinţa creatorului, fertilizîndu-i inspiraţia, dar nu acesta este faptul decisiv. Precumpănitor ni se pare faptul că scriitorul nu mai este adolescentul veleitar de odinioară de pe Valea Someşului. În sertarele lui se află *acum,* într-o primă plăsmuire, romanul care avea să revoluţioneze creaţia noastră epică. Experienţa sa literară este cu totul diferită de cea anterioară.

Nici în alte scrieri, datînd din aceeaşi perioadă, nu se mai resimte şovăiala primelor dibuiri *(Cuibul visurilor, Fiara, Omul mic şi oamenii mari).* Evoluţia este certă, şi orice investigaţie atentă nu o poate contesta. După apariţia marilor romane ale lui Liviu Rebreanu, care pe bună dreptate au stat în centrul atenţiei criticilor, epica „scurtă" trece pe neobservate la periferia cercetării literare. De obicei este definită printr-o sentinţă generală, deşi, prin diversitatea ei, impune o cercetare nuanţată. Fireşte, exemplele noastre nu sînt de natură să dezmintă o serie de aprecieri ce decurg dintr-o analiză de ansamblu a nuvelisticii rebreniene, mai ales cînd provin din investigarea „anilor de ucenicie".

Obişnuit prin propria sa natură artistică să folosească tirul lung al artileriei grele, romancierul se acomodează anevoie cu traiectoriile scurte. De altfel, romanele sale se caracterizează prin îngrămădiri de fapte şi amănunte, printr-o construcţie arhitectonică ce se desfăşoară lent, laborios, încît fixează interesul cititorului numai după foarte multe pagini. Lovinescu observa cu temei că Rebreanu se simte în largul său abia după un număr destul de mare de pagini. Poate tocmai din această cauză nuvelele, în special primele, se înfăţişează ca nişte exerciţii premergătoare creaţiei romaneşti de mai tîrziu.

Nu poţi vorbi despre slăbiciunea literară a unor schiţe şi nuvele — de pildă *Talerii* care, neîntregită, nu-şi justifică pe deplin caracterul de sine stătător — dacă vom ignora faptul că asemenea lor se găsesc numeroase pagini în *Ion* sau *Răscoala,* plăsmuite cu aceleaşi unelte artistice. În roman ele însă îşi găsesc locul, integrîndu-se într-un ansamblu precis configurat, ritmic şi coloristic. De altfel, unele episoade, făurite în primii ani de activitate literară, pot fi raportate la cea dintîi variantă a lui *Ion,* intitulată *Zestrea* şi isprăvită în 1916. Rebreanu scrisese încă din 1910 nuvela *Ruşinea,* propunîndu-şi s-o integreze în *Zestrea.* Nicolae Liu şi Tiberiu Rebreanu au întreprins adevărate investigaţii de „arheologie literară" pentru identificarea primelor scrieri, demonstrînd locul acestei lucrări în geneza romanului de mai tîrziu.

Punctele de contact ale nuvelisticii cu romanul sînt însă mult mai numeroase. În nuvele sînt prefigurate prototipuri de personaje şi situaţii a căror atmosferă poate fi reintîlnită

în opera matură. Oare supărarea popii Vasile, zgîndărit de *„păgînul de peste drum"*, mereu curios să afle ce-i mai face „ţîndăricea" din crucea Mîntuitorului, nu anticipează, la o scară redusă, supărările părintelui Belciug — „Pămătuful" — din *Ion?* Paginile par pierdute din roman, căzute ca „din greşeală" de pe masa de lucru a scriitorului. La fel, clubul intelectualilor din *Idilă la ţară* prefigurează tot atîtea momente din roman, ce descriu „albăstrimea" satului: dascălul, notarul, popa, *„tot ce Maierul avea mai nobil"*.

Unele motive din *Ion* pot fi detectate în nuvele ca *Răfuiala, Nevasta, Proştii* (ultima, reluată mai direct şi în *Răscoala).*

Dacă nuvela *Catastrofa* prevesteşte *Pădurea spînzuraţilor,* celelalte nuvele de război, şi mai ales *Hora morţii,* reconstituie lumea morală a satului în condiţiile frontului, dezvăluind un spirit de perfectă continuitate cu scrierile amintite.

Există o întreagă migraţie a personajelor, care nu o dată părăsesc chenarele nuvelei intrînd în roman. Trecerea poate fi observată şi de la o nuvelă la alta, relevînd parcă nevoia de spaţiu, de întindere, atît de caracteristică prozatorului. Din *Ruşinea,* Macedon Glanetaşu trece în *Glasul inimii* (Macedon Cercetaşu), şi mai tîrziu în *Ion* (Macedon Cercetaşu şi Pop Glanetaşu). Pe Boroiu îl întîlneşti şi în *Hora morţii* şi în *Cuibul visurilor,* în ultima nuvelă fiind evocat alături de Aron cîrciumarul, rudă bună cu Avram din *Ion.* Alexa Candale, la rîndul lui, trece pragul nuvelei *Catastrofa,* intrînd în *Pădurea spînzuraţilor.* Şi acestea nu sînt singurele exemple. O asemenea migraţie mai este semnificativă şi din alt punct de vedere. Personajele amintite — şi nu numai ele — îşi au izvorul în existenţe umane întîlnite aievea de autor, şi a căror traiectorie, transfigurată artistic, el o urmăreşte cu atenţie. Lui îi vine mai la îndemînă să surprindă mişcarea autentică de viaţă în timp şi spaţiu, la dimensiunile romanului, şi mai puţin într-un cadru restrîns. Din nuvele, personajele evadează, solicitînd reluarea pe alte planuri.

Unele articole, publicate în ultimii ani, vădesc străduinţa de a identifica personajele reale care au slujit prozatorului drept model pentru eroii săi. O asemenea confruntare poate furniza uneori informaţii utile istoricului literar. Ele nu folosesc însă nimănui cînd se bazează pe o memorialistică aproximativă ce tinde să adauge faptelor reale un comentariu literaturizant. Cu ani în urmă, scriitorul, referindu-se la preocupări asemănătoare ale unor cititori de prin părţile Năsăudului, spunea:

„E de prisos să arăt ce greşeală ar face cine ar crede că nişte creaţii artistice sînt identice cu făpturi din viaţa de toate zilele. Artistul nu copiază realitatea niciodată. Realitatea pentru mine a fost numai un pretext pentru a-mi putea crea o altă lume, nouă, cu legile ei, cu întîmplările ei. Un personagiu al meu, chiar cel mai neînsemnat, are trăsături din cine ştie cîte persoane văzute sau observate de mine, plus altele pe care a trebuit să i le adaog pentru a motiva anume gesturi sau fapte ale sale." [1]

Am amintit la început că producţia „anilor de ucenicie" a lui Rebreanu concură la descifrarea personalităţii sale creatoare şi sub alt aspect, acela de prefigurare a liniilor de forţă şi a dominantelor tematice care se vor instaura în opera matură. Observarea critică a realităţilor sociale şi morale româneşti de ambele părţi ale Carpaţilor; problema naţională a românilor transilvăneni aflaţi sub jugul stăpînirii austro-ungare, animaţi de visul unităţii naţionale; aspiraţia lor fierbinte de a trece „dincolo", în „patria-mumă"; dezamăgirea în faţa realităţilor burgheze din „regat", toate aceste motive fundamentale ale operei lui Rebreanu aparţin deopotrivă creaţiei sale nuvelistice şi romaneşti. Spre pildă, problematica specifică intelectualului ardelean dinaintea primului război mondial, face parte integrantă din substanţa nuvelelor *Catastrofa* şi *Calvarul,* ca şi a romanelor *Ion* (capitolele referitoare la viaţa familiei Herdelea) şi *Pădurea spînzuraţilor.* Acelaşi lucru cu critica socială a orînduirii burgheze.

---

[1] L. Rebreanu, *Amalgam, Mărturisiri,* p. 42—43.

Nuvelele exprimă, prin transfigurare artistică, şi unele din circumstanţele biografice ale autorului. Formele sînt variate : de la cele cu caracter predominant evocator *(Cuibul visurilor, Dincolo)*, la însemnarea directă, de jurnal *(Calvarul)*, ce va evolua în roman spre obiectivare.

Precizarea pe care o face autorul în „avertismentul" introductiv, *„toate cîte le povesteşte poetul dispărut sînt lucruri întîmplate aievea"*, împrumută *Calvarului* o valoare memorialistică. Cartea, tipărită în 1919, pune în lumină chipul dramatic în care poetul ardelean Remus Lunceanu (alias Liviu Rebreanu) animat de o viziune idilică despre unitatea românilor, este confruntat cu realităţile sociale „regăţene". Bine intenţionat, manifestînd o profundă dragoste faţă de ţară, el cade victima unor maşinaţiuni de culise ce-l înstrăinează de „ai săi", în împrejurările tragice ale primului război mondial, intrigile izbutind să clintească încrederea oamenilor în buna credinţă a tînărului scriitor. Deznădăjduit, se sinucide.

Calvarul constituie o ripostă la injuriile nemeritate aduse prozatorului în anii războiului. În volumul memorialistic *Cu soţul meu*, Fanny Rebreanu avea să ateste adevărurile triste ale cărţii.

De la Remus Lunceanu, eroul *Calvarului*, la Titu Herdelea din *Ion* — nu întîmplător amîndoi poeţi — este un singur pas. Pînă la o răscruce, viaţa aproape că li se confundă. Neadmiţînd compromisul, tînărul poet Lunceanu — ca şi Apostol Bologa din *Pădurea spînzuraţilor* — plăteşte însă cu viaţa constanţa sentimentelor sale. Privită în lumina marilor semnificaţii pe care le relevă, această „trinitate" (Remus Lunceanu, Titu Herdelea, Apostol Bologa) îşi găseşte un corespondent real în Liviu Rebreanu. Remus Lunceanu nu moare singur. O dată cu el dispare şi tînărul scriitor, venit la Bucureşti cu 80 de coroane în buzunar, cu o serafică viziune asupra lumii româneşti. În locul său se iveşte un om încărunţit pretimpuriu, cu fruntea încreţită, avînd o înţelegere mai profundă a realităţilor din România acelei vremi.

Din marile dezamăgiri încercate prin propria-i experienţă va ţîşni mai tîrziu tonul incisiv de critică socială în *Răscoala* şi alte creaţii.

Legăturile strînse dintre nuvelă şi roman nu se rezumă la fenomenele amintite, ci se verifică şi în detalii toponimice, gesturi, amănunte faptice etc. În *Hora morţii* eroii sînt din Prislop, în alte nuvele din Vărarea sau Maieru, localităţi circumscrise ariei geografice a Năsăudului familiar scriitorului. „Cristosul de tinichea" din marginea satului *(Ion)* tremură în bătaia vîntului şi în paginile *Catastrofei*. Toma Lotru din *Răfuiala* îşi uită acasă *ciomagul* înainte de epilogul tragic al nuvelei, în timp ce George din *Ion*, într-o scenă echivalentă, îşi uită *sapa* cu care îşi va ucide rivalul. Emil Opriş din *Catastrofa* este implicat într-un fapt care apare şi în *Ion* (litigiul ţăranilor cu saşii) etc. Concluzia se impune de la sine : în creaţia scriitorului nuvela şi romanul sînt organic contopite.

Avînd ca prim izvor de inspiraţie oameni şi fapte cu caracteristici regionale foarte precise, nuvelistica lui Rebreanu dobîndeşte totodată ample semnificaţii naţionale. Ea continuă o întreagă tradiţie de proză ardelenească, reprezentată strălucit de un Slavici şi Agîrbiceanu şi în care răsună ecouri îndepărtate a ceea ce a format spiritul „Şcolii ardelene". Profund obiectivă, lipsită de didacticismul unora dintre predecesori, apariţia nuvelei rebreniene, într-un climat literar influenţat de sămănătorism şi poporanism, constituie un eveniment a cărei însemnătate va fi întotdeauna subliniată.

O lume de făpturi umilite, legată cu mii de fire de pămînt — fundalul material al existenţei ei sociale — o lume aparent tăcută, ştearsă, dar de o mare vitalitate, cu colosale mutaţii în conştiinţă, o lume neîncrezătoare şi supusă, dar şi aprigă la mînie, înşelată, dar şi înşelătoare, diferenţiază într-o asemenea măsură satul, încît acesta încetează să mai fie îmbrăcat în haine de sărbătoare. Realismul este crud, străin de orice idilizare. În prezentare liniile sînt dure, fără pedanterie stilistică.

Vigoarea artistică a prozatorului se afirmă tot mai accentuată în creaţiile sale inspirate din lumea satului, suprins deopotrivă în timp de pace şi de război.

Nuvelele lui Rebreanu din mediul rural reflectă dramatismul ce-l dezvăluie condiţiile de trai ale oamenilor într-o societate în care sărăcia şi bogăţia sălăşluiesc sub acelaşi soare. Conflictele reies dintr-o aprigă înfruntare, prilejuită de diferenţierea socială a personajelor, din legătura precisă — de la cauză la efect — dintre poziţia socială a individului şi viaţa lui sufletească.

Duşmănia dintre Toma Lotru şi Tănase Ursu din *Răfuiala* îşi are pricina în faptul că Ileana este nevoită să-şi calce pe suflet, măritîndu-se cu un flăcău bogat pe care nu-l iubeşte. Eroina nuvelei *Nevasta* plînge la moartea soţului, nu pierderea lui, ci viaţa vîndută bărbatului cu care se căsătorise, ca urmare a legilor şi mentalităţii unei societăţi ce consideră că legătura matrimonială îşi are baza în avere. Saveta, fata săracă din *Ofilire*, ispăşeşte uşurinţa de a se fi lăsat înşelată de cuvintele amăgitoare ale feciorului popii — obişnuit să considere dragostea cu o simplă ţărancă drept o aventură oarecare, fără urmări. În schiţa *Proştii*, diferenţierea socială este de asemenea vizibilă, de data aceasta fiind subliniată în contactul ţăranului cu mentalitatea micului burghez, slujbaş de stat. Micii funcţionari, molipsiţi de deprinderile stăpînului, încearcă o bucurie animalică atunci cînd umilesc şi lovesc „proştii" răbdători, socotind că astfel pătrund şi ei în rîndul celor „mari".

Nu sînt singurele exemple. Şi alte drame tratate în nuvelele din mediul rural ardelean au la temelie aceeaşi diferenţiere, cu barierele pe care le ridică între oameni, cu antagonismele de clasă şi, în special, cu acelea existente în sînul ţărănimii însăşi.

Prin amploarea şi veridicitatea tabloului social pe care-l desfăşoară în faţa cititorului şi prin puterea lor de plasticizare nuvelele lui Rebreanu marchează o treaptă superioară în procesul de obiectivare a literaturii noastre epice. Măiestria cu

care scriitorul ştie să-şi introducă personajele în intriga lucrărilor sale, insuflîndu-le viaţă şi lăsîndu-le să se descurce „singure", este cu totul deosebită. De aici, neîncetata impresie de autenticitate. Excelent regizor, Rebreanu îşi lasă eroii în scenă să se mişte în voie, aceştia conturîndu-se din întreaga lor mişcare, bazată, înainte de toate, pe fapte, ceea ce conferă operei dinamism, o mare valoare dramatică.

Dar aceasta reprezintă numai o anumită particularitate a personalităţii sale artistice. Dacă la prima vedere privirea cititorului este furată de mişcarea exterioară a eroilor, orice lectură mai atentă duce spre concluzia că personajele lui Rebreanu sînt animate de o complexitate interioară ce conferă acţiunii o încărcătură emotivă destul de rar întîlnită în literatura vremii. Mişcarea interioară a personajelor se concretizează printr-un fluid exprimat nu de puţine ori cu ajutorul unor ample monologuri interioare. Simplitatea firii ţărăneşti se dovedeşte în realitate doar o aparenţă. Rebreanu surprinde potenţialul ei de emotivitate şi se strecoară cu o neîntrecută dibăcie prin labirintul unei vieţi sufleteşti pline de nenumărate contradicţii şi obscurităţi.

Aceleaşi trăsături distinctive — încorporarea aspectelor sociale, investigarea realist critică (cu accente protestatare), ca şi putinţa de obiectivare — se regăsesc şi în alte producţii din nuvelistica sa. Ne referim la nuvelele de război (*Hora morţii, Catastrofa, Iţic Ştrul, dezertor*), la cele din mediul mic-burghez al tîrgurilor de provincie şi, în sfîrşit, la cele din mediul lumpenului (*Culcuşul, Golanii*). După cum se vede, aria investigată de Rebreanu în nuvelele sale este destul de largă ; în ea apar, în afară de ţărani, tîrgoveţi, funcţionari şi chiar „golani".

Prozatorul reliefează episoade semnificative ale vieţii, luminînd aspectele multiple pe care le îmbracă mizeria, exploatarea şi apăsarea orînduirii burgheze. Nuvela *Ocrotitorul* e revelatoare în acest sens, dezvăluind cu puternice accente critice viaţa micului amploiat. Mizeria abrutizează sufletele oamenilor. Mînia şi suferinţa îndelung adunate se descarcă însă

orbeşte, lovind în nevinovaţi; aşa se petrec lucrurile cu Toader Căpăţînă din *Pozna*: bătut de stăpîn, hamalul se răzbună lovindu-şi nevasta. Tot astfel culminează şi nuvela *Norocul*, care îmbogăţeşte cu implicaţii sociale grave, o anecdotică întîlnită relativ frecvent în literatură.

Scriitorul se manifestă prin acelaşi realism crud, lipsit de menajamente: aspectele mizeriei sau numai ale sărăciei, nesiguranţa zilei de mîine, ca şi nedreptatea socială, sînt mereu prezente în nuvelele sale. Pretutindeni speranţele înşelate însoţesc destinul unei întregi lumi de striviţi ai vieţii. Dezamăgit este Filibaş din *Ocrotitorul*, dar şi Didi, fiica unui maestru de dans de la mahala *(Strănutarea)*, Ion Mititelu, funcţionarul mărunt din *Norocul* şi întreaga sa familie, care nutreşte speranţa îmbogăţirii prin jocul hazardului. O nuvelă ca *Dintele* degajă atmosfera de tristeţe în care se scurge viaţa uniform trăită în ambianţa micului burghez. Păţania găzarului Şulăm, din *Cumpăna dreptăţii*, prilejuieşte lui Rebreanu o critică virulentă la adresa justiţiei burgheze, iar întîmplarea din *Hora morţii*, confruntă personaje a căror dramă are de asemenea o bază de plecare socială. Investigaţia psihologică, de mare fineţe analitică, şi tensiunea ei dramatică ne îndreptăţesc să considerăm această nuvelă adevărată capodoperă a genului. În evoluţia prozei lui Rebreanu, ea constituie o punte de trecere de la analiza socială obiectivă, din *Ion*, la sondajul psihologic subtil caracteristic *Pădurii spînzuraţilor*.

Poate nu de aceeaşi valoare, dar situată oricum la limita superioară a nuvelisticii lui Rebreanu, este şi *Iţic Ştrul, dezertor*. Cu ajutorul unor fapte asupra cărora autorul lasă impresia că nu insistă, se reconstituie un univers moral prodigios prin complexitatea lui. Cu toate că acţiunea *exterioară* se desfăşoară într-un interval de timp extrem de scurt şi pe un spaţiu redus, bogăţia sufletească a personajelor şi intensitatea trăirii lor ne lasă impresia unei extinderi nelimitate a coordonatelor ei temporale şi spaţiale. De altfel, densitatea psihologică, de natură să „dizolve limitele înguste de spaţiu şi timp ale acţiunii exterioare", este definitorie şi pentru celelalte

nuvele „de război": *Hora morţii* şi *Catastrofa*. Înrudită tematic cu *Iţic Ştrul, dezertor*, nuvela *Cumpăna dreptăţii* pare să fie „actul II" al uneia şi aceleiaşi piese. În cea dintîi, soldatul oprimat de-un ofiţer antisemit găseşte compasiune sufletească şi sprijin la un soldat de rînd, ţăran din acelaşi sat. Înţelegerea lor este reflexul solidarităţii celor umili. În cea de a doua, Şulăm găzarul, înşelat şi lovit, bate fără folos la uşa avocatului Mişu Iosipovici, care, pînă la urmă, îl aruncă la rîndu-i în palme pe scări. Avocatul evreu se simte mai legat de avocatul Miliţă Dogaru cu care nu vrea să-şi strice afacerile din cauza unui amărît oarecare. Interesele de clasă primează, dezvăluind la cei avuţi o conştiinţă mutilată.

Valoroase sub aspectele amintite — legătură cauzală între poziţia socială şi viaţa psihică a personajelor — nuvelele lui Rebreanu sînt astfel superioare producţiei epice a timpului, care, înfăţişînd mediul rural, nu depăşea poziţiile sămănătorismului idilic şi idilizant.

Dar cercetarea lor atentă ne oferă posibilitatea de a descifra şi alte înţelesuri, conţinute implicit în această proză de aparenţă frustă. Deosebim astfel aspecte ale unei interesante critici a cotidianului, ca şi prezentarea procesului de înstrăinare treptată a omului în societatea burgheză, aspecte caracteristice realismului critic în general.

Critica cotidianului constă în descrierea minuţioasă fără înfrumuseţări artificiale a unui cadru cenuşiu în care evoluează drame meschine. Substanţa umană se anulează treptat, lăsînd să supravieţuiască doar formele. În iubire doar forma rezistă, conţinutul s-a alterat *(Nevasta)*; lîncezeala vieţii cotidiene duce la oroare *(Dintele)*.

În general, pasiunile sînt deviate din motive sociale: fata iubeşte şi este iubită de un flăcău sărac, dar e măritată silnic cu unul bogat, ceea ce produce trei victime.

Este neîndoios că prozatorul e puţin inventiv în multe nuvele *(Glasul inimii, Strănutarea, Pozna* ş.a.). Ţesătura lor epică este aproape săracă, dar carenţa aceasta se compensează prin adîncirea analizei psihologice, în sens realist şi,

adesea, prin revelarea intensității dramatice maxime din final *(Ocrotitorul, Pozna, Norocul, Nevasta)*. La fel de simplă este și compoziția, în general lipsită de o pregătire, înfățișînd personajele brusc, în plin zbucium sufletesc. Rebreanu evită introducerile, descripțiile complementare, procedînd prin aglomerarea elementelor simple, imponderabile. Faptul ca atare nu este desigur dăunător în sine, întrucît are darul de a scuti proza scriitorului de stil în sensul calofil al cuvîntului. Anumite construcții lexicale „zgrunțuroase", rebarbative, îndreptățesc poate regretul lui Lovinescu că Rebreanu n-a beneficiat de pe urma unei influențe franceze, din care putea învăța ordinea, claritatea, compoziția și măsura. *(Cultura franțuzească a venit mai tîrziu, după ce mă formasem"*, mărturisește Liviu Rebreanu.)

Scriitorul este profund original în tot ceea ce privește mediul rural, pe care-l cunoaște ca puțini alții. Tot ceea ce înfățișează din această lume apare puternic individualizat, reliefînd tipicul și subliniind cu vigoare ideea: gelozia sălbatică din *Răfuiala*, sentimentul unei adevărate sufocări morale în *Nevasta*, amărăciunea umilinței în *Proștii*, tensiunea sufletească a celor doi eroi angajați în hora sinistră a morții *(Hora morții)* etc. Episoadele din viața orașului trezesc însă inevitabile asociații cu altele similare, cuprinse în scrieri anterioare. *Fiara* (1920), o schiță în care e descris zbuciumul eroului ce trebuie să-și împuște cîinele iubit, bănuind că a fost mușcat de un cîine turbat, trezește apropieri cu *Bietul Tric* al lui Brătescu-Voinești. După cum s-a mai subliniat, *Cîntecul lebedei* (1919), reia motivul nuvelei *Smerita* de Dostoievski, iar *Norocul* și eroul respectiv, Ion Mititelu, se înrudesc cu Lefter Popescu din *Două loturi*, de Caragiale, sau cu Ivan Dmitrici, din *Numărul cîștigător*, de Cehov. De altfel, o mare parte a nuvelisticii inspirată din viața micii burghezii citadine este influențată sensibil de Cehov. Rebreanu a și tradus, între 1914—1916, opt schițe ale scriitorului rus [1],

[1] Tatiana Nicolescu, *Opera lui A. P. Cehov în România*, *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, VIII, 1959.

publicîndu-le mai întîi în *Universul literar* și apoi într-un volum, *Gura femeii* (1916).

O atmosferă caracteristic cehoviană se degajă îndeosebi din acele nuvele care reflectă tragica existență a omului de rînd, osîndit să se sufoce sub povara neajunsurilor, călcat în picioare de o societate strîmb alcătuită. Filibaș din *Ocrotitorul* e un astfel de personaj, de asemenea subcomisarul Popescu, din *Omul mic și oamenii mari*, ca și Șulăm din *Cumpăna dreptății*, sau personajele din *Norocul* și *Pozna*. Nici dezamăgirea fetei modeste din *Strănutarea* sau personajul din *Cuceritorul* nu sînt străine de o atare atmosferă. Mai mult, ultima schiță ne dezvăluie și încercarea scriitorului de a-și însuși cîte ceva din umorul cehovian. Mijloacele umorului nu-i sînt însă proprii lui Rebreanu, nu se asociază cu tonalitatea gravă și solemnă a prozei sale. Încercări de aceeași natură pot fi constatate și în schițele *Strănutarea* și *Cearta*.

Caragiale produsese o mare satisfacție scriitorului [1]. Nu este exclus ca, în fugă, să fi încercat o apropiere de marile modele ale genului satirico-umoristic. Unele replici ale personajelor caragialiene l-au impresionat într-o asemenea măsură, încît, în cazuri aproape similare, le folosește involuntar. Subcomisarul Dumitru Popescu din schița *Omul mic și oamenii mari* — rostește printre altele: *„Tocmai dumneata, care de, mă așteptam la un concurs"*, ce-ți amintește fără voie replica lui Pristanda: *„Tocmai coana Joițica, tocmai dumneaei, care de!... să ne așteptăm de la dumneaei la o protecție..."*

Nuvelele inspirate din viața lumpenului — *Golanii* și *Culcușul* — au puncte de contact cu opera lui Gorki, din care scriitorul a și tradus în perioada detenției sale *(Vagabonzii, Douăzeci și șase și una, Malva)*. Cu un an în urmă, în 1909, apăruse la Sibiu *Cîntecul șoimului*, în aceeași tălmăcire. Eroilor din *Golanii* și *Culcușul* le lipsesc, însă, cum

[1] Vezi *Lămuriri asupra ediției*, p. 266.

remarca cu justețe un critic, acel „grăunte de umanitate" al personajelor gorkiene.

Firește, aceste filiații literare nu epuizează legăturile operei rebreniene cu clasicii ruși. Pe Tolstoi încearcă să-l tălmăcească încă din 1909 *(Război și pace)*, fără să realizeze integral această întreprindere. Traduce însă și publică *Revoluționarul* precum și schița *Dumnezeu*, imitație după Tolstoi.

Într-o analiză de literatură comparată, legături și mai strînse se pot stabili cu opera lui Mikszáth Kálmán, citit îndelung de Rebreanu și tradus încă din 1912 (nuvelele *Cavalerii* și *Haina regelui)*. Inițiativa de a tălmăci romanul *Umbrela sfîntului Petru*[1] nu a fost dusă la bun sfîrșit. Din acest contact literar va rezulta publicarea schiței *Soacra sfîntului Petru*, care, ca și prima imitație amintită — *Dumnezeu* — rămîne nesemnificativă. O soartă mai bună o are prelucrarea *Țăranul și coasa* (după schița *Cum și-a cumpărat badea Csomak o coasă)*, care, prin tematică și tipologie, se potrivește perfect cu remarcabila capacitate a scriitorului de a surprinde pînă în cele mai adînci cute dedesubturile firii întortocheate a țăranului.

În anii tinereții, și mai tîrziu, prozatorul a tradus atît de mult încît, plecînd numai de la interesul deosebit al omului de cultură pentru răspîndirea diverselor opere din literatura universală, s-ar putea stabili multiple aderențe. Profund original prin ce a dat culturii naționale, Rebreanu nu trăiește însă la umbra vreunei creații „importate". Prin valori unice și absolute el însuși ridică tezaurul literaturii române la înălțimi universale.

Lectura nuvelisticii lui Rebreanu, cercetarea ei, impun anumite considerații și cu privire la trăsăturile naturaliste prezente în creația sa. Ele au fost sezisate de critică de la bun început. Mihail Dragomirescu le numea verism, făcînd aluzie la școala literară italiană meridională de la sfîrșitul secolului trecut, ilustrată de Giovanni Verga (1840—1922).

[1] N. Liu, *Umbrela sfîntului Petru*, *Luceafărul*, II (1959), nr. 15.

În repetate rînduri, prin scene crude, sălbatice, instinctuale Rebreanu întunecă atmosfera unor nuvele. Adesea ea devine deprimantă, obsesivă, tragică. Nu mai puțin adevărat este însă și faptul că uneori consună cu structura psihologică a personajelor.

Într-un studiu monografic[1] introductiv la prima selecție de *Opere alese* ale lui Liviu Rebreanu (apărut în 1959), Ov. S. Crohmălniceanu face o analiză amănunțită a naturalismului rebrenian, subliniind cu exactitate că uneori însuși mediul descris este propriu literaturii naturaliste. În esență criticul atestă valoarea nuvelisticii rebreniene pentru care găsește multe cuvinte de laudă. Uneori, prin abundența exemplelor citate, această fațetă naturalistă pare însă a depăși dimensiunile reale. Într-un studiu tipărit recent, Al. Piru[2] are meritul de a îndepărta o prejudecată pricinuită de lecturile grăbite.

„*Este adevărat*, spune acesta, *că o anume predilecție pentru scenele brutale cu bătăi și omoruri sau pentru eroi din lumea declasaților și delicvenților există la Rebreanu, fără a constitui cu toate acestea o notă predominantă a nuvelelor sale, în cea mai mare parte puternic ancorate în viața socială, realiste fără perspectivă, dar de un realism care nu o dată, direct sau ocolit, ia aspecte critice, protestatare.*"

*

În 1925, după *Ion* și *Pădurea spînzuraților*, Rebreanu publică *Adam și Eva*, carte prin care tinde să părăsească problematica familiară operelor sale anterioare. Într-adevăr, acest curios roman compozit — mai degrabă o suită de șapte nuvele — pare a fi o vastă narațiune filozofică, sugerînd o metafizică a desăvîrșirii morale prin iubire.

Rebreanu este un deschizător de drumuri în proza modernă românească și nu-i de mirare că prin noua sa carte

[1] L. Rebreanu, *Opere alese*, E.S.P.L.A., 1959.
[2] Al. Piru, *Liviu Rebreanu*, Editura Tineretului, 1965.

încearcă să croiască alte noi pîrtii. Încă de la apariția romanului, aprecierile au fost și continuă să fie contradictorii. Totuși, cu excepția lui Liviu Rebreanu, care spunea cu o înduioșătoare convingere că *„din tot ce am scris pînă acum, Adam și Eva mi-e cartea cea mai dragă"*, nimeni nu s-a încumetat să considere această lucrare la nivelul capodoperelor sale. De obicei noul roman era situat pe o treaptă inferioară a creației, fără ca o asemenea ierarhizare să anuleze meritele lui incontestabile.

Ignorînd însă că celei de a „doua trepte" a operei lui Rebreanu nu i se aplică aceeași scară de valori și în ansamblul prozei românești, clasice și contemporane, unii critici au contestat în întregime însușirile cărții. Deși fără precedent în istoria literaturii noastre, romanul era înghesuit în „patul lui Procust" al cîtorva formule, folosite pînă la epuizare. Dar, cum îndreptățit arăta G. Călinescu în ultimul său omagiu adus memoriei lui Liviu Rebreanu, *„Judecățile critice nu sînt verdicte, și e îngust acela care nu se ajută de adîncimea timpului și nu recitește"* [1].

Pretextul care va genera *Adam și Eva* este o scenă trăită aievea, prin septembrie 1918, la Iași. După mărturisirile scriitorului, trecînd într-o zi pe strada Lăpușneanu zărește o femeie necunoscută, „frumoasă și cu ochi verzi", întîlnire care-l sensibilizează, lăsîndu-i impresia că a cunoscut-o cîndva. Amplificată de detaliile altor amintiri din adolescență, legate tot de trăiri erotice, viziunea aceasta se organizează apoi într-o „teorie" — a reintegrării fericitei unități inițiale prin iubire — care-i va servi drept motivare pentru fabulația lucrării.

Romanul se deschide „în plină actualitate", primele pagini părînd că reiau clasica formulă a „triunghiului conjugal". Întîlnind-o întîmplător pe Ileana Poplinschi — soția unui nobil rus scăpătat — profesorul Novac este cu totul subjugat,

[1] G. Călinescu, *Un suflet înalt și plin de stele*, *Contemporanul*, nr. 36 (4 septembrie 1964).

tînăra femeie inspirîndu-i straniu deplina încredere că în ea va găsi echivalentul suprem sufletesc. O va cunoaște peste puțin timp și, neînchipuit de repede, se va stabili între ei o deplină comuniune. Surprins de soț, Novac este împușcat.

În viziunile caleidoscopice ale agoniei se perindă cele șase vieți anterioare în care, mereu căutînd femeia predestinată, o va găsi de fiecare dată, dar fără a izbuti să realizeze unitatea inițială, ce abia în a șaptea viață urmează să se înfăptuiască. Fiecare din aceste existențe constituie substanța unei nuvele, ce ne poartă de-a lungul istoriei, în diferite epoci; Mahavira și Navamalika ne introduc în civilizația hindusă; Unamonu și Isit în Egipt; Gungunum și Hamma în Chaldeea; Axius și Servilia în Roma antică; monahul Adeodatus — îndrăgostit de Maria — în evul mediu german; Gaston și Yvonne în vremea Revoluției Franceze și, în sfîrșit, Toma și Ileana ne readuc, ca dintr-o lume a basmelor, pe meleagurile noastre.

Timpul și spațiul în care se desfășoară această uriașă acțiune impuneau găsirea unui mijloc, a unui artificiu menit să înlesnească depășirea limitelor existenței umane. Împletirea dintre real și fantastic apărea inevitabilă. Scriitorul considera că „teoria reîncarnării sufletului omenesc" îl ajută să învingă dificultățile amintite. De altfel o și spune fără echivoc: *„Viziunea a servit doar la închipuirea teoriei ce mi-a trebuit pentru motivarea celor șapte vieți sau a încarnărilor celor două suflete"* [1].

A lua în serios acest element al cărții, izolîndu-l de celelalte care-l copleșesc și-l anihilează aproape total pe parcursul lecturii diverselor capitole, înseamnă a privi opera lui Rebreanu cu un singur ochi. Scriitorul e un uriaș care nu încape în hainele „romancierului lumii rurale" confecționate *pro domo* de unii critici. Ignorarea altor fațade ale aceleiași personalități artistice nu folosește cu nimic valorificării patrimoniului culturii românești.

[1] Liviu Rebreanu, *Amalgam*, p. 37.

Sînt numeroase cazuri cînd reprezentanţi iluştri ai literaturii universale, folosind din plin elemente fantastice, împrumutate din mitologie sau chiar din religie, au realizat capodopere incontestabile. A reproşa scriitorului român că apelează la un artificiu de fantezie filozofică pentru a adună în paginile unei singure cărţi antichitatea şi contemporaneitatea este la fel de neavenit ca şi cum ne-am întreba ce caută diavolul printre muritorii de rînd în *Faust* de Goethe. Oare *Tragedia omului* (1861) de Madách, cu acelaşi cuplu Adam şi Eva, perindat de-a lungul istoriei, nu rămîne exemplu ilustru ?

Nu în eroarea pretextului filozofic trebuie căutate deficienţele fundamentale ale romanului. Firul conducător care tinde să unească capitolele cărţii este artisticeşte atît de palid încît nu izbuteşte să realizeze intenţia mărturisită de scriitor de a înlănţui epic diversele episoade într-un tot unitar. Dovadă că urmărind avatarurile lui Mahavira, Unamonu, Gungunum, Axius, Adeodatus şi Gaston, lectorul este atît de furat de propriile lor destine — deşi în esenţă aceleaşi — încît povestea iniţială a lui Toma Novac, cu misterioasele lui comunicări teozofice, dispare total. E de ajuns să îndepărtezi frazele lirice (palid realizate sub pana obiectivă a scriitorului), pentru ca să te afli în faţa unui volum de nuvele de prima mînă. E ceea ce a şi făcut Rebreanu în 1936 publicînd separat *Calea sufletului* cu subtitlul *Trei povestiri*. Nuvelele amintite sînt perfect rotunjite epic, nu lasă nici o clipă senzaţia că ne aflăm în faţa unor fragmente de roman. O formulă similară s-a realizat şi peste hotare, în Italia, unde s-a publicat de asemenea într-un format de sine stătător nuvela *Servilia*.

În roman apar idei şi procedee literare cu largă circulaţie în literatura universală. Asociaţii s-au făcut şi se pot face în continuare. E. Lovinescu, G. Călinescu, Ş. Cioculescu, Vl. Streinu şi Al. Piru aduc numeroase contribuţii în acest sens.

Ideea care stă la baza romanului este străvechiul mit platonician al „androginului“, susţinut de filozoful grec în dialogul *Banchetul*. Conform acestui mit, androginul[1] ar reprezenta formula arhaică a plenitudinii nediferenţiate, a totalizării contrariilor, a desăvîrşirii primordiale a omului. „Arhetipul primordial“, evocat de Platon sub forma unei sfere — iar mai tîrziu, în mitologiile religioase, sub simbolul Adam-Eva — ar fi fost „despicat“ prin creaţie în componentele sale diferenţiale — bărbat şi femeie — care de atunci caută să-şi realizeze unitatea pierdută, contopindu-se prin iubire, în scopul de a reface, prin totalizare, tipul uman perfect, primordial, din care decăzuse.

Desigur, ideea fantastică a androginiei i-a parvenit lui Rebreanu nu prin intermediul studiilor metafizice sau ocultiste, ci mai degrabă prin influenţa concretă a unor modele literare. De formaţie culturală germană, Rebreanu a putut lua contact direct cu această temă, atît de familiară romantismului german al secolului al XVIII-lea. Prezentă în textele iniţiatice ale antichităţii, ca şi în literatura gnosticilor creştini, sau de-a lungul evului mediu prin cercetările alchimiştilor, această idee e reactualizată pe la începutul secolului XVIII-lea de misticul suedez Swendenborg şi pătrunde ca temă în literatura timpului, în romantismul german (Hölderlin, Novalis) şi apoi în şcolile postromantice engleze (Swinburne) şi franceze (Huysmans, Sar Péladan, Théophile Gautier), pentru a fi ilustrată remarcabil de Balzac în straniul său roman *Séraphita* (1835).

Fără îndoială că toate aceste surse nu i-au fost străine lui Rebreanu, cunoscător al literaturilor europene, din care a şi tradus masiv în calitatea sa de director al unei colecţii de „Scriitori celebri“. Dar tot atît de adevărat este că el a avut la îndemînă şi modele româneşti : Eminescu a înfăţişat ceva asemănător în *Avatarii faraonului Tlà*, iar *Luceafărul* aceluiaşi e un model androginic inspirat din romantismul german.

---

[1] De la grec. *aner, andros* — bărbat, şi *gyné* — femeie.

Se mai pot face apropieri îndreptăţite şi cu alte modele literare concrete, în primul rînd cu romanul lui Jack London, *Rătăcitor printre stele*, apărut în 1914, dar mai ales cu *Pelerinul Kamanita*, al scriitorului danez Karl Gjellerup (1857—1919), laureat al Premiului Nobel în 1917. În acest roman de inspiraţie budistă este tratată o temă oarecum asemănătoare: avatarurile unor vieţi succesive aparţinînd aceluiaşi erou, petrecute însă nu cu finalitate erotică, ci în scopul depăşirii stării de „samsara" (existenţă diferenţiată şi dureroasă) şi a transcederii în „nirvana" (aneantizarea în stare absolută, nediferenţiată).

Nu poate fi neglijată nici influenţa *Halimei*, a poveştilor din *O mie şi una de nopţi*, traduse de Rebreanu în 1922, de la care acesta s-a inspirat poate în tehnica povestirilor în maniera romanelor *à tiroir*, în care capitolele n-au nici o legătură între ele.

Ca să străbată straturile societăţii, din cele mai îndepărtate timpuri pînă în zilele lui, scriitorul depune o muncă impresionantă făcînd uz de o documentare uriaşă, erudită. Faptul ne este evocat de el însuşi atunci cînd mărturiseşte că pentru elaborarea romanului „a consultat zeci şi sute de cărţi". Dacă în romanele anterioare îşi însemna aproape şcolăreşte în caiete de lucru amănuntele fiecărui capitol, drămuind încă înainte de redactare fiecare moment, pentru a-l consemna apoi ca într-o cronică (după prealabile verificări „la faţa locului"), acum studiază cu aceeaşi tenacitate, pînă la cel mai mic detaliu, tabloul complex al fiecărei epoci. Preocuparea de a păstra culoarea locală nu rămîne însă totdeauna în urzeala cărţii. Unele fragmente sînt „tehnicizate" în aşa măsură, încît pentru a le descifra te simţi nevoit să repeţi documentarea autorului.

Tablourile prezentate au, totuşi, în marea majoritate a paginilor, culoare şi mişcare, în ciuda undei de monotonie transmisă de reluarea fiecărei vieţi pe o traiectorie deja ştiută. Ca informaţie istorică, paginile sînt uluitor de bogate.

Critica a remarcat însă la timp că evocările nu au puterea de reconstituire de care dă dovadă Flaubert în *Salammbô* şi nici bogăţia de fantezie sau poezia fantastică a lui Eminescu din *Sărmanul Dionis*, necesare unui asemenea subiect.

Lipsit de capacitatea de proiectare lirică, Rebreanu procedează în maniera sa proprie, concentrînd fapte, detalii, care-ţi transmit pulsaţia vieţii reale. Opera, cu toate curiozităţile ei, face parte integrantă dintr-un tezaur valoros, deşi poate am fi dorit-o la înălţimea lui *Ion* şi a *Pădurii spînzuraţilor*. Cu toate criticile ce i se pot aduce (în primul rînd, exploziile de naturalism, în parte motivate de mediul reflectat), ea înfăţişează prin fiecare capitol (nuvelă) o viziune detaliată a realităţii, în care autorul surprinde, concomitent, relaţiile dintre oameni şi viaţa lor intimă, bucuriile pure şi pasiunile aprige, convingerile sau instinctele refulate — oferind un tablou viguros şi minuţios al vieţii sociale dintr-o epocă dată.

Compoziţional, cele trei povestiri publicate separat de scriitor (de altfel, ca şi restul capitolelor din carte) sînt atît de legate, încît se poate spune că, din acest punct de vedere, ele marchează o treaptă superioară în evoluţia nuvelistului, dacă se are în vedere inegalitatea producţiei „anilor de ucenicie".

*

După ce prin *Ion* dăruise literaturii române un tablou al vieţii rurale de o excepţională vigoare artistică, iar cu *Pădurea spînzuraţilor* pusese bazele romanului nostru analitic — prin *Ciuleandra* Rebreanu avea să se afirme încă o dată ca un deschizător de drumuri. Ţinînd seama de momentul în care apare (1927), cartea reprezintă în mod cert un succes. G. Călinescu arăta cu temei în a sa *Istorie a literaturii române*: *„Într-o literatură încă săracă în invenţii ca a noastră,* Ciuleandra *înfăţişează o nuvelă onorabilă, rece, superficială, dar bine întocmită"*.

O cercetare literară, pătrunsă de spirit ştiinţific, îşi propune îndeobşte să stabilească legăturile dintre fenomenul literar

și cadrul istoric în care acesta se desfășoară, să plaseze opera în climatul literar al respectivei epoci. Timpul și locul unde apar diversele opere joacă un rol decisiv în istoria literară, iar negarea lor înseamnă hazardarea în aprecieri necontrolate.

Tocmai de aceea este curios cum unii critici, care au avut lăudabila dorință de a prezenta monumentalitatea lui Rebreanu într-un context universal, au putut eticheta, în bloc, romane ca *Adam și Eva, Ciuleandra, Jar* și *Gorila*, drept „văgăuni naturaliste, psihopatologice, mistice“, ca și cum toate ar fi fost de aceeași factură ideologică și artistică.

Între apariția primelor două romane (1925 și 1927) și a ultimului roman citat (1938) se petrec atîtea mutații ideologice și artistice în creația prozatorului, ca și în ansamblul literaturii române, încît orice generalizare critică solicită diferențieri obligatorii. *Răscoala* (1932) avea să beneficieze de variata experiență anterioară a scriitorului. Mișcarea maselor din *Răscoala* ar fi putut căpăta strălucirea cunoscută fără experiența *Crăișorului ?* Și acesta este doar un exemplu.

De altfel e greu să înțelegem monumentalitatea operei rebreniene fără a aprecia marea fecunditate a prozatorului, efortul de a-și diversifica perspectivele asupra lumilor abordate. Din acest punct de vedere, *Adam și Eva* și *Ciuleandra* constituie valori reale, chiar dacă nu sînt la nivelul romanelor sale anterioare

Cel de-al doilea roman, mai degrabă o mare nuvelă, continuă direcția analitică începută prin *Pădurea spînzuraților*, încorporînd domenii noi de investigare și, în primul rînd, străfundurile conștiinței.

Pînă la Rebreanu sondarea psihologiei patologice se regăsește, abia schițată, cum remarcase cîndva Ș. Cioculescu, în *Făclia de Paști*, unde Caragiale descrie un caz de dezechilibru moral — și la D. D. Pătrășcanu, care prezintă obsesia în mod umoristic *(Un refren diabolic)*. Cum avea să remarce același critic, Rebreanu anticipează și dă impuls creațiilor de mai tîrziu ale unui Gib. Mihăescu *(La Grandiflora)* și Cezar Petrescu *(Simfonia fantastică)*.

Înfățișînd un caz clinic de alienare psihică *Ciuleandra* fructifică o direcție dostoievskiană. Împrejurarea ne îndreptățește să o considerăm operă demnă de luat în seamă. Cartea oferă scriitorului prilejul de a-și îmbogăți paleta cu tonalități noi, proprii analizei psihologice abisale. Astfel, pe cînd în *Pădurea spînzuraților* conflictul sufletesc pornește din exterior spre interior, în *Ciuleandra* este de natură strict interioară. Fără faptul războiului — circumstanță exterioară — conflictul n-ar fi existat în *Pădurea spînzuraților*; în *Ciuleandra* însă el depinde de erou și numai de el, și s-ar produce independent, indiferent de condițiile exterioare.

Nuvela înfățișează cazul unei crime săvîrșite sub impulsul unor factori obscuri, însoțită de înnebunirea făptuitorului urmărit de obsesii. Fabulația e simplă, deși nu lipsită de senzațional. Folosind un procedeu provenit din literatura polițistă — motivarea crimei abia la sfîrșitul cărții — Rebreanu creează „suspensie“, o tensiune ce se verifică de-a lungul întregii lecturi. Într-un acces de demență morală, Puiu, unicul fiu al boierului Faranga, își strangulează soția, fără ca apoi să știe de ce. Aparent, gestul pare fără motivație, și eroul se va întreba multă vreme, la început cu claritate, apoi cu mintea învolburată, ce l-a determinat să ucidă

Fapta asasinului nu e însă un gest „gratuit“, de factură gideiană, ca cel al lui Lafcadio din *Les Caves du Vatican*. În interpretarea lui Rebreanu el se vădește a fi efectul unei degenerescențe atavice. Puiu, răsfățatul fiu al fostului ministru Faranga, este urmașul unei rase istovite, devitalizate prin desfrîu.

În scopul de a regenera sîngele familiei, Policarp Faranga își sfătuiește odrasla să se căsătorească cu o fată viguroasă, „din popor“ (adevărată temă de operetă). Amuzat de propunere, tînărul își însoțește tatăl într-o călătorie anume fixată, fără gînd solid să se căpătuiască cu o nevastă din uliță. Întîmplarea face însă ca, ajuns într-o comună oarecare, să zărească la o horă țărănească o copilă, care-i exaltă dintr-o dată simțurile. Transfigurat de frenezia dansului dorește s-o

la de soţie, realizînd mai repede decît am fi crezut, visul tatălui său. Mădălina este cumpărată de la ai săi şi desprinsă din lumea satului. Trimisă în străinătate pentru a fi educată, fata, ca printr-o minune, se întoarce metamorfozată şi devine *Madeleine*, sensibila, cizelata şi frumoasa soţie a lui Puiu Faranga. Peste un timp, năpădit de porniri iraţionale acesta o ucide. Cu complicitatea poliţiei şi organelor judiciare, familia unelteşte să-l absolve de răspunderea penală a faptei sale, în care scop îl internează într-un sanatoriu pentru a fi declarat iresponsabil. Întîmplarea face ca aici să fie pus sub observaţia medicală a doctorului Ursu, de obîrşie ţăran din Vărzari, primul iubit al Mădălinei. El urmăreşte cu calm piesa regizată, părînd că înregistrează simularea bolii. În spital, obsedat de crimă, incapabil să răspundă întrebărilor ce-i vin continuu în minte, Puiu Faranga evocă secvenţele vieţii sale, reconstituind, în cele mai mici detalii, toate împrejurările care l-au adus în preajma Mădălinei, zilele petrecute alături de ea, încercînd să-şi lămurească aceeaşi întrebare chinuitoare. După diferite incidente, ce-i agravează demenţa incipientă, Puiu Faranga sfîrşeşte prin a retrăi obsesia dansului frenetic, al *Ciulendrei*, atît de hotărîtor în viaţa sa — şi înnebuneşte de-a binelea.

S-a remarcat cu justeţe că romanul, prin atmosfera ce o degajă, aminteşte nuvelistica rusească [1], în speţă chiar cazul dr. Kerjenţev, eroul lui Leonid Andreev din nuvela *Gîndirea*, ce înfăţişează de asemenea un caz de demenţă, care începe prin simularea nebuniei [2].

Există, desigur, neverosimilităţi în această povestire. Prima poate fi observată chiar de la început, cînd, după crimă, emoţia celor din jur nu e prea mare şi nimeni nu-şi pune nici o întrebare cu privire la motivele asasinatului. Însuşi faptul că doctorul Ursu, care-l îngrijeşte pe Puiu Faranga în sanatoriu, este chiar rivalul său în dragoste, constituie o coincidenţă dictată de cerinţe epice, însă simplist rezolvate. Transformarea miraculoasă a ţărăncuţei din Argeş în Madeleine — femeia de o distincţie desăvîrşită — este, iarăşi, o exagerare care, de altfel, nu-i aparţine exclusiv lui Liviu Rebreanu. O situaţie asemănătoare — tema esenţial sămănătoristă a fetei de ţăran îndrăgită de boier — o regăsim la Sadoveanu, unde, în *Venea o moară pe Siret*, ţărăncuţa respectivă devine domnişoara Aneta Rusu, ucisă şi ea, apoi, în alte condiţii.

[1] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*.
[2] Vl. Streinu, *Liviu Rebreanu*, *Revista Fundaţiilor*, an. VII (1940), nr. 5 (mai).

Lovinescu afirma că lucrarea lasă impresia unei „experimentări psihologice", în sensul zolist al cuvîntului. Reproşînd motivaţiile naturaliste, criticii au semnalat apropierea de autorul *Thérèse*-i *Raquin*, cu atît mai mult cu cît naturalismul, ca metodă de investigare a sufletului omenesc pînă în străfundurile lui, este preocupat de criminalitate ca o însuşire ereditară, care duce la nebunie, crima şi nebunia fiind aspecte ale aceleeaşi degenerări.

Deşi străbătut pe alocuri de convenţionalism, acest mic roman vădeşte cîteva mari calităţi. Dezbaterea dramatică a lui Puiu Faranga, cu noaptea ce-i ameninţă mintea — luptă surdă, gradată, între luciditatea lui şi nebunia care-l invadează pe nesimţite — este susţinută cu o mare intuiţie artistică, scriitorul nedezminţindu-se nici atunci cînd păşeşte în zone aparent străine personalităţii sale. Pe de altă parte lucrarea nu poate fi despărţită de restul creaţiei rebreniene şi datorită numeroaselor fire care o leagă de operele anterioare.

Ciuleandra nu este o carte lipsită de implicaţii sociale. Numeroase pagini atestă realismul marelui prozator şi caracterul lui protestatar. Poziţia lui faţă de ciocoi, în *Ciuleandra*, nu e în esenţă diferită de cea prezentă în *Răscoala*. Subtextul operei dezvăluie cu uşurinţă dispreţul profund faţă de parazitismul unei clase obosite, trîndave. Poate că şi din acest motiv uscăciunea sufletească a unor personaje ca Policarp Faranga, *tante* Tilde, este exprimată prin forme caricaturale. Complicitatea organelor de stat în acoperirea unei crime ori-

bile, caracterul ei de clasă sînt fapte peste care ochiul lectorului nu poate trece cu uşurinţă cînd urmăreşte să determine atitudinea socială ce l-a călăuzit pe scriitor în elaborarea *Ciulendrei.*

Adevărat contrapunct al degenerescenţei aristocratice, paginile consacrate omului simplu, strivit de nevoi, se inserează în roman ca un fascicol de lumină. Descrierea horei din sat, a *Ciulendrei* — memorabilă în proza lui Rebreanu — respiră o atmosferă de demnitate, simbolizînd parcă, prin tumultuoasele energii descătuşate, vitalitatea unui întreg popor.

Cîţiva eroi aparţinînd lumii satelor amintesc de vigoarea aceluiaşi Rebreanu din *Ion* şi *Răscoala.* Ne referim cu precădere la Andrei Leahu, gardianul bolnavului — întruchipînd naiva şiretenie a ţăranului, uşor corupt de oraş — şi la mama Mădălinei, cu sufletul obscur, întortocheat, de fiinţă elementară, personaje ce mărturisesc acelaşi realism cu care ne-a obişnuit Rebreanu în *Ion.* În cîteva secvenţe ai imaginea unei întregi lumi rurale, surprinsă în cele mai diverse stări. Evoluţia bătrînei ţărănci, care pînă la urmă vrea să exploateze moartea fiicei sale, accentuează şi mai mult optica lucidă cu care Rebreanu îmbrăţişează complexul social al lumii rurale.

Derutează la prima vedere „imparţialitatea" scriitorului faţă de Puiu Faranga, care, prin tot ceea ce face, izbuteşte să stîrnească cînd antipatie, cînd înţelegere, dar, aşa cum s-a mai precizat, acest lucru ţine de netăgăduita vocaţie a prozatorului de a-şi lăsa eroii „în voie", conturîndu-le profilul psihologic prin propriile mişcări.

Dacă, după ce închizi cartea, ea te îndeamnă la alte întrebări, ale căror răspunsuri nu le-ai primit prompt pe parcursul lecturii, dacă te face să te gîndeşti în continuare la eroi şi faptele lor, acesta este un merit în plus al „romanului".

Oricare ar fi sentimentul ce-l lasă cititorului, cartea, prin meritele sale incontestabile, rămîne parte integrantă a unei

vaste creaţii, cu numeroase izvoare, pe care, cu discernămînt şi pietate, avem datoria să o valorificăm, întrucît aparţine acelui uriaş despre care Călinescu spunea cîndva:

„El pentru întîia oară a născut în cititorul român convingerea că un roman românesc poate exista şi se poate citi..." şi că, oricare ar fi evoluţia genului, va trebui *„să stea în frunte ca un patriarh, pentru bunul motiv că el a descoperit America"* [1].

NICULAE GHERAN

februarie 1965

---

[1] G. Călinescu, *L. Rebreanu, Adevărul literar şi artistic* (8 decembrie 1935).

TABEL CRONOLOGIC

1885 *27 noiembrie* Se naşte în comuna Tîrlişiua, regiunea Cluj — ca prim fiu din cei 14 copii ai învăţătorului Vasile Rebreanu (1863—1914) şi ai Ludovicăi, născută Diuganu (1865—1945).

1891 *Toamna* Începe şcoala elementară la Maieru, în clasa tatălui său (mutat în această comună, împreună cu întreaga familie, din 1899).

1895 Se înscrie la Gimnaziul grăniceresc din Năsăud, unde urmează primele două clase.

1897 Se transferă la Liceul german din Bistriţa, unde va termina încă trei clase.

1899 Familia Rebreanu se mută în satul Prislop.

1900—1903 Urmează cursurile Şcolii de honvezi din Şopron (Ödemburg), localitate situată în nord-vestul Ungariei, lîngă graniţa cu Austria.

1901 La Braşov, Vasile Rebreanu, tatăl scriitorului, publică povestea ***Armeanul neguţător şi fiul***

său Gherghel (un personaj din această povestire va fi reluat de Liviu Rebreanu în *Ion*).

1903—1906 Urmează cursurile Academiei militare „Ludoviceum" din Budapesta.
În acești ani compune numeroase piese („comedii de salon") pe care le oferă spre reprezentare teatrelor budapestane, fără succes.

1906 *1 septembrie* Absolvă Academia militară și e promovat sublocotenent; este repartizat apoi la Regimentul 2 Honvezi regali din Gyula, localitate situată pe Tisa, în sud-estul Ungariei.

1907 În garnizoana Gyula continuă să scrie; un manuscris, datat 6 februarie 1907, cuprinde povestirea *Domnul — Az örnagy (Maiorul)* care alături de alte schițe redactate în limba maghiară, se integrează în volumul *Szamárlétra (Scara măgărească)*, netipărit. Mai tîrziu cîteva dintre ele vor fi prelucrate în limba română: *Az ezredes legénye (Colonelul holtei)* va deveni în românește *Ordonanța domnului colonel* și va fi tipărită în revista *Ramuri*, Craiova, 1912; sub titlul *Zevzecul*, povestirea apare în 1913 în *Universul literar*, și ulterior nu va fi cuprinsă în nici unul din volumele de nuvele și schițe publicate. Din relatările scriitorului, acestei perioade îi aparține și bucuria primelor sale slove tipărite în ziarele budapestane. Însemnările autorului atestă lecturi asidue din marii reprezentanți ai literaturii universale (clasicii ruși ocupă un loc de frunte).

1908 *12 februarie* Din motive încă incomplet lămurite, demisionează din armată și revine în Prislop cu gîndul de a se dedica scrisului. (Se pare că unele încurcături bănești au influențat în bună măsură hotărîrea tînărului sublocotenent.)
Citește mult din operele scriitorilor români, urmărind cu asiduitate însușirea limbii literare.
Nevoit să-și cîștige existența, îndeplinește diverse funcțiuni administrative, după cum urmează:
— ajutor de notar, pe lîngă notarul Alexa Candale, în comuna Măgura Ilvei;
— ajutor de notar în comuna Nimigea ungurească, pe lîngă notarul Friedman.
Traduce *De profundis* de O. Wilde și o comedie de Maurice Donnay, *Educația prințului*, rămase în manuscris.
Trimite revistelor cîteva încercări literare în limba română.
1 noiembrie. În revista *Luceafărul* din Sibiu apare schița *Codrea (Glasul inimii)*. (În volumul de debut, Rebreanu o va dedica celui care a avut inspirația să o tipărească: Oct. Tăslăoanu.)
15 decembrie. Tot în revista *Luceafărul* îi apare nuvela *Ofilire*.

1909 *24 ianuarie — 21 februarie* Încearcă să tălmăcească romanul *Război și pace* de L. Tolstoi, folosindu-se de o versiune intermediară germană.
Este pentru scurt timp funcționar la primăria din Vărarea (Nepos).
În revista *Luceafărul* îi apare nuvela *Răfuiala* (1 mai 1909).

Publică în revista *Țara noastră* din Sibiu traducerea poemului lui Maxim Gorki, *Cîntecul șoimului.*
12—14 octombrie. Participă la Sibiu la serbările Astrei (Asociația pentru cultură a românilor din Transilvania și Banat) în calitate de trimis al unui ziar din Bistrița. Aici cunoaște scriitori din vechiul regat (Em. Gîrleanu, Corneliu Moldoveanu, Victor Eftimiu ș.a.) cu ajutorul cărora trece granița, peste Carpați.
25 octombrie. La București apare nuvela *Volbura dragostei (Cîntecul iubirii)* în revista *Convorbiri critice* condusă de Mihail Dragomirescu. (Prima nuvelă publicată de Rebreanu în volumul de debut va fi dedicată acestui critic.)

1910 Învățătorul Vasile Rebreanu iese la pensie; familia scriitorului se mută la Năsăud.
La cererea guvernului austro-ungar e arestat și depus la închisoarea Văcărești, apoi extrădat și întemnițat la Gyula. Este eliberat la începutul lunii august, cînd revine în București. În închisoare traduce din Maxim Gorki: *Vagabonzii, Douăzeci și șase și una, Malva.* În aceeași perioadă scrie nuvelele sale din mediul lumpenului: *Culcușul* și *Golanii.* Prima se tipărește la 25 mai 1910 în *Convorbiri critice,* iar a doua după revenirea în București, în paginile aceleiași reviste (25 august 1910).
Într-un caiet de creație, datat 11 august 1910, sînt consemnate date sumare referitoare la romanul *Zestrea* (viitorul *Ion*).
Se căsătorește cu actrița Fanny Rădulescu (n. 1888).

15 septembrie. Împreună cu Mihail Sorbul — cumnatul său — îngrijește revista *Scena* (care-și va înceta apariția în ianuarie 1911).
În cursul anului 1910 a continuat să colaboreze la *Convorbiri critice* (unde îndeplinise și funcția de secretar de redacție).

1911 *12 iunie* Este numit secretar literar al Teatrului Național din Craiova, la intervenția prietenului său Emil Gîrleanu.
Colaborează la revistele: *Viața Romînească* (unde publică *O strîngere de mînă — Ocrotitorul*) și *Luceafărul* (unde apare *Nevasta*).

1912 Pleacă din Craiova și revine în București.
Livia, sora scriitorului, debutează cu poezii în revista *Cosînzeana* din Orăștie.
Colaborează la revistele: *Cosînzeana* (Orăștie), *Flacăra* și *Rampa*; publică cronici dramatice în revista *Ramuri* (Craiova). Apare, la Orăștie, în Editura Bornemisa, volumul de proză *Frămîntări.* În sumar: *Dintele, Lacrima (Glasul inimii), Culcușul, Ofilire, Răfuiala, Nevasta, Golanii, Cîntec de dragoste (Cîntecul iubirii), Proștii, Filibaș (Ocrotitorul).* În Biblioteca Lumina, apare traducerea din Mikszáth K.: *Cavalerii;* tot aici e cuprinsă și povestirea *Haina regelui.*

1913 *Martie* Încearcă o primă redactare a romanului *Zestrea (Ion);* după trei luni (scrisese 300 pagini) abandonează această întreprindere.
Concepe ideea unei piese de teatru, *Răscoala,* „dramă în patru acte".

1914 *28 iulie* Începe primul război mondial ; trei frați mai mici — Emil, Virgil și Iulius — pleacă pe front, în armata austro-ungară.
Moare tatăl scriitorului ; Ludovica Rebreanu, împreună cu fiicele nemăritate și cu fiii mai mici se mută la Beclean. Împrejurarea morții va fi evocată de scriitor în nuvela *Dincolo*. Este ales secretar al S.S.R.

1915 Colaborează la *Universul literar* cu cronici dramatice, de asemenea cu traduceri din nuvelistica lui Cehov, pe care le va tipări ulterior (1917) în volumul *Gura femeii.*

1916 *15 august* România intră în război de partea Antantei. Apare volumul de schițe și nuvele *Golanii*. În sumar 6 nuvele din volumul anterior, plus : *Cuceritorul, Cerșetorul, Strănutarea* și *Hora morții*. Volumul va fi reeditat în 1920 (adăugînd nuvela *Pozna)*, în 1925 și în 1928.
Apare volumul *Mărturisire*. În sumar 3 nuvele din volumul de debut, plus : *Mărturisire* (dedicată soției), *Vrăjmașii, Armeanu (Idilă de la țară)*, și *Cearta.*
Între 27 august și 4 septembrie reîncepe lucrul la romanul *Zestrea ;* scrie 44 pagini din capitolul intitulat *Veselia*, ulterior numit *Începutul.*
La sfîrșitul anului, armatele germane ocupă Bucureștii ; încep retragerea și refugiul în Moldova.

1917 În timpul ocupației germane, rămas în București, îndeplinește la început diferite munci pentru a-și cîștiga existența : e controlor de bilete la Ateneu, traducător de programe, autor de reclame pentru teatru etc.
Colaborează la revista *Scena* a lui A. de Hertz, cu cronici dramatice ; de asemenea, la *Ziua* lui I. Slavici și la *Lumina* lui C. Stere.
14 mai. Emil Rebreanu — fratele mai mic al scriitorului — fiind condamnat la moarte prin spînzurătoare, pentru că a vrut să dezerteze la români, este executat la Ghimeș Palanca. În același an decedează alți doi frați ai scriitorului, Virgil și Sever, dintre care primul pe front.
23 iulie. Ofensiva germană este oprită la Mărășești.
14 august. Termină prima versiune a romanului *Ion* (550 pag.).

1918 Este denunțat de un coleg de redacție ca nesupus la mobilizarea în armata austro-ungară ; e arestat de autoritățile de ocupație. Fuge de sub escortă și se ascunde la prieteni. Pictorul Jean Steriadi, directorul Muzeului Kalinderu, îl ține o vreme ascuns în muzeu. După multe peripeții reușește să treacă în Moldova și să se stabilească la Iași.
În capitala Moldovei este înconjurat cu neîncredere fiind considerat colaboraționist și spion neamț. N. Iorga publicase în acest sens un articol în *Neamul românesc.*
Lucrează la nuvela *Catastrofa.*
6 octombrie. Începe lucrul la un nou roman, *Șarpele*, care ulterior va sta la baza romanului *Adam și Eva*. Fixează următoarele capitole : *Goliciunea, Primejdia fericirii, Patima, Îmbrățișarea, Prăpastia, Amurgul și zorile, Chinurile,*

Roata norocului, Prăbuşirea, Iadul iubirii, Revolverul, Boruta, Ochii verzi.

11 noiembrie. Se încheie pacea de la Buftea.
Decembrie. Începe să scrie *Calvarul*, confesiune literaturizată. Revenit în Bucureşti, editorul H. Steinberg îi încredinţează direcţia colecţiei „Scriitori celebri". Aici traduce şi prefaţează numeroase lucrări. Astfel apar: Balzac — *Groapa*, B. Ibañez — *Turbarea*, Boccaccio — *Aventurile unei femei cinstite*, Dickens — *Vălul negru*, Petronius — *Orgia romană*, Tolstoi — *Revoluţionarul (De ce?)*, Th. Storm — *Iubirea.*

Apare *Povestea unui dor (Yester şi Ly)*, traducere după B. Kellermann.

1919 *Februarie.* Începe lucrul la romanul *Pădurea spînzuraţilor*, reluînd problematica din nuvela *Catastrofa.*

Martie. Termină *Calvarul*, început la Iaşi; cartea va apărea cîteva luni mai tîrziu.

Mai. Auzind vestea spînzurării lui Emil, întrerupe lucrul la *Pădurea spînzuraţilor*; pleacă în timpul verii să-şi viziteze familia aşezată, între timp, în Beclean; în august revine la Bucureşti.

Începe colaborarea la revista *Sburătorul*, condusă de E. Lovinescu, unde va publica — pînă în 1921 — numeroase articole de teatru şi cronici, precum şi 6 nuvele, dintre care reţine atenţia *Iţic Ştrul, dezertor.*

În colecţia „Scriitori celebri" apare traducerea *Douăzeci şi şase şi una*, de M. Gorki. În aceeaşi colecţie mai apar şi traducerile: W. Irving — *Rip van Winkle*, S. Ghosh — *Mîncătorii de oameni*, Nietzsche — *Sărbătoarea măgarilor, Nuvele japoneze*, E. Zola — *Carnet de dans.*

Apare volumul de schiţe şi nuvele *Răfuiala.* În sumar 8 nuvele din volumele anterioare, plus: *Bibi. Poveste de copii mici pentru oameni mari, Norocul, Soacra sfîntului Petru, Barba* (imitaţie), *Ţăranul şi coasa* (imitaţie).

29 decembrie. Premieră la Teatrul Naţional din Bucureşti cu comedia în 3 acte *Cadrilul*; în Editura Universală Alcalay apare şi textul tipărit.

1920 La începutul anului lucrează varianta definitivă a romanului *Ion.* În noiembrie cartea va fi tipărită de către Editura Viaţa Românească (Universala — Alcalay), în 2 volume. Romanul va fi retipărit în 1921, 1923, 1925, 1927 (două ediţii), 1930, 1939, 1941 (2 ediţii), 1943, cunoscînd în timpul vieţii scriitorului şi 6 versiuni străine.

Academia Română îi acordă Premiul Năsturel.

Apare ediţia a II-a a volumului de nuvele *Golanii*, cuprinzînd, pe lîngă 9 lucrări reeditate, nuvela *Pozna.*

La Arad, Livia Rebreanu, sora scriitorului, publică volumul de versuri *Răvaşe-n tabără.*

1921 Apare volumul *Catastrofa* (trei nuvele). În sumar nuvelele de război *Iţic Ştrul, dezertor, Catastrofa*, plus o reeditare *(Hora morţii)*. Este singurul volum de nuvele care va fi reeditat invariabil cu acelaşi sumar, schimbîndu-se numai titlul: *Trei nuvele* (1924), *Iţic Ştrul, dezertor* (1932).

Colaborează la revista *Viaţa Romînească*, unde susţine cronica dramatică timp de doi ani.

Vara. Pleacă la Ghimeş pentru a se informa mai bine în legătură cu condamnarea la moarte şi uciderea fratelui său, urmînd ca apoi să reia redactarea romanului *Pădurea spînzuraţilor.*
Apare volumul de nuvele *Norocul.* În sumar 7 nuvele reluate din volume anterioare.
Apare volumul *Nuvele* (Casa şcoalelor). În sumar 5 nuvele reluate din volume anterioare.
27 iulie — 25 august. Scrie piesa *Plicul,* al cărui titlu iniţial era *Vremuri noi şi oameni noi.*
Traduce romanul lui Marcel Prévost, *Fecioarele nebune.*
15 decembrie. După ce sistematizează tot materialul documentar adunat, începe a treia redactare a romanului *Pădurea spînzuraţilor.*

1922 *27 iunie* Termină de scris *Pădurea spînzuraţilor,* tipărită în vara aceluiaşi an. Romanul va fi reeditat în 1922, 1925, 1926, 1928, 1929, 1932, 1940 (două ediţii), 1942 (două ediţii), cunoscînd, în timpul vieţii scriitorului, şi 8 versiuni în limbi străine.
După apariţia cărţii, Societatea Scriitorilor Români îi decernează „Marele premiu al romanului".
Apare *O mie şi una de nopţi,* operă completă, vol. I—II, în traducerea scriitorului.

1923 *12 aprilie* Are loc premiera piesei *Plicul,* la Teatrul Naţional din Bucureşti. În acelaşi an se tipăreşte textul piesei.
Începe colaborarea la ziarul *România,* unde publică, pînă în 1925, cronici dramatice.
E ales vicepreşedinte al Societăţii Scriitorilor Români.

În 1923, într-un interviu al revistei *Spre ziuă* (nr. 1), la întrebarea: „Ce prozatori urmăriţi cu multă atenţie azi?", menţionează pe Sadoveanu şi Brătescu-Voineşti (pe care, cu candoare, îi considera, alături de Creangă şi Caragiale, „maeştrii mei români"), adăugînd apoi că citeşte „cu interes" pe Hortensia Papadat-Bengescu, Galaction, Ionel Teodoreanu, Aderca *(Domnişoara din str. Neptun)* ş.a. Dintre poeţi menţionează pe I. Minulescu, Camil Petrescu ş.a. Pe N. Iorga, care l-a criticat în repetate rînduri, îl consideră „om de geniu şi încăpăţînat «critic» literar". Dintre lucrările la care lucrează menţionează romanul *Minunea minunilor,* subliniind că nu este exclus să-l lase „să se mai odihnească prin sertare", în locul unui alt roman, *Răscoala,* „care aşteaptă mai de mult o ultimă transcriere", sau al romanului *Adam şi Eva* „de asemenea în aşteptarea rîndului". În legătură cu conducerea treburilor culturii naţionale, Liviu Rebreanu spunea în acelaşi interviu: *„Arta şi cultura românească n-au să aştepte decît duşmănie de la oamenii politici de azi".*

1924 *15 noiembrie* Împreună cu Al. Dominic publică săptămînalul *Mişcarea literară,* care apare pînă în octombrie 1925.
Continuă munca la elaborarea romanului *Adam şi Eva,* pe baza unei asidue documentări livreşti.

1925 Apare *Adam şi Eva.* Romanul va fi reeditat în 1926, 1927, 1930, 1941, 1943. Un fragment — *Servilia* — va fi tipărit în limba italiană (1929).

Este ales președinte al Societății Scriitorilor Români.

1926 *17 martie* Are loc premiera piesei *Apostolii* pe scena Teatrului Național din București ; se tipărește, în două ediții, în cursul aceluiași an (piesa a fost scrisă între 4 iulie—25 octombrie 1925). Delegat la Congresul internațional al scriitorilor. Călătorește la Berlin.
Pleacă la Madrid, în calitate de delegat la Congresul autorilor dramatici.
Reluînd un proiect mai vechi, al unei drame în 4 acte, *Țăranii* (sugerată de piesa lui Gerhardt Hauptmann, *Țesătorii*), reflectează la un roman cu subiect din răscoalele țărănești. Vara pleacă cu mașina în județul Argeș pentru a se documenta.
Sfîrșitul anului. Avînd ca bază o nuvelă anterioară, *Nebunul*, și proaspăta documentare în urma călătoriei prin satele județului Argeș, concepe romanul *Ciuleandra*.

1927 *Primăvara* În satul Orlat, de lîngă Sibiu, la o prietenă din tinerețe, Letiția Slăvoacă, începe lucrul la *Ciuleandra*.
Vara. Continuă lucrul la *Ciuleandra* în satul Maieru, la preotul Ciorbă ; e ales cetățean de onoare al comunei.
Apare volumul de nuvele și schițe *Cuibul visurilor.* În sumar : *Cuibul visurilor, Omul mic și oamenii mari, Cumpăna dreptății, La urma urmelor, Cîntecul lebedei, Ghinionul, Dumnezeu* (după Lev Tolstoi), *Fiara, A murit o femeie,* plus două nuvele reluate din volume anterioare.

În colecția „Manuscriptum" apare volumul *Cîntecul lebedei*, conținînd nuvelele : *Cîntecul lebedei* și *Cuibul visurilor.*
9 iulie. Începe redactarea ***Răscoalei,*** pe care însă o va abandona repede, reluînd-o în 1930.
Este reales președinte al Societății Scriitorilor Români.
Apare *Ciuleandra.* Cartea va fi reeditată în 1927, 1928, 1934, 1941, 1942, cunoscînd în timpul vieții scriitorului și două versiuni în limbi străine.

1928 În „Biblioteca pentru toți" apare volumul *Cîntecul iubirii*, conținînd cinci nuvele și schițe reluate din volume publicate anterior.
Împreună cu Aristide Demetriad participă la festivitățile centenarului Ibsen de la Oslo.
August. La Lugoj, începe lucrul la romanul *Crăișorul.*
Decembrie. Este numit director al Teatrului Național din București ; soția sa, Fanny, demisionează din teatru.

1929 La Orlat, lîngă Sibiu, termină de scris *Crăișorul* ; romanul apare în cursul aceluiași an. Cartea va fi reeditată în 1930, 1940 *(Crăișorul Horia)*, 1942, 1944.
Lucrează la un scenariu de film după *Ciuleandra.* Exterioarele se filmează în regiunea Bacău—Roman—Băile Strunga ; în octombrie filmul e proiectat la cinematograful Capitol din București, fără prea mare succes.
I se conferă Premiul național pentru proză.

1930 Conduce Direcția pentru educația poporului ; în același an demisionează din post.

Îl omagiază pe M. Sadoveanu, într-o cuvîntare ţinută la agapa festivă dată cu prilejul sărbătoririi a 50 de ani a scriitorului moldovean.
Cumpără o casă şi o viişoară în fostul judeţ Muscel, în comuna Valea-Mare, la 3 km de Piteşti. Aici va scrie multe pagini din opera sa.
Vara. Reîncepe lucrul la romanul *Răscoala,* pe care îl încheie, într-o variantă, în iarnă.

1931 Plănuieşte un roman satiric, vizînd arivismul politic ; din aceste planuri va apărea mai tîrziu *Gorila.*
Apare volumul *Metropole* (Berlin, Roma, Paris), cuprinzînd însemnări de călătorie.

1932 *20 februarie* Tipăreşte la Bucureşti revista *România literară,* care apare pînă la 6 ianuarie 1934.
Apare romanul *Răscoala,* pe baza ultimei variante lucrate de prozator din primăvară pînă în toamnă. Romanul va fi reeditat în cursul acestui an, apoi în 1938, 1942.

1933 Membru al P.E.N.-Clubului, participă la un congres internaţional şi face o excursie pe coasta dalmată — Raguza (Dubrovnik).

1934 În Editura Adevărul apare romanul *Jar,* care va cunoaşte trei ediţii în acelaşi an. Concepută încă din 1931, lucrarea se intitula iniţial *Scara fericirii* şi apoi *Mojarul iluziilor.* Cartea este reeditată de două ori în cursul aceluiaşi an, apoi în 1939, 1941, 1942, 1944.

1935 Este sărbătorit în toată presa cu prilejul împlinirii a 50 de ani. Într-un volum colectiv scos de Editura Adevărul, *Nuvele inedite,* apare povestirea *Dincolo.*

1936 Publică volumul *Calea sufletului (Trei povestiri),* cuprinzînd fragmente din *Adam şi Eva,* tratate însă ca lucrări de sine stătătoare.
Traduce piesa lui Cehov, *Trei surori,* rămasă în manuscris.
Editează volumul de nuvele *Oameni de pe Someş,* cuprinzînd nouă schiţe şi nuvele publicate în volume anterioare.

1937 *1 aprilie* Alături de Petru Groza, M. Ralea, E. Lovinescu, G. Călinescu, V. Eftimiu, A. Oţetea, Al. Philippide, D. Botez, Ş. Cioculescu ş.a. semnează, în ziarul *Dimineaţa,* un protest al intelectualilor faţă de campania de ostracizare organizată de fascişti împotriva lui M. Sadoveanu.

1938 În Editura Universală Alcalay apare romanul *Gorila* (2 vol.). Va fi reeditat în cursul aceluiaşi an de două ori, apoi în 1942.

1939 *26 mai* La propunerea lui Mihail Sadoveanu este ales membru al Academiei Române.

1940 *21 martie* O însemnare cu această dată consemnează elaborarea unui nou roman, *Păcală şi Tîndală,* rămas în stadiu de proiect.
29 mai. Ţine discursul de recepţie la Academia Română intitulat *Lauda ţăranului român.*
Cu titlul *Centenarul nuvelei româneşti* ţine la Academia Română o comunicare închinată lui C. Negruzzi.

Protestează public împotriva scindării Ardealului în urma Dictatului de la Viena.
Apare romanul *Amîndoi,* inițial intitulat *Alibi.* Cartea va fi reeditată în 1942, 1944. În timpul vieții scriitorului, cartea a fost tradusă de o editură vieneză.
Este numit pentru a doua oară director al Teatrului Național din București, funcție pe care o ocupă pînă în anul morții sale (1944); ia inițiativa înființării Studioului.

1941 Conduce cotidianul *Viața,* organ de presă oficial al regimului antonescian, colaborare care rămîne o pată întunecată în viața scriitorului.

1943 Apare volumul *Amalgam,* cuprinzînd articole, studii, conferințe și cronici dramatice. Paginile intitulate *Cred, Mărturisiri, Literatura și iubirea,* oferă numeroase date cu privire la profesia de credință a scriitorului și geneza marilor sale opere.

1944 *1 septembrie* La Valea-Mare, lîngă Pitești, se stinge din viață, în urma unui cancer pulmonar. E înhumat la 3 septembrie, ca, după cîteva luni, să fie deshumat, transportat la București și îngropat la cimitirul Bellu.

N. G.

GLASUL INIMII

Spre seară, așa cînd se împreună ziua cu noaptea, Codrea obișnuiește să se așeze pe pragul tinzii, să-și vîre luleaua de lut roșcat între măsele și să se certe cu baba.

— Hm... Măă... Ce știi tu și cu feciorii tăi?... Voi toți împreună nu faceți cît o ceapă degerată...

Baba îi cunoaște năravul și nu prea îl ia în seamă. Sprintenă, ca o fată mare, cu zbîrciturile obrajilor rumenite de bujală, se învîrtește pe lîngă vatră, dă încoace, dă încolo, și-n cele din urmă răstoarnă pe crupător [1] o mămăligă aburoasă. Iar atunci și Codrea încetează cu cearta, se mulcomește. Își ascunde luleaua în chimir, se trîntește bodogănind pe laviță, își face cruce de trei ori, creștinește, și începe a îmbuca tihnit și cu chibzuială. După cină umflă iar luleaua, scormonește din foc un cărbune potrivit, pîcîie voinicește de cîteva ori, slobozind fuioare groase de fum alburiu pe gură și pe nas, și pe urmă se lungește în pat.

Într-un tîrziu întreabă trăgănat, cu glas moale:

— Măi babă!...

[1] *Crupător (cîrpător)* — fund de lemn pe care se răstoarnă mămăliga.

— Haba, ghiujule[1] ?
— Hm... Da ce-o mai fi făcînd Ionică ?... Hai ?
— Păi, Dumnezeu ştie, măi moşnege...
— Da oare n-o fi flămînd ?
— Bunul Dumnezeu ştie, că el ne poartă de grije la toţi...

Codrea se ridică repede, înţepat, scoate luleaua din gură şi se uită lung şi îngîmfat la babă. Pesemne nu-i sînt pe plac răspunsurile astea în doi peri. Buzele i se mişcă ţicăind, ca şi cînd ar bolborosi ceva, dar pe urmă se lasă iar pe spate, şi nu rosteşte nici o vorbă. Cu ochii întredeschişi, înpaianjeniţi, priveşte cum clipoceşte jăratecul în vatră şi nici nu bagă de seamă că luleaua îi scapă dintre dinţi... Un horcăit rar, uşor, cutremură tăcerea bordeiului. În cenuşă tăciunii mocnesc înnăbuşit. Un greier rătăcit se tînguie sub fereastră. Un cîine latră răguşit undeva, departe... Baba Firoana se apropie tiptil de moşneag, îngrijorată să nu-l trezească, şi-i dezleagă opincile...

Aşa-i Codrea de-o vreme încoace. S-a obişnuit cu răsfăţatul şi gogolirile babei, ca copilul din leagăn cu ţîţa.

O jumătate de veac au petrecut în căsuţa aceea dărăpănată, cu acoperişul petecit, ţuguiat, pitită sub coasta de molifţi din capul satului. Şi au trăit... Au trăit şi mai bine, şi mai rău, dar mai mult tot bine. Baba se simţea mai prostică, mai tare la cap, şi nu prea i se împotrivea. Îşi călca pe inimă chiar dacă nu i se părea ceva, şi-l lăsa să se sfarme el din gură, să hăpăiască pînă s-o sătura. Numai cîteodată îi treceau suliţe reci prin inimă şi o podideau lacrămile... atunci cînd Codrea ocăra prea rău copiii... O durere năvalnică îi ţîşnea din suflet, sîngele începea să-i

[1] *Haba (aba)* — exclamaţie cu care se atrage atenţia cuiva cînd i se vorbeşte ; *ghiuj* — om bătrîn, moşneag (neputincios).

zvîcnească mai puternic în vine, faţa ei pocită, gălbejită de vîrstă şi necazuri, ca frunza veştedă, se îmbujora de milă şi de mînie, şi ar fi fost în stare să-l şi blesteme... Dar tot nu putea. Vorbele întretăiate i se muiau într-un plîns amarnic. Iar Codrea se cătrănea, că de ce îşi mănîncă ea zilele pentru nişte copii ca aceia. El nu-i putea vedea-n ochi de urîţi...

Era un moşneag sfătos Codrea, un moşneag înalt şi drept ca un steag, cu ochii albaştri de femeie, limpezi şi adînci. Două cete de cute mărunte îi porneau de pe opcina obrajilor şi alergau de-a valma, încrucişate şi încolăcite în sus spre gropile ochilor şi-n jos spre colţurile gurii, unde apoi se pierdeau în desişul perilor bătuţi de brumă. Pe umerii lui laţi şi ciolănoşi apăsa povara celor şaptezeci şi doi de ani.

Odinioară Codrea credea că n-o să îmbătrînească pînă-i Prut şi Siret, aşa era de zdravăn şi de voinic. Pornirile zvăpăiate ale tinereţii îl mînau tot înainte şi-i dădeau puteri de uriaş. Un vuiet îi răsuna mereu în urechi, o învălmăşeală de glasuri asurzitoare... răcnetul luptelor vieţii. Şi-i plăceau glasurile acelea încîlcite, îl fermecau şi-l întărîtau. Se încumeta să se arunce tocmai în mijlocul vîrtejului de trudă şi, sau să-l spargă, sau să se prăpădească.

Doisprezece ani a slujit pe împăratul ca toboşar. A colindat cîte ţări şi mări, s-a bătut cu „pămîntezul“, cu „burcuşul“, o dată a fost şi prizărit[1] printr-un picior. Dar nicicînd nu şi-a pierdut voioşia. Numai în noianul primejdiilor i se răvenea sufletul.

Pe urmă a venit acasă. Ce odor de fetişcană mai era pe atunci baba asta Firoana !... Şi pe urmă a

[1] Pipernicit, firav ; aici în sensul de lovit, rănit.

avut copii; i-au năpustit neajunsurile. Pîinea ce-o mînca era străbătută de sudorile muncii necontenite. Truda şi zoala[1] îi mistuiră puterile şi pofta de viaţă. Seara, toropit de greutatea nevoilor, de multe ori gemea, urla de cruzimea traiului. Fiecare an, fiecare zi, trăgea cîte-o brazdă pe faţa lui Codrea...

Dar au trecut toate, repede, ca şi cum trece puhoiul. Copiii şi-au căpătat aripi, s-au dus care-ncotro, şi Codrea a rămas iar singur cu Firoana.

Puterile însă îi erau acum sleite de crîncenia vremii. Mintea începea a-i zburda copilăreşte. Uitase multe din cele ce a păţit. Numele tovarăşilor de la oaste, al oraşelor, al superiorilor s-au spălăcit, i s-au şters din creieri. Unele visuri parcă le-a trăit aievea, unele întîmplări trăite parcă numai le-a visat. Vremea încurcă firele amintirilor şi le învîltoreşte după placul ei.

Astăzi Codrea nu-şi mai aduce aminte că a fost toboşar. Nu, nici vorbă. Grenadir a fost, sau călăreţ, dar totuşi parcă grenadir. Şi ce dragă i-a fost lui oastea! Acolo şi-a prăpădit floarea vieţii, acolo a dus traiul cel mai fără griji, cel mai uşor. O căldură priincioasă îl copleşeşte cînd se gîndeşte la vremurile acelea. Închipuirea îi zboară vioi, grămădeşte întîmplări poznaşe, răscoleşte şi amestecă lucruri nemaipomenite. Nici stăvilile vremii, nici prăpastiile mărginirii nu o pot opăci[2] în avîntul ei năprasnic.

— Hm... Măă... Ce ştiţi voi?... Eu cînd eram în oaste, mă!... Aia era oştire, nu ca azi...

O umbră de surîs batjocoritor se leagănă pe buzele lui supte. Bulbii ochilor îi năvălesc în afară. Obrajii

[1] *Zoală* — osteneală.
[2] *A opăci* — a opri în loc, a împiedica.

se rumenesc în pripă. Şi, semeţ, cu glas trufaş, înălţat, povesteşte:

— Eram odată, mă, cu domnu căpitan al nostru... cu domnu căpitan Carlup... Aşa, aşa, Carlup îl chema... Eram în lagăr, mă, la pămîntez... Şi iată că ne pomenim, mă, că ne atacă duşmanul şi, cît ai bate-n palme, ne fură toţi boii de la companie... Hei, să fi văzut voi atunci pe domnu căpitan! Era negru de supărat, mă, mai negru ca sumanu ăsta de pe mine... Hm... Şi mi-era milă de domnu căpitan, că era om bun, Dumnezeu să-i dea sănătate de mai trăieşte... Şi mă pun eu, mă, şi-mi acăţ puşca pe umăr, şi mă duc, bre, mă duc pînă ce dau de vrăjmaşi într-o poiană. Da erau mulţi, mă... erau ca vreo cinci sute. Nu zic eu nimica, dar mă iau frumuşel şi m-ascund după o tufă. Şi-ncep a trage, băiete, şi trag, şi trag, şi trag... Şi deodată văd, mă, că se sperie duşmanii şi o apucă la fugă, mă, de se hurduca pămîntul sub picioarele lor... Da bucuria lui domnu căpitan cînd şi-a văzut iar boii! Măă! Era cît p-aci să mă înghită de voios... Şi deodată îşi descinge sabia şi mi-o dă mie. „Na, Costică! zice. De-acu înainte tu eşti comandantul companiei!..." Aşa, zău, mă... Ia, vezi aşa, dragii mei!...

O clipă pare că-i alt om. O undă de lumină senină pluteşte pe faţa lui brăzdată. Se uită împrejur şi-şi întinde fălos ciolanele... Apoi, deodată tresare buimăcit, ca zguduit dintr-un vis. Îşi trece palmele peste frunte, ca şi cînd ar vrea să împrăştie de-acolo nişte gînduri posomorîte. Un văl întunecat de tristeţe joacă înaintea ochilor lui... Bag seamă îi vin în minte feciorii şi i-e ruşine.

Şapte feciori a avut Codrea, ca şapte feţi-frumoşi. Şi toţi şapte l-au făcut de ruşine, toţi şapte au fugit de la oaste, parcă a fost înadins. Să fi fost oricît de prăpădiţi, oricît de becisnici, numai asta să nu

i-o fi ticluit. Ce-i pasă lui c-au fost harnici, agonisitori, că s-au aşezat bine, că şi-au găsit neveste şi frumoase, şi lăptoase. L-au făcut de rîs, l-au făcut de comedie la lume, fugind de la oaste. Şi din pricina asta lui Codrea îi erau urîţi, ca şi cînd nici n-ar fi fost odraslele lui.

În sfîrşit, i-a mai rămas unul, Ionică. Acesta era mezinul. Şi a fost băiat bun totdeauna. I-au plăcut de mic copil poveştile ostăşeşti. Asculta totdeauna cu ochii scînteietori cuvintele lui Codrea... Într-însul îşi pusese el toată nădejdea.

Dar iată că într-o seară, tocmai cînd se ciondănea cu baba, după cină, se aude un bocănit lin, slab în geam. Codrea păşeşte liniştit la fereastră şi întreabă :

— Cine-i ?

— Eu...

— Care eu ?

— Ionică...

Mustăţile moşneagului se zvîrcoliră fioros de cîteva ori, parcă le-ar fi zmucit o mînă vrăjmaşă nevăzută. Pe urmă iar întrebă :

— Ai fugit ?

— Am venit...

Dintru-ntîi îi veni să-l gonească de lîngă casa lui, să-l alunge în lume, ca să nu-i mai auză nici de nume. Dar privirea lui încruntată rătăci spre babă. Nemişcată, cu doi picuri mari în colţurile orbitelor, ea nu îndrăznea nici să crîcnească. Dar durerea şi iubirea ei mută îl înmuiară. Se scărpină în ceafă, înjurînd printre dinţi, ş-apoi se trînti pe pat şi tăcu toată seara.

Uşa se deschise scîrţîind şi intră Ionică, smead, pleoştit, destrămat, ca o stafie. Se lăsă încetinel pe vatră lîngă foc, şi rămase acolo, tăcut, multă vreme. Baba, mototolită într-un ungher, plîngea cu sughiţuri.

Apoi Ionică îşi sprijini capul în podul palmelor şi începu să se jelească :

— Mi-era dor de-acasă... Că acolo-s numai străini, şi străinii sînt răi, şi nu le pasă de durerea ta, şi te asupresc, şi te batjocoresc, şi...

Glasul lui, întrerupt cînd şi cînd de sughiţele bocite ale babei, răsuna duios în liniştea nopţii. Codrea însă nu auzea nimic. Cu mîinile împreunate pe piept, zăcea neclintit, ca un mort. Iar după ce isprăvi feciorul, se întoarse către perete şi zise aspru, poruncitor :

— Apoi mîine dimineaţă să te duci înapoi !...

În zori, cînd căscă ochii, văzu pe baba Firoana, cu ochii înecaţi în lacrămi, zgîndărind la foc, în vatră. Codrea se uită repede împrejur.

— S-a dus ? gîlgîi răguşit.

— S-a dus.

O fulgerare dureroasă i se înghesui prin inimă, un val rece îl zgudui prin tot corpul. Vru să spuie ceva, dar nu putu scoate nici un glas omenesc. Numai un hropăit lung îi izbucni din adîncul sufletului.

În bezna fiinţei lui tulburate se petrecu atunci o schimbare mare, nelămurită. Se zbătea cu o droaie de gînduri şi nu le putea desluşi. Şi din frămîntările astea mute izvorîră deodată doi stropi argintii, care se rostogoliră repede peste cutele feţei, la vale. Iar stropii îi ardeau pielea, îi ardeau sufletul.

E cam mult de-atunci. Acuma Ionică e însurat... însurat bine, ca şi ceilalţi şase. Codrea însă a slăbit rău. De-abia mai poate ieşi cîteodată din bordei. Şi-l mănîncă şi tusa. Dar sufletul lui e tămăduit. Nici o grije, nici o supărare nu-l mai necăjeşte.

În sărbători, cînd e vremea bună, iese în grădiniţă, sub un paltin bătrîn ca şi dînsul, şi povesteşte vecinilor, care se strîng bucuroşi în jurul lui... le

povesteşte păţănii năzdrăvane de pe vremea cînd slujea la împăratul...

— Hm... Măă... Am fost noi odată la manevre, mă, da departe, tare departe... Am umblat atunci şi pe la marginea pămîntului... Da-i frumos pe-acolo, bre... e numai nisip... nisip măruntel-măruntel ca macu... Hm... Aşa, mă !...

1908

OFILIRE

Soarele zîmbea... Mănunchiuri de raze aurii se întreceau prin văzduhul înveselit, mîngîind pămîntul crăpat de dogoreala zilelor trecute, răsfrîngîndu-se zglobii în oglinda rîului ce încinge satul ca un brîu de argint.

Un iaz tare şi nou închidea calea apei neobosite. Valurile oţeloase se năpusteau mugind asupra zăgazurilor căptuşite cu bolovani, le hurducau, le pălmuiau, apoi, neputînd să le biruie, se aruncau turbate pe scîndurile lucioase la vale şi se prăbuşeau în vîrtejurile adînci ale hîlboanei [1]. Zdrobite, răcnind de mînie, se zvîrcoleau în braţele vojului, pe urmă scăpau trudite şi alunecau gîlgîind pe prundişul arămiu...

Din jos de iaz, la marginea rîului, Saveta prundarului se închină de două ori spre oglinda încreţită a apei, şi-apoi, cu cofele pline, cu ochii în pămînt, încordată uşor sub povară, se îndreptă spre pîrlazul din fundul grădinii. Lîngă gardul de nuiele poposi oleacă. Braţele îi căzură moarte de-a lungul trupului, capul îi căzu pe piept, iar sub dunga neagră a genelor îi răsăriră cîţiva picuri mărunţi

[1] *Hîlboană* — bulboană.

de lacrimi, care se scurseră domol pe obrajii plini și îmbujorați. Și așa rămase un răstimp, pierdută. Apoi privirea i se îndreptă spre turnușoarele de spumă ce tropăiau în hîlboana iazului. În creierii ei prinseră a se vălmăși o sumedenie de gînduri ciudate, niște gînduri de care îi era groază, care o chinuiau, dar care totuși o ademeneau neîncetat de o vreme încoace... Într-un tîrziu se dezmetici și, cu o sforțare cruntă, își curmă plînsul. Dar cînd ajunse la căscioara țuguiată și intră în pridvor, lacrimile o prididiră iarăși, pe-a furișul.

Mă-sa, o femeie vînjoasă, c-o gură ca melița, suflecată pînă-n genunchi, văzînd-o pleoștită și bocită, se cătrăni foc, și se răpști [1] la ea :

— Ce-i cu tine, fato ?... Ce te tot bocești parcă te-ar fi părăsit mirele ?

Saveta tresări spăimîntată și de-abia putu bîlbîi cîteva vorbe zdruncinate. Lacrimile însă începură a-i curge și mai năvalnic.

Mama se uită mirată la fată. Dintru-ntîi vru s-o ocărească, să-i scoață nălucirile din cap. Dar cînd îi văzu ochii stinși, obrajii arși, cînd o văzu atît de posomorîtă, o cuprinse mila, parc-ar fi înțeles durerea mută ce se alină în lacrimile acelea. Și glasul i se înmuie, privirea i se îndulci :

— Spune-mi, draga mamii, spune-mi mie ce te doare ?...

Fata se opri în prag, stătu o clipă pe gînduri, apoi răspunse cu glas năbușit :

— Nimica, maică... Nimica... Zău nimica...

Mama privi lung în urma ei, clătină din cap și bombăni îngrijorată :

— Are ceva... de bună seamă are ceva fata asta...

În porumbiștea din dosul casei Saveta se opri.

[1] *A se răpști* — a se răsti.

Întrebarea mamei îi răscolise deodată toată durerea. Simțea limpede cum i se îngreunează mintea, cum îi lîncezește sufletul. Genunchii începură a-i tremura.

Se lăsă jos și-și lipi fruntea de pămînt. Lacrimile îi secaseră. Numai oftări adînci se mai desprindeau din pieptul ei rotunjor, oftările plînsului uscat, care sugrumă sufletele. Părul ei bălan se zbătea ca peștele lîngă corpul întins între mușuroaiele firelor de păpușoi.

O adiere blîndă, lină, se furișă printre foile jumătate verzi, jumătate galbene ale porumbului. Spicele fîșiau tainic și-și plecau capetele, ferindu-se de căldura soarelui, care prinsese a le înțepa. Și, din freamătul frunzelor-sulițe, parcă i se deslușea o povestire urîtă.

Pe Saveta o cutremură un fior de fierbințeală din creștet pînă-n tălpi. Buzele ei stinse, învinețite, murmurară trăgănat :

— Nu se poate... nu se poate...

De trei săptămîni îi furnică în urechi un gînd, decînd îi spuse Florica pădurarului că feciorul popii se însoară, feciorul cel mai mare, cel de se face doftor, cel care... Cînd a auzit asta a simțit că i se înfige o săgeată otrăvită în inimă.

„Dacă e adevărat, mă arunc în hîlboana iazului", își zisese dînsa atunci, și de-atunci o muncește mereu gîndul acesta.

Privirea i se tulbură, sîngele îi clocotește în vine cînd se gîndește la ceea ce îndură ea de-atunci. Își încleaștă degetele în păr, se zvîrcolește deznădăjduită pe bulgării sfărmicioși de pămînt și se blestemă într-una și-și zice :

„Te-a bătut Dumnezeu, nerușinato, fiindcă ai păcătuit..."

Dar apoi, repede, fără nici o trecere, o năpădesc alte amintiri, lumea i se pare că se înseninează, şi-i pare rău că-şi afuriseşte iubirea. O rază dulce de nădejde îi pătrunde prin creieri, îi rînduieşte gîndurile învîltorite. Şi vuietele năprasnice încetează, înfrînte de adierea trecutului, care i se desfăşoară ca o poveste frumoasă, fermecătoare...

...Era spre toamnă atunci... era pe vremea secerişului, întocmai ca şi astăzi. Ea încă nu împlinise şaptesprezece ani. De-abia în vara aceea începuse a merge la horă. Şi-i ziceau oamenii „frumoasa lui Ion-Prundarul"... Aşa-i ziceau.

Şi s-a întîlnit pe cîmp, venind de la holdă, s-a întîlnit cu feciorul popii. Şi feciorul popii era boier... boier mîndru... Ea i-a dat bineţe, cum se cuvine, iar el i-a mulţumit ş-a întrebat-o dacă nu i-e frică seara pe hotar. Dar încă nu era seară, şi ea a rîs şi i-a răspuns că nu i-e frică şi că încă nu e întuneric. El însă a zis că ba, se-ntunecă, şi că are s-o însoţească pînă-n sat, ca să nu-i fie frică... Şi ei îi era tare ruşine, şi de ruşine ce-i era la început, de-abia putu să bolborosească ceva.

Pe urmă totuşi s-a îmbărbătat, căci boierul era tare vorbăreţ şi ştia povesti multe lucruri vesele, de care trebuia să rîdă cu hohot, şi altele duioase, de care îi venea să plîngă. Ş-apoi avea boierul un glas moale, moale ca mătasa, care te mîngîia şi-ţi încălzea inima. Şi avea nişte ochi mari, negri, cu sclipiri ademenitoare, şi pe obrazul stîng, într-un drept cu mustăcioara de-abia mijită, un semn cît un pui de linte. Şi-i sta tare bine aşa...

Şi a tot povestit boierul... a povestit şi nu i-a stat gura nici o clipă. I-a spus c-a isprăvit cu învăţătura şi acuma se face doftor... Şi ea îl asculta bucuroasă, şi ar fi dorit să fie cît mai lung drumul pînă în sat...

Apoi, într-un loc, boierul s-a oprit... s-a oprit tocmai sub părul cel pădureţ din livada lui Siminoc. Pe jos era prund de pere sălbatece, mărunte şi galbene ca turta de ceară... Şi s-a oprit şi Saveta, cu toate că ceva îi spunea să nu se oprească... Ş-atunci boierul a tăcut şi a luat-o de mînă. Şi mîna lui era suptă şi rece ca o steluţă de zăpadă.

Saveta tremura... tremura ca varga de mesteacăn, şi inima îi zvîcnea nebuneşte. Şi feciorul popii a început a-i şopti vorbe dulci. Ea nu înţelegea rostul vorbelor lui, dar glasul îi mîngîia sufletul ca o sărutare de mamă... Şi feciorul popii a cuprins-o de mijloc... Ea a dat să-l respingă şi i-a zis cu voce răguşită : „Boierule, fii bun şi mă lasă-n pace." ...Dar el a strîns-o şi mai pătimaş în braţe şi a sărutat-o pe buze. Şi-n minutul acela a simţit Saveta că deodată tot sîngele i se aprinde, că o pătrunde o fierbinţeală mare, că îi cad în jos braţele... Şi feciorul popii a putut face cu dînsa orice, căci dînsa nu i s-a mai împotrivit...

Era noapte cum se cade cînd a ajuns acasă şi mă-sa a certat-o... a certat-o ca pe-o slujnică. Atunci ei nu i-a păsat de dojană şi nu s-a spăimîntat de cuvintele de ocară. Acuma însă îi răsună în urechi ca o vijelie :

— Ia seama, fato, ia seama ! Să nu-mi aud vorbe slabe pe urma ta ! Să nu te pîngăreşti, să nu-mi faci ruşine, că de mi-i face, cu mîinile mele te-oi sluti, şi, slută, te-oi goni din ograda mea, să te duci încotro te-or duce ochii, să cerşeşti pomana oamenilor fără milă şi să nu-ţi mai aud nici de nume !...

Şi a doua zi Saveta iar s-a întîlnit cu feciorul popii. Şi dacă nu-l vedea două zile, Saveta nu mai avea hodină. Şi o dată, cînd feciorul popii plecase de-acasă pentru o săptămînă, Saveta s-a îmbolnăvit şi s-a topit ca o floare neudată...

Ca nişte fulgerări senine i se perindă acuma toate prin minte. Şi faţa parcă i se mai îmbujorează, parcă-i vine iar poftă de viaţă.

Dar gîndurile triste o cotropesc iar numaidecît, şi sufletul ei amărît se zbuciumă, se prăpădeşte în prăpastiile ce i le arată ziua de mîine. Îşi aduce aminte cum o ocoleşte acuma cînd o întîlneşte pe uliţă, cum se întoarce pe altă parte şi se face a n-o auzi cînd îi dă bineţe, cum e mai străin ca cel mai rău străin. Şi inima stă să-i plesnească de durere. Şi nu mai îndrăzneşte nici să nădăjduiască măcar că zvonurile despre însurătoarea lui să fie numai clevetiri.

Ar vrea totuşi să mai dea o dată faţă cu dînsul, să-şi citească din ochii lui osînda. Şi a fost de vreo cîteva ori... a fost pînă la poarta ogrăzii popii, dar n-a fost în stare să puie mîna pe clanţă. O pridìdea plînsul cuprinsă de sfială şi, buimăcită de ruşine, de-abia putea să se tîrască pînă acasă...

Apoi iar caută să se mîngîie... Da, aşa trebuia să se sfîrşească dragostea ei păcătoasă. Aşa i-a fost scris, pesemne. Ea nu-i de seama lui. Ea e proastă şi săracă. Ea i-a fost numai o jucărie, o petrecere de vreme. El e boier. El trebuie să-şi ia nevastă o cucoană... Dar deodată se opreşte şi se întinde, parcă s-ar împotrivi unei puteri vrăjmaşe.

„Nu-i adevărat !... Nu-i adevărat !..."

Şi-i vine să strige în gura mare, s-o audă toată lumea, că asta nu se poate, că asta-i o ruşine grozavă... Vorbele i se îngrămădesc în gît şi nu le poate rosti, cu toate că simte cum o sugrumă.

Soarele se grăbeşte cu paşi de uriaş spre asfinţitul roşu ca sîngele. Rătăceşte o clipă printre piscurile rumenite ale munţilor, apoi se scufundă încetinel,

împroşcînd o ploaie de lumină ruginie pe coamele dealurilor din faţă.

În casa lui Ion Prundaru, la lumina înnăbuşită a unui opaiţ, oamenii s-au aşezat la masă. Toropiţi de munca zilei, mănîncă lacom şi tăcuţi. Numai zăcănitul lingurilor de lemn şi ţocăitul buzelor se aude din cînd în cînd.

Pe la sfîrşitul mesei, însă, inimile se dezmorţesc. Deodată prundarul îşi înalţă glasul :

— Duminecă se cunună feciorul popii...

Un moşneag alb ca oaia, cu obrajii pămîntii, icneşte ceva şi clatină din cap. O femeie ciupită de vărsat îşi propteşte lingura de ghizdul[1] blidului şi se uită întrebătoare împrejur.

— Să-i dea Dumnezeu noroc şi fericire, că-i om bun şi milostiv, zice iar prundarul, ştergîndu-şi mustăţile.

Saveta se scoală tremurînd de pe laviţă. Faţa ei e galbenă ca frunza veştedă de frăgar[2]. Iese din casă cu paşi rătăcitori şi i se pare că se năruie casa în urma ei...

Din dosul unui deal răsare luna şi se înalţă zgribulită, ca un sloi de gheaţă, în văzduhul înstelat. Un paianjeniş de lumină albă, rece, se aşterne peste desişurile codrilor adormiţi.

Pe cărarea din porumbişte, Saveta aleargă ca o smintită spre iaz. Ţărîna scîrţîie dureros sub leopăitul picioarelor ei desculţe. În buruieni, licuricii sclipesc ca nişte punctuliţe verzi, ca nişte ochi vrăjmaşi, înfuriaţi...

Şi rîul mugeşte înfricoşător în bezna nopţii. Un vînt rece, umed, învîltoreşte luciul oţelos. Zbîrci-

---

[1] *Ghizd* — împrejmuire care formează îngrăditura unei fîntîni de la pămînt în sus ; aici : marginea, buza blidului.
[2] Dud.

turile argintite se leagănă, se încurcă şi se sparg. O mogîldeaţă ciudată se zvîrcoleşte în apă cîteva clipe, făcînd-o să bolborosească. Valurile nemiloase o înhaţă repede şi o aruncă pe iaz la vale, în mijlocul vîrtejului spumos şi alb ca laptele strecorat. Vîrtejurile o leagănă, o apasă la fund, apoi iar o scot, o zvîrle la mal şi o acoperă cu nisip mărunt, ca pînza zăbranicului.

Luna zîmbeşte ca un om nepăsător şi se ascunde la spatele unui nour negru ca jalea.

1908

RĂFUIALA

I

Primenit de sărbătoare, gata de mult de ducă, Toma Lotru şedea mototol pe laviţă, cu coatele răzimate de marginea mesei, cu obrajii scufundaţi în găvanele palmelor, privind ţintă la un ochi de fereastră pe care gerul de astă-noapte zugrăvise sumedenie de figuri de gheaţă, ciudate şi întortocheate, ca visurile urîte ale unui om necăjit. Îşi bătea capul să le sloveneasca... Iată, colo-n mijloc, o minune mîndră şi mlădioasă, un trup frumos de femeie, proptit, şi-n dreapta, şi-n stînga, pe două matahale şterse şi prelinse. Şi jur împrejur se încolăcesc de-a valma iezme pocite, subţiri, dintre care se desprind şi se împletesc, în rotogoale răzleţe, cununi de gheaţă argintie... Toma părea că începe să înţeleagă rostul acestor chipuri. Îşi încruntă sprîncenele, ca să le pătrundă mai bine, dar atunci un strop lat de apă se dezghiocă de sub pervaz, se prăvăli în cîrligături mărunte peste miezul geamului şi, deodată, toată icoana se mînji şi toate florile se schimonosiră...

Toma clipi vajnic de două ori, dezvălind doi ochi mari de cărbune stins. O fulgerare de pară lucitoare îi învioră o clipă privirea, o licărire de mînie pătimaşă, care însă se înecă îndată în nedumerirea ce-i ţinea încătuşat sufletul. O oboseală i se strecură prin

mădulare. Simţea că îi ţîşneşte ceva din inimă, ceva nedesluşit încă, asemuitor şi cu durerea, şi cu mînia.

Şi-n răstimpuri îşi cîntărea nevasta prin păienjenişul pleoapelor întredeschise. O vedea aşa, ca prin ceaţă, sprijinindu-se cu o mînă de colţul mesei, îmbrăcată în haine frumoase sărbătoreşti, şi i se năzărea că vede o păpuşă de marmoră în fereastră, floricică atinsă de rouă...

Îi era tare dragă Rafila, mai dragă ca ochii din cap. A luat-o săracă, numai cu cămaşa de pe ea, dar a trebuit s-o ia, că de n-ar fi luat-o, şi-ar fi făcut seama. N-a văzut el atunci nimic şi n-a vrut să audă nimic. Îi era dragă Rafila şi nu-i păsa de nimica.

Rafila a lăcrimat mult, foarte mult, cînd au făcut tocmeala. Era fată orfană, crescută şi îmbrăcată din mila oamenilor, obişnuită de mică cu plînsul. Plînsul îi fusese în viaţă toată mîngîierea, şi în bine, ca şi în rău. A mai slujit pe unde a apucat, şi aşa, încetul cu încetul, s-a pomenit fată mare, frumuşică şi sprintenă. Flăcăii toţi o iubeau, şi ea era blîndă şi bună cu toţi, dar tot satul ştia că numai cu Tănase Ursu se înţelege ea şi se potriveşte, cum se potrivesc două turturele.

A plîns mult Rafila cînd a făcut tocmeala cu Toma Lotru, şi de la tocmeală pînă la cununie nici nu i s-au zvîntat lacrimile. Măcar că Toma era flăcău voinic şi bogat, iar Tănase sărac ca degetul...

Toma a făcut, de dragul Rafilei, nuntă mare, cum rar se pomeneşte. Dar Rafila nu înceta de loc cu plînsul... Şi cînd stătură înaintea altarului, cînd îi puse popa să zică sfîntul jurămînt, cu trei degete, pe sfînta cruce, Rafila a început să se bocească, de-i tremura şi cununiţa de flori din cosiţe. Şi toate femeile au plîns de mila ei, încît s-a cutremurat biserica de jale... Mai mult a semănat cununia aceea a prohod decît a nuntă... Şi toată lumea se mira

şi se minuna, numai Toma nu se sinchisea de nimic, căci lui îi era tare dragă Rafila...

Şi a trecut de-atunci un an de zile... O seamă de oameni spuneau că trăiesc bine, ca o pereche de porumbei, iar alţii zvoneau că nu se prea învoiesc la toate, cum ar fi să se învoiască un bărbat tînăr cu o femeie tînără.

Rafila se topea pe zi ce mergea, cum se topeşte omul de omăt în bătaia razelor de soare. Îi pieriseră bujorii din obraji, era albă ca peretele. Totuşi, acum, de cînd s-a măritat, n-a mai văzut-o suflet de om plîngînd. Numai Toma o vedea adese cu ochii înroşiţi. Însă, cînd da el s-o întrebe, ea începea a zîmbi, şi astfel Toma nu mai îndrăznea s-o necăjească. Cu toate că şi lui i se părea că zîmbetul acela prea seamănă a plîns.

Îi era tare dragă Rafila, şi, în sfîrşit, a băgat de seamă şi el că se veştejeşte şi se ofileşte ca o floare gingaşă copleşită de buruieni. Şi, de la o vreme, a început să se gîndească şi să se nelinişteasca din pricina aceasta.

Apoi, într-o clipă nenorocită, i-a venit în minte un nume, un nume ca oricare altul, dar ale cărui slove îi înţepară auzul ca nişte ace aprinse: „Tănase Ursu!"

Şi, deodată, parcă i s-ar fi făcut lumină în creieri. Părea că începe să înţeleagă multe lucruri pe care nu le înţelesese pînă acum.

În clipa aceea, însă, a simţit în inimă zvîcniri viforoase, a simţit că toată mintea i se tulbură ca o baltă în care se scurge un părăiaş nămolos.

Îi veni să se izbească cu capul de pereţi cînd îşi aduse aminte de bocetele celea nesfîrşite, cînd îşi aduse aminte cum n-a pus el seamă atunci pe bocetele acelea. Pentru ce nu şi-a cătat el de cap,

dacă a ştiut ce ştia toată lumea ?... Bag seamă, i-a luat Dumnezeu minţile.

Dar îi era dragă Rafila şi-acum, poate mai dragă de cum i-a fost, şi simţea că mai degrabă ar face moarte de om decît să se despartă de ea.

Umbla ca un smintit şi nu îndrăznea să se apuce de nimic. Era voinic ca un brad şi se temea de toate umbrele, şi totuşi alerga nebun după umbre. Se scula în miez de noapte şi pleca. Spunea că se duce departe... Şi-n capul satului se întorcea peste cîmp, sărea garduri, trecea prin grădini ca un hoţ, pînă ce ajungea iar în ograda lui. Ş-aici se dosea să nu-l vadă nimeni, ca un copil care a făcut ceva rău, şi sta tupilat toată ziua şi pîndea, aşteptînd să vadă ceva, să vie cineva. Îl apuca seara nemîncat şi nebăut, dar el nu se clintea din loc... Tîrziu, după ce se încredinţa că n-a văzut nimic bănuitor, se strecura iar pe unde a venit, cu acelaşi gol în suflet, cu aceeaşi dorinţă să afle ceva. Îi părea bine că n-a găsit nimic, dar îi părea şi rău. Ar fi vrut parcă să dea peste ceva, să puie mîna pe ceva, ca să ştie lămurit...

Şi aşa hoinărea neîntrerupt, cînd pe urmele lui, cînd pe urmele ei, totdeauna degeaba. Din toate alergăturile acestea n-a putut scoate nimic... Se chinuia şi se frămînta, nemaiştiind de ce să se apuce, simţind numai curat că o mînă vrăjmaşă îl împinge tot înainte şi că imboldirea aceasta nu-i lasă odihnă.

Din om vesel, ce fusese pînă atunci, se făcu închis ca vremea de ploaie. Nu se mai arăta printre oameni, iar dacă-l cerceta cineva, nu mai ştia ce să spună, căci îi era frică să nu se dea de gol. Î se părea că toate cuvintele îi sfîşie inima ; din toate vorbele înţelegea vicleşuguri care se potriveau de

minune cu starea lui, care poate erau rostite anume ca să-l batjocorească pe el. De multe ori îi trecea prin cap să se depărteze, să-şi ducă pe Rafila undeva, unde să nu i-o zărească ochi omenesc, să nu i-o poftească nimeni, să nu i-o pîngărească nici un gînd străin...

Şi-acuma, iată, totuşi vrea să meargă cu Rafila la o nuntă, să i-o vadă toată lumea. O duce el singur să se întîlnească cu Tănase.

„Da, îşi zicea el, căci Tănase are să fie şi el la nunta aceea, mai ales dacă ştie că şi Rafila va fi acolo... Că Tănase-i holtei, el se duce la toate nunţile...“

Nici nu-şi mai putea da seama cum s-a putut întîmpla una ca asta, măcar că numai ieri s-a petrecut... Îşi aducea aminte că au venit doi călăreţi, au venit şi l-au poftit la nuntă. El s-a codit cît s-a codit, dar călăreţii nu i-au dat răgaz, şi-n sfîrşit, a trebuit să le făgăduiască c-or merge negreşit, şi el şi Rafila.

— Aşa da, fireşte c-aşa ! i-a zis atunci unul. Aşa se şi cade că, vezi, mirele nostru ţi-a fost cel mai bun prieten în holteşie[1] !

— Şi mi se pare că sînteţi şi ceva neamuri... aşa, mai de departe, a adăogat cellalt.

— Apoi să veniţi nesmintit, să nu cumva să faceţi să nu veniţi, că s-ar supăra tare rău mirele...

Toma s-a uitat atunci cu coada ochiului la Rafila şi a văzut că ea zîmbeşte. Îi era pe limbă să întrebe de Tănase. Dar totuşi n-a îndrăznit, i-a fost ruşine, şi a zis cu glas domol :

— Ne-om duce de bună seamă, puteţi fi hodiniţi !

I-a părut rău, atunci, îndată, că a făgăduit şi, după ce au ieşit călăreţii din casă, sta gata să fugă

[1] *Holteşie (holteie)* — timpul cît este cineva holtei ; burlăcie.

după ei şi să le spuie că nu s-or duce, mai bine orice...

Toată noaptea s-a zvîrcolit în pat, parc-ar fi fost culcat pe jăratec. Toate bătăile de cap, toate chinurile ce le îndura de o vreme încoace l-au năpădit deodată şi l-au gîtuit de parcă să-i scoată sufletul. În urmă, sleit de oboseală, a adormit, hotărît să nu se ducă la nici o nuntă...

Dar a doua zi, cînd era de mers, şi-a schimbat gîndul.

— Să ne gătim, Rafilo, zise alene către nevastă-sa, că-i vremea să plecăm!

Rafila parcă ştia ce gînduri îl toropesc şi se uită la el plină de mirare:

— Ne ducem?

— Vezi bine c-om merge, dacă le-am făgăduit! răspunse Toma buimăcit, întorcîndu-se în altă parte.

— Fie cum vrei tu, Tomo! bîlbîi Rafila.

În sufletul lui Toma se aprinse o poftă nebună să dea faţă cu duşmanul, să se învrăjbească cu toată lumea...

Şi s-a îmbrăcat în hainele cele frumoase, în haine noi, cusute toate de mîna Rafilei. Şi-n vremea aceasta nu şi-a luat de loc ochii de la nevastă-sa. O pironea cu privirea, parc-ar fi vrut să-i citească gîndurile cele mai ascunse. Dar Rafila se îmbrăca şi ea repede, tăcută, şi pe faţa ei nu se desluşea nici bucurie, nici întristare...

Ş-acum, de cînd tot stau aşa, gata de ducă? Toma parcă aştepta să zică ea ceva, să-l roage poate, iar ea tăcea şi aştepta smerită şi liniştită, ca un boboc de vîzdoagă[1] în oala de lut, şi-n loc de bucurie,

[1] Plantă decorativă, cu tulpina dreaptă şi ramificată, cu flori mari, galbene.

parcă o umbră de plîns îi îmbrobodea obrajii de zăpadă.

În sfîrşit, Toma totuşi gemu:

— Mergem, Rafilo?

— Cum crezi tu că-i mai bine, răspunse nevasta cu glas stins.

— Dar dacă eşti îmbrăcată?

— Iar mă pot dezbrăca...

El o privi-n ochi şi băgă de seamă că buzele ei, subţiri şi umede ca două vrîstuţe[1] de sînge, tremurau.

S-a sculat ca trăsnetul, şi-a încheiat sumanul la gît şi a pornit îndată:

— Haidem!

În mijlocul uliţei, însă, îşi aduse aminte că şi-a uitat acasă ciomagul. Se întoarse fuga, bodogănind printre dinţi:

— Semn rău!

Rafila îl aştepta în uliţă... O răpăială de omăt se cernea prin văzduh, învîltorată cînd şi cînd de suflări tăioase de vînt. Fărimituri de zăpadă, mărunte şi îngheţate, o izbeau în obraji şi-i alunecau în jos pe piept. Îşi duse mîna la ochi ştergînd cîţiva picuri ce i se încurcau printre gene... Un fior rece o cutremură... Se simţea atît de stingheră în lume lîngă acest bărbat, de la care nu şi-a auzit nici un cuvînt dulce, a cărui dragoste şi dezmierdări o înfricoşau. Şi, aducîndu-şi aminte în treacăt de cellalt, de mîngîierile lui, de bucuriile şi de fericirea lor de odinioară, viaţa ce trebuia s-o ducă acum îi părea mai neagră ca moartea.

Toma veni gîfîind din casă, în mînă cu un băţ de cireş, încrestat cu flori. Văzîndu-l, Rafila simţi că i se sfredeleşte un fior de groază în inimă...

[1] *Vrîstă* — dungă.

II

În toiul veseliei, toată casa clocotea ca un coş de albine cînd se apropie vijelia.

O ploscă înflorită trecea repede din mînă în mînă, cînd stoarsă, cînd iar plină. Nuntaşii, cu feţele învăpăiate, cu glasurile răguşite şi aspre, horeau un cîntec, înnăbuşind aproape de tot îngînatul viorilor celor patru lăutari cocoţaţi pe vîrful unui lădoi, după uşă. Bucătăreasa, suflecată pînă în genunchi, cu obrajii roşii şi arşi ca pojarul, c-o lingură uriaşă de lemn în mînă, se învîrtea în răstimpuri pe lîngă mesele încărcate de mîncări şi băuturi alese, chiuind şi tropăind în hohotul oaspeţilor. La vatră, o ţigăncuşă toropită şi uscată bătea şi ea cînd şi cînd din picioare, scotocind prin oalele înşirate pe muchea cuptorului.

Acum se ridică Toma din capul mesei şi, întorcîndu-se către naşul cel mare, închină cu glas potolit :

— Să-ţi dea Dumnezeu sănătate şi viaţă, să mai poţi sărbători multe zile de praznic ! Şi să ţie Dumnezeu pe finii d-tale, să trăiască şi să-mbătrînească şi să se aibă dragi... mai dragi de cum se au alţii !

— Mulţumim, Tomo ! Să trăieşti şi tu şi să-ţi trăiască şi nevasta ! Să vă dea Dumnezeu noroc şi bucurie ! răspunse naşul cu glas înălţat, apoi, după o scurtă tăcere, adăogă mai domol : Ţi-a dat Dumnezeu o femeie ca un înger, numai să fiţi sănătoşi...

Toma îi aruncă o privire nedumerită, parcă i-ar fi fost teamă că-l ia peste picior.

— Numai să vă ţie Cel-de-sus pacea şi liniştea casei ! urmă naşul tot mai încet, şi vorbele lui erau călduroase şi blînde, ca un vînt moale de primăvară.

— Aşa, aşa, făcu Toma aducînd repede gîrliciul ploştii la gură şi trăgînd o duşcă zdravănă. Aşa !... Femeia-i bună, numai dracu-i rău !

Şi începu a rîde gros, ştergîndu-şi buzele şi mustăţile cu mîneca cămăşii.

Se arăta voios, ca un copil neostoit, dar de cîte ori se deschidea uşa, se cutremura şi se înfiora, parcă l-ar fi muşcat un şarpe. Simţea şi ştia hotărît că are să mai vină, că trebuie să mai vină cineva...

Cît fusese drumul de lung, din Măgură şi pînă aici, s-a tot frămîntat. Îl vedea parcă pe Tănase venind într-un ropot pe urma lor şi se uita deseori îndărăt, dacă nu-i ajunge din urmă. Nevăzînd nimic, se mîngîia, zicîndu-şi că Tănase o fi luat-o înainte...

În creierii lui se plămădeau fel şi fel de gînduri, se învălmăşeau fel şi fel de planuri. Un glas îi şoptea parcă neîncetat cuvinte urîte, îl întărîta, făcîndu-l să-şi grăbească paşii...

Cînd au ajuns la casa cu cinstea, s-a mirat grozav că Tănase nu era acolo. S-a uitat cu de-amănuntul împrejur, dar nu l-a zărit... În clipa dintîi a simţit parcă un fel de durere, dar apoi a tresărit ca deşteptat dintr-un somn adînc şi o adiere caldă i-a netezit inima, ca şi cînd i s-ar fi luat o piatră de moară de pe suflet. A răsuflat o dată din greu, uitîndu-se în grabă, pe-a furişul, la Rafila. Femeia era ca marmora...

Totuşi, după ce s-a mai dezmeticit puţin din bucuria dintîi şi a început iar a se gîndi, a simţit că Tănase tot o să vie, şi-l aştepta cu tot dinadinsul, cum aşteaptă oamenii cei bătrîni şi neputincioşi moartea.

Şi pe la sfîrşitul mesei, cînd era veselia mai aprinsă, iacă, se deschide uşa, şi în prag se ivi Tănase. Era un flăcău înalt şi drept ca lumînarea, cu

o mustață neagră-cărbune, răsucită ca sfredelul, cu ochi mari și dulci, ca de copil nevinovat.

Dădu bineţe şi se aşeză tocmai faţă-n faţă cu Toma.

— Să dea Dumnezeu bine, Tomo!

Toma dîrdîi apucat de friguri. I se păru că deodată toată casa începe a se învîrti nebuneşte, sălbatec, numai ei doi, el şi cu Tănase, rămîn neclintiţi, privindu-se cu priviri ucigaşe.

„Pozna l-a adus aici... pozna, de bună seamă", murmură Toma.

Şi de-acum încolo tot cheful i se duse, ca şi cînd i l-ar fi luat cineva cu mîna. Faţa i se încruntă repede, apoi i se îngălbeni ca unui mort. În zăpăceala ce-l cuprinsese, se ridică fără veste, cu gîndul să iasă afară, dar, ruşinat de slăbiciunea aceasta, se grămădi iarăşi pe laviţă.

Îi veni în minte femeia. Îşi plecă fruntea şi, aşa, se uită la dînsa. Două pete de sînge se revărsaseră pe obrajii Rafilei, şi-n ochii ei, aţintiţi asupra lui Tănase, lucea o văpaie neobişnuită.

În mintea lui Toma acum începură a se învîltori şi a se zbate toate planurile făcute pînă aci, ca un şivoi de flăcări învrăjbite. Încet-încet simţea cum se încheagă toate într-un mănunchi de foc, care-l îndeamnă şi-i dă putere... Cu buzele învineţite bombăni iar ca prin vis:

„Pozna l-a adus aci... pozna, de bună seamă..." Tănase rîdea, văzîndu-l atît de încurcat, iar rîsul acesta îl durea pe Toma, parcă i-ar fi străpuns carnea cu cuie ruginite.

— Noroc, Tomo! strigă apoi Tănase iar, în gura mare. Aţi mai venit şi voi?

Toma nu răspunse nimic. Auzise limpede glasul, dar cuvintele îi sunau neînţelese, ca dangătele clopoţelor trase în dungă... Deodată însă prinse o voce moale ca mătasa, o voce subţire şi blîndă ca o mîngîiere de dragoste:

— Am venit, Tănase, şi noi, la nuntă... Da şi tu ai venit?

Era glasul Rafilei.

— Apoi ce să mai facem? Ia, aşa, ca cei holtei... Ne băgăm nasul în toate oalele, zise Tănase, şi-apoi se întoarse spre Toma şi începu a rîde cu un rîs prefăcut, care-l şfichiuia ca şi cînd l-ar fi lovit cu bice.

— Ai, Tomo? zise iar Tănase.

Toma căscă larg gura, parc-ar fi voit să scoată o puzderie de sudălmi, dar limba-i era amorţită şi lipită de cerul gurii şi nu putu rosti nici o vorbă... Făcu un semn desperat cu capul.

Apoi îl străbătu un fior rece. Simţea că se face de rîs la oameni purtîndu-se astfel... Îşi luă dar inima în dinţi şi hotărî să nu mai ia în seamă nimic astăseară. A simţit el dinainte că Tănase va veni, a ştiut el că trebuie să vie... acum i s-a împlinit aşteptarea. Ce să se mai facă de rîs?

Începu jocul...

Întîi o pereche, apoi alte trei şi iar altele, încît bubuiau podelele sub tropotele lor. Foşnetul poalelor înăsprite şi chiuiturile se amestecau cu sunetele de vioară, cu fumul albăstrui de tutun, cu mirosul de mîncări şi de oameni...

Toma şedea într-un ungher, dus pe gînduri. Faţa lui era buhăită, ochii ieşiţi din orbite, părea că trage de moarte. Şedea aşa, cu privirile ţintă în gol, iar înaintea lui puhoiul de oameni se frămîntau, cotindu-se cu nepăsare.

Rafila sta în picioare lîngă el, un trandafir alb în umbra unui pom sălbatec, uitîndu-se la cei ce ju-

cau, cu ochii scînteietori, ruşinată că dintre nevestele de vîrsta ei numai ea nu joacă...

De departe, dintr-un colţ al casei, Tănase se uita la ea. De cîteva ori pornise spre dînsa, dar după cîţiva paşi iar se oprise. Mai tîrziu însă începu să se apropie încet, strecurîndu-se prin mulţime, pînă ce ajunse în preajma ei. Apoi iar stătu pe loc şi se dădu cîţiva paşi înapoi... În sfîrşit, nu se mai putu stăpîni. Îşi încheie pieptarul şi se duse drept la Rafila.

— Rafilo, vii la joc? întrebă cu glas slab, tremurător.

Femeia se uită la Toma. Dar el nu zise nici cîr, parcă n-ar fi auzit nimic. Numai ochii îi licăreau ca două mărgele de sticlă. Pe Rafila o înspăimîntară licăririle acestea şi nu îndrăzni să răspundă.

Aşa stătură un răstimp tustrei, nemişcaţi, ca nişte oameni de ceară.

Pe urmă Tănase întrebă iar, acum mai răspicat:

— Rafilo, auzi?... Vii la joc?

Rafila atinse pe bărbatu-său uşor pe umăr. Toma tresări ca ars, se uită buimăcit cînd la unul, cînd la cellalt, apoi zise cu glas răguşit, şters:

— Du-te... du-te, ce mă mai întrebi?!

Se uită cu băgare de seamă după ei şi văzu cum o prinde Tănase de mijloc şi cum o trage spre el. Văzu cum îşi odihneşte nevasta lui braţele pe braţele lui Tănase, cum îşi încolăceşte mîinile pe grumajii lui, cum se lipeşte de el. Vedea bine că feţele lor străluceau de o bucurie pătimaşă. Şi, iată, acum povestesc... Tănase îi spune ceva, dar ea nu-l aude. Tănase îşi pleacă obrajii spre obrajii ei, parc-ar vrea s-o sărute, şi ea zîmbeşte dulce, şi două ruji[1] purpurii i se aprind în obraji...

---

[1] *Rujă* — trandafir.

Lui Toma i se părea că toată lumea e scăldată în sînge, că toate se tulbură şi se schimbă într-o uriaşă baltă mohorîtă. În clipa aceea, însă, o mînă groasă, noduroasă, se apăsă pe umărul lui, şi un glas răguşit şi tremurat îl izbi în urechi:

— Nu te uita la ei, Tomo!... Lasă-i în pace să se veselească şi nu te mai uita la ei!

Toma se întoarse speriat, ca un hoţ prins cu ocaua mică. Un om sălbatec la căutătură sta înaintea lui şi zîmbea batjocoritor. Era Gavrilă Boroiu. Se lăsă alene pe laviţă, lîngă Toma, şi începu să-l cuminţească.

— Femeia e bună spînzurată, auzi tu, Tomo?... Aşa-i cum îţi spun eu, degeaba crezi c-aşa ş-aşa... Din femeie se trag toate fărădelegile şi toate păcatele lumii...

Se opri oleacă, aşteptînd parcă vreun îndemn din partea lui Toma. Acesta însă nu zise nimic.

— Măi Tomo! Tu eşti prost! Zău eşti prost! Că tu nu ştii ce să faci... Dreptu-i? Îl înhăţă pe Toma de umăr şi-l scutură, privindu-l drept în ochi: Dreptu-i?

Toma se clătină, întoarse faţa şi nu răspunse.

— Mă! începu iar Boroiu. Ce te uiţi tu atîta la ei? Ce te tot uiţi? Ce folos să te uiţi?... Ascultă ce-ţi spun eu — adăugă apoi, după o scurtă tăcere, cu glasul mai lin — ascultă ce-ţi spun eu, că io-s om păţit şi umblat în lume... Eu am prins-o odată pe-a mea, pe cea dintîi, am prins-o tot aşa, şi-acolo pe loc am sugrumat-o... Ce te frămînţi tu atîta?... Am şezut un an în temniţă, şi iată-mă!

Toma îl măsură înspăimîntat, apoi se depărtă încet de lîngă el.

— Mă, auzi? îi şopti Gavrilă, apropiindu-se iar. Ia seama ce-ţi spun eu!... Spînzurată-i bună femeia, da, spînzurată cu picioarele-n sus!

Toma dădu din cap tăgăduitor. El ştia bine ce vrea el să facă, dar nu îndrăznea încă s-o facă. Degeaba îl oţelea Boroiu, el ştia ce ştia. Şi cu cît îl povăţuia mai stăruitor Gavrilă, cu atît vedea mai limpede ce trebuie să facă, cu atît se întărea mai mult în gîndurile lui.

— Femeia-i iad, măi Tomo, femeia-i drac împeliţat, îi spunea Boroiu, iar Toma răspunse într-un tîrziu :

— Bărbatu-i de vină, Gavrilă !

Şi acuma, deodată, parcă se simţi mai bine. D-aici încolo se uită liniştit la cei doi şi nu se mai amărî dacă-i vedea şoptindu-şi. Îşi zicea mereu, c-un zîmbet searbăd pe buze :

„Bărbatu-i de vină !"...

Şi mai tîrziu, cînd conteni jocul pentru o clipă, el însuşi a început vorba cu Tănase. S-au întrebat de sănătate şi au povestit ca doi prieteni buni, au povestit întocmai cum povesteau odinioară cînd erau amîndoi holtei, cînd încă nu era între ei nimic.

— Voi cînd vă duceţi acasă ? întrebă printre altele Tănase.

— Om porni şi noi colo spre amiazi, dacă s-o mai potoli gerul, răspunse Toma adăogînd repede : Da tu ?

— Păi ştiu eu ? M-aş duce, ş-aş şi rămînea... Nu ştiu cum ar fi mai bine...

— Hai să mergem împreună ! zise Toma repede.

Tănase stătu o clipă pe gînduri. Îşi acoperi ochii cu dosul palmei, uitîndu-se printre degete la Rafila. Nevasta stătea deoparte, cu faţa îmbujorată, ademenitoare ca o zînă din poveşti.

— Bine ! strigă în sfîrşit Tănase, vesel.

Ş-apoi jocul începu iarăşi, mai zgomotos şi mai pătimaş, ca un vîrtej de dragoste.

III

Într-amiezi frigul se dezmorţi. Cetele de nori plumburii se răzleţiră, dezvălind pe-alocuri în văzduh pete luminoase albastre. Printr-o crăpătură destrămată, soarele de iarnă îşi vîrî obrajii aprinşi, aşternînd o spoială strălucitoare deasupra pămîntului îmbrăcat în haină albă...

Rafila şi cei doi bărbaţi, cotoşmăniţi bine în haine călduroase, înaintau pe drumul gheţos ce şerpuia printre strîmtorile Poienii. Zăpada scîrţîia sub tălpile lor, ca şi cobitul unei păsări a morţii.

Mai aveau o postată[1] bună pînă-n Măgură.

Toma mergea înainte, sprijinindu-se în băţul de cireş, cu paşi mari, grei, cu capu-n pămînt, parcă toată grija lui ar fi fost să nu alunece. Mai în urmă veneau ceilalţi doi, tîndălind şi povestind cu glas domol. Din cînd în cînd îşi grăbeau mersul ca s-ajungă pe Toma, dar apoi iar rămîneau în urmă.

Şi după o vreme cerul începu iar să se posomorască...

Norii cenuşii se tolăneau prin văzduhul înnăbuşit, gata-gata să se rostogolească pe pămînt, măturînd în treacăt crestele dealurilor din preajma drumului. Fulgii se legănau în aer, căzînd fără zgomot şi aşternîndu-se peste straturile de zăpadă sfărmăcioasă.

Vuiete de vînt alergau, în răstimpuri, prin pădurile moarte, scuturînd sălbatec crengile copacilor despuiaţi...

Toma înainta din ce în ce mai repede, lăsînd pe cei doi departe în urmă, încît acuma nu mai auzea nimic din vorbele lor... Sîngele îi fierbea în vine. Îi era cald, aşa că trebui să-şi descheie sumanul la gît...

[1] Bucată de drum, distanţă.

Şi, cînd şi cînd, pumnii i se încleştau straşnic, parc-ar fi strîns pe cineva de beregată.

Un şir lung de plopi bătrîni străjuia drumul. Capetele lor se închinau, vîjîind, cînd încoace, cînd încolo... Deodată, o creangă neagră, uscată, ca o mînă uriaşă de om, se rupse ţipînd ascuţit şi căzu tocmai în faţa lui.

Toma stătu locului şi se uită repede înapoi.

Tănase venea încetinel cu Rafila, mînă în mînă, ca doi logodnici. Omătul le pălmuia obrajii, dar ei totuşi parcă zîmbeau.

Inima lui Toma începu a zvîcni să plesnească. O auzea limpede cum se izbeşte de coaste, ca peştele-n undiţă. Simţea cum îi clocoteşte sîngele ca într-o căldare. Şi un glas îl îndemna mereu dinlăuntru.

„Acum !... Acum !" îşi zise Toma încet.

A sărit repede la Tănase şi l-a prins de gît.

— Amu să ne răfuim, Tănase !

Rafila se aruncă orbeşte între ei, dar o mînă de fier o zvîntură de-acolo, încît căzu mototol la poalele unui plop găunos. D-aici trebui ea să vadă cum învineţeşte Tănase în mîinile lui Toma, cum îi cade căciula din cap, cum i se îngroaşe vinele pe tîmple şi pe frunte. Ea închise ochii plină de groază.

Un geamăt dureros, slab, prelungit bîjbîi prin aer, apoi nişte gîfîituri grele, pe urmă şi acestea se împrăştiară pe aripile vîntului şuierător...

1909

CÎNTECUL IUBIRII

Prin geamurile petecite se strecoară leneşe cele din urmă tremurări ale amurgului. Lumina ruginie pătrunde în casă din ce în ce mai cernită, umplînd odăiţa cu umbre deşirate. În vatră flacările roşcate pîlpîie domol, se preling ca nişte limbi de şarpe în jurul ceunaşului funinginit, în care apa de mămăligă hohoteşte înnăbuşit. Adieri răcoroase rătăcesc pe sub pereţii coşcovi, se furişează înlăuntru şi-nvălmăşesc, cîte-o clipă, jocul blajin al focului...

Pe prichiciul cuptorului, moş Costan şade pipernicit şi tăcut, cu privirile pribege, cu gîndurile cine ştie unde. În faţa lui, Ileana, o fetişcană ca un boboc cel înrourat, răsuceşte repede-repede firul subţirel de in.

— Spune, tăticule... mai spune ! bîlbîie fata cu glas moale, care, în liniştea înserării, răsună întocmai ca un fîlfîit uşor de aripi.

Barba bătută de brumă a moşneagului tremură o clipă. Se uită galeş, pe sub gene, la Ileana, pe care lumina trandafirie a flacărilor o învăluie într-o haină scumpă din poveşti, apoi cu vocea lină, cu ochii închişi, parc-ar citi în carte vremile trecute, începe :

— Uite... era fetişcană, ia, aşa ca tine. O guriţă cît o cireaşă coaptă şi doi ochi albaştri cum e cerul

cînd e mai limpede. Şi cum rîdea, cum rîdea! Îţi fura inima.

A trecut potop de vreme de-atunci, dar îmi aduc aminte de ea, parcă numai ieri aş fi văzut-o. Mai ştii? Poate îmi furase şi mie inima.

Eram pe-atunci ostaş tînăr şi slujeam în Italia, într-un orăşel ca o grădiniţă de flori... C-atunci aşa era lumea. Te prindea la oaste, te ducea prin cîte şi mai cîte ţări străine, ş-acolo te ţinea cu zecile de ani. Plecai tînăr de-acasă, fără urmă de mustăcioară pe sub nas, şi te întorceai bătrîn, bărbos şi toropit, încît abia-abia te mai cunoştea cineva în sat... Aşa era lumea, şi pace...

Ea să fi avut atunci vreo şaptesprezece ani, dar era chipeşă ca un flăcău şi frumoasă, hei, frumoasă ca floarea spinului la începutul primăverii. Avea un nume hăt ciudat... Dar noi o poreclisem Minodora, şi Minodora a rămas cît a umblat printre noi. Şedea într-o cocioabă dărăpănată, în afară de oraş, chiar în preajma lagărului nostru, cu mă-sa dimpreună, o femeie nevoiaşă ca vai de ea. Fata trebuia să zorească ziua, noaptea, ca să cîştige de-ale gurii. Alerga şi se sfărîma necontenit printre noi, cu un coş plin de plăcinte, de cozonaci, de covrigi şi alte bunătăţi d-ald-astea. Şi noi, oricît de necăjiţi eram, cumpăram totdeauna şi-i goleam coşul, de ne era foame, de nu ne era, numai s-o vedem pe ea veselă... Căci cum rîdea fata aceea, cum rîdea!...

Apoi, vezi, aşa trecea vremea. Cînd în slujbă, cînd slobozi, cum se nimerea.

Şi-mi venise o dată rîndul de sentinelă. Era toamnă tîrzie. Sufla un duşman de vînt, aspru şi friguros, de parcă-ţi ciupea obrajii cu cleşte înfierbîntate. Şi prin văzduh cetele negre de nouri se vrăjmăşeau ca nişte balauri. Eu, ca să nu mă cutropească somnul, umblam de colo pînă colo, mai tropăiam, mai căscam, de, ca omul cu urîtu-n spate. Şi-un întuneric ca acela, de nu-ţi vedeai nici mîna... Numai dintr-o parte pătrundea prin beznă un firicel de lumină galbenă ca faţa unui om mort. Licărirea aceasta însă tremura din ce în ce mai slăbită, uneori se sfîrşea de tot, apoi iar răsărea, dar mai stinsă şi mai potolită parcă... Acolo şedea Minodora. Într-un tîrziu, clipocind, aşa, cu ochii deschişi ca iepurele, mi se păru că aud ceva zgomot dinspre lagăr, ca şi cînd s-ar fi apropiat cineva încetinel, pe-a furişul. Îmi zgîiam ochii cît puteam, ca să deosebesc cîtuşi de puţin, dar întunerecul era aşa de gros, parcă eram într-un sac.

— Stai! Cine-i? strigai, însă nimeni nu îmi răspunse.

„Bag seamă, mi s-a năzărit", îmi zisei atunci, şi prinsei iarăşi a mişca. Dar de-abia trecu o vreme, cît să-ţi aprinzi luleaua, şi zgomotul de adineaori se auzi din nou, acuma mai aproape şi mai desluşit.

— Cine-i? zic. Cine-i, că trag!

— Sst... sst! şopti cineva întocmai la spatele meu, eu sînt!

— Feldrihan Luca... tu eşti? Încotro?

— Mai domol, bre, făcu el răguşit, să nu te audă cineva... Mă duc...

N-am putut înţelege unde spunea că merge, căci o tivise repede spre casa cu lumină.

Nu mai ştiu cum s-a făcut, cum nu s-a făcut, dar în clipa următoare m-am pomenit şi eu pe urma lui Luca. Alergam ca un smintit prin tufişurile desfrunzite. Rămurelele vlăguite mă plesneau peste ochi, dar eu nu simţeam nimic. Un singur gînd îmi rodea sufletul, ca şi cum roade cariul în grindă: „Luca se duce la Minodora". În răstimpuri, totuşi, mă opream şi ascultam. Înaintea mea auzeam paşii tîrîţi, repezi, ai lui Luca.

Nu-mi pot da seama cît am alergat așa... Mie mi s-a părut un veac întreg. În sfîrșit, însă, deodată îmi răsări în față un ochi de lumină, care mă pironi locului. Ascultai cu băgare de seamă, dar, afară de clocotele inimii mele, acum nu mai auzeam nimic... Mai trecu o clipă, două, apoi un ciocănit slab în geam îmi izbi urechile. Ferestruia se deschise lin, în pervaz se ivi căpșorul Minodorei. Cîteva vorbe întretăiate, rostite în fugă, bîjbîiră prin întuneric, și, repede, parcă le-ar fi tăiat cu săcurea, se stinseră, iar fereastra se închise. Pesemne Luca intrase în casă...

Un vînt rece, ca gheața, începu a bate dinspre cocioabă. Simțeam cum mi se strecoară prin carne, prin oase, cum îmi vîjîie în inimă, să mi-o crape. Ș-apoi deodată mă dezmeticii. Îmi veni în minte slujba și mă întorsei repede la locul meu. Mare noroc că n-a dat nimeni peste mine cît am lipsit. În curînd fui schimbat, dar în noaptea aceea n-am închis ochii nici o clipă.

M-am mai zbătut eu ce m-am zbătut, cu gîndurile mele de băiat aprins, dar, în sfîrșit, ce aveam să fac ? Am tăcut... A trecut o zi, au trecut mai multe, dar nimeni, vezi bine, nu bănuia nimic. Fetița tot printre noi, și mai veselă, s-o sorbi cu ochii...

Apoi... pesemne așa a fost să fie.

În vremea aceea ne venise la companie un locotenent nou, să fi avut douăzeci de ani, bun și frumușel ca un fagure de miere. Cum văzu dînsul pe Minodora, cum o îndrăgi foc și începu a o lua mai cu glume, mai cu vorbe dulci... cum fac feciorii... Dar fetișcana numai rîdea de el și-l îmbia cu plăcinte. Și băiatul tot mai zăpăcit, și fata tot mai rece. Îl vedeam adeseori șoptindu-i la ureche te miri ce, dar nu ! Minodora rîdea și cu dînsul, ca și cu ceilalți, și atîta...

Într-o zi, însă, nu-mi aduc aminte cum, locotenentul nostru și-a luat inima în dinți și a sărutat pe Minodora. A strîns-o în brațe și a sărutat-o drept pe buze, acolo, dinaintea noastră... a sărutat-o, ei cum îți spun. Fata îi trînti în cap coșul cu plăcinte, plînse, blestemă... dar ce se sinchisea el de aceea ? A sărutat-o, și gata. Iar noi rîdeam... rîdeam să ne prăpădim, ca netoții. Știu eu de ce rîdeam ? Poate de necaz că n-am sărutat-o noi, poate de bucurie că totuși a sărutat-o cineva. Ș-am băgat de seamă că și Luca rîdea ca ceilalți. Dar cînd s-a depărtat locotenentul, iarăși am văzut bine cum i s-au încleștat pumnii, cum a scrîșnit din dinți ca o fiară și cum a mormăit ceva în sine sîsîind...

A mai trecut ce-a mai trecut, și iarăși mi-a venit rîndul de slujbă. Minodora parcă uitase sărutarea cu pricina. Ba, în cele din urmă, începu a face ochi dulci locotenentului, știi, cum fac femeile cînd vreau să scoată pe bărbat din minți. De vreo două ori locotenentul a îmbrățișat-o... a îmbrățișat-o și a strîns-o cum se cade, și fata nu s-a mai supărat, ci rîdea și rîdea... Hm ! Dar totuși mi se părea că rîsul acela e cam prefăcut, că prea sună a sec... Vezi, eu știam ce știam.

Ș-așa, cum zic, mă puse iar de sentinelă, și încă Dumnezeu știe cum, iar la locul de altădată. Era tocmai în preajma Crăciunului, și turna o ploaie amestecată cu omăt, gata-gata să te înece. M-am oploșit în gheretă, iar acolo, scutit de umezeală, începu să mi se îngreuneze capul.

Clipoceam de-a binelea, cînd, deodată, un bocănit scurt în spatele gheretei mă făcu să sar ca fript. Dădui să ies și mă lovii față în față cu ofițerul de inspecție.

— Cine-a trecut adineaori pe aici ? se răsti ofițerul la mine.

— Să trăiţi, dom' căpitan, nimeni.

— Nimeni ? răcni căpitanul. Nimeni ? Minţi, hoţule, minţi ca un cîine ! Eu cu ochii mei am văzut strecurîndu-se un om pe-aici, către casa ceea !... Ai dormit, cîine ! Ei, las' că te învăţ eu !

În clipa aceea parcă vedeam înaintea mea pe Luca. El, numai el trebuie să fie. Şi, fără să vreau, bolborosii printre dinţi : „Sărmanul băiat !"

După o scurtă şovăire, căpitanul porni repede înainte. „Hai !" zise către mine şi ceilalţi doi ostaşi ce-l însoţeau, şi ne îndreptarăm grăbiţi spre cocioaba în care şedea Minodora. Din ferestrele mici, scofîlcite, izvorau şi acum două fuioraşe de lumină roşiatică, întocmai ca nişte ţîşniri de sînge. Ajunserăm gîfîind în preajma casei şi ne oprirăm. Eram patru cu ofiţerul. Părea că din casă se aud oftări, plînsete înnăbuşite.

Încetinel ne tîrîrăm pînă sub streaşină. Căpitanul se ridică în vîrful picioarelor şi se uită prin geam. Un glas scîncit de femeie răsună deodată ca o horcăire de moarte : „Ce faci, dragul meu, ce faci !"... „Minodoro, unde eşti ?... Vino lîngă mine... Vino !"

În lumina scăzută a ferestrei văzui desluşit că faţa căpitanului încremeneşte şi se albeşte ca varul.

— Hai ! Înlăuntru ! porunci răguşit ofiţerul şi ne opintirăm fuga spre uşă, care, într-o clipă, fu ridicată din ţîţîni.

Cînd ne-am pomenit în mijlocul casei, ne-a cuprins spaima de ce-am văzut. Jos, lîngă vatră, încolăcit şi schimonosit, zăcea locotenentul nostru, locotenentul care sărutase pe Minodora. Din gît îi bolbocea gîrlă sîngele. Cînd şi cînd, gîfîia înecat. Iar ochii cei de cărbune, ieşiţi din orbite, luceau ca două globuri de marmură... La masă, aşezat pe laviţă, cu fruntea rezimată în palme, Luca privea ca un lup flămînd la locotenentul care se lupta cu moartea.

— Mă !... Mă !... ticălosule, tîlharule ! răcni deodată căpitanul şi se azvîrli sălbatec asupra lui Luca.

Feciorul ridică fruntea, se uită o clipă la noi şi nu zise nimic. Nu s-a împotrivit, nu s-a apărat. Ghionturile căpitanului cădeau ploaie peste capul lui, peste obraji, dar el nu scoase nici un glas de durere. Răbdă loviturile, parc-ar fi fost un morman de piatră, pînă-l podidi sîngele pe gură şi pe nas şi se rostogoli ameţit la pămînt...

Şi iac-aşa săraca Minodora... De-atunci nu am mai văzut-o printre noi... Săraca !... Da-i mult de-atunci, tare mult... Şi totuşi, cînd îmi aduc aminte de dînsa, mi se pare că numai ieri s-a întîmplat...

Noaptea se revărsase domol, pe nesimţite, şi învăluise pămîntul în haină de jale. Spuza de stele tresărea sfioasă în văzduhul mohorît. Susurul înnăbuşit al frunzelor legănate de răveneala nopţii pătrundea în casă, ca un glas tînguit, care vine de departe şi se stinge.

Fusul Ilenii nu se mai învîrte. Iar în ochii ei albaştri, la lumina rumenă a focului din vatră, izvorăşte un bob de mărgăritar, licăreşte o clipă, apoi se rostogoleşte peste obrajii ca laptele...

1909

PROŞTII

Cînd să iasă Nicolae Tabără din casă, se poticni în prag şi cît p-aci să se prăvale cu dăsagii de-a umăr, cum era.

— Bagă de seamă, bărbate, îi zise nevastă-sa cu glasul răguşit de spaimă, bagă de seamă să nu păţeşti ceva, că asta nu înseamnă bine!

— Ia taci mulcom, măi drace, nu-mi tot cobi a rău, mormăi ţăranul necăjit, bojdicăind[1] pînă în mijlocul ogrăzii. Da ce să păţesc? urmă apoi mai răspicat. Numai voi s-aveţi grije să nu-mi ticluiţi vreo poznă pînă ce ne întoarcem noi... Să fii cu ochii în patru la pologul[2] cela din livadă, să nu-l laşi să vi-l mănînce toţi cîinii!...

Mai boscorodi el vreo trei vorbe, apoi îşi scoase pălăria de paie zdrenţuită, îşi făcu cruce, închinîndu-se ca la mătanie, şi rosti domol:

— Doamne-ajută!...

Pe urmă îşi îndesă pălăria în cap, tuşi de două ori, scuipă ascuţit şi se întoarse spre feciorul său, care aştepta somnoros deoparte:

— Hai, băiete, să pornim, să nu întîrziem!...

---

[1] *A bojdicăi (bodicăi)* — a bîjbîi.
[2] *Polog* — iarbă bună de cosit.

Femeia, luminîndu-le din prag cu felinarul, adăogă şi ea, cu mintea ei cea proastă:

— Aşa, aşa, grăbiţi-vă să nu vi se întîmple ceva... Dumnezeu să v-ajute!...

Dar Nicolae n-o mai auzi. Ieşise repede din ogradă şi o apucase voiniceşte pe uliţa ce se întindea ca un brîu albineţ printre casele pitite în noaptea de păcură. În urma lui, feciorul tîndălea, ca un mînz trudit, ciulind urechile şi uitîndu-se cînd în dreapta, cînd în stînga, parcă i-ar fi fost frică să nu se năpustească cineva asupra lor.

În colţul ulicioarei ce duce la gară, felinarul funinginit împrăştia o lumină gălbuie, mucezită. Umbrele pervazurilor se tolăneau răşchirate ca degetele unei mîini uriaşe şi se pierdeau în beznă.

— Taci că-i bine! răsuflă Nicolae, oprindu-se oleacă sub felinar.

— Oare n-o fi trecut? şopti feciorul, ca să zică şi el ceva.

— Da de unde! Doar l-am fi auzit şuierînd, făcu bătrînul cu mîndrie, urnindu-se iar înainte.

Gara era pustie toacă. Numai într-un ochi de fereastră clipocea flacăra bolnavă a unei lămpi de veghere. Cele trei perechi de şine licăreau, ca nişte dungi de argint, sub pîlpîirea luminii chircite.

— Bine că ne vedem aici, zise Nicolae Tabără, scîrjîind prundişul peronului cu paşii săi apăsaţi. De-acu poate veni cînd i-o plăcea, că nu mi-e frică...

Dibuiră amîndoi prin întunerec, căutînd vreun locşor unde să se adăpostească pînă va sosi trenul. Feciorul, mai îndrăzneţ, se apropie de uşa sălii de aşteptare şi puse încetinel mîna pe clanţă. Era încuiată. Zări în stînga uşii o bancă, o pipăi cu băgare de seamă, parcă s-ar fi gîndit să se aşeze sau nu, stătu o clipă la îndoială şi, în sfîrşit, se lăsă alături pe lespedea de piatră dinaintea pragului. Bătrînul îşi

alunecă sarcina pe bancă și se cocoloși și el lîngă fecior.

— Pesemne-i cam devremior, se scînci feciorul într-un tîrziu.

— Pesemne... Om aștepta, ce să facem ? răspunse Nicolae obosit.

Și de-acum amuțiră amîndoi. Priveau duși încoace-încolo, se așezau mai bine pe lespede și gemeau năbușit, în răstimpuri, parc-ar fi fost strînși în curele.

Cerul se mai răzbunase. Pete vinete-șterse, presărate rar cu stele, se deschideau prin volbura neagră de nouri.

De jur împrejur linii spălăcite, nehotărîte, tremurau în beznă. Coamele dealurilor din față, ca un tăiuș de fierăstrău uriaș și hodorogit, se desemnau din ce în ce mai lămurit pe pînzișul cenușiu al văzduhului, iar deasupra lor coroanele plopilor bătrîni de pe țărmul Someșului se ridicau negre, ca niște mîini amenințătoare.

Flăcăul se cotoșmăni mai bine pe lespede, își aduse genunchii pînă la nas și, cuprinzîndu-i cu amîndouă brațele, mormăi scurt și mustrător :

— Nu mai vine...

— Nu, tuși Nicolae, scotocind în chimir după lulea. Aprinse și începu a pîcîi alene, nepăsător, scuipînd des și țîșnitor printre dinți.

Gara cu magaziile ei sure se dezbrăca de întunerec. Un vînt aspru, tomnatec, vîjîia prin porumbiștea dimprejur, scutura stăruitor olanele coperișurilor. Iar peste linie, ascunsă sub sălciile zăvoiului, hruba de nuiele a hamalului răsări și ea, trezită din somn, cu ochiul ei roșu, plîns și ars de sărăcie.

Dinspre tîrg, deodată, se desluși zgomotul unor pași tîrîți, greoi, însoțiți de gemete înfundate. Feciorul ridică fruntea, trase cu urechea și zise înnăbușit :

— Vine cineva...

Portița zăplazului scîrții prelung și o babă gîrbovită ca un gînj [1] se apropie de drumeți.

— Oare n-am întîrziat, oameni buni ? întrebă dînsa îngrijorată.

— Nu, lele, nu, murmură Nicolae cu pipa între măsele. Da pînă unde ? adăogă apoi cu jumătate gura, în vreme ce baba se ghemui pe bancă, gîfîind ca un dobitoc trudit.

— Pînă la Beclean, răspunse ea pițigăiat, ștergîndu-și obrajii cu mînecile cămășii. Numai pînă la Beclean... A, vai de sufletul meu, ce-am alergat !... Mă temeam să nu întîrziu, Doamne ferește, de năprasnicul ăsta de tren, că mi s-a părut că-l aud șuierînd cînd eram pe la biserică. Uuf ! Toată-s un lac de apă... Și dumneavoastră-l așteptați ?

— Îl așteptăm și văd că nu mai vine...

— Vă duceți departe ?

— Ba nu... Pînă la Salva...

— Apoi ce să faci ? Cată să ne sfărmăm și să ne izbim, dacă vrem să trăim în pîrdalnica asta de lume... Așa... Ce să facem ?

Și iar mocniră, acuma tustrei, oftînd și gemînd în răstimpuri, cum fac țăranii cînd nu mai știu ce să vorbească.

După o bucată de vreme, un felinar verde ieși din cocioaba hamalului. Lumina gîtuită se bălăbănea necurmat, dispărea și iar se vedea.

— Aha, tresări flăcăul, de-acu îndată sosește.

Felinarul se mări din ce în ce, și pe urmă se desluși și chipul negru, bărbos al hamalului.

— Să dea Dumnezeu bună dimineața, făcu Nicolae trăgănat și smerit, sculîndu-se și dîndu-se la o parte.

— Noroc, bombăni scurt hamalul.

[1] Împletitură făcută din nuiele sau din scoarță de tei, întrebuințată în loc de funie.

— Oare vine degrabă, domnule ? întrebă şi baba, apropiindu-se un pas spre hamalul care înjura, necăjindu-se să potrivească cheia în broasca uşii.

— Ce-mi tot dîrlăieşti aici, babo ? Ce-mi baţi capul şi dumneata ? Nu cumva ţi-ai ţinea gura ? se răţoi deodată hamalul, semeţ în sufletul său rînced că poate certa şi el pe cineva care-i mai slab decît dînsul...

Apoi, încetul cu încetul, gara se dezmorţi. Prin săli, pe peron, luminile lămpilor începură a răspîndi raze galbene, cîrcălite [1], care tremurau şi se îngrămădeau pe feţele încreţite ale celor ce aşteptau. Pe ulicioară se auzeau tot mai des leopăiturile paşilor grăbiţi. Cînd şi cînd, uruitul roţilor unei trăsuri înjunghia văzduhul, se iuţea apropiindu-se şi se tăia scurt ; urma gîfîitul cailor trudiţi, vorbele repezi, aruncate din vîrful limbii, ale celor ce soseau...

Acum sala de aşteptare se umplu de lume. Ţăranii, cu feţele supte, cu umerii obrajilor ieşiţi în afară, cu barba şi mustăţile zbîrlite, se îmbulzeau de-a valma printre muncitorii spîni, cu obrajii ca cenuşa, îmbrăcaţi în straie nemţeşti, murdare şi ferfeniţite.

Apoi, deodată, dintr-o odaie vecină, şeful gării ieşi somnoros, bosumflat, învăluit într-o manta groasă, şi intră în birou trîntind uşa. Se certase cu nevastă-sa, fiindcă îl sculase mai devreme cu cinci minute, şi acuma era furios pe toată lumea. Printre oamenii din sală se răspîndiră ca fulgerul şoaptele : „Biletele ! Vine ăl ce dă bilete !... Haideţi la bilete !“ Şeful însă se plimba plictisit, încoace şi încolo, cu ochii jumătate închişi, pe urmă se opri, se întinse de cîteva ori de-i pocniră oasele, îşi aruncă privirea spre ceasornicul din perete şi se repezi pe peron, unde prinse a trece în revistă pe călătorii care tropăiau din picioare, zgribuliţi şi rebegiţi de frig.

[1] *A cîrcăli* — a mîzgăli, a murdări.

În sfîrşit, geamul ghişeului se deschise, şi pe marmora soioasă începură a zăngăni banii azvîrliţi în pripă. Nicolae Tabără cu feciorul său se umeriră [1] şi dînşii de zor spre rampă, strîngînd în pumnii încleştaţi paralele umezite de sudoare. Dar un vardist se răsti la ei, aţinîndu-le calea :

— Unde vă împingeţi, he ? Nu puteţi aştepta pînă vă vine rîndul ?... Ei, drăcia dracului !...

Îl înşfăcă pe Nicolae scurt de guler şi-l bruftui îndărăt, apoi, întorcîndu-se către un domn îmbrăcat bine, se ploconi zîmbind :

— Poftiţi, domnule, poftiţi înainte !...

...Din depărtare un şuier prelung şi răguşit spintecă aerul.

— Vine, vine ! fierbea lumea neliniştită, îmbîcsindu-se în ruptul capului spre ghişeu.

— Fă-ţi bunătate, domnule, şi ne dă două pînă la Salva, că ne lasă aici maşina ! stărui Nicolae Tabără din dosul rampei, întinzînd mîna cu gologanii peste capetele oamenilor.

— Gura, prostule ! îl împunse şeful, morocănos, aruncîndu-i o privire cruntă şi dispreţuitoare, apoi închise repede ferestruica.

Ţăranii se holbară uluiţi unul la altul.

— Cre' că nu ne dă ? se auziră printre dînşii cîteva voci pline de spaimă, în vreme ce o buduhaiţă de femeie limbută striga în gura mare :

— O, bată-l scîrba să-l bată, că mînios l-a mai făcut Dumnezeu !

Şeful, însă, se duse numai la aparatul telegrafic, unde bocăni de două ori, pe urmă iar se întoarse la geam.

Acuma trenul se apropia mîncînd pămîntul. Scîrţîitul sfîşietor al roţilor, pufăitul obosit al locomotivei se

[1] *A se umeri* — a se opinti, a pune umărul.

topeau într-un răzbubuit surd, aspru, care creştea mereu. Apoi repede intră în gară şi se opri brusc. Conductorul sări jos cel dintîi şi urlă hodorogit :

— Năsăud... două minute !

Cîţiva călători coborîră grăbiţi, luptîndu-se să străbată printre cei de pe peron, care năvăliră furtunatec asupra vagoanelor.

— Unde mergeţi, proştilor ? răcni conductorul către ţăranii care alergau zăpăciţi în sus şi în jos, neştiind unde să se urce. Nu acolo, mă ! Mai la vale, proştilor, mai la vale-s vagoanele pentru boi !

Conductorul striga şi zîmbea mulţumit în sine că a spus o glumă minunată. Cînd şi cînd, arunca priviri pline de înţeles unui domn bondoc, care se uita la dînsul şi-l asculta cu un surîs de admiraţie pe buze...

La ghişeu lumea se rărise. Abia vreo cîţiva ţărani bătrîni şi slăbănogi se mai înghesuiau, parc-ar fi stat pe jăratec. Nicolae cu feciorul şi cu baba, care acum se ţinea de dînşii ca scaiul de oaie, alergînd neîncetat de la un capăt al rampei la cellalt, priveau rugători în răstimpuri la vardistul care le răspundea printr-o încruntare din sprîncene şi la şeful care ţăcănea biletele şi-i măsura cu suliţe de dispreţ cînd din întîmplare îi cădeau înaintea ochilor. În cele din urmă însă ajunseră şi ei la ferestruică.

— Două pînă la Salva, zise Nicolae pleoştit, numărînd gologanii unsuroşi pe tabla albă de marmoră.

— Altădată să te înveţi minte, mojicule ! îi sîsîi şeful aruncîndu-i biletele.

— Iartă, domnule, iartă-ne şi nu ne năpăstui, bîlbîi bătrînul umilit. Că noi sîntem proşti, păcatele noastre... Pesemne aşa ne-a lăsat Dumnezeu, proşti şi necăjiţi şi nepricepuţi, păcatele noastre... Da dumneavoastră trebuie să fiţi mai iertători, că sînteţi oameni învăţaţi şi...

— Hai, pleacă d-aici, să nu te mai aud flecărind ! Mi-e scîrbă şi-mi vine rău cînd vă văd, izbucni şeful strîmbînd din nas, apoi trînti geamul şi scuipă cu greaţă.

Nicolae Tabără stătu o clipă nemişcat, clătină încetinel din cap, întrebător şi nedumerit, pe urmă ieşi sprinten, urmat de fecior şi de babă. Cînd ajunseră pe peron, auziră glasul ascuţit al conductorului :

— Gataaa !

Se repeziră tustrei înainte, spre locomotivă, apoi la mijlocul drumului îşi luară seama şi se întoarseră.

— Urcă-te, mă, urcă-te, bătu-te-ar Dumnezeu să te bată, prostule ! zbîrnîi prin aer vocea aspră a conductorului.

Nicolae se avîntă pe scările unui vagon în ale cărui ferestre zărise capete de ţărani. Se căţără de clanţă şi o smuci cu putere, dar uşa nu îngădui. Şi trenul şuieră prelung şi începu a bubui şi a fosăi.

— Urcaţi-vă, mă, urcaţi-vă ! fulgeră din nou conductorul, bîţîind din mîini şi din picioare.

Bătrînul se dădu repede jos şi se azvîrli la altă uşă, în vreme ce trenul începu a înainta vuind, iar baba se bocea amarnic, frîngîndu-şi mîinile. În clipa aceea, însă, conductorul se năpusti ca o viespe asupra lui Tabără, îl înhăţă de după cap, îi trînti un pumn în ceafă şi-l îmbrînci pe scări la vale... Feciorul cu baba stăteau deoparte ca doi pociumbi [1] şi se uitau cu ochii sticloşi de spaimă.

— Să vă sculaţi mai devreme, putregaiule, şi să nu mocoşiţi, fire-aţi ai dracului să fiţi, răcni conductorul, dispărînd într-un vagon.

Nicolae Tabără se prăvăli grămadă cu obrazul în prundiş şi sîngele îl podidi pe gură şi pe nas. Şi aşa

[1] *Pociumb* — ţăruş, lemnul în jurul căruia se învîrteşte vîrtelniţa.

rămase un dram bun de vreme, neclintit ca un mort. Creierii îi vuiau, iar sufletul îi sîngera şi-l durea mai straşnic decît rănile feţei. Apoi se ridică încetinel, clătinîndu-se pe picioare, îşi şterse sîngele cu poala cămăşii şi aruncă o privire mută în urma trenului, care se pierdea în ceaţa zorilor. Un val amar de vorbe îi răsări în suflet, dar buzele lui crîmpoţite de-abia putură rosti oftînd :

— Nu v-ajute Dumnezeu sfîntul !

Printre nourii bolbocaţi în văzduh, la răsărit, o trîmbă de lumină cireşie se zvîrcolea şi se inteţea. Tabără îşi avîntă povara în spinare şi porni încet înainte pe o cărare spinoasă, cu capul plecat, cu inima urnită, iar feciorul şi baba, tăcuţi şi îngîndurați, îl urmară pîrjol... Din noianul negru de nouri, însă, soarele scăldat în sînge îşi înălţa biruitor capul şi împroşca în feţele drumeţilor o beteală de raze purpurii...

1910

CULCUŞUL

Văzduhul clocotea de zăpuşeală...

O beteală de aur aprins se bălăbănea sub albastrul lăptos al cerului. Fuioarele subţiri de căldură se întortocheau de-a valma peste lanurile gălbejite de soare, alunecau uşor pe deasupra coperişelor ţuguiate ale mahalalelor, se zvîrcoleau îndîrjite printre turlele tinichelate ale oraşului nemărginit. Cîte-o gură de vîntişor sec şi aspru răscolea în răstimpuri pulberea albă ca omătul de pe şoseaua ce se întindea, netedă ca un brîu de argint, printre livezile dogorîte de arşiţă. Prin prejurimile ofilite, arborii presăraţi rar, ca nişte bulgări de vopsea verde lîncezită pe o icoană colboasă, moţăiau toropiţi de oboseală. Umbre uriaşe păşeau agale peste întreg cuprinsul, se lungeau, se resfirau şi apoi se prăpădeau în zările scăldate în abureală.

— Aaaoh ! căscă Dumitrache Cîntăreanu, pocnind din încheieturi. Aaaoh, Didico !

Stătea sub un nuc pîntecos în „culcuşul" de la *Trei gîşte*, lungit pe spate, cu mîinile încopciate sub ceafă, cu privirile pierdute pe pînza vînătă, limpede şi nesfîrşită, care se rotunjea molatec deasupra pămîntului. Prin frunzişul nucului se strecura o reţea minunată de ochiuri de umbră şi de soare, care se

întreceau sprintene pe obrajii lui hopuroşi şi uscaţi ca coaja sîmburelui de măsline. Din haina aşternută pe sub dînsul, prin căptuşeala zdrenţuită, se zgîiau două buzunare ferfeniţite şi înnegrite de smoală. Jobenul spart şi mucezit, aruncat în spinişul din preajmă, părea o grămăjuie de humă arsă.

— Aaaoh ! făcu Cîntăreanu din nou după un răstimp. Didico scumpă, mi-e foame !

— Ia taci din gură, pungaşule, fire-ai al dracului să fii ! se răpşti brusc Didina, care şedea alături, rezimată de tulpina nucului, încolăcită, ca un dobitoc, la umbră. Îşi frecă ochii cu dosul palmelor, pînă ce se roşiră ca două sfecle fierte, apoi, ridicînd capul cu o trufie caraghioasă şi aruncînd nişte priviri pline de scîrbă spre bărbatul ce sta şi acum neclintit, începu a-l ocărî : Aoleu, pieri-ţi-ar viţa şi sămînţa, că m-ai sculat din somn tocmai cînd aţipisem şi eu niţel... Aoleu...

Cîntăreanu se holbă la dînsa zăpăcit de mirare ; bulbii ochilor i se nălbiră deodată ca două globuri de sticlă lucioasă.

— Dar dacă mi-e foame, fă ? Dar dacă mi-e foame ?... Ei, atunci ce zici, drăcoaico, ce zici ?

Femeia dădu să răspunză, în clipa aceea însă Cîntăreanu sîsîi ceva, scoase un ţipăt înfundat, dobitocesc, şi-şi încleştă pumnii gata să izbească. Didina se sculă friptă şi începu a se învîrti ca o sfîrlează în jurul nucului, din a cărui scorbură scoase în grabă un coşuleţ acoperit cu o cîrpă pestriţă, soioasă. Întinse basmaua pe iarbă şi răsturnă la repezeală conţinutul coşului : mezeluri scofîlcite, rămăşiţe cigălite [1] de oase de păsări, cîteva legături de praz şi o felie sănătoasă de pîine, cîrcălită de unsori. Şi, aşternînd, blestema printre dinţi şi azvîrlea, din cînd în cînd,

[1] *A cigăli* — a ciuguli.

priviri piezişe spre Cîntăreanu, care acum nici nu o mai lua în seamă.

— Haide, hoţule, de te înfundă ! bombăni pe urmă femeia, aşezîndu-se bulgăreşte lîngă mîncare şi începînd a înghiţi grăbită, parc-ar fi alungat-o tătarii.

— Nu mă mai ocărî, fetiţo, fire-ai a dracului ! Să nu mă mai ocăreşti, că te iau la bătaie, mormăi Cîntăreanu c-o pîlpîire de zîmbet sălbatec în colţul gurii, tîrîndu-se în patru buşi [1] spre basma.

— Parcă eu nu ştiu că vrei să mă omori, tîlharule, parcă nu ştiu ?... Hai, loveşte, că mie nu mi-e frică !... Haide !... Haide !...

— Ţine-ţi clanţa, fă, că mă superi şi, dacă mă superi, o să te fac să-ţi înghiţi toate măselele !...

Didina se mulcomi o clipă, dar apoi deodată izbucni ca o smintită :

— Pesemne ţi-e necaz, golane, că mă vezi mîncînd şi pe mine... Ai ?

— Ai ghicit, scumpo, rînji Cîntăreanu cu răutate. Tu ocăreşti, tu blestemi şi, cînd colo, tot tu vrei să şi haleşti... Parcă tu ai fi muncit-o !

— O, mînca-te-ar ocna, hămesitule ! Da nu alerg eu toată ziua, nu colind eu toate mahalalele pînă ce pot ciupi cîte ceva de-ale gurii ?... Aoleu !... Şi tu stai ca un trîntor şi te pîrleşti la soare, mînca-te-ar ocnele să te mănînce !

— Acu ţi-a ajuns, dragă ! Cară-te de-aci şi lasă să mai halesc şi eu !... Cărel !... Cărel !...

Îi trînti brusc un pumn în piept şi o îmbrînci cît colo, apoi se puse să molfăiască singur cu lăcomia unui cîine flămînd, înghiţind felii uriaşe de pîine, cu cîte-o muşcătură de carne. Şi, în vreme ce măcina grăbit ca iepurele, ochii îi sticleau de plăcere, iar

[1] În patru labe.

pe la colţurile gurii i se prelingeau vine subţirele de bale.

Didina se ghemui bosumflată deoparte, îşi adînci obrajii în poală şi începu a lăcrima.

— Aoleu, mîncate-ar fript pungaşii, aoleu, putrezi-ţi-ar oasele printre zidurile puşcăriei! Aoleu, cum mănînci tu din sudoarea mea şi cum mă laşi pe mine să mă lihnesc de foame! Aoleu, zănaticule, aoleu, candriule, că eu, sărman de capul meu, îmi ciopîrţesc ciolanele ca să te îndop pe tine, ş-acuma tu, afurisitule, mă huiduieşti!... Aoleu! Aoleu!

Cîntăreanu însă fosăia liniştit, se lingea cu plăcere pe buze şi numai rareori privea la Didina cu nişte ochi foarte miraţi, parc-ar fi întrebat-o cînd va conteni plînsul.

Prin frunzişul crîmpoţit al nucilor se strecora un mănunchi de raze galbene, îmbrobodind faţa femeii cu o maramă veştedă de lumină şi făcînd să licărească întocmai ca nişte bobiţe de grîu lacrămile ce-i picurau încetinel pe obraji... Deodată bărbatul, cu mustăţile zbîrlite şi pline de fărimituri şi de carne, se întoarse către Didina şi-i zise cu glas dulce, dar poruncitor:

— Iii, Didico, uitasem... I-adu sticla ceea cu ţuică!... Aoleu, cum am uitat ca pămîntul... Bine că mi-am adus aminte... Ad-o repejor, fetiţo...

Ea nu răspunse. Rămase două clipe nemişcată, dar apoi tot se sculă şi începu a cotrobăi în scorbura nucului. În momentul acesta, însă, dinspre şosea se desluşi un foşnet de paşi tîrîţi. Cîntăreanu întinse capul înainte, ca şi cînd ar fi vrut să auză sau să vază mai bine, trase repede cîrpa peste mîncare şi rosti înnăbuşit:

— Sssst! Sst!

Didina se întoarse ca fulgerul, se lăsă tiptil, îşi făcu mîna cozoroc şi se uită cu băgare de seamă spre

şosea. În şanţul crescut cu buruieni şi adumbrit de mărăcini se tîra încetinel o mogîldeaţă neagră. Făcea doi-trei paşi, se oprea, pornea din nou. Din cînd în cînd, se uita îndărăt, parcă i-ar fi fost teamă că-l urmăreşte cineva.

— Bambaloi! şopti Didina scurt, revenindu-şi în fire şi vîrînd iar mîna în scorbură, de unde scoase numaidecît o sticlă verde cu ţuică.

— Na! făcu apoi dînsa către Cîntăreanu cu o mutră de copil morocănos. Pe obrajii ei, unşi c-un paienjeniş de pulbere cenuşie, erau încrustate două brazde late de lacrămi.

Cîntăreanu duse gîrliciul la gură şi trase o duşcă zdravănă. Apoi astupă binişor sticla, o aşeză lîngă dînsul şi urmă să mănînce cu poftă înnoită. Şi după un dram de vreme zise femeii mai împăcat, dar fără să o privească:

— Bea şi tu... dacă vrei!...

Didina se apropie fuga ca o pisică, înşfăcă sticla şi supse o gură bărbătească. Clipi de cîteva ori din gene şi din sprîncene, apoi se mototoli lîngă Cîntăreanu şi-i rînji c-un văl de mulţumire şi de linguşire răsfăţată pe faţă.

— Mi-e foame, tăticule!...

Dar el nu o luă în seamă, nici nu-i răspunse nimic. Femeia totuşi începu să molfăiască şi ea, înghiţind bucături mari care, alunecîndu-i pe gît în jos, îi umflau beregata, parcă ar fi înghiţit nuci.

În vremea aceasta sosi şi Bambaloi la culcuş. Era un om scund şi gros, cu faţa scobită de vărsat şi arsă de soare, îmbrăcat în zdrenţe răspetecite, desculţ, c-o pălărie cenuşie blegită de sub care, printre cîţiva cîrlionţi de păr ca păcura, sticleau o pereche de ochi scufundaţi în fundul capului.

— Trăiţi, băieţi! zise el cu un glas răguşit şi gros, aşezîndu-se alene deoparte.

Ceilalţi doi tăcură şi se strînseră mai aproape de mîncare, parc-ar fi vrut s-o apere de privirile pofticioase ale noului-venit.

Trecu o bucată bună de vreme fără ca vreunul să scoaţă o vorbă. Cîntăreanu şi Didina se grăbeau cu mîncarea, pe cînd Bambaloi îşi descheie haina, apoi cămaşa şi începu a-şi scărpina pieptul coperit cu păr lung şi negru, printre care licăreau picuri graşi de sudoare. Într-un tîrziu, Cîntăreanu totuşi deschise vorba şi-l întrebă ca cu gura altuia :

— Făcuşi vreo învîrteală ?

— Am umflat cinci franci ş-o băncuţă de la un ţăran pe Calea Moşilor.

— Dormea ? întrebă atunci Didina cu gura plină.

— L-am întors ! sfîrşi scurt Bambaloi, lungindu-se cu burta-n sus.

Apoi tăcură iarăşi. Nu se mai auzea decît clănţănitul dinţilor şi plescăitul buzelor celor ce mîncau. Din depărtare însă se strecora pînă aici respirarea tihnită a oraşului înfumurat care semăna cînd cu vuietul unei ape adînci, cînd cu vîjîitul unui vînt de furtună, cînd cu mugetul trudit al unui dobitoc uriaş.

— Joci ? întrebă Cîntăreanu iarăşi, uitîndu-se la Bambaloi cu nişte ochi cercetători, sfredelitori.

— Cum ? zise cel întrebat, ridicîndu-se pe jumătate şi mîngîind cu privirile sticla cu ţuică ce se zărea sub haina lui Cîntăreanu.

— Joci *babaroasa* ?

— Se poate ? mormăi el domol, apoi adăogă repede cu mîinile întinse : Dă-mi şi mie o gură de ţuică, măi Cîntărene !

— Ţi-ai găsit... Nu dau...

— Să-ţi stea în gît !

Şi în vreme ce Bambaloi, scrîşnind din dinţi de necaz, se tîrî mai depărtişor şi scoase de după brîul

cafeniu, cu care era încins, un pumn de gologani unsuroşi, pe care îi numără cu zgomot, Cîntăreanu potrivi sticla la gură, şi dintr-o duşcă o goli toată, apoi se tolăni cu burta la soare, pufăind şi rîgîind ca o gîscă îndopată. Didina, înviorată şi sprintenă, adună rămăşiţele, le cotoşmăni în coş şi le ascunse bine în scorbură ; pe urmă se ghemui la poalele nucului, la pîndă. Şi, privind dusă spre şoseaua argintită de soare, lălăia din cînd în cînd cîte-un crîmpei de cîntec bătrînesc...

Încetul cu încetul soarele se apropiase de asfinţit vărsînd, înainte de a se pierde, o ploaie de suliţe galbene asupra pămîntului însetat. În depărtări, turlele oraşului, îmbrăcate în văluri fantastice de umbre şi luminişuri, străjuiau ca nişte ostaşi uriaşi pe un cîmp de bătălie hopuros şi părăginit. De jur împrejur, însă, nici un zumzet nu mai adia, parcă toată lumea ar fi căzut într-o toropeală de moarte.

Şi liniştea aceasta abia cînd şi cînd era întreruptă de leopăitul uşor al paşilor celor ce soseau la culcuş. Dinspre oraş, oameni zdrenţuroşi, pîrliţi şi scofîlciţi la faţă, se tîrau ca şerpii prin şanţurile şoselei spre culcuşul de la *Trei gîşte*. Didina îi zărea de departe şi şoptea : „Ssst ! St !", iar după ce se apropiau, le zicea pe nume : „Neneciu !", „Bididiu !"... La culcuş fiecare îşi avea „patul" său călcat şi bătătorit în iarba înaltă şi grasă de sub nucii din preajmă. Vorbeau puţin, scurt şi numai despre învîrtelile ce le făcuseră peste zi. Scotea fiecare paralele ce le şterpelise de cine ştie unde, le zuruia cu dragoste în găvanul palmelor, le număra cu multă băgare de seamă de mai multe ori, sau le rînduia în moviliţe de cîte un leu pe haina care îi servea de aşternut, apoi, cînd se plictisea sau cînd isprăvea, le ascundea fru-

mușel, ca să nu-l vază nimeni și întreba pe cei dimprejur :
— Joci ?
Care, la rîndul lor, răspundeau într-un glas :
— Se poate ?
În sfîrșit, Bambaloi se puse în mișcare. Scoase dintr-o spărtură tainică a vestei sale o pereche de zaruri de os, le cercetă cîteva clipe, apoi începu a le scutura în pumni, privind pe sub gene spre ortacii care picoteau la umbră. Se tîrî lîngă Cîntăreanu și, încolăcindu-se turcește, sîsîi scurt :
— Haideți !
Cîntăreanu așternu o bucată de mușama roasă între două rădăcini pe jumătate ieșite din pămînt, iar oamenii se așezară toți împrejur. Dar, înainte de-a scoate paralele, fiecare își trecu mîna peste mușama, ca să se convingă că nu s-a făcut nici un șiretlic.
Începură jocul... Grămăjoarele de gologani asudați, rînduite în turnulețe regulate sau împrăștiate alandala. luceau ca niște ochi galbeni, vrăjmași, în văpaia fuioarașelor piezișe de lumină ce se furișau printre frunzele nucilor.
— Ieși, Neneciu ! șopti răgușit Cîntăreanu.
Neneciu, un băietan de vreo douăzeci și trei de ani, smead și uscat ca tinicheaua, îmbrăcat ceva mai binișor ca ceilalți, cu mîinile noduroase și late ca lopețile, apucă un pumn de gologani, îi jucă în palmă. apoi îi trînti pe mușama și, împărțindu-i în două, zise cu glas stins :
— Jumătate și jumătate !... Răspunde ?
— Răspunde !
Cîntăreanu strînse crunt din sprîncene, luă zarurile. le scutură îndelung în pumnul întredeschis și le aruncă ușor pe mușama. Și. cu gîtul înțepenit înainte, cu niște priviri sălbatice, sticlitoare, urmări rostogolirea

bucăților de os, pînă ce acestea se opriră într-un colț.
— Trei și doi ! șopti Cîntăreanu, mușcîndu-și buzele ; apoi, uitîndu-se la mîna lui Neneciu, care înșfăcase zarurile, zise cu un zîmbet amărît : Fără cacealmale, piciule !
În clipa aceea, însă, Neneciu azvîrlise zarurile și acuma toți își plecară capetele, așteptînd cu ochii zgîiți. Peste fața lui Neneciu trecu repede o rază de bucurie, dar se stăpîni numaidecît, întinse mîna cu o răceală silită și numără paralele bîiguind :
— Șase și șase ! și apoi adăogînd : Opt bani !...
Cîntăreanu căzuse cu capul pe piept de necaz, dar se dezmetici și el repede și numără tremurînd optzeci de bani. Apoi împinse tot restul pe mușama și strigă înnăbușit, în vreme ce pe frunte îi răsăriră cîțiva picurași de sudoare, culoarea leșiei.
— Ce vine !... Răspunde ?
— Răspunde !
Toți priviră cu ochii holbați, cu răsuflarea reținută, la Neneciu, care aruncase zarurile și nu făcuse nimica. La spatele lui Cîntăreanu, Didina tremura ca o vargă verde de alun. Zarurile însă trecură de mai multe ori de la Neneciu la Cîntăreanu fără nici un rezultat, așa că jucătorii începuseră a-și pierde răbdarea. Dar atunci Cîntăreanu, aruncînd din nou zarurile, făcu unu și doi și Neneciu mătură paralele.
— Ptiu, lovite-ar relele, damblagiule ! țipă Cîntăreanu, sărind ca un nebun și scuipînd pe Neneciu între ochi.
Neneciu surîse nepăsător, se șterse cu mîneca cămășii și jucă mai departe cu ceilalți tovarăși, în vreme ce Cîntăreanu, zvîrcolindu-se ca un pește de mînie, se întoarse spre Didina și o luă pe ea la înjurături :
— Fugi d-aici, drăcoaico, că din pricina ta am ghinionul ăsta.

— Aoleu, fire-ai al dracului, dar io-s de vină dacă tu nu ştii să joci ?

— Fugi, pungăşoaico, să nu te iau de păr ! Fugi !...

Didina se sculă şi se depărtă doi paşi, clămpănind cu greaţă :

— Mînca-te-ar ocnele !...

Jocul însă nu conteni de loc. Moviliţele de gologani se micşorau sau se măreau din clipă în clipă. Doar grămada lui Neneciu creştea treptat-treptat. Pe feţele tuturor se oglindea o spaimă nedesluşită, iar pe frunte şi sub buza de jos le licăreau cununiţe de sudori reci. Numai pe obrajii lui Neneciu tremura adierea unui zîmbet de bucurie şi de răutate, dar şi la dînsul, colţurile gurii se lipiseră de dinţi, dîndu-i înfăţişarea unei fiare flămînde. De la o vreme însă el începu să strecoare şi în buzunare cîte ceva. Se făcea că-şi numără cîştigul şi slobozea în vestă leu după leu, încetinel, pe nesimţite.

Cîntăreanu pierdu tot ce avuse. Scormoni prin toate buzunarele, prin toate rezervoriile ascunse ale hainelor sale, dar zadarnic, căci pierdea mereu. Încercase toate mijloacele, se înfuria, înjura, sărea în sus ori de cîte ori pierdea, îşi smulgea părul, se închina, apoi iar se vîra în cercul jucătorilor. În sfîrşit, după ce se curăţă ca degetul, se întoarse la Didina.

— Hai, fetiţo, dă-mi şi mie ceva părăluţe ! Uite, m-am ars, dar am aşa o presimţire că cu un franc am să cîştig tot ce am pierdut !... Hai, dă-mi !...

Didina, în loc de răspuns, îl scuipă în faţă ca pe-o javră şi nici nu se sinchisi de dînsul.

— Dă-mi, Didino... nu mă lăsa de ruşine ! o cihăi[1] Cîntăreanu necontenit. Haide ! Dă-mi !...

[1] *A cihăi* — a plictisi pe cineva cu stăruinţele.

— Ia lasă-mă-n pace, golane !... Nu-ţi dau nici un ban, că m-ai înjurat ! urlă Didina, strîmbîndu-se la dînsul ca o pisică ce se apără de o harmalaie de cîini.

Cîntăreanu stătu cîteva clipe ca o stană de piatră. Părea că se gîndeşte. Apoi deodată începu a schimba feţe-feţe ca un lunatec. Vinele de pe tîmple i se îngroşară ca nişte lipitori hrănite de sînge, fruntea i se încreţi, nările i se umflară, iar pumnii i se încleştară, aşa că unghiile i se înfipseră adînc în carne. Începu a răsufla repede, sforăind ca un bolnav de plămîni. Se năpusti ca o fiară asupra femeii, o înhăţă de gît şi o tăvăli jos.

— Dă-mi, că te omor !

Şi o lovi cu pumnii peste cap, peste ochi, peste foale... Ea ţipa ca din gură de şarpe :

— Nu dau, hoţule, nu dau... Nu dau !... Aoleu ! nu dau !... N-am...

Dar Cîntăreanu îi urlă în urechi, necontenind cu ghionturile :

— Ba ai, hoaţo, ştiu bine că ai !...

Femeia se zbătea sub loviturile lui ca o broască strivită în călcîi ; în cîteva rînduri se opintise şi ea să-i împlînte degetele în ochi, dar Cîntăreanu băgă de seamă, îşi trase capul îndărăt şi începu s-o lovească cu picioarele în şale. Şi Didina tot mai gemea cu glasul scăzut :

— Nu dau, hoţule, nu dau !... Omoară-mă, dar nu-ţi dau nici un ban !

Cîntăreanu parcă-şi pierduse minţile. Se urcă cu genunchii pe pieptul descoperit al femeii, îşi încleştă mîna în părul ei destrămat şi începu a o bate cu capul de pămînt. Căpăţîna Didinei bubuia ca o oală înfundată cînd atingea brujii[1] de humă, iar

[1] *Bruj (bruş)* — bulgăre (de pămînt).

ochii îi ieşiră din orbite ca două cepe mari roşii. Cîntăreanu gîfîia şi mugea :

— Te omor, hoaţo, dacă nu-mi dai!... Îţi beau sîngele, dacă nu-mi dai !...

— Omoară-mă !... Omoară-mă, că nu mi-e frică !

Atunci Cîntăreanu, şi mai întărîtat, vrînd s-o facă să tacă, îi trînti un pumn în nas. Două şiroaie de sînge fierbinte, mohorît, bulbuciră brusc din gura şi nările femeii, îi roşiră bărbia şi gîtul, prelingîndu-se în picuri rari printre firicelele crîmpoţite de iarbă... Pe Didina o trecură năduşelile, simţi un nod acru în gît, dar nu conteni a blodogori [1], deşi cu clăbuci de sînge în gură :

— Omoară-mă, omoară-mă, dar tot nu-ţi dau !...

O ploaie de ghionturi îi astupă gura. Părul i se vîlvoi şi se amestecă cu pămînt şi fire de iarbă, iar sîngele îi vopsi toată faţa cu o mască purpurie de catifea. În sfîrşit, gemetele ei slăbiră, buzele-i învineţite şi muşcate începură a tremura convulsiv, iar mîinile ei zgîriate vrăjeau după aer ca nişte aripi zdrobite...

Cîntăreanu, pufnind şi răcnind ca un taur aprins, o bătu pînă ce osteni. Atunci, apoi, îi puse un picior în coaste şi o îmbrînci ca pe-o cîrpă netrebnică. Femeia, un morman de carne vie, se rostogoli o bucată de loc şi rămase nemişcată ca un buştean. Numai sînii stropiţi cu sînge, care creşteau şi scădeau în răstimpuri rare, arătau că viaţa nu s-a stins de tot dintr-însa. După un dram bun de vreme, însă, totuşi îşi reveni în fire, începu iar a geme ca un animal beteag, apoi se porni pe plîns şi plînse, plînse cu sughiţuri. Pe urmă, deodată, pe neaşteptate, deznodă dintr-un ciorap o punguliţă umflată de gologani, o cîntări o clipă din ochi şi o aruncă lui Cîntăreanu,

[1] A bodogăni.

care stătea deoparte cu capul între genunchi, ştergîndu-şi sudorile de pe obraji. Cîntăreanu se uită întîi la femeie, apoi la pungă şi, fără să scoată un cuvînt, răsturnă gologanii în palmă. O rază de bucurie copilărească luci în ochii lui crunţi la vederea banilor. Se închină de trei ori ş-apoi se amestecă iarăşi între jucători care, toată vremea cît el bătuse pe Didina, învîrtiseră *babaroasa*, nepăsători şi liniştiţi, ca şi cînd nu s-ar întîmpla nimic.

Didina îşi pipăi ciolanele stîlcite, îşi şterse sîngele de pe faţă şi de pe gît, se cotoşmăni deoparte pe crăcana unui nuc stingher, suspinînd şi plîngînd cu o voce care semăna c-un cîntec de jale :

— Aoleu şi d-aoleu că m-a omorît ! Arde-te-ar pîrjolul, hoţule şi găinarule, că-mi storci şi măduva din oase şi tot mă omori în bătăi ! Urî-te-ar şi soarele, urî-te-ar şi noaptea !... C-ai omorît pe Ghiţă Olteanu de pe şoseaua Pantelimon, ş-ai făcut spargerea cu omor în Călăraşilor, ş-ai jăfuit pe ovreiul din Băneasa !... Aoleu, proasta de mine, că nu te-am dat pe mîna poliţiei, c-aş fi scăpat de tine şi de bătăile tale, aoleu şi d-aoleu !...

Din cînd în cînd tăcea, se uita pe-a furişele la Cîntăreanu, parcă ar fi vrut să vază ce face. Apoi iar începea mai dihai şi mai jalnic, încît bocetele ei umplură întreg culcuşul... Bărbaţii însă n-o luară în seamă. Ei îşi urmau jocul tăcuţi, cu inimile strînse, cu broboane de sudori pe faţă, şi priveau cu ochii holbaţi la zarurile ce se învălmăşeau cu iuţeala fulgerului pe muşamaua soioasă.

Un zîmbet şiret, şăgalnic, plutea acuma pe buzele lui Cîntăreanu. Începuse să cîştige şi-i venise pofta să glumească. Arunca în răstimpuri cîte-o vorbă de şagă către cei dimprejur, dar glumele îi îngheţau pe buze, căci aceştia îi răspundeau prin nişte priviri duşmănoase şi ameninţătoare. Ş-aşa nu-i

rămînea decît să tragă cu urechea la oftările Didinei ; încrunta din sprîncene, cînd îi pomenea despre isprăvile care aveau nevoie de întuneric, dar totuşi nu se uita la dînsa. În curînd, însă, Bambaloi băgă de seamă că Cîntăreanu strecoară parale în gheată. Îl înjură, dar Cîntăreanu rîse şiret şi mai dosi pe loc doi lei. Şi ochii îi sticleau într-o văpaie de bucurie sălbatecă.

— Ţi s-a întors norocul bătîndu-ţi gagica ! bombăni Bambaloi, care se curăţase ca o lămîie stoarsă şi acuma privea lihnit la joc.

Cîntăreanu zîmbi prosteşte, scutură îndelungat zarurile în palmă, le aruncă şmechereşte, iar ele se opriră pereche-pereche... Şi în vremea aceasta Didina, schingiuită de bătaie, plîngea amarnic şi tremura ca o frunză bătută de vînt...

Dar apoi norocul deodată se schimbă ca prin farmec. Cîntăreanu începu a pierde şi, în cîteva clipe, rămase uscat ca scîndura. El însă nu se ostoi. Îşi amanetă ghetele pentru cincizeci de bani, apoi pălăria pentru zece bani. Şi toate se duseră pe apa sîmbetei, căci acuma Neneciu făcea mereu cinci şi cinci, şase şi şase.

Cîntăreanu, ars pînă în suflet de necaz, blestema ca o babă rea de gură şi se bătea cu pumnii în cap :

— Uf, trăsnire-ar Dumnezeu toate femeile !... Uf, cu ce gagică m-a bătut pe mine Dumnezeu !... Uf, uf, că i-a părut rău după parale şi m-a făcut să-mi pierd şi ghetele şi pălăria...

Apoi, vîrîndu-se printre jucători, li se jelui cu glas plîns :

— Vedeţi cum pate omul, cînd are o ibovnică afurisită ?... Cît muncesc eu şi mă trudesc pentru dînsa, fire-ar a dracului, şi ea tot îmi cobeşte a rău şi mă ameninţă cu vînzări şi cu năzdrăvănii... Aoleu,

acuşi te omor ! Aoleu, cum te ţin eu ca pe-o cucoană şi tu cum îţi baţi joc de mine !...

Dar Neneciu strîmbă din nas scîrbit şi îl întrerupse, urlîndu-i în urechi :

— Ce mai tot cîrteşti, bălosule ! Omoar-o, dacă vrei, şi nu bate mereu din clanţă !...

Cîntăreanu se uită lung şi întrebător la Neneciu, apoi, rînd pe rînd, la ceilalţi. Însă pe feţele tuturor citi parcă aceleaşi cuvinte :

„Omoar-o şi nu mai bate din clanţă !..."

Îşi întoarse ochii albaştri tulburaţi spre Didina, care plîngea şi acuma şi-şi ştergea lacrămile cu poala rochiei de stambă. Mai privi o dată la jucători, scrîşnind din dinţi ca un cîine hain, apoi se apropie de Didina.

— M-am ars, fetiţo, m-am ars pînă la piele ! Pentru blestemele tale... Vezi, Didicò, de ce mă tot afurriseşti ?...

Didina izbucni deodată într-un hohot amarnic de plîns. Apucă mîna hopuroasă şi crăpată a lui Cîntăreanu şi o duse la frunte, gemînd de nenumărate ori :

— M-ai omorît, tăticule ! M-ai omorît ! Uită-te la carnea mea... M-ai omorît !

La apus, soarele se ascunse printre coperişele înroşite ale Bucureştilor. Oraşul întreg părea scăldat într-o mare de flăcări trandafirii. Nucii de la *Trei Gîşte* aruncau o pată neagră, uriaşă, pe pajiştea care începea a buri în răcoarea înserării... Încetul cu încetul, noaptea se coborî pe pămînt cu paşi de lup, învăluindu-l cu o mantie vînătă închisă, cusută cu mii de mii de stele. În zare, oraşul începea a-şi aprinde faclele sale galbene, răspîndind în văzduh o ceaţă molatecă şi alburie, amestecată cu un vălmăşag de zgomote lîncezite...

În culcuş, oamenii isprăviseră jocul. Se tîrîse fieştecare la locul său şi acuma toţi stăteau întinşi, privind gînditori la cerul împestriţat cu stele, oftînd, din cînd în cînd, ca nişte bolnavi cuprinşi de dureri. Singur Neneciu era neliniştit. Strîngea în pumni paralele cîştigate, le număra, le vîra în buzunare şi iar le scotea să le numere.

„Aoleu, să nu mi le fure careva la noapte!" îşi zicea neîncetat, privind îngrijorat la tovarăşii săi, care gemeau cu jind şi care îi aruncau în răstimpuri cîte-o privire pizmătăreaţă.

În sfîrşit, scoase o băsmăluţă, înfăşură într-însa banii şi o vîrî în sîn; apoi se închină repede de mai multe ori, se lungi şi dînsul cu burta-n sus şi începu a pufăi c-un surîs de biruinţă şi de bucurie pe buze...

Într-o parte mai adăpostită, Cîntăreanu şi Didina şopteau încetinel, zgîrciţi unul lîngă altul, ca doi tineri îndrăgostiţi de curînd. Femeia gîfîia şi acuma; carnea ei chinuită tremura ca o grămadă de piftie. Pe obraji lacrimile încă nu i se secaseră şi buzele-i erau umede şi înnegrite ca postavul... Cîntăreanu o mîngîia şi-i şoptea cu milă:

— De ce mă tot superi, Didino, de ce mă superi?... O să te omor odată, taică, şi mi-ar părea rău...

Apoi, după cîteva clipe, şi oftînd din adîncul sufletului, adăogă:

— Dar pentru ce mi te tot împotriveşti?

Didina se alipi de dînsul ca un copilaş de ţîţă la sînul mamei şi-i şopti cu o voce tremurată:

— Omoară-mă, tăticule!... Aş vrea să mor de mîna ta!...

Şi-n vreme ce Cîntăreanu clătină din cap nedumerit, ea întrebă repede, cu o privire exaltată în ochii plini de lacrămi:

— Iubeşte-mă, tăticule!... Aşa-i că mă iubeşti?...

Cîntăreanu strînse din umeri şi zise cu glas muiat:

— O să te omor odată, Didico! Mi-e frică c-o să te omor ş-o să mă bag în ocnă pentru tine!...

— Strînge-mă în braţe, tăticule!... Strînge-mă şi mă omoară! murmură femeia, zvîrcolindu-se lîngă dînsul.

Susururi slabe se furişau prin frunzişul nucilor. Firicelele de iarbă se înmlădiau şi se legănau prin somn. O pasăre piruia în apropiere o melodie dulce, lină, tărăgănată. Peste culcuş, peste împrejurimi se aşternu o boare subţire, răcoritoare ca un înveliş ţesut din aţă de păianjen... Sus, pe cer, stelele licăreau ca o puzderie nesfîrşită de luminiţe de ceară albă, şi licărirea lor părea dulce şi amară ca o sărutare de fată mare... Şi-n depărtare oraşul nesfîrşit gemea înnăbuşit, ca un uriaş care trage de moarte, şi se mistuia în lumina lui gălbuie şi veştejită...

1910

GOLANII

— Tăticule! Tăticule! ţiui Margareta, lovindu-se repede cu palmele peste piept, către Gonea Bobocel, care se necăjea să-şi croiască drum cu coatele prin furnicarul de lume ce se grămădea la intrarea cafenelei.

Gonea se opri o clipă, întoarse capul şi, văzînd pe Margareta, îi strigă cu glas rebegit, zvîrcolindu-se furios în puhoiul de oameni:

— Stai că viu, puiule, stai!

Cernea o ploaie măruntă şi grasă ca untura topită. Trotuarele erau negre de umbrelele umflate, care se bălăbăneau şi răpăiau, ca nişte darabanele, sub bătaia picurilor de apă. Lumea, cu rămăşiţe de zîmbete îngheţate pe buze, se grăbea acasă sau se înghesuia la uşile cafenelelor şi ale restaurantelor, ca albinele la urdinişuri cînd le goneşte furtuna.

Margareta se adăposti sub cortul de pînză sură al unui galantar, unde un pîlc de oameni, muiaţi leoarcă, priveau cu frică la săgeţile albe de ploaie, ca un cîrd de găini speriate de uliu. Era o fetişcană jigărită, cu faţa smeadă, bolnăvicioasă, pe care se citea durerea mută şi nehotărîtă a sufletelor pedepsite de Dumnezeu. Îmbrăcată c-o rochie neagră, scurtă, de sub care răsăreau două picioare mari, cu pulpele groase cît cofele, c-o bluză roşă-zinoberie, învăluită ca într-un sac cu un şorţ larg, cum poartă fetiţele de şcoală, vedeai numaidecît că vrea să se facă mai tînără de cum este. Dar obrajii spoiţi c-un strat gros de pudră şi sulemenele, ochii stinşi, cu cearcănele vinete-negrii, pe care nici dresurile nu le mai puteau ascunde, buzele cărnoase, muşcate şi vopsite cu carmin, care păreau o pată de sînge pe o coală de hîrtie, şi pălăria-beretă ţanţoşă, aninată peste claia castanie de păr străin ce-i împovăra capul, erau parcă urmele şi rezultatul celor douăzeci şi şapte de ani, care nu se mai puteau tăgădui.

— Ştii că eşti nostimă, măiculiţă? îi zise Gonea scăpat cu mare greu din vălmăşagul de oameni; apoi, după un scurt răstimp, repetă c-un zîmbet straniu, mîngîindu-i bărbia: Aoleu, foarte nostimă!

Fata îl iscodi o clipă şi-l întrebă c-un hohot ascuţit şi silit:

— Sînt bine?

— Parc-ai fi o ştrengăriţă de paisprezece ani... Aoleu, bată-te noroacele, fată, au să te soarbă *fraierii*, au să te soarbă...

Gonea vorbea repede şi căutînd să-şi înfigă privirile în ochii fetei. Margareta însă îl smuci de braţ, îl scoase în ploaia care ţîrîia cu o monotonie plictisitoare, şi-i şopti ca un copil corcolit[1]:

— Vino, cocoşelul mamii, vino să ne plimbăm şi noi niţel!... Vino...

— I-ascultă, fă, mi se pare că eşti cam taramtaram! strigă Gonea scos deodată din ţîţîni. Nu vezi tu cum plouă?... Ce vrei, să mă fac zgulici[2] de dragul tău? Asta o vrei?

---

[1] Alintat, răsfăţat.
[2] *A se zguli* — a se face ghem.

— Vino, tăticule, nu mai cîrti! îl întrerupse Margareta, astupîndu-i gura cu palma.

Gonea Bobocel încruntă din sprîncene, bombăni o frîntură de sudalmă, dar pe urmă deschise umbrela și porni:

— Hai, hai, șerpoaico... Acu văd că vrei să-ți bați joc de mine... De vreo două zile văd... Dar să nu mă prostești, Marghiolițo scumpă, că te sugrum și-ți strivesc țeasta ca la un pui de năpîrcă... Uf!

Plecară agale pe Calea Victoriei. Pe fața Margaretei plutea o umbră de bucurie, și tremura, parcă ar fi gîdilat-o un fior de fierbințeală. Cu o mînă în buzunarul bărbatului, sărea și se sucea, învrăjbind băltoacele cenușii de apă ce începuseră a se lăfăi pe trotuar.

— Mergem pînă-n capul podului, puișorule, așa-i? Și bem o halbă de bere, și mîncăm o pereche de mititei, și luăm o prăjitură, și...

— Da, da, duhni scurt Gonea, care pășea morocănos, pufnind de necaz că iar a lăsat să-l biruiască nepriceputa asta de fată.

Margareta știa că Gonea se frămîntă și-l pîndea cu coada ochiului. Fălcile bărbatului clămpăneau, iar mustățile i se zvîrcoleau scurt, în răstimpuri. Se întoarse spre dînsa cu niște sclipiri albe, pătrunzătoare, în ochii care îi jucau în cap ca două mărgele de argint-viu.

— Ei, ce-ai isprăvit?... Ai apucat ceva? zise înnăbușit, mișcînd repede degetele de la mîna dreaptă, ca și cînd ar fi numărat gologani.

Pe fată o păli frica și începu a bate din buze fără să poată scoate vreun cuvînt. În sfîrșit, însă, se reculese și rosti răgușit:

— Bine, bre, ești chior? Nu vezi și tu că acuma nu-i vreme de învîrteală?... Plouă, nene, nu vezi cum plouă? Unde găsești tu fraieri acu, ai?

Dar Gonea parcă n-ar fi auzit-o; se burzului, roși ca racul fiert și păși din ce în ce mai apăsat, gata-gata să izbucnească:

— Și n-ai luat nimica?... Nimic, nimic? întrebă cu vocea înecată de mînie.

— O piesă...

— Aoleu, o piesă!... O piesă!... Ce să fac eu c-o piesă, ce să fac? crîșni dînsul, mușcîndu-și crunt buzele.

Se apropie de Margareta și, pe-ascuns, ca să nu-l vadă lumea, îi repezi un ghiont în coaste.

— Ești nebun, tăticule? sughiță fata. Vrei să te ducă la poliție?

— Aoleu, fă, aoleu!... Și tu mai ai poftă să te plimbi?... Plimbare, domnule, plimbare-i trebuie coniței!... I-ascultă, fă! Unde-i piesa? Dă-o-ncoace!...

Margareta șovăi o clipă. Gonea se opri brusc, își împinse jobenul asudat pe ceafă și se puse să înjure în gura mare.

— Dă piesa, taică, dă piesa, c-aici te zdrobesc, iac-aici, în clipa asta!... Dă-o-ncoace! Ș-acu du-te, *mașer*, și-ți vezi de treabă, că te deșăl, te schilodesc, te...

Fata scoase fuga banul din geantă, i-l aruncă și se făcu nevăzută, căci lumea, curioasă, se întețea în jurul lui Gonea, care răcnea, cu ochii bolbocați, ca un smintit.

— Vrea să-mi tragă clapa! Vrea să mă părăsească! își zicea dînsul, simțind că numai gîndul acesta îl frige ca un fier înroșit. Capul i se înfierbîntase ca un ibric în care clocotește ceva. Se opri în fața unei vitrine, vroind să se hoalbe și el la nimicurile acelea, pe care cei de seama lui le privesc hămesiți și înspăimîntați, parc-ar vedea niște lucruri sfinte.

— O piesă! bolborosi Gonea iarăşi şi iarăşi. O piesă... adică nimic, curat nimic! Atunci ce nevoie mai am de ea?... O şontoroagă bătrînă ca dînsa să-mi facă atîta inimă friptă? Aoleu, dar prost mai sînt, nene, prost mai sînt!...

Simţea însă, cînd rostea cuvintele acestea, că minte, că încearcă numai să se amăgească. Şi atunci îl apuca meteahna înjurăturii şi-i venea parcă să se ia de gît cu toată lumea.

„Dar bine, bre, de ce să mă părăsească ea pe mine, de ce? Huohoho!... Şi tot mai are obraz să mă mintă ca pe un gogoman! N-am văzut-o eu alaltăieri cu Aristică? Dar ea nu, că era un fraier... Am ştiut că minte şi totuşi n-am bătut-o... Uf, măgarule, măgarule!... Iar de atunci fasoane şi mofturi şi eu nu mai îndrăznesc să-i fac nimic, căci sînt laş ca o ţoapă... Mă face de rîsul mahalalei, şmecherii o să-şi bată joc de mine şi tot nu mă încumet s-o zdrobesc, uuh!... Ba mai plec şi la plimbare cu domnişoara..."

Crîşni iar din măsele, bîlbîi vorbe murdare, între buze i se închegă o dungă subţire, gălbuie, de spume, şi începu a da din mîini, parcă s-ar fi înecat.

Deodată, o mînă de oţel îl înşfăcă de braţ, iar un glas cunoscut îi pufni la ureche:

— Ce-i cu tine, Goneo?... Ce-ai de umbli aşa ca un mahalagiu de provincie?

Bobocel se întoarse speriat şi răspunse cu glas sugrumat:

— Nimic, Aristică... ce să am? Iacă mă gîndesc...

Ochii lui Aristică scînteiau ca doi tăciuni aprinşi pe faţa roşcovană, lată, pe care o împărţea drept în două perechea de mustăţi galbene ca paiele, întinse de-a curmezişul obrajilor, de la o ureche pînă la cealaltă. Rînjea cu rîsul grosolan al unui mutalău, un rîs la care luau parte gura, ochii, mustăţile, obrajii şi chiar nasul lung şi subţire, care tremura şi se îndoia ca o frunză de ţigară.

Gonea, privindu-l, simţi un fior ciudat prin inimă. I se păru că începe să înţeleagă ceea ce nu înţelegea. Aristică era vioi şi tînăr, tînăr, încît părea că te înveseleşte cu tinereţea lui. Alături de dînsul el era ca o gloabă mocănească lîngă un cal năzdrăvan...

Îi trecu braţul pe după mijloc şi-i zise rîzînd:

— Hai, Aristică, să luăm o halbă!... Astăzi fac eu cinste...

— Parol? strigă Aristică, bătîndu-l prieteneşte pe umăr; dar apoi, ca şi cînd şi-ar fi adus aminte de ceva, strîmbă mofturos din nas şi urmă: Au, au, au! Imposibil, neiculiţă! Trebuie să mă duc, căci mă aşteaptă... Ştii, bre, un mic *randevu*... Cred că mă-nţelegi?

Gonea nu putu sufla nici o vorbă. Un nod amar i se înţepenise în gît. Dar se silea să zîmbească larg, cu înţeles, deşi presimţirea îi spunea că Aristică se duce după Margareta. Îl mai văzu o clipă răzbind printre lumea ce prinsese a forfoti iarăşi pe stradă; umerii lui laţi şi ciolănoşi, cu grumajii de taur, îl ridicau parcă din rîndul celorlalţi oameni... Şi atunci o dîră luminoasă pătrunse în mintea lui Gonea:

„Puterea... puterea şi tinereţea!..."

Rămase cîteva clipe aiurit. Abia acuma începea să-şi dea seama cu tot dinadinsul de ceea ce va să zică putere şi tinereţe, de farmecul ce se ascunde în aceste două cuvinte. Şi acuma parcă înţelegea şi pentru ce Margareta caută să-l părăsească, şi pentru ce dînsul nu poate lupta împotriva lor cum ar trebui...

Ploaia încetase. Prin aerul spălat şi limpezit însă tot mai zbîrnîiau, cînd şi cînd, stropi întîrziaţi, ca

nişte boabe scumpe de argint. La spatele cernit al unui nour uriaş se dezvelise o baltă roşă-aprinsă de lumină, rumenind toată faţa oraşului îngenuncheat sub plescăiturile reci ale ploii. Şiragurile de geamuri ale palatelor împodobite începură a arde cu flacări galbene-roşcate, ca o pădure minunată de făclii de răşină, iar coperişele, turlele şi fumul acela albăstriu, care se aşterne deseori peste capetele Bucureştilor ca un cearşaf nemărginit de dantele, se îmbrăcară într-o haină strălucită de mătase arămie... Numai jos, prin uliţele murdare şi întortocheate, o ceaţă plumburie, gîtuită, leopăia şi se terfelea în noroiul proaspăt, ca o femeie beată, deşirată şi zdrenţoasă...

Gonea rătăci mult pe străzi, cu sufletul răscolit, printre lumea ce năpădise iarăşi trotuarele, mai veselă şi mai numeroasă. Simţea cum se înfige în inimă tot mai adînc un cui şi nu-l poate smulge, nu ştie de ce să se apuce. Se zvîrcoleşte şi se sfarmă ca un tont, dar nu poate face nimic. Cînd ar fi nevoie s-o scarmene, atunci o gogoleşte[1] şi-i ascultă toanele, iar cînd ar trebui să se facă n-o vede, n-o aude, atunci o înjură ca un hamal. Ea rîde de prostia lui, vede el bine cum rîde din toată inima şi cum îl poartă cu ciga-niga.

— Adică şi eu sînt un zevzec şi jumătate, s-a isprăvit... Şerpoaica mi se urcă în cap şi foarte bine-mi face, are dreptate, căci sînt prost ! Degeaba mă cred eu băiat deştept, sînt mai netot ca orice *huidumă*...

Îşi trase pălăria pe ochi şi se îndreptă, plouat, spre casă, mîngîindu-şi mustaţa subţire, cănită ca pana corbului şi cîrlionţată ungureşte. Sub mustăţi, printre buzele ca două şiruri purpurii, se zgîiau trei

[1] *A gogoli* — a alinta.

dinţi viermănoşi şi înnegriţi, şi o plombă de aur care clipea şi licărea mîndră în mijlocul feţei înguste şi galbene ca chihlimbarul. Mergea legănat, tacticos, cum avea obiceiul să se poarte totdeauna pe Calea Victoriei, ca să n-aibă boclucuri cu oamenii poliţiei, care îl duşmăneau de mic copil. Şi ca să-şi dea un aer mai boieresc, întoarse ochii pe dos şi începu a fredona, cu o voce de oală crăpată, un cuplet care făcea mare furoare prin mahalalele Bucureştilor.

În colţul străzii, însă, îl opri brusc un băieţandru pipernicit, cu o mutră tăbăcită, cu degetele lungi şi subţiri ca fusele.

— Bonjur, nea Goneo ! îi zise, măcar că acuma pretutindeni pîlpîia lumina zăcută a felinarelor.

— Bonjur, Teacă... Ce vrei ? N-ai parale ? răspunse Gonea repede, fără să se oprească ; îi era frică să nu-l vază cineva stînd la taifas c-un pungaş cunoscut.

— Ba am parale, nene, am berechet... Vrusei numai să te întreb ce mai faci.

Şi începu a rîde şiret, ca omul care ştie ceva, dar nu vrea să spuie. Gonea îl tîrî mai deoparte şi se răsti la dînsul :

— Hai, spune, cotarlă[1], nu-mi umbla cu fasoane !

Pungaşul se făcu deodată serios, îşi scufundă mîinile în buzunarele pantalonilor ferfeniţiţi şi întrebă mîndru şi scurt :

— Ai văzut matale pe Margareta ?

Gonea îngălbeni, ca şi cînd i-ar fi trîntit două palme. „Adică şi găinarul ăsta ştie... şi el ştie ! Aoleu... Atunci tot oraşul ştie, numai eu mai cred în mofturi !" Îşi zgîi ochii la băiatul care-şi făcuse buzele ca gura unei pungi de băşică.

[1] Javră, potaie.

— Zi, mă, zi! lihăi[1] cu o voce de om bolnav.

Teacă se uită la dînsul cu ochii aprinşi de o văpaie sălbatică şi începu a torăi pe nerăsuflate, parcă fiecare vorbă rostită i-ar fi luat un bolovan de pe inimă:

— Am văzut, nene, pe Margareta cu Aristică. Mergeau la braţ şi rîdeau şi tot mergeau. Apoi odată s-au oprit şi s-au pupat în mijlocul străzii, iar oamenii i-au luat cu huo...

— S-au pupat, mă?

— Da, s-au pupat. Şi Margareta, cînd m-a văzut, a prins a schimba feţe, însă nea Aristică mi-a cîrpit o palmă peste ceafă, uite pe-aici, că şi acu o simt... Şi a zis că dacă-ţi spui matale ceva, o să-mi mute fălcile, o să...

Pungaşul tăcu brusc, sfederindu-şi ochii în ochii lui Gonea. Văzu că faţa acestuia se schimonoseşte, ca şi cînd i-ar fi dat otravă. Asta îi mai răcorea sufletul ruginit; dacă l-a lovit celălalt, să pătimească cel puţin ăstalalt.

În mintea lui Gonea gîndurile se învîltorau cu aşa iuţeală, că nu le mai putea urmări. Stătea uluit, buimac, şi numai inima i se zvîrcolea şi tremura. Dar Teacă nu-i dădu răgaz.

— Hai, neică! îi şopti cu glas mai muiat. Hai să-i vezi!... O să ţi-i arăt cum se plimbă fără pic de ruşine...

Se luă în neştire după băiat, cu paşi de plumb, ca o vită care merge la zalhana[2]. Trecea pe străzi strîmte şi întunecoase, unde oameni palizi, îmbrăcaţi în zdrenţe murdare, alergau zăpăciţi, încoace şi-ncolo, cu necazurile tipărite pe faţă.

Acuma Gonea vedea lămurit că Margareta e gata să-l părăsească. Dar nu putea înţelege ce se petrecea

[1] *A lihăi* — a trăncăni.
[2] Abator.

în sufletul lui însuşi. Poate l-o fi fermecat hoaţa?... Nu prea căutase niciodată să-şi dea seama dacă o iubeşte sau nu. Golanii, dealmintrelea, rareori îşi pierd vremea cu d-astea. Fetele îi iubesc poate la început, dar şi iubirea lor se schimbă repede într-o frică oarbă, care, la ele, este mult mai trainică decît iubirea. Oricum, însă, îl rodea un necaz nespus cînd se gîndea că azi-mîine n-are s-o mai vază pe lîngă dînsul. Începuse să-şi închipuie că fata asta e legată oarecum de sufletul lui, poate chiar de viaţa lui, şi, în clipa cînd s-ar despărţi de ea, viaţa lui ar trebui să ia o întorsătură neaşteptată... Şi deodată simţi o trebuinţă mare să vorbească, să-şi verse focul şi aleanul ce-l mistuia. Îşi mai domoli paşii şi fură cu ochii pe tovarăşul său, care tropăia foarte grav alături de dînsul, examinîndu-şi din cînd în cînd ghetele scîlciate şi înglodate.

— Bine, mă, începu Gonea c-un glas jalnic de femeie, acu şi tu eşti şmecher şi ştii cum merge lumea... Apoi bine, se poate să vie Aristică să-mi ia pe Margareta iac-aşa, din senin? Se poate, bre?... Ei, ce zici tu, că eşti băiat deştept... ce zici?

— Nea Aristică-i mai tare, răspunse Teacă cu o mutră întristată.

— Ei, da, nici eu nu zic că nu-i mai tare. Bine. Dar ce i-am făcut eu lui să se lege tocmai de Margareta mea? Ce i-am făcut, măi Teacă, ia spune?

— De, Margareta cîştigă mai mult dintre toate fetele, ştii matale destul de bine, făcu iarăşi Teacă, privind c-un ochi la Gonea, care clătina din cap nerăbdător, căci răspunsurile nu erau de loc pe placul lui.

El avea nevoie de mîngîiere, nu de mustrări ascunse. Vru să-l ia la înjurături, dar totuşi se răzgîndi şi urmă cu aceeaşi voce cadenţată, dăscălească:

— Cîştigă, fireşte, dac-o îngrijeşti cum se cade. Eu am scos-o din mizerie, acu-i lesne să cîştige... Ş-apoi nu merit şi eu ceva după ce m-am trudit cu dînsa ? Nu merit ?... Ei, spune tu singur, să vedem, nu merit ?

— Sigur că meriţi, ţivli [1] pungaşul cu vîrful limbii.

— Vezi ?... Şi Aristică totuşi vine şi vrea să mi-o încînte şi să mi-o răpească. Apoi crezi tu că ăsta-i lucru cinstit ? Aşa crezi ?

Cînd cotiră în strada Sfinţii-Voievozi, Gonea zări numaidecît, pe trotuarul din faţă, pe Margareta cu Aristică. Veneau încetinel, şoptindu-şi nas în nas, ca doi logodnici. Gonea simţi că-i joacă genunchii, se opri şi se răzimă de un perete, cu privirile pironite la dînşii. Apoi bîjbîi cu mîna, ca şi cînd ar fi vrut să apuce pe Teacă de braţ, dar Teacă o tulise îndată ce dăduse cu ochii de Aristică. Vedea singur că e caraghios şi se pomeni punîndu-şi întrebări peste întrebări :

„Ce vreau eu acuma ? Ce caut aici ? La ce-am mai venit aici cînd ştiam bine că sînt laş, că nu pot să fac nimica ?"

Se uită înspăimîntat la cei doi, cu ochii înlăcrimaţi, parcă le-ar fi cerut iertare... Ei însă rîdeau şi nici nu-l vedeau. Iar cînd îl zăriră, Aristică îi strigă prieteneşte, fără urmă de sfială :

— Bonsoar, Goneo !...

Gonea găsi în cuvintele acestea o zeflemea, care-i şfichiuia obrajii ca pleasna unui bici de foc. Şi tot atunci îi fulgeră prin minte ce vrednic ar fi el dacă ar avea acuma îndrăzneala şi puterea să se arunce la fată şi, în faţa lui Aristică, s-o înhaţe de păr, s-o tîrască pe pietrele uliţei, să-i ciocănească ciolanele... să facă, în sfîrşit, o halima de care să se minuneze

[1] *A ţivli* — a ţipa, a striga.

Bucureştii. Dar picioarele îi erau atît de grele, încît se părea că sînt bătute cu cuie-n pămînt. Numai tîrziu de tot, cînd perechea se depărtase de-a binele, se urni şi el după dînşii, şontîc-şontîc, fără să-şi dea seama pentru ce, ca un căţel bătut, pe urmele stăpînului care l-a huiduit.

Deodată însă băgă de seamă că Margareta şi Aristică s-au oprit. Stătu şi el şi se dosi iarăşi lîngă perete. La lumina amorţită a unui felinar văzu că umbrele lor se apropie o clipă şi se contopesc.

— O sărută, mormăi Gonea şi mai întunecat.

La cîţiva paşi, apoi, se întîlni piept în piept cu Margareta.

— Bine, fă, se zborşi el la dînsa, tu faci cabazlîcuri [1] cu şmecherii în loc să-ţi caţi de învîrteală ? Tu...

Se întrerupse, ca să se poată îmbăla [2] în tihnă. Se simţea parcă mîndru şi mulţumit că poate iar să răcnească şi să înjure. Încruntă straşnic din sprîncene, iar fata, văzîndu-l atît de sărit, se zguli ca o şopîrlă şi dîrdîi cu glas plîns :

— Iartă-mă, tăticule, iartă-mă !...

— Unde-s gologanii ? se răpşti dînsul cu aceeaşi voce răguşită.

— Mi i-a luat, mîrîi încet Margareta.

— Aoleu, aoleu ! mugi Gonea, întorcîndu-i spatele înţepat şi pornind ca furtuna, în vreme ce femeia alerga după dînsul, murmurînd neîncetat :

— Iartă-mă, tăticule...

— S-a umplut paharul, mîndro !... O să te stîlcesc acuma, acuma o să-ţi rup ciolanele ! urlă bărbatul fără să se uite măcar la ea.

[1] *Cabazlîc* — poznă, păcăleală.
[2] *A îmbăla* — a folosi cuvinte triviale.

Gonea totuşi parcă simţea, chiar şi cînd clămpănea din dinţi şi înjura surugeşte, că el nu mai are nici o stăpînire asupra acestei femei. Mai venea dînsa după el şi-i răbda ocările, dar firul cel vechi, împletit din frică şi din iubire, care o lănţuia strîns de dînsul, începuse a se destrăma. Sufletul Margaretei s-a schimbat cu desăvîrşire şi Gonea vedea din ce în ce mai lămurit că numai el este pricina acestei schimbări. Totdeauna bărbatul este de vină cînd o femeie îl părăseşte. Dacă bărbatul e bărbat, femeia trage la dînsul, caută scăpare şi adăpost în braţele lui dinaintea tuturor primejdiilor. Căci femeia e slabă şi are nevoie de un apărător voinic în vîrtejul caznei fără sfîrşit, care este viaţa. El însă a fost laş. Şi-a pierdut cumpătul îndată ce a bănuit că Aristică îi dă tîrcoale. A bătut-o, şi ea ştia că pentru Aristică o bate. Iar cînd femeia mănîncă bătaie pentru un bărbat, atunci, dacă nu l-a iubit, va începe să-l iubească... Acuma, fireşte, totul e tîrziu...

Margareta ciusmuluia în urma lui cu paşi molateci, cu capul plecat puţin, cochet, într-o parte. Buzele-i bîiguiau necontenit „iartă-mă, tăticule“, dar glasul ei se făcea clipă cu clipă tot mai leneş, mai nepăsător. Simţea şi ea că n-are de ce să se teamă.

Furia lui Gonea, într-adevăr, scădea şi se potolea pas cu pas. Sudălmile i se opreau în gît, bolboroselile înverşunate îi amorţiră pe buze. Iar cînd intrară în strada Occidentului, unde aveau o odaie cu chirie, o luă de mînă ca pe un copil rău şi dezmăţat, pe care mă-sa îl strînge acasă de pe drumuri.

În odăiţa săracă şi dărăpănată, amîndoi tăcură, ca două buturuge, vreme îndelungată. Ceva neobişnuit şi apăsător fîşîia în aer... Margareta se aştepta ca bărbatul, după toate acestea, s-o bată sau cel puţin s-o înjure şi să se strîmbe la dînsa. Atunci

baremi ar putea să ocărască şi să ţipe şi ea, şi n-ar fi nevoită să se ruşineze. Acuma, însă, fiind silită să stea aşa neclintită, să ocolească mereu privirile îmblînzite şi întrebătoare ale lui Gonea, o cuprinse o ruşine care o stînjenea şi o necăjea. Şi Gonea înadins parcă nu-şi lua de loc privirea de la dînsa. Se încolăcise pe sofaua roasă din care curgeau şuviţele de seamă şi, oftînd în răstimpuri din baierile inimii, îi urmărea cu ochii toate mişcările.

În sfîrşit, Margareta nu mai putu răbda liniştea aceasta înnăbuşitoare şi începu a se boci cu hohot... Gonea tresări mirat:

— Acu de ce plîngi, maică ? Ha ?...

Fata bîlbîi cu o voce sughiţată şi mustrătoare:

— Nu mai mă baţi, tăticule... nu mai mă baţi !...

Pe Gonea nu-l uimi de loc imputarea aceasta ; se întinse pe o rînă şi glăsui tărăgănat şi căinător ca o bocoavnă străveche:

— Pentru ce să te mai bat... S-a sfîrşit, puişorule... vezi tu bine că s-a sfîrşit... Ş-atunci de ce să te bat ?... De-acu, iacă, s-a isprăvit... Ce să-i faci ? De douăzeci şi trei de ani trăiesc cu fete ca tine, dar încă nu mi s-a întîmplat niciodată să mă părăsească ele pe mine... Acu tu faci de-a-ndoaselea... Ei, ce vrei ? Tu poate eşti mai şmecheră... sau poate aşa s-a nimerit ! Ce poţi şti ? Lumea-i ciudată. Rareori îi ghiceşti toanele... Astăzi mă laşi tu pe mine, poimîine o să te lase Aristică pe tine. Vezi, aşa-i lumea, puiule, iac-aşa !

Margareta se tîrî lîngă dînsul ca o pisică bătrînă, răsfăţată, şi începu să-l ogoiască[1]:

— Ce-i, Goneo, sufleţelule drag ?... Adică pentru că m-ai văzut o dată cu Aristică, tu crezi că...

[1] *A ogoi* — a domoli, a potoli.

— Taci din gură, fă, o întrerupse Gonea într-o bobotă[1] de mînie, eu nu sînt tocmai atît de gogoman cum credeţi voi cu Aristică! Eu ştiu ce ştiu şi văd ce văd!...

Apoi, după o tăcere de o clipă, iar se potoli şi urmă mai rar:

— Şi cînd mă gîndesc bine-bine, văd şi eu că aveţi dreptate... Acu, ce mai la deal, la vale, eu sînt bătrîn... Şaizeci şi şapte, asta înseamnă ceva! Dacă nu mi-aş vopsi părul şi mustaţa, aş rămîne mai cărunt ca lustragiul cela din colţul Buzeştilor... Ş-apoi, la urma urmelor, de ce ţi-aş lua tocmai eu gologanii şi de ce nu altul mai tînăr şi mai fercheş? Pentru tine e cam totuna cine ţi-i ia, eu, Aristică sau altul. E vorba numai să ţi-i ia cineva, altmintrelea ai avea belele cu borfaşii... Ei, şi Aristică-i mai tare ca mine, e mai tînăr... mai tînăr...

Dar fata plîngea mereu şi sughiţa, şi murmură:

— De ce nu mă mai baţi, tăticule, de ce nu mă torturezi?... Ştii tu cum sînt eu... Ciupeşte-mi carnea, dacă vrei să te iubesc!

Gonea o cîntări puţin din ochi, apoi continuă rostind vorbele cu greutate, parcă le-ar fi smuls din adîncul pieptului:

— Eu ţi-am luat paralele, dar în schimb te-am îmbrăcat, te-am hrănit, ţi-am cumpărat orice ţi-au poftit ochii şi inima... C-aşa sînt eu, dragă, aşa e firea mea. Eu sînt îngrijitorul vostru. Trăiesc şi eu destul de bine şi fără muncă pe lîngă voi, n-am ce zice, dar de ce să nu trăiesc şi eu bine şi nemuncit? Nu sînt şi eu om? Om sînt, frate, şi-mi place să umblu cu minciuna şi să lenevesc... Ce! În viaţă

[1] Flacără.

trebuie să fii deştept... Trebuie să ştii înşela viaţa, altmintrelea ea e un adevărat iad pentru bietul om... Cu viaţa nu te poţi război, degeaba! Viaţa nu se lasă biruită de oameni, cel mult înşelată. Pentru aceia care izbutesc s-o înşele, ea e o glumă urîtă, pentru cei care se războiesc cu dînsa e un şir neîntrerupt de dureri... Bine, ştiu şi eu că odată ş-odată orice înşelăciune trebuie să iasă la iveală, dar poţi să ştii cînd o să fie asta? Cel ce a înşelat va fi strivit, da, dar oare nu e învins şi cel ce se războieşte?

Margareta nu înţelegea nimic din toată vorbăria aceasta. Ea vedea numai că Gonea nu o bate, şi asta o făcea să-şi aducă aminte de Aristică.

În odaie se înţepeni o tăcere grea ca o pînză neagră, pe care tictacul trudit şi răguşit al ceasornicului de masă o dumica în clipe searbede şi plictisitoare. Pe urmă Gonea întrebă scurt:

— Cînd pleci?

— Unde? murmură fata mirată.

— La Aristică...

Un moment Margareta şovăi şi se uită tulburată la flacăra galbenă, chircită a lămpii, dar, în sfîrşit, răspunse domol, mai mult pentru sine:

— Nu ştiu...

Şi apoi nu mai schimbară nici o vorbă. Mîncară şi se dezbrăcară tăcuţi, parcă acest „nu ştiu" ar fi ridicat un zid de piatră între dînşii. Se aşezară în pat unul lîngă altul. Gonea stinse lampa. Margareta îşi hodini capul şi acuma pe braţul încovrigat, mort, al bărbatului, cum se obişnuise în cei doi ani de zile, iar Gonea stătea întins cu faţa-n sus, cu ochii pironiţi la cercul de lumină mohorîtă pe care candela o tremura în tavan, şi număra tictacurile ceasorni-

cului. În hîrbul candelei untdelemnul sfîrîia încetinel, ca o pisică ce toarce la căldură; afară, sub fereastră, paşi grei, îndesaţi, se apropiau în răstimpuri, bocănind din ce în ce mai tare, apoi se depărtau şi se stingeau iarăşi, în tăcerea ce se aşternea clipă cu clipă tot mai deasă.

În creierii lui Gonea gîndurile se vîltorau, se întreceau fără încetare şi tot mai nehotărîte. Toate fetele cu care a trăit, gologanii soioşi ce i-a luat, i se perindară prin minte ca nişte icoane stranii, iar pe urmă, ca o prăpastie fără fund, i se înfăţişa ziua de mîine, neagră şi pocită, întocmai ca o zi trecută... Căldura ce izvora din trupul adormit al Margaretei i se părea că-i învălmăşeşte toate gîndurile şi încetinel-încetinel îi înmoaie creierii, care încep a picura ca ceara topită pe o lespede albă de piatră...

Cînd se trezi, în odaie stăpînea aceeaşi tăcere năbuşită. Candela sfîrîia şi acuma, ceasornicul ţăcănea neobosit, numai de-afară mai pătrundea un zgomot surd, nedesluşit, zgomotul jalnic şi trudit al vieţii. Braţul lui Gonea însă se uşurase, căci Margareta nu-şi mai proptea capul pe dînsul. Un fior rece îl cutremură din creştet pînă-n tălpi... Se simţi deodată atît de stingher şi de părăsit, încît inima i se zgîrci de durere.

După un dram de vreme se uită împrejur necrezător şi mirat parcă, apoi se repezi la dulapul de haine şi-l deschise. Era gol.

— A plecat...

Rămase smirnă în mijlocul odăii...

Un mănunchi de raze blînde, veştede, intră pe fereastra colburoasă, spoind odăiţa c-o lumină tristă şi amărîtă. Firele de praf, dezmorţite de adierea

căldurii, începură a juca leneşe şi cumpătate, ca nişte moşnegi cuminţi... Şi odaia totuşi părea pustie ca o şandrama de vechituri.

Încetul cu încetul, Gonea Bobocel se dezmeteci. Sub crucea pieptului îl apăsa o greutate mare. Începu să tremure şi trebui să se lase grămadă lîngă pat. Şi, în vreme ce ochii i se înecară într-un val sărat de lacrămi, gemu slab, sfîrşit:

— Of, puiule, puiule!...

1910

DINTELE

I

Într-o noapte, dăscăliţa Aglaia Bujor se trezi leoarcă de sudori, gemînd şi bîiguind ca un om bolnav :

— Vai de mine şi de mine !.. Oare ce-i ?... Aaa...

I se părea că nu i-e bine, dar nu-şi putea da seama ce o doare. Se uită împrejur, cuprinsă de o frică neînţeleasă. În odaie stăpînea un întunerec tulbure, cenuşiu, din care de-abia se desluşeau cele trei geamuri, ca nişte lespezi muruite cu leşie, şi o tăcere limpede, subţire ca pînza de păianjen, tremurată de respirările tihnite ale celor ce dormeau.

— Uf !... uuuf ! suspină dăscăliţa după un răstimp de aiureală, pipăindu-şi tîmplele. Apoi bîjbîi cu mîna scaunul din preajma căpătîiului şi, găsind un chibrit, aprinse în pripă lumînarea. Valuri-valuri de raze sprintene se împrăştiară prin toate ungherele, în vreme ce femeia, ridicîndu-se în pat, îşi făcu cruce dîrdîind şi începu a murmura frînturi de rugăciuni cu ochii ţintiţi la o iconiţă sfîntă din perete.

Pe urmele luminii răsăriră în casă o droaie de umbre ciudate care se alungau, se lungeau şi scădeau, împestriţînd pereţii cu chipurile lor jalnice. Tavanul cu grinzile joase, măslinii, parcă se legăna

şi el agale peste vălmăşagul de haine şi mobile încremenite, care pe unde le apucase cea dintîi bătaie de aripă a nopţii. Numai cuptorul, culcat într-un colţ ca un bivol, se holba neclintit spre fereastră cu ochiul său negru ca o prevestire urîtă.

— Patru ! şopti Aglaia privind la ceasornicul ce ţăcănea morocănos pe scaun. Mai este un ceas bun pînă la ziuă... Doamne, păzeşte-ne de toate relele !

Se închină iar, acuma împăcată, se dădu jos din pat, bău de duşcă un pahar de apă şi pe urmă vru să se culce. Îşi şterse tălpile cu palma, îşi potrivi pernele şi se întinse pe spate. În clipa aceasta însă un junghi, subţire ca un ac, o fulgeră prin falca de jos, îi zgîlţîi de cîteva ori gingiile şi dinţii, şi apoi încetă numaidecît, lăsînd în urmă o amorţeală grea, năbuşitoare.

Dăscăliţa Aglaia dintru-ntîi nu putuse zice nici vai. Se apucase numai cu pumnii de gură, apăsînd şi strîngînd cu deznădejde. Dar, după ce se dezmetici şi i se mai potoli durerea, îşi trecu mîinile peste faţă, îşi netezi părul ce i se încîlcise pe frunte şi şoşăi[1] cu buzele uscate :

— Aaa... vai de mine ! Ce-i asta ?... Vai de mine ! Uite, afurisitul de dinte cum începe să mă chinuiască ! Uite !... Tot ăsta m-a sculat şi adineaori, da da... Vaaai de mine !...

Bolborosind mereu, scoase de sub pernă o năframă gălbuie şi-şi înfăşură fălcile, gura şi nasul.

„Ce, Doamne, o mai fi avînd ? se gîndi dăscăliţa, zgîrcindu-se înfrigurată sub plapomă. O fi dintele cel de aseară, de bună seamă că numai acela trebuie să fie... Vezi, vezi ! S-o fi smintit cînd am muşcat din cojiţa ceea uscată de pîine. Se clătina, ciolanul naibii, mai demult şi mă necăjea, dar acu îşi face

[1] *A şoşăi (a şoşoi)* — a murmura, a şopti.

de cap... de cap își face. Dacă m-o ținea tot așa, nu știu ce Dumnezeu să..."

Junghiul însă o arse din nou, mai prelungit, mai păgînește. Capul dăscăliței începu a clocoti de durere, parcă i l-ar fi strîns în niște benzi de fier înroșit.

— Vaaai ! gemu dînsa cu doi stropi mari de lacrămi în colțul ochilor. Oare ce vrea dintele ăsta ? Ce-e-e vreaaa ? Așa ceva n-am mai pomenit de cînd trăiesc. Un dinte blestemat să-ți facă atîta pacoste ?... Ooof !... Pesemne i-e să cază, Doamne ferește ! De, omul îmbătrînește și...

Se întrerupse scurt, înspăimîntată de gîndul acesta.

— Încă nu, încă nu ! șopti ea îndurerată. Nu vreau să rămîn știrbă, mai bine moartea. Ș-apoi tocmai dintele din față ! Să ai tu colo în loc de dinte un loc negru... fff ! Încaltea de-ar fi o măsea, treacă-meargă, dar... Nu pot ! Mai degrabă să știu că are să-mi bubuie capul ca o căldare de smoală aprinsă decît să rămîn știrbă de tînără.

Era de treizeci și nouă de ani.

De-acuma însă durerea i se încuibă în fălci și n-o mai slăbi de loc. Clocea acolo, pîlpîia și sfîrîia ca un vierme ce roade fără încetare. Junghiurile, din ce în ce mai întețite, o cutremurau din creștet în tălpi, făcînd-o să închidă ochii și să-și încleșțe dinții. Iar ea gemea din cînd în cînd, ofta și se lovea cu pumnii în piept, mormăind :

— Vrea să mă omoare, afurisitul... vrea să-mi scurteze zilele...

În sfîrșit, începu a mătăhăi [1] prin casă cruciș și curmeziș, ținîndu-se cu mîinile de fălci și suflînd din greu, parc-ar fi purtat o povară în spate. Își iuțea pașii cînd durerea o prea cotropea, apoi iar și-i domolea îngîndurată și totuși mai liniștită.

[1] A se mișca greoi de colo pînă colo.

Deodată însă se opri în mijlocul odăii, încurcată, șovăind ca o nălucă. O teamă nebună îi picura în suflet, teama aceea grozavă pe care o simți cînd ești singur și neputincios în fața unui dușman năprasnic. Liniștea ce stăpînea de jur împrejur, mai grea decît plumbul, îi strîngea inima, îi învîltora mințile și le rotocolea în jurul unui singur gînd, care o umplea de spaimă. Simțea cum gîndul acesta i se înfige și se încolăcește în suflet, cum i se împrăștie încet prin toate mădularele, și ea nu poate să se împotrivească, să se apere cel puțin.

Se apropie de fereastră, scuturîndu-se buimăcită, parcă s-ar fi deșteptat dintr-un vis urît. Și, vroind să-și gonească din creieri gîndurile ce o chinuiau mai mult decît durerea, își răzimă fruntea înfierbîntată de geamul uns cu o pînză de aburi albăstrii. Răceala însă o făcu să tresară. Se uită afară lung, cu ochii sticloși și, băgînd de seamă că se crapă de ziuă, îi veni în minte slujnica. O sculă numaidecît să mulgă vacile. Fata se urni bosumflată și se îmbrăcă, frecîndu-și ochii cu pumnii și bodogănind ceva din care nu se înțelegea decît „dimineața... Dumana... lapte...". Dăscălița Aglaia o privi mai întîi necăjită, apoi, clipă cu clipă, tot mai înseninată. Părea că, văzînd în jurul ei o ființă care se mișcă și mormăiește, se simte și ea mai ușurată. Încercă să intre în vorbă cu dînsa, ca să mai uite de suferință și să se îmbărbăteze. Servitoarea însă n-avea chef de taifas. Răspundea scurt, morocănos, ca toți oamenii somnoroși, și, luînd donița de pe cuptor, ieși afară, lăsînd să se furișeze în odaie o dîră de aer proaspăt, care pe dăscăliță o făcu să se înfioare.

Dar îndată ce rămase iar singură, durerea își arătă și mai avan colții, silind-o să alerge prin odaie de ici-colo ca o nebună și să suspine neîncetat :

— Aaah !... Vaaai de mine ! Vai de mineeee !...

În gemătele acestea se deşteptă şi dascălul şi, văzînd-o în aşa hal, o întrebă cu un glas în care era mai multă mirare decît milă :

— Ce-i cu tine, băbucă ?... Ce te-ai pus să te plimbi în cap de noapte ca huhurezii ?

— Mă omoară dintele, omule, mă omoară, bătu-l-ar fi Dumnezeu să-l bată ! urlă dăscăliţa deodată scoasă din fire şi se trînti pe un scaun.

— Dă-mi oleacă de apă, mormăi dascălul nepăsător, adăogînd apoi mai moale : Şi nu te necăji, băbucă, din pricina dintelui, că ţi-l scot eu cît baţi din palme... Ce mai şi ţii în gură vechituri hodorogite să-ţi facă zile fripte ? Uite-acu ţi-l scot dacă vrei, şi mai poţi să şi tragi un puişor pînă de dimineaţă... Haide repegior !

Dascălul era dentistul satului, vestit că scoate dinţi, măsele, dintr-o singură smucitură, fără pic de durere.

Aglaia însă se opri deodată, parc-ar fi lovit-o cineva în moalele capului, şi-i strigă cu voce aspră, dojenitoare :

— Nu ţi-e ruşine obrazului, om bătrîn şi fără minte ? Ai vrea să mă vezi ştirbă, ai ? Bată-te mînia lui Dumnezeu, urîtule şi zevzecule !...

Bărbatul se ridică într-o rînă şi se uită la dînsa o clipă serios, dar apoi vorbi iar şăgalnic :

— Da ce, băbucă, te-ai supărat ? Ei, hai, pupă-mă... Fuga !... Nu-nţelegi ?...

— Să-ţi fie ruşine, prăpăditule, a-ţi bate joc de suferinţa oamenilor... Că tu habar n-ai ce înseamnă suferinţa ! Mănînci, bei, te culci ca un dobitoc şi încolo nu te mai sinchiseşti de nimic...

— Ei, lasă, băbucă !... Ce...

Cuvîntul „băbucă“ pe care dascălul îl arunca blajin, dar prea des, o ustura, ca şi cînd i-ar fi dat palme. I se părea că bărbatul într-adins îşi bate joc de

dînsa. De ani de zile n-o mai scoate din băbucă. Ea nu se supărase pînă acuma, pentru că ştia că vrea s-o resfeţe cu vorba aceasta. Azi însă o durea mai rău ca dintele... Aruncă o privire de ură şi de dispreţ dascălului, care zîmbea cu bunătate, aprinzîndu-şi o ţigară. Nepăsarea lui o făcea să sufere şi mai mult. Îi venea să sară la dînsul, să-l apuce de gît şi nici să nu-l lase pînă nu-i va smulge din minte vorba asta scîrboasă, pînă nu-l va face să simţă şi el ce înseamnă a suferi. Dar îi era teamă de braţele osoase ale bărbatului şi de pumnii lui uscaţi. Îşi aduse îndată aminte cum a bătut-o odată de a lăsat-o aproape moartă, şi asta o făcu să-şi înnăbuşe furia. Ca să nu mai fie silită să-l mai vază, se îmbrăcă la repezeală şi ieşi buzna afară.

— Ia seama, băbucă, să nu răceşti ! Prea te îmbraci subţire, ca o fată mare, şi-i cam răcoare acum, dimineaţa...

Dăscăliţa Aglaia îl blestemă înţepată şi coborî în curte, unde începu iar a se plimba cu paşi apăsaţi, milităreşti, căci durerea în falcă o cuprinsese din nou, şi mai vrăjmaşă ca înainte. În curînd însă obosi. Picioarele i se tăiară în genunchi şi tot corpul i se moleşi de o toropeală grea, apăsătoare. Se aşeză pe laviţa de sub părul din mijlocul curţii, hotărînd, în gîndul ei, să nu mai crîcnească de loc, oricît ar durea-o, pînă ce nu vor înceta junghiurile de la sine. Se propti cu spatele de trunchiul încrestat al pomului şi, în vreme ce deasupra ei frunzele ruginite, moarte, zuruiau legănate de vînt, dînsa, cu pleoapele închise, scăldate în lacrămi de durere, asculta cum ronţăie vitele în grajd, cum vîjîie din cînd în cînd o suflare aspră prin frunzişul copacilor din grădină şi cum toate astea se amestecă într-un

zgomot ciudat, acelaşi, ce seamănă foarte bine cu povestea unei vieţi triste.

Un strat întins de ceaţă tomnatecă, murdară, învălea întreg cuprinsul. Coamele dealurilor, îngrămădite unele peste altele, păreau acoperite cu scamă pospăită [1]. Un colţ de pădure răsărea în faţă, ca o pată mare de cerneală, sub care dormea satul ascuns într-o groapă, într-un noian de fum şi de negură, prin care se zvîrcoleau cîteva licăriri de lumină palidă, tremurată, gata să moară. Ici-colo, coperişele caselor se ridicau negre, posomorite, ca muşuroaiele pe un cîmp troienit cu zăpadă stătută. Singură biserica de lemn, cu turnul plecat într-o parte, se înălţa mai mîndră, desemnîndu-se pe cerul leşiatic, ca un om mic la cap şi gros la trup.

Dăscăliţa Aglaia se gîndi deodată că, aşa cum e priveliştea asta mohorîtă, întocmai aşa este şi viaţa ei. Un ogor înţelenit, în care n-a intrat plugul niciodată, pe care n-au crescut decît buruieni şi mărăcini, care a fost vecinic înecat într-o ceaţă tristă şi plictisitoare.

Ce viaţă-i aceasta ? Şi ce rost are o astfel de viaţă ?... Anii trec în goană, unul cîte unul, fiecare întocmai ca şi celălalt. Nici o zi de fericire adevărată, nici măcar un ceas. Şi omul doar ar avea dreptul să ceară cel puţin un ceas de fericire de la viaţa care-l frămîntă cum îi place, îl aruncă unde se nemereşte şi face dintr-însul ce vrea...

Viaţa, ei nu i-a adus nimic, nimic. S-a măcinat aşa, ca o moară pustie, fără să-i scîrţîie baremi roţile... A pornit la drum frumoasă, tînără, veselă, dornică de-a se zbuciuma, de-a trăi. Sufletul ei era ahtiat după viaţă, şi totuşi a trebuit să lîncezească mereu

[1] *Pospăit* — afînat, subţire.

într-o aşteptare nelămurită şi nepricepută. Zile întregi stătea visînd, şi gîndurile îi alergau departe, într-o lume închipuită, într-o goană nebună după ceva ce parcă nu voia de loc să sosească.

Cît ce-a răsărit, a dat peste dascălul Vasile Bujor, care pe atunci era şi el tînăr. Şi inima ei a pornit să zvîcnească şi mai puternic. Credea că de-acuma, într-adevăr, o să înceapă să trăiască, să i se împlinească ceea ce aştepta cu atîta patimă... Dascălul îi aducea zaharicale, o privea blînd şi drăgostos, îi vorbea cu glas moale. Ea era tînără şi doritoare de iubire. El sau altul, unul trebuia să vie şi s-o iubească. El a venit cel dintîi, el a iubit-o.

Dar în curînd fu nevoită să-şi dea seama că s-a înşelat, că golul ce-l purtase în suflet o frămîntă tot aşa ca şi mai înainte. A trecut o săptămînă, o lună, şi atunci a văzut că n-a găsit ceea ce a căutat. Dascălul nu mai era blînd şi drăgostos, nu-i mai vorbea cu glas moale. Dascălul era om aşezat, omul tihnei. Lui îi plăcea să mănînce bine, să doarmă mult şi să stea la palavre cu ţăranii. Ce se sinchisea dînsul de visurile ei copilăreşti ? Visurile sînt bune numai pentru cei ce nu iau viaţa în serios, căci ele te fac să trăieşti mai mult în gînd decît aievea.

Pe dăscăliţa Aglaia însă viaţa aceasta o sugruma, o făcea să-şi blesteme uneori soarta şi să urmărească cu mai multă rîvnă clipa ceea de fericire curată, care dă un preţ vieţii. Dar apoi s-a pomenit copleşită de copii. A venit unul, s-a necăjit cu dînsul, l-a ridicat ; a venit al doilea, s-a necăjit şi cu acela... Anii acuma treceau mult mai repede, deşi cu aceeaşi înfăţişare şi neastîmpărînd golul ce-i frămînta sufletul. Nădăjduia totuşi mereu că, după ce vor creşte copiii, va putea să trăiască şi dînsa. Nădejdea

aceasta o mîngîia în toate împrejurările, îi dădea putere să se lupte cu toate neajunsurile ce i le aducea viața.

Și acuma, cînd și al șaptelea și cel din urmă copil e mărișor, cînd, în sfîrșit, ar putea urma și ea să-și trăiască viața cea visată totdeauna, iată că acuma...

Dăscălița își trecu mîna peste frunte, parcă ar fi vrut să-și alunge din creieri gîndurile care năvăleau s-o chinuiască întocmai ca niște stafii nemiloase. O rană mare i se deschise în inimă, care sîngera, care-i umplea toată ființa de o durere nedeslușită, dar cu atît mai istovitoare.

„Sărmana, sărmana mea viață!“ se gîndi ea, ștergîndu-și cu poala șorțului lacrămile ce o podideau.

Se cutremură ca deșteptată dintr-un vis și se sculă în picioare, bîlbîind încăpățînată:

— Nu-l scot și nu las să-l scoată nici moartă!

În gingii însă junghiurile începură a fierbe tot mai strașnic. În jurul rădăcinii dintelui părea că se învîrtește, cu o iuțeală amețitoare, un fir de sîrmă înroșită, care sapă și arde neîncetat măduva osului. Dăscălița Aglaia nu mai simțea durere, ci o gîdilare grozavă, atît de grozavă, încît ajungea să-i fie plăcută. Încleștă pumnii și șopti iar, suspinînd:

— Nu... nu...

Urechile îi țiuiau. Capul îi huruia de durere. I se părea că-i clocotesc creierii.

— Uuuff!...

Și în vreme ce pe banca de sub păr dăscălița Aglaia gemea și sîsîia, ghemuită în junghiuri năstrușnice, de după biserică soarele tomnatic își înălța încetinel, greoi, capul roșcovan și se uita cu milă la dînsa, prin ceața ce se frămînta în bătaia vîntului de dimineață...

II

A doua zi era duminică și dăscălița Aglaia se sculă veselă, împăcată. Toată durerea îi trecuse, parcă i-ar fi luat-o cineva cu mîna. Se simțea atît de bine, încît vroia să muncească orice, ca o roabă, numai să n-o apuce iar dintele. Își îmbrăcă copiii, bărbatul, și-i porni pe toți la biserică, pînă și pe servitoare.

— Bravo, băbucă, bravo! Ei, vezi, așa-mi placi mie... așa! zise dascălul, văzînd-o mai voioasă.

— Acu nici tu nu mă mai slăbești din „băbucă“, parcă aș fi o hoașcă de o sută de ani...

În geamuri băteau razele ofilite, arămii ale începutului de toamnă. Lumina aceasta se potrivea atît de bine cu voioșia sufletului rănit al dăscăliței, încît îi venea s-o soarbă, s-o îmbrățișeze ca un om îndrăgostit de soare. Își scăldă fața în tremurările razelor, apoi se întoarse să-și vază de lucru.

Căuta să nu-și mai aducă aminte de dintele care o căznise ieri toată ziua și toată noaptea. Zadarnic însă, căci gîndurile ei, cu voie, fără voie, se învîrteau mereu în jurul suferințelor îndurate.

O dată, apoi, tot cu gîndul la durerea suferită, lăsă toate lucrurile baltă, se șterse pe mîini și, repezindu-se la pat, scoase de sub pernă un ciob de oglindă, rotundă, mică, cum se găsesc la bîlciuri pentru cîțiva gologani. Se așeză la masă și se puse să-și vază dinții.

— Sînt cam îngălbeniți, șopti dînsa, închizînd gura o clipă. I-a îngălbenit vremea.

Stătu pe gînduri un răstimp și pe urmă adăogă:

— Și ce frumoși și albi erau odată!

În sfîrșit, începu să-și pipăie dintele cu pricina. Îl atinse mai întîi cu vîrful degetului, ca nu cumva să-l smintească. Nu o durea. Atunci îl prinse cu

două degete şi-l mişcă cu băgare de seamă. Dintele se clătina puţin, altmintrelea, însă, nu se deosebea de loc de ceilalţi.

„Ai zice că-i sănătos tun", se gîndi dăscăliţa Aglaia.

Cercetîndu-şi dinţii aşa, cu de-amănuntul, îi veni în minte deodată un vis rău, ciudat, visul care o chinuise astă-noapte îndată ce închisese ochii. Visase anume că-i căzuse dintele şi era ştirbă; apoi părea că se uită în oglindă, ca şi acuma, şi plîngea, plîngea să se prăpădească...

Se gîndi mult şi cu teamă la visul acesta şi se posomorî din ce în ce mai greu.

„Dintele înseamnă moarte în casă", îşi zise dăscăliţa Aglaia, ascunzînd repede oglinda.

Clătină din cap, ca şi cînd ar fi vrut să se împotrivească duşmanului nevăzut, iar buzele îi bîlbîiau înfricoşate:

— Poate să fie vreo prevestire?...

Simţea parcă lămurit că se petrece o schimbare mare în sufletul ei, fără însă ca schimbarea aceasta să fie cea aşteptată de dînsa. I se părea chiar că n-ar avea decît să întinză mîna şi ar putea pipăi de-a binelea schimbarea aceasta grozavă, care o durea şi o tulbura în toată fiinţa ei. Dar încă nu se încumeta şi nu voia să pună degetul pe rană. Se agăţa cu deznădejde de gînduri de bine, încercînd să înnăbuşe pe cele rele, să le facă să amuţească. În acest chip, însă, încetul cu încetul, se pomeni că iar o doare dintele. Dar acuma toată durerea i se îngrămădea în suflet, şi din suflet izvorau parcă şi boabele de lacrimi amare ce se aninau pe pleoapele ei obosite, ca roua pe frunzele florilor veştede...

Tocmai în clipele acestea de răstrişte se nemeri să sosească de la biserică, în fuga mare, copilul cel mai mic al dăscăliţei Aglaia, un pici durduliu ca un pepene, cu obrajii îmbujoraţi de oboseală, strigînd cît îl ţinea gura:

— Mosafiri, măicuţă!... Vin mosafiri!...

Dăscăliţa tresări speriată de ţipetele vesele ale copilului. Îl măsură o clipă din ochi cu o privire de necaz, apoi deodată se răsti la dînsul furioasă şi-l goni pe uşă afară. O ură amară îi cuprinse brusc sufletul, ură împotriva tuturor celor ce i-au încătuşat visurile şi n-au lăsat-o să-şi trăiască viaţa.

— Voi sînteţi de vină! răcni aprinsă dăscăliţa Aglaia, gîndindu-se la copii şi la bărbat. Mi-aţi omorît sufletul, ucigaşilor... mi-aţi strivit viaţa!...

Apoi privirile ei căzură fără voie asupra ceasornicului, care arăta ora unsprezece, şi furia i se potoli numaidecît, ca prin farmec. Se uită lung la limba de aramă ce se legăna neobosită încoace şi încolo, ascultă tictacurile ei aspre şi şoşăi foarte domol, cu o părere mare de rău în glas:

— Cum mai trece vremea!... Ce repede trece!... Întocmai ca şi viaţa...

Şi, uitîndu-se la minutarele ce stăteau nemişcate şi totuşi se mişcau neîncetat, se gîndi să oprească în loc ceasul, ca astfel să oprească poate şi mersul vremii. Dar cînd vru să ridice mîna, auzi paşii şi rîsetele dascălului şi ale copiilor, care se întorceau de la biserică. Şi zgomotele o făcură să-şi revie în fire.

— O să ne vie mosafiri, băbucă! rosti dascălul, intrînd în casă. O să vie preoteasa cu notăreasa... Du-te de te îmbracă şi tu niţel, să nu te afle în aşa hal...

Dăscăliţa Aglaia rămase însă mută, mototolită pe un scaun, cu obrajii strînşi în palme, pleoştită şi îndurerată ca o zi de ploaie.

— Da ce-i, băbucă ? Iar te necăjeşte dintele ? zise bărbatul, oprindu-se în faţa ei cu braţele încrucişate pe piept.

— Ţie ţi-e uşor să tot baţi din gură, strigă dăscăliţa amărîtă. Că tu n-ai grije de necazuri... Ţie puţin îţi pasă de ce îndur eu. Te-ai săturat de mine, hai, găseşti altele !... Dar eu, sărmana de mine, eu ? Ce fac eu ? Ce s-alege din viaţa mea, din visurile mele ?... Mi-aţi omorît viaţa, voi mi-aţi omorît-o, nu vă rabde pămîntul !...

Şi începu a plînge cu hohot, izbindu-se cu pumnii peste cap, sughiţînd şi bolborosind într-una :

— Mi-aţi omorît viaţa, hoţilor, ucigaşilor !...

Văzînd-o aşa, dascălul stătu trăsnit, fără să ştie ce să-i răspundă. Apoi aşeză el prin odaie, ca să poată primi mosafirii cum se cuvine, deschise larg uşa, se propti în prag şi se uită nedumerit la femeie.

Dăscăliţa Aglaia nu se dezmetici decît cînd intrară mosafirii în casă. Atunci se ridică cu ochii plînşi, se sărută întîi cu preoteasa, pe urmă cu notăreasa, şi după astea se porni din nou pe bocete. Preoteasa era o femeie mică şi groasă ca un butoi de bere, cu obrajii încrustaţi de bătrîneţe şi dogorîţi de soare, plină de pistrui pe sub ochi, cu doi dinţi afumaţi şi găunoşi în falca de jos şi unul în cea de sus. Crezînd că dăscăliţa s-a certat cu bărbatul, luă pe dascăl deoparte şi începu a-l povăţui să fie mai bun şi mai blînd cu femeia, că altmintrelea o să-l pedepsească Dumnezeu, că femeile sînt slabe şi simţitoare şi le prăpădeşte rău plînsul... Notăreasa, zăpăcită, îşi trase scaunul aproape de dăscăliţa Aglaia şi, neştiind cum s-o mulcomească, începu a plînge şi dînsa, ştergîndu-şi ochii din cînd în cînd cu o batistă pestriţă, boţită între degete.

— Aş, aş, mormăi dascălul, mirat de potopul de sfaturi cu care îi bătea capul preoteasa. Nu-i nimic, cucoană, nimica-n lume !... D-ta trebuie să ştii că eu sînt un bărbat de zahăr ! Din pricina mea dînsa n-a avut nici atîtica supărare toată viaţa ei. De douăzeci de ani de cînd o cunosc, nici fă-te-ncolo nu i-am zis... Şi tocmai acum să... Aa, să mă ierţi...

— Ei, lasă, îl întrerupse preoteasa, trăgînd şireată cu ochiul. Ştim şi noi prea bine cum sînt lucrurile astea... înţelegem noi...

— Dar nu vezi că mă omori cu înţelesurile d-tale ?... Ce-nţelegi ? La urma urmelor, nu poţi înţelege nimic... căci n-ai ce-nţelege. Nici eu nu înţeleg nimic... Iaca, o doare un dinte şi atîta tot... Şi nu mă lasă să i-l scot... Ce să-nţelegi d-aci ?...

Preoteasa rămase o clipă buimăcită, cu buzele pungă, apoi deodată se întoarse la Aglaia.

— Scoate-l, dragă, scoate-l şi-l aruncă la gunoi ! Uite, fă aşa cum am făcut şi eu şi alţii de vîrsta noastră... Căscă gura şi-şi alunecă degetul cu mîndrie peste gingiile goale. Eu n-am ţinut niciodată la hodorogituri, Doamne fereşte ! Unu-doi, le-am dat afară. Ce naiba ? Să mă mai chinuiesc şi cu d-astea, n-am eu destule necazuri pe cap ?... Popa mă sfătuia că pe dincoace, că pe dincolo.. să-mi pun dinţi falşi, să... Auzi tu ? Dinţi falşi ! Dar nu l-aş fi ascultat, să-mi fi dat aur ! Şi-mi pare bine că nu l-am ascultat... bine, zău. Adică ce ? Să mă fac de rîs... I-auzi, pentru un dinte să rabzi tu atîta şi să plîngi şi să te omori ? Aaaa...

Bătu în palme de mirare, strînse din ochi şi deschise gura, parcă într-adins ar fi vrut să se mîndrească cu cei trei dinţi înnegriţi, care răsăreau din gingiile lucii ca nişte pociumbi putrezi pe o cărare cleioasă.

Notăreasa, tînără şi frumoasă ca o păpuşă din fereastră, cu ochii mari, albaştri ca peruzeaua, cu părul galben şi moale ca mătasa, se zgribuli de groază, auzind cuvintele preotesei, şi clătină din cap, ca şi cînd nu i-ar fi putut intra în minte cum e în stare cineva să-şi scoată dinţii şi să rămîie ştirb pentru totdeauna!

— Da, draga mea, uite, aşa-i cum îţi spun... Tu ce zici, Elenuţo? urmă preoteasa, întorcîndu-se deodată spre notăreasă, pe care întrebarea o tulbură atît de mult, încît nu putu rosti nici o vorbă. Pe urmă însă, îmbărbătîndu-se, spuse şi ea cu glas tare şi zîmbind, ca să i se vază bine dinţii albi ca zăpada:

— Mai bine să mor decît să rămîn ştirbă!...

Şi făcu un gest larg cu mîna, în vreme ce preoteasa, guralivă, începu iar a torăi:

— Tac-pac... mai bine să mor!... Aşa sînteţi voi cele tinere: frumuseţe-ncoace, frumuseţe-ncolo... Dar la urma urmelor, ce faci cu frumuseţea? Spune, ce faci?... Se trece, dragă, se duce cum se duce apa la vale... Să ai ce băga-n gură şi cu ce să-ţi înveleşti goliciunea, asta-i asta. Încolo, toate sînt mofturi şi copilării. Toate le uiţi, mai tîrziu, cînd ai dat faţă cu viaţa, cînd te-ai izbit de dînsa şi cînd, mai ales, te-ai luptat cu dînsa. Ce frumuseţe?... Eu ştiu bine, bine de tot, că am păţit, of, Doamne, ce n-am păţit? Am fost şi frumoasă, şi drăguţă, şi şireată, tot ce vrei... Şi toate au trecut. Mi-au mai rămas, uite, ştirbiturile astea şi trăiesc totuşi, poate chiar mai bine ca pe-atunci... Acu noi nu mai umblăm cu frumuseţe şi cu mofturi. Punga porunceşte... buzunarul porunceşte... Cînd îmbătrîneşte omul, cum am îmbătrînit noi cu Aglaia, nu-i mai arde de nebunii. Atunci îi pare bine că trăieşte...

Dăscăliţa Aglaia îşi înnăbuşise lacrămile şi asculta în neştire vorbele preotesei. Se uita curioasă la gura aceea largă, la buzele lătăreţe care se mişcau repede şi fără nici o noimă şi în colţul cărora se bolboceau în răstimpuri buburuze[1] de spumă alburie, la limba care se ivea uneori printre gingiile umede. I se părea că e pe altă lume, într-o lume ciudată, unde nu se vede altceva decît cei trei dinţi găunoşi ai preotesei şi obrajii rumeni, sănătoşi ai notăresei, unde nu se aude altceva decît vocea hodorogită a preotesei... Şi se simţea atît de singură şi de nenorocită, cum nu s-a mai simţit niciodată...

III

După amiază durerea se făcu stăpînă deplină pe dînsa. Avea friguri şi i se părea că o mînă rece, aspră îi netezeşte fără încetare şira spinării, strecurîndu-i fiori în carne, în oase, în suflet. Iar mîna aceasta părea că e mîna preotesei, care-i spunea mereu:

„Să ai ce băga în gură şi cu ce să-ţi înveleşti goliciunea... Încolo, toate sînt mofturi şi copilării. Toate, toate! Pînă şi frumuseţea, pînă şi tinereţea..."

Se trînti, îmbrăcată cum era, pe pat, închise ochii, îşi împreună mîinile pe piept şi aşteptă aşa, singură nu ştia ce. Prin creieri îi roiau sumedenie de gînduri, îşi închipuia fel de fel de lucruri, care

[1] *Buburuz* — bobiţă.

de care mai ciudate, mai năprasnice. Se gîndea cînd la copiii care, de cînd o doare pe ea dintele, de-abia mai îndrăznesc să se mişte prin casă, cînd la dascălul care o necăjeşte într-una să-i scoată dintele şi n-o slăbeşte de loc din „băbucă". Apoi îşi aduse aminte iar cum un ţăran lung, sfrijit şi spîn, venise odată cu fălcile legate, încovoiat de durere, să-i scoată o măsea, şi cum dascălul, în loc de cea vătămată, îi smulse una teafără. Ea atunci a crezut că ţăranul are să se ducă acasă şi să moară, şi s-a minunat mult văzîndu-l a doua zi că umblă ţanţoş şi fluierînd pe uliţă.

„Nu mai mor nici oamenii aşa, tam-nesam", îşi zise dăscăliţa Aglaia în gînd.

Aceasta însă o făcu să-şi amintească şi de nevasta unui învăţător din Vărarea, care se prăpădise mai deunăzi şi de care lumea spunea c-ar fi murit din pricina unui dinte beteag.

— Cînd ţi-e scris să te duci, trebuie să te duci, de vrei, de nu vrei, bolborosi dăscăliţa fără să se mişte. Şi mai bine să te duci iute, dintr-o dată, decît să te munceşti cu durerile şi cu suferinţele...

Începu a se gîndi mai înadins la moarte, căutînd să-şi închipuie cum ar fi dacă ar muri ea acuma, acuma, în clipa aceasta. Se minuna şi ea că gîndul morţii nu o înspăimîntă, ci, dimpotrivă, îi face o plăcere stranie, cum n-a mai avut niciodată în viaţa ei. Se vedea parcă întinsă pe un catafalc alb, albă şi ea ca peretele, frumoasă şi nemînjită de străşnicia vremii. În jurul ei copiii îngenuncheau cu ochii roşiţi de lacrămi, cu buzele învineţite, iar la picioare dascălul o privea nedumerit, ca totdeauna, şi clătina din cap a jale. Auzea plînsorile înnăbuşite, întrerupte de sughiţuri, cuvintele de durere, care

fîşîiau prin aerul îmbîcsit al odăii şi îi părea rău că a murit...

Apoi se gîndi la zilele de mîine, cînd ea nu va mai fi în lumea aceasta. Şi parcă vedea că lumea nu s-a schimbat de loc, cu toate că ea lipseşte dintr-însa. În odaie pluteşte acelaşi miros necăcios de sfarog[1] şi de varză acră, numai cît ea nu-l mai poate mirosi. Casa, grădina, satul, cîmpurile, toate au rămas la locul lor, oamenii îşi văd de treburi, ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic, ca şi cînd n-ar lipsi nimeni. Şi din ea n-a mai rămas decît o mînă de cenuşă care, încetul cu încetul, se face una cu pămîntul...

Închipuirile acestea o îngroziră. Adică cum? Lumea să rămîie tot lume şi cînd ea n-o mai fi? Şi de ce să nu mai fie şi dînsa? De ce să moară numai ea singură şi lumea să trăiască înainte, să treacă peste ea ca peste un vierme strivit în picioare? Pentru ce să mai fie lumea lume, cînd ea n-o să se mai poată bucura de dînsa, cînd numai alţii o să trăiască într-însa?

Şi deodată o cuprinse o poftă nebună de viaţă... Vroia să trăiască. Oricum, numai să nu lipsească din lume, dintre oameni. Nu-i mai păsa dacă va rămîne şi ştirbă ca preoteasa, dacă nu va avea decît ce să bage-n gură şi cu ce să-şi ascundă goliciunea, chiar dacă nu va avea nimic, numai să trăiască, să simtă că e în viaţă.

Se ridică repede din pat şi începu a pipăi toate lucrurile din casă, ca şi cînd ar fi vrut să se încredinţeze că într-adevăr trăieşte, că n-a murit. Mirosul odăii, care altădată o năbuşea şi o supăra, acuma i

[1] Lucru uscat, întărit din cauza căldurii sau a vechimii.

se părea dulce ca un parfum. Copacii desfrunziţi, dealurile negre, cerul mohorît, toate păreau că zîmbesc. Pretutindeni vedea şi simţea viaţa, care e bună, oricît de rea ar fi, pentru că trebuie să fie. În sufletul ei se sălăşlui o bucurie mare, mută, bucuria aceea pe care o simţi după o lovitură grozavă, bucuria vieţii. Acuma nici durerea nu i se părea atît de ameţitoare. Durerea nu mai era pentru dînsa decît un semn mai mult că trăieşte. Trebuia s-o îndure cu împăcarea cu care eşti nevoit să primeşti tot ce îţi dăruieşte viaţa...

— Ei, băbucă, ţi-e mai bine ? o întrebă dascălul, văzînd-o atît de schimbată.

— Mai binişor... Acu parcă nu mai mă chinuieşte aşa, rosti Aglaia domol şi apoi adăogă deodată : Şi zici că ar fi bine să-l scot, ai ?

— Fireşte că bine, nevestico, răspunse dascălul din ce în ce mai mirat. Ai scăpa de un ciolan care nu mai face două parale...

— Atunci vino de mi-l scoate !... Vrei ?

— Foarte bine. Foarte bine. Dar să nu ţipi dacă te-o durea...

— Aş, ce durere... Sînt deprinsă cu suferinţa.

Alergă ea însăşi să caute cleştele rece şi cam ruginit, cu care dascălul scotea dinţii bolnavi ai sătenilor. Simţea o plăcere la gîndul că va suferi, căci şi suferinţa înseamnă viaţă. Numai inima îi mai slăbi puţin cînd îşi închipui că peste cîteva clipe are să fie ştirbă şi bătrînă.

„Hai, hai“, se grăbi dăscăliţa Aglaia, ieşind în cerdac şi aşteptînd pe bărbatul său cu gura deschisă şi cu ochii închişi strîns.

— Ţine-te bine ! porunci dascălul, potrivindu-şi cleştele pe dintele pricinos.

Dăscăliţa Aglaia se apucă cu amîndouă mîinile de parmaclîcul cerdacului. Simţi cum fierul rece îi atinge gingiile, apoi o smucitură şi un pîrîit scurt, parcă i-ar fi înfipt un cuţit în gît. Pe urmă gura i se umplu de sînge cald.

— Bravo, nevestico ! Ai scăpat, strigă dascălul mîndru şi voios, învîrtind cleştele cu dintele prins în vîrf.

Aglaia mormăi ceva cu buzele încleştate şi apucă repede paharul cu apă. Apoi, după ce îşi opri sîngele şi i se închegă rana, cercetă cu de-amănuntul rădăcina dintelui pe care mai atîrnau cîteva firicele de sînge înnegrit şi fărîmituri de carne vie trandafirie...

Într-un tîrziu, cînd casa se linişti, dăscăliţa Aglaia luă iar oglindiţa de sub pernă şi se privi într-însa lung, cuprinsă de amărăciune. Locul dintelui se holba la dînsa negru, ca gura unui mormînt, lămurindu-i lucrurile pe care pînă acuma nu vroise înadins să şi le lămurească. Acuma, poate pentru întîia oară, băgă de seamă că în jurul ochilor i se urzise o ţesătură de cute mărunte, subţiri ca pînza păianjenului, că ochii ei cei mari şi negri ca tăciunele îşi pierduseră văpăile de altădată, că pe la tîmple, pe lîngă urechi, printre şuviţele de păr castaniu, se amestecau multe fire albe şi urîte.

— Cum am îmbătrînit ! oftă dăscăliţa Aglaia, înnăbuşindu-şi anevoie lacrămile.

Simţea deluşit că i se desprinde ceva din suflet şi se duce, o părăseşte pentru totdeauna şi că despărţirea aceasta o doare şi o înfurie. Apucă iute oglinda şi o trînti de pămînt. Sticla se sparse în mii de bucăţi, care se împrăştiară prin toată casa, privind-o de pretutindeni ca nişte ochi vrăjmaşi, furioşi.

Dăscăliţa Aglaia se zgudui de mai multe ori, ca şi cînd ar fi fost cuprinsă de un frig grozav, apoi deodată simţi că lacrămi îi udă obrajii, că buzele îi tremură şoptind :

— Bătrînă, oricum, dar cel puţin trăiesc !...

Întunerecul nopţii o învălui în doliu. În casă se zvîrcoleau o linişte adîncă şi un suflet amărît. În aer sfîrîia, se măcina vremea...

1910

OCROTITORUL

1

— Aide, Filibaş, zise directorul, un om acru, cu cioc şi cu ochelari, către aprodul Ion Filibaş, întinzîndu-i un plic mare, galben, cu eticheta ministerului, să-mi cauţi din fundul pămîntului pe domnul şef Sulea şi să-i dai plicul ăsta !... Ai înţeles ?...

Aprodul se închină adînc, luă plicul, bîlbîi de mai multe ori „da, domnule director", apoi, cu o privire blîndă şi rugătoare, parc-ar fi cerut iertare pentru îndrăzneală, întrebă cu glasul răguşit de respect :

— Aştept vreun răspuns, domnule director ?...

— Nimic, mormăi directorul, mîngîindu-şi ciocul cu amîndouă mîinile şi adăogînd pe urmă mai răspicat : Nimic, ai înţeles ?... Ei, aide, pleacă mai repede !...

Filibaş coborî sprinten scările, dar în stradă se opri oleacă, să răsufle. Privi lung, în sus şi în jos, pe Calea Victoriei, la trăsurile ce alergau în goană spre Şosea, la ceasornicul din vîrful unei case, şi-şi zise căscînd : „Fire-ar al dracului de şef să fie!..." Apoi scoase din buzunarul pantalonilor o batistă pestriţă şi-şi şterse, oftînd, gîtul şi fruntea.

Era o zăpuşeală nemaipomenită. Razele soarelui aproape de asfinţit frigeau coperişele caselor, se în-

figeau în pereţi, în frunzişul copacilor pleoştiţi de prin grădini. Străzile şi trotuarele parcă se înmuiaseră de fierbinţeală. Oamenii umblau alene, suflînd greu şi făcîndu-şi vînt în răstimpuri cu pălăriile sau cu batistele.

Aprodul, pornind tacticos în jos, se gîndi că domnul şef Sulea stă tocmai în Strada Francmazonă.

„E departe rău, îşi zise, îndesîndu-şi şapca pe ceafă, o să iau tramvaiul, că nu-i scump şi mă dor picioarele... E numai un ban şi jumătate."

Dar ajungînd în Calea Griviţei, îşi trase şapca pe ochi şi se gîndi că ar fi o prostie să cheltuiască. Vreme are berechet, picioarele nu-l dor aşa tare. Cu tramvaiul e mult mai cald decît pe jos, căci în tramvai e îmbulzeală. Mai bine o să bea o ţuică cu un ban, ca să se răcorească, şi mai şi economiseşte cinci parale...

Mergea încet, legănîndu-se ca o raţă. Asuda tare şi-şi scotea deseori şapca să-şi şteargă chelia. Era scurt şi gros, cu o burtă din pricina căreia nu-şi vedea decît vîrful ghetelor. Avea ochi albaştri, dulci, care păreau a zîmbi necontenit, şi nasul — cu nările largi şi înfundate de păr. Barba-i era castanie, încîlcită, presărată cu cîteva smocuri de fire albe, şi-i ajungea pînă la al doilea nasture al tunicii.

În Strada Francmazonă află de la proprietăreasă că Sulea n-a dat pe-acasă de vreo două zile, că e în urmă cu chiria pe o lună şi jumătate, că în fiecare seară vine acasă cu trăsura, dar de chirie nu se sinchiseşte, că scandalizează pe ceilalţi chiriaşi aducînd dame în casă şi că, în sfîrşit, trebuie să fie cam ţicnit, deoarece vorbeşte singur şi dă din mîini şi pune noaptea să-i cînte gramofonul.

Filibaş era ostenit şi avea şi el poftă de vorbit. Şezu şi spuse proprietăresei că are şapte copii, că la toamnă împlineşte cincizeci şi trei de ani, că pe fata

cea mai mare, care-i foarte cuminte şi frumoasă, a cerut-o un funcţionar de la poliţie, dar mă-sa n-a vrut s-o dea fiindcă auzise că funcţionarul e beţiv şi bătăuş, că dînsul e în serviciu de douăzeci şi cinci de ani, şi toţi superiorii l-au avut drag şi l-au cinstit, numai Sulea îl persecută, că om mai fără suflet şi mai tiran ca Sulea n-a mai pomenit, că îl amendează în fiecare lună fără nici o vină şi nu se gîndeşte că bieţii copilaşi îi mor de foame şi că el crede că Sulea n-o să ajungă bine, căci prea e ţanţoş şi înfumurat...

Proprietăreasa îl ascultă cu luare-aminte, clătină din cap, îl compătimi şi zise că şi dînsa crede că o să-l bată Dumnezeu pe şef, apoi îi dădu un pahar cu apă şi-l petrecu pînă la poartă.

„Bună femeie", îşi zise Filibaş, gîndindu-se că, dacă Sulea nu e acasă, trebuie să fie negreşit în Strada Verde, la avocatul Ştefan Popescu, care e prieten cu şeful şi care are o nevastă oacheşă, tînără şi drăgostoasă.

Pe drum, însă, îi păru rău că a ocărît pe şef. Cîine-i Sulea, nici vorbă, dar n-ar fi trebuit să-l ocărască. Te pomeneşti că proprietăreasa, limbută cum este, i-o spune că l-a înjurat, şi atunci o să dea de dracul. Şeful şi altfel are pică pe dînsul şi-i tot făgăduieşte c-o să-l dea afară, darmite cînd ar mai auzi că l-a vorbit de rău ?!

„Bine-i să ai lacăt la gură", mormăi el întristat şi iuţindu-şi paşii.

Trecînd prin strada Lipscani, deodată zări pe Sulea în faţa unei vitrine, rezimat în baston, cu gura căscată la nişte manechine îmbrăcate în rochii-pantaloni. Faţa-i era plictisită, parc-ar fi fost bolnav sau n-ar fi avut parale. De altmintrelea era un bărbat de vreo treizeci de ani, cu un corp pe care nici o haină nu putea să stea bine, cu mustaţa roşcată şi tunsă

englezeşte, cu buzele groase şi umede, cu barba lată şi totdeauna albă de pudră, şi cu monoclu. Se credea foarte frumos şi se lăuda tam-nesam că are succes la femei. Avea un baston cu mînerul de argint, pe care îl cumpărase cu trei franci la o licitaţie de la Muntele de Pietate, dar despre care dînsul spunea că l-a căpătat drept amintire de la un prieten al său, pictor celebru la Paris.

„Pomeneşti lupul, şi lupul la uşă", se gîndi Filibaş, încetinindu-şi paşii şi scotocind după scrisoare. Apoi se apropie cu şapca într-o mînă şi cu plicul în cealaltă.

— Vă salut, domnule şef...

Sulea se întoarse repede, speriat, auzind glasul lui Filibaş. Nu dăduse după amiazi pe la birou şi-i era frică să nu fi venit vreo inspecţie. Se uită repede împrejur şi se reculese numaidecît, căci văzu cum cîţiva trecători curioşi cască gura la el şi la aprodul ce stătea descoperit.

— A, Filibaş ?... Ei ? făcu dînsul serios, apropiindu-se de aprod.

Filibaş stătea ca pe cuie şi se muta mereu cînd pe un picior, cînd pe cellalt. Îşi alunecă privirea peste faţa gravă a şefului şi-i veni în minte că tot aşa face şi cînd îl amendează.

— V-am adus o scrisoare din partea domnului director, îngăimă, în sfîrşit, întinzîndu-i plicul şi răsuflînd, parcă ar fi scăpat de o povară foarte grea.

Şeful aruncă ochii la adresă şi, văzînd eticheta, păli. Învîrti plicul între degete, ca şi cînd n-ar fi îndrăznit să-l desfacă, şi prin minte îi fulgeră neîntrerupt : „M-am dus dracului !" Căută totuşi să se stăpînească şi întrebă cu o tremurare în glas şi cu dorinţa de a afla astfel, cel puţin cu o clipă mai tîrziu, cuprinsul scrisorii :

— Domnul director era la minister cînd ai plecat?

— Da, răspunse repede şi hotărît aprodul, dar apoi, gîndindu-se că poate răspunsul acesta nu e pe placul şefului, începu să bîiguiască : Adică... nu ştiu sigur... poate să fi plecat...

Sulea îl privi lung, încruntă din sprîncene şi zise domol :

— Tare eşti prost, Filibaş... Cum dracu poţi fi aşa de prost ?

Filibaş zîmbi, bucurîndu-se că a scăpat cu atîta, iar şeful rupse plicul cu băgare de seamă şi aruncă o privire înlăuntru. Şi atunci Filibaş văzu că faţa lui Sulea se înseninează deodată, că ochii îi licăresc, iar colţurile gurii i se lărgesc aşa, încît îi dezvăluie dinţii.

„Mare cîine eşti, bată-te Dumnezeu, gîndi aprodul, zîmbind totuşi, parcă ar fi vrut să arate că şi el ia parte la bucuria şefului. Dar acu mi se pare că te-am îmblînzit..."

Sulea scoase scrisoarea din plic cu degetele tremurînd şi numără repede bancnotele ce erau înfăşurate într-însa, gîndindu-se cu plăcere : „Şi tocmai n-aveam nici un ban şi nu mai ştiam de unde să împrumut... Ce om cumsecade, ce om !" Pipăi cu lăcomie hîrtiile, se uită cu drag la Filibaş şi prinse a sorbi rîndurile în care directorul îi spunea că îi trimite cele două sute de lei ce i-a împrumutat deunăzi, îi mulţumeşte şi, dacă n-are ceva mai bun de făcut, îl roagă să ia masa diseară cu dînsul şi cu nevastă-sa.

„Mă duc, neapărat mă duc ! murmură Sulea. Poate că facem şi un pocheraş şi mai ciupesc ceva !... Ce om cumsecade, ce om !..."

Începu a rîde. Apoi zărind iar pe Filibaş, îl bătu pe umăr şi-i zise fără să-şi poată stăpîni bucuria :

— Bravo, Filibaş, bravo ! Mulţumesc... Eşti băiat de treabă. Mersi !...

Se întoarse zăpăcit să plece spre Calea Victoriei, dar după ce făcu doi paşi, veni iar spre aprod şi-i întinse mîna prieteneşte.

— Bravo, bravo şi mersi, Filibaş ! strigă, simţind că ar fi în stare să şi sărute pe omul care i-a adus, tocmai cînd era mai necăjit, paralele ce le crezuse pierdute.

Filibaş, dintru-ntîi, se dădu înapoi, parcă n-ar fi putut crede că şeful acesta să-i întinză mîna. Roşi şi începu a rîde ca un prost. Îşi şterse palma de dunga pantalonilor şi blodogori, fără să ştie ce zice, ca un copil, căruia i se face o bucurie la care nu se aşteptase niciodată :

— Vă salut, domnule şef...

În clipa următoare simţi cum nişte degete uscate, osoase, dar totuşi moi şi catifelate, îi strîng uşor mîna. Îl trecu un fior de plăcere. Mişcă din picioare, se închină şi rînji iar, mai prost şi mai roşu. I se părea că inima îi creşte, i se umflă şi bate tot mai repede, încît i-e frică să nu plesnească. Buzele îi tremurau, făcînd să-i tremure şi barba, iar fruntea i se umplu deodată de năduşeală.

„Îmi dă mîna, îi trecea necontenit prin creieri. Îmi dă mîna... Şeful îmi strînge mîna... Aoleu, ce-i asta ?"

Şeful se mai gîndi că poate ar fi bine să-i dea şi un bacşiş. Omul ăsta merită neapărat un bacşiş... Dar pe urmă îi veni în minte că trebuie să se bărbierească şi trebuie să dea bărbierului francul. Îi mai zise o dată foarte călduros :

— Foarte bine, Filibaş... Las', că nici eu n-am să te uit...

Apoi o apucă repede pe trotuar în sus, fluierînd vesel şi învîrtind bastonul între degete.

Filibaş rămase locului nemişcat şi uluit, privind cu mirare şi cu evlavie în urma şefului. Parcă tot nu-i venea a crede că Sulea, Sulea cel straşnic, care îngrozise pe toţi inferiorii de la minister, i-a strîns lui într-adevăr mîna.

„Se poate ?... Ei, nu se poate, nu se poate !..."

Dar în mîna dreaptă simţea şi acuma atingerea aceea ciudată, şi prin spinare îi trecu iar un fior de plăcere. Se uita la lumea ce trecea pe lîngă dînsul grăbită, fără să-l ia în seamă, şi în gîndul lui întreba :

„Aţi văzut cum mi-a întins mîna ?... Ei, ce ziceţi ?... Aţi văzut ?..."

Şi i se părea că toţi oamenii zîmbesc la dînsul şi-l felicită şi-i spun c-au văzut.

„Cîine, cîine, murmură, gîndindu-se la Sulea cu o dragoste plină de respect, dar cîine bun... Mă, să-mi dea el mîna, aşa, din senin, în mijlocul străzii, în faţa lumii !... Mare lucru !..."

Îşi puse şapca pe cap şi privi mirat după Sulea, care tocmai atunci se urca într-o trăsură. Şi se pomeni deodată că începe să-i fie drag şeful şi-i păru rău că pînă adineaori l-a urît şi l-a ocărît.

„E un om de zahăr, orice s-ar spune, se gîndi dînsul, pornind vesel şi mîndru spre casă, căci acuma era tîrziu să se mai întoarcă pe la birou, vrea şi el să se arate rău şi ţipă şi înjură, de, ca orice om necăjit şi cu griji, dar are o inimă bună..."

Se întinse din şale, îşi răsuci mustaţa şi păşi mai apăsat ca de obicei. Se simţea mai mare, cel puţin cu un cap, ca toţi ceilalţi muritori. Pe faţă îi plutea un văl de fericire şi de mîndrie. I se părea că are mii de franci în buzunar, deşi ştia bine că n-are decît un leu şi o băncuţă. Mîna dreaptă n-o mişca de loc, o ţinea tot aşa cum o ţinuse atunci cînd i-o strînsese şeful, şi i se năzărea că îl mîngîie mereu

degetele acele uscate şi catifelate, a căror atingere îi umpluse sufletul de nădejde. Fluiera şi el vesel, vrînd să maimuţărească pe Sulea, şi, din cînd în cînd, izbucnea în hohote înnăbuşite de rîs şi dădea din mîini ca un nebun. La oameni se uita cu milă şi cu dispreţ, gîndindu-se :

„Ce nătăfleţi mai sînt şi ăştia... Iaca, ei nici nu bănuiesc că numai adineaori am dat mîna cu domnul şef... Şi ce-ar face ei dac-ar şti ? !"

Îşi închipuia că s-ar descoperi toţi şi l-ar bate cu flori ca pe vodă... Dar oamenii credeau că e beat, îl compătimeau sau îl înjurau în gînd şi se fereau de dînsul.

Mergînd spre casă, Filibaş se gîndi necontenit la şef şi căută să-şi aducă aminte toate lucrurile care i-ar putea dovedi că Sulea are inimă bună, ca astfel să-i fie şi mai drag. Mult bine nu-i făcuse Sulea, totuşi ţinea minte foarte lămurit că o dată, cum-necum, a spart sticla de apă din biroul şefului şi a făcut o apăraie şi o halima de-i era şi lui ruşine. Atunci (îşi aduce aminte parcă numai ieri s-ar fi întîmplat), toţi căţeluşii din birou au sărit la dînsul şi l-au certat şi l-au înjurat de l-au făcut de două parale. Domnul şef Sulea însă nu se găsea în odaie. Cînd a venit pe urmă şi a aflat ce-a fost, nu i-a zis nici o vorbă de ocară, nu l-a amendat şi nici nu l-a pus măcar să plătească paguba, cum ar fi făcut bunăoară oricare altul. Nu. S-a uitat numai la fărămiturile de sticlă, apoi la aprod, şi pe urmă s-a aşezat la masă ş-a trimis să-i aducă un şvarţ. Filibaş n-ar îndrăzni tocmai să jure pe sfînta cruce, dar

crede mult că şeful a plătit sticla chiar din buzunarul lui, nevrînd să-l puie pe dînsul la greutate, căci ştia că are şapte copii şi e calic.

„Aşa-i omul bun, sfîrşi Filibaş în sine, la un caz de adică tot nu te lasă să pieri..."

Acum se gîndi un minut la nevastă-sa, care o să plîngă de bucurie cînd va afla că şeful i-a strîns mîna, şi la vecinul său, la vizitiu, care o să strîmbe din nas necrezător şi o să înjure, apoi iar se întoarse la Sulea şi la slujbă.

„Păcătos am fost şi eu, nu-mi fie de deochi, îşi zise, gîndindu-se cu părere de rău la amenzile ce i le pusese în cîrcă şeful. Omul prost e osîndit să fie păcătos. Ş-apoi să te mai miri că boierii sînt răi ! Numai bieţii de ei ştiu cîte neajunsuri au după urma noastră... Ce boclucuri i-am făcut şi eu, Dumnezeu să mă ierte ! Mare minune că nu m-a dat afară. Sînt bătrîn şi uituc... De-ar fi fost altul în locul lui, hehe, de cînd îmi dădea răvaş de drum !... Dar lui, pesemne, i-e milă şi de copii..."

Îi veniră în minte rînd pe rînd toate greşelile ce le făcuse în aceşti doi ani din urmă, de cînd îl cunoştea pe Sulea, şi găsi că şeful, într-adevăr, a avut dreptate să fie supărat şi să-l amendeze.

„Da, a fost niţel prea straşnic şi dînsul, dar, dacă te gîndeşti bine, am meritat şi eu pedepsele. De-acu însă s-a isprăvit. Ne-am împăcat... Bine c-a dat Dumnezeu de ne-am împăcat ! Degeaba, nu-i lucru firesc să fii rău cu şeful. Cine are putere taie şi spînzură. De ce să fii rău, cînd poţi să fii bine ?..."

Dar apoi îşi aduse aminte că alaltăieri Sulea iar l-a amendat cu cinci lei, pentru că n-a fost la uşă cînd l-a strigat, şi îşi zise că acuma, după ce s-au împăcat, trebuie să-l ierte. Şi o să-l şi ierte, fără îndoială, mai ales că mîine o să-l pîndească şi, cînd o fi singur în birou, o să-i ceară frumos iertare. Ştie

că la început o să facă nazuri, să bată cu pumnul în masă şi să ţipe, dar pe urmă tot o să-l ierte. Îi va spune că are şapte copii şi şeful se va înduioşa, îi va lua mîna şi-i va zice: „Ei, bravo, Filibaş! Fiindcă eşti băiat cumsecade, te iert. Dar altădată să nu greşeşti, ai înţeles? Căci altmintrelea să ştii că nu te avansez!"

Pe Filibaş îl podidiră lacrămile de bucurie şi începu iar a da din mîini şi a rîde. Iar cînd ajunse în colţul străzii în care stătea, nu se mai gîndea decît că mîine-poimîine o să fie înaintat. Şi adică, la urma urmelor, de ce nu l-ar înainta? Acu s-au împăcat, nu mai e nici o piedică. Şi are douăzeci şi cinci de ani de serviciu. Asta nu-i glumă. Douăzeci şi cinci de ani! O viaţă de om. Şi leafă tot puţină, şasezeci de lei pe lună. Cum să trăiască din şasezeci de lei? Să plătească chirie scumpă, să hrănească nouă guri, să îmbrace nouă oameni. Nu se ajunge. Bine, pînă acuma a mers cum a mers, erau certaţi şi nu se putea. Dar acu nu mai merge. Trebuie să-l înainteze. Şi chiar merită să-l înainteze. De servit a servit, de la birou n-a lipsit nici o zi, cinstit a fost, de furat n-a furat, de înşelat n-a înşelat pe nimeni. Ei, atunci cum să nu-l înainteze?...

Trecu pe la o băcănie. Prăvăliaşul îi era prieten, pentru că era singurul negustor care îi mai dădea pe datorie. Dar fiindcă datoria se urcase la cincisprezece lei şi treizeci de bani, de vreo săptămînă încoace Filibaş îl ocolea. Acuma îi era sete şi ar fi vrut să bea o ţuică. Dădu să intre; în prag însă îşi aduse aminte de datorie, îi fu ruşine, şi se gîndi s-o tulească. Pe urmă îşi zise că nu e lucru cinstit să fugi de creditori. Băcanul ar putea crede că nu vrea să-i plătească şi de aceea nu-i mai intră în prăvălie. Cel mai nimerit e să intre, să zică „bună ziua" şi să bea o ţuică. Astăzi, de altmintrelea, merită să bea şi şampanie, căci s-a împăcat cu şeful. În sfîrşit, poate să spuie şi băcanului că Sulea i-a făgăduit să-l avanseze şi că acuma o să-i plătească toată datoria pînă într-un ban. Asta numai ca să nu creadă că are de-a face cu o haimana.

Intră mîndru în prăvălie. Băcanul îl primi cu braţele deschise. Îşi închipuia că Filibaş a pus mîna pe parale şi vine să-i plătească.

— Ehe, lume nouă-n băcănie veche! De mult n-ai mai dat pe la noi, nene!... Ei, ce mai veste-poveste? Cum o duci cu serviciul? Şeful tot cîine, tot cîine?...

Filibaş îi întinse trufaş mîna şi rosti tare şi răspicat:

— Aşa să ştii, că mîna asta a strîns-o adineaori şi domnul şef!

— I-auzi colo! strigă băcanul, făcîndu-se că se miră. Şeful?... Va să zică... Ei, bravo, asta-mi place!

Aprodul strînse din buze cu dispreţ, scuipă şi porunci:

— Ia să-mi dea o ţuică!

— O ţuică, băiete, ţipă repede băcanul, apoi, întorcîndu-se îndată iar spre Filibaş, urmă: I-auzi, nene! Şi zici că vorbeşti serios? Parcă tot nu-mi vine a crede... Păi dacă-i aşa, e bine de tot, ce?

— Se vede cît de colo că d-ta nu mă cunoşti, domnule, zise Filibaş grav. Eu n-am obiceiul să glumesc. Eu sînt om bătrîn şi funcţionar, şi nu vorbesc fleacuri. Şi cînd spun ceva, să ştii că-i aşa cum spun... Ei, vezi, aşa am vorbit şi cu domnul şef cum vorbesc cu d-ta. El a zis una, eu alta, uite-aşa. Pe urmă mi-a dat mîna şi ne-am despărţit...

— Uite, aşa-mi place şi mie, glăsui băcanul, plescăind cu limba şi urmărind cu privirile necontenit pe băieţii de prăvălie ca să nu mănînce sau să

dosească ceva. Nu ţi-am spus eu totdeauna că-i om cumsecade, dar nu ştiţi cum să-l luaţi ?! Dar şi d-ta eşti mare pişicher. Bine trebuie să-l fi picnit de ţi-a dat mîna! De unde pînă ieri-alaltăieri te stingea în amenzi, astăzi stă la taclale cu d-ta şi-ţi strînge mîna! Ei, degeaba, eşti şmecher şi s-a isprăvit!

Băcanul rîse şiret şi-l lovi cu dosul palmei peste burtă. Filibaş puse paharul la gură, se uită cu ochi zîmbitori la băcan, dădu ţuica de duşcă, strîmbă din nas şi plescăi din limbă, în semn că băutura a fost bună şi tare, îşi şterse mustăţile şi pe urmă vorbi lingîndu-şi mulţumit buzele:

— Dacă n-aş fi fost şmecher, crezi c-aş fi putut-o duce douăzeci şi cinci de ani în slujbă? E, aşa trebuie să te învîrteşti în viaţă, altminteri nu merge!

Un ţăran, care stătea alături şi tîrguia, îşi scoase repede pălăria din cap şi se uită pe furiş cu respect la domnul acesta ce ştie să se învîrtească în viaţă.

Apoi Filibaş ieşi încet din prăvălie, fără să mai plătească ţuica, mîngîindu-şi barba şi mustăţile. Dar pe trotuar îşi aduse aminte că a uitat să spuie băcanului de avansare. Îi strigă deci din stradă, părîndu-i bine că astfel îl aud şi trecătorii:

— Iaca, nici nu-ţi spusei! Ştii că mi-a făgăduit să mă avanseze? Ei, ce zici?

— Minunat! răspunse băcanul, din uşă, frecîndu-şi mîinile la gîndul că, în sfîrşit, totuşi, o să poată scoate ceva de la Filibaş. Minunat!

5

Filibaş plătea cincisprezece lei chirie unei ovreice din Calea Floreasca pentru o odaie şi o săliţă din fundul curţii. Odaia nu era mare, dar era foarte dărăpănată şi atît de joasă, încît vizitiul, om mai

înalt, ajungea cu mîna la tavan. Fiindcă însă Filibaş nu avea prea multă mobilă, încăpea destul de bine toată familia. El cu nevasta şi cu cei doi copii mai mici dormeau într-un pat, fata cea mare şi trei copii în altul, iar băiatul, căruia tatăl său îi zicea „cal bătrîn" şi care avea şaptesprezece ani, dormea jos, căci el nu trebuie să fie mofturos. Săliţa o împărţea cu vizitiul, cu care stătea uşă în uşă şi care nu avea decît trei copii — cel mai mare de patru ani, iar cel mai mic de opt luni. Vizitiul avusese leafă bună la tramvaie, dar, de vreo trei săptămîni, nu mai era în serviciu: îl dăduse afară pentru că bătuse pe un pasager. Îl chema Mihail Ionescu şi avea mîinile mari şi noduroase, trupul scurt şi picioarele foarte lungi, aşa că, cu tunica-i scurtă, cafenie, părea un cocostîrc plouat. Purta mustaţa răsucită şi pomadată, căci tatăl său fusese ungur; el însă nu mai ştia ungureşte decît vreo cîteva înjurături. Se fălea că e socialist şi căuta să aducă vorba totdeauna de boieri, ca să-i poată înjura pe ungureşte. Nevastă-sa murise din facere şi de atunci dînsul nu putea suferi pe doctori. Cu Filibaş stătea în fiecare seară la taifas şi vorbeau de rău pe superiori. La leafă însă totdeauna se certau, deoarece atunci Filibaş nu-i mai dădea voie să înjure pe boieri.

Filibaş intră în curte, fluierînd, cu şapca pe-o ureche.

— Ei, nevestico, gata masa? strigă tare şi mîndru, oprindu-se în săliţă aşa ca să-l audă şi vizitiul, care stătea cu uşa deschisă şi cu luleaua în gură, posomorît şi mînios, căci se certase cu ovreica din pricina copiilor. Să nu uiţi, nevestico, să pui la masă şi olecuţă de vin, căci astăzi am chef să beau un păhărel!... Ce dracu! Cît trăim să trăim bine, că pe urmă cine ştie ce-o mai fi!

Îşi scoase şapca şi se şterse de sudori, uitîndu-se pe furiş la vizitiu. Şi văzînd mutra blegită a prietenului său, îi veni în minte că mîine-poimîine o să-l avanseze şi începu iar a rîde cu atîta poftă, încît îi tremura burta. Îşi puse în gînd să se facă beat, ca să-l invidieze şi mai mult vizitiul.

Nevasta lui Filibaş era o femeie trecută, cu obrajii tăbăciţi şi încreţiţi, cu nasul scurt şi cu barba ascuţită, deşirată şi murdară, parcă nu s-ar fi primenit şi nu s-ar fi spălat de cînd s-a măritat. Auzind glasul bărbatului, ieşi în uşă, bătu în palme cu necaz şi ţipă :

— Aoleu, pare-mi-se c-ai nebunit, bărbate, ori că vrei să-ţi baţi joc de mine !... Ţie-ţi arde de vin şi eu nu-mi văd capul de sărăcie şi nu ştiu de unde să mă mai împrumut şi ce să fac ca să pot găsi o bucăţică de pîine pentru gurile astea mici şi flămînde...

— Ce pîine, Mariţo, ce pîine ? făcu Filibaş, necăjit că nevastă-sa nu se sfieşte a se căi în gura mare. Cu cozonac am să vă hrănesc de-acu-nainte, ai înţeles ? Cu cozonac !... Ei, îţi place ? Iac-aşa vreau eu, uite-aşa ! Ai înţeles ?

Acasă, cu nevasta şi cu copiii, lui Filibaş îi plăcea să vorbească aşa cum vorbesc cu dînsul superiorii la birou. Dar acuma striga şi mai tare ca de obicei, căci vroia să-l auză toţi vecinii şi să se minuneze.

Nevasta rămase o clipă cu gura căscată, apoi îşi făcu cruce şi-şi scuipă în sîn :

— Ai nebunit, Ionică, aoleu, c-ai nebunit ! Vai de capul tău !...

Bărbatul se încruntă şi era cît p-aci s-o ia la înjurături, dar se gîndi totuşi că femeia n-are de unde să ştie ce noroc a dat peste dînsul şi, proastă cum este, nici nu e în stare să ghicească. Şi se potoli.

Scoase din buzunar francul şi băncuţa ce-i căpătase bacşiş de la un boier din provincie, care avusese nişte daravere pe la minister, şi îi întinse nevestii :

— Aide, nu mai torăi ca o neroadă... Du-te şi adu vin, că astăzi trebuie să beau şi să mă îmbăt... Pentru că văd că d-ta, cucoană, eşti mai proastă cum erai cînd m-a pus dracul de m-am însurat cu tine, şi nu poţi pricepe cu mintea ta cea de vrabie că eu nu vorbesc de clacă ! Ai înţeles ? Astăzi vreau să fac chef, fiindcă de azi înainte sînt avansat ! Ei, acu ai înţeles ?... Sînt a-van-sat !... Ş-acu mai crîcneşte dacă-ţi dă mîna, poftim !

Începuse să grăiască mai domol, dar la sfîrşit se pomeni că iar strigă. Îi era necaz că femeia n-a fost de faţă cînd i-a dat şeful mîna, ca să ştie să-l respecte cum se cuvine.

Cînd auzi nevasta de avansare, începu să tremure şi să schimbe feţe-feţe. Îi venea să leşine. Se holbă mută la bărbat, aci credea, aci nu credea, şi-şi mototolea într-una şorţul cu mîinile-i umede. Pe urmă începu a clipi repede din gene şi bîlbîi, rîzînd şi plîngînd în acelaşi timp :

— Of, dare-ar Cel-de-sus să-ţi fie gura de aur, că numai bunul Dumnezeu ştie cît am răbdat şi am suferit în vremurile astea de scumpete amară ! Of, of, sufletul meu ! Că viaţa-i tot mai scumpă, şi leafa puţină, şi copiii mulţi... Şi lăptarului îi trebuie parale, şi găzarului îi trebuie, şi zarzavagiului îi trebuie, şi...

Luă banii din mîna lui Filibaş şi ieşi repede, plîngînd şi făcîndu-şi cruce de bucurie şi înşirînd, cu glas înlăcrimat, pe toţi creditorii care aşteaptă parale şi-i fac bocluc în fiecare zi.

Filibaş mai stătu un minut în sală, furînd cu coada ochiului pe vizitiu, apoi intră tuşind ţanţoş în odaie şi se aşeză la masă. Copiii nu erau pe-a-

casă; cei mici se jucau undeva, pe la vecini, cei mari nu se întorseseră încă din oraş. Filibaş oftă, se gîndi la şef, bătînd cu degetele darabanaua pe masă, pe urmă strigă deodată:

— Acasă eşti, Mihai?

Dincolo, vizitiul nu răspunse, tuşi, se sculă încet şi trecu în casa aprodului cu luleaua între dinţi şi cu mîinile în buzunarele pantalonilor.

— Aşa, neică, ce să stai colo singur ca un cuc...

Vizitiul mormăi „bună seara" şi se aşeză pe marginea unui pat. Încetul cu încetul însă i se dezlegă limba şi, întîi şi mai întîi, povesti lui Filibaş, din fir în păr, cum s-a certat cu ovreica, adăogînd că, dacă ar fi în slujbă sau ar avea parale, numaidecît s-ar muta, căci i s-a scîrbit cu obrăzniciile şi cu cîrtirile proprietăresei. Apoi tăcu, scormoni tutunul din lulea, scuipă şi întrebă:

— Şi va să zică te avansează?

— Păi, răspunse scurt şi mîndru Filibaş, dar pe urmă totuşi se puse să-i spună amănunţit cum i-a strîns şeful mîna, că au glumit şi au rîs ca doi prieteni buni, că la despărţire i-a zis c-o să-şi puie în cumpănă toată greutatea lui de şef şi o să-l avanseze de la zi-ntîi. Vorbea încet, ca un părinte către copii, şi nici prin gînd nu-i trecea că minte.

— Să fie într-un ceas bun! murmură vizitiul cu pizmă. Iaca, eu degeaba am muncit şi mi-am sfărîmat ciolanele. M-au dat afară pungaşii şi m-au lăsat pe drumuri cu o droaie de copii!... Aşa-i dreptatea în ţara asta, uite-aşa!

— De, zise grav Filibaş, trebuie să ştii de unde să apuci viaţa şi cum s-o suceşti! Nu-i lucru uşor să trăieşti în ziua de azi! Hehe, e greu de tot! Trebuie să munceşti ca un cîine, să pui osul, să te vînzoleşti, altfel te mănîncă fript calicia!

Tăcu o clipă, apoi adăogă şi mai grav cu aluzie la greşeala vizitiului:

— Şi trebuie să te porţi bine, bine ca o fată mare, altmintrelea s-au dus dracului şi cinste şi slujbă. Cu hărţuieli şi cu bătăi nu poţi face serviciu, degeaba!... Capul plecat nu-l taie sabia, asta s-o ştii de la mine!

Vizitiul scoase luleaua din gură şi zise liniştit:

— Adică eu n-am fost plecat? Şi ce mi-a folosit? M-au dat afară? M-au dat. Mă lasă să-mi moară de foame copilaşii? Mă lasă. Puteam să mă port oricum, tot aşa aş fi păţit. Dacă stăpînul e porc de cîine, degeaba te căzneşti!...

Înjură ungureşte, scuipă, îşi înţepeni luleaua în celălalt colţ al gurii, apoi mai mormăi ceva şi tăcu. Filibaş rîse silit şi glăsui:

— Acu nu mai e nevoie să vorbim de chestia d-tale. Vinovat îi fi fost, asta fără doar şi poate, că, ce, Doamne, nu te dă nimeni afară aşa tam-nesam. Şefii sînt oameni cumsecade, degeaba spui d-ta, dar slujbaşii sînt ai dracului. Asta s-o ştii de la mine!...

— Cîini sînt, nu oameni cumsecade, zise vizitiul sculîndu-se. Cîini fără suflet!... Acu vorbeşti şi d-ta pentru că ţi-a aruncat colo un ciolan, dar ieri parcă nu vorbeai aşa, ai? Ieri îi înjurai şi...

— Ba să mă ierţi, căută Filibaş, supărat, să-l întrerupă.

Dar vizitiul se aprinse din ce în ce şi, apropiindu-se de aprod, urmă tot mai cu foc:

— Cînd te amenda, ţipai că el e rău şi d-ta eşti bun. Acu te-a încîntat cu vorbe şi numaidecît eşti gata să spui că el e bun şi d-ta eşti rău... Ehe, oameni ca d-ta mai rar! D-ta te încînţi lesne, că eşti prost şi te poate purta de nas orice gogoman, ca pe un copil. Dar mie să nu-mi vii cu palavre, că eu ştiu

ce-i lumea şi cum sînt boierii. Să te vază lat de foame şi n-o să-ţi arunce o bucată de pîine. Mai degrabă ţi-o da o funie să te spînzuri, ehe !...

Vizitiul se înfuriase de-a binelea. Învîrtea pumnii sub nasul lui Filibaş, se roşise ca racul şi-şi muta mereu luleaua dintr-un colţ al gurii în cellalt. Filibaş la început se pleoştise, dar cînd văzu că vizitiul dă din mîini, se înfurie şi dînsul şi începu să urle :

— Astea sînt prostii, domnule, ai înţeles ? D-ta eşti un om de nimic şi d-aia te-au dat afară ! Oamenii de teapa d-tale ar trebui bătuţi în vergi ca să le treacă de-a mai înjura şi a bîrfi, asta ar trebui !

Apucă pe vizitiu de un nasture al hainei şi-l zgîlţîi cu furie, parc-ar fi vrut să-l silească a înţelege că e om de nimic şi trebuie bătut în vergi.

— Vergi îţi trebuie d-tale, ai înţeles ? Atunci nu te-ai mai lua la bătaie cu oamenii şi nu ai înjura zor-nevoie pe superiori !

Vizitiul se zborşi şi mai rău, auzindu-l urlînd pe Filibaş. Dar mai mult îl necăjea că o să-i rupă nasturele.

— Lasă-mă-n pace, domnule, zise dînsul, nu mă zgîlţîi, că nu sînt sluga d-tale !

— Nu te las, răcni Filibaş fără să ştie ce nu lasă. Eşti un mişel şi un ticălos şi înjuri pe toată lumea ! Eşti o canalie, o...

Vizitiul se smuci, să-şi scape nasturele din mîna lui, dar Filibaş, crezînd că vrea să-l lovească, îl înhăţă şi mai strîns şi începu a-i căra cu dreapta la pumni peste cap. Mai întîi vizitiul se sperie şi dădu să scape din mîinile potrivnicului, dar nu izbuti. Atunci se întărîtă şi el şi-i trînti un genunchi în burtă. Filibaş căzu de-a dura pe duşumele, urlînd într-una :

— Eşti o canalie, domnule, un pungaş, un hoţ !... În puşcărie ai să ajungi, nu în serviciu ! Canalie !...

Tocmai acuma sosi şi nevasta de la băcănie cu vin şi cu mezeluri. Auzi gălăgia de departe şi, îndată ce intră în curte, porni să ţipe ca din gură de şarpe :

— Aoleu ! Săriţi, că-l omoară ! Săriţi !...

În curînd vecinii dădură năvală pe la ferestre, copiii vizitiului începură a plînge, iar proprietăreasa striga pe-afară că numai vizitiul e de vină, că el se ceartă cu toată lumea şi c-o să-l dea afară, că-i face de rîs casa şi-i sperie chiriaşii. Vizitiul însă, care în vremea aceasta trecuse în odaia lui, bombăni :

— Să-ţi fie ruşine a minţi şi a te lăuda ca un netot, că eşti om bătrîn !...

Nevasta lui Filibaş era în sală, îl auzi şi-i strigă ameninţîndu-l :

— Las' că te ştie lumea cine eşti, afurisitule ! Ţi-e necaz că-l avansează, ai ? După ce te primeşte omul în casă şi te hrăneşte, mai sai şi cu bătaia la dînsul, pocitule şi holbatule !

Filibaş se sculase de jos şi ieşise în curte să povestească vecinilor ce s-a întîmplat. Toată lumea era de partea lui şi toţi îl ocărau pe vizitiu şi spuneau că are necaz pe Filibaş pentru că îl avansează. Iar Filibaş striga :

— Cum să înjure o haimana ca dînsul pe domnul şef ? Ce are el cu domnul şef ? Fire-ar al dracului de boanghină !

4

Filibaş se sculă mai de dimineaţă ca de obicei. Voia să fie la minister devreme, să-l găsească şeful la uşă şi să vadă că nu şi-a luat nasul la purtare, cu

toate că i-a strîns mîna. Era tras la faţă, căci se culcase tîrziu. Se certase cu vizitiul pînă după miezul nopţii. Părea însă şi mai fericit ca ieri. Umbla sprinten de ici-colo şi avea mare poftă să împărtăşească tuturor bucuria ce i se zvîrcolea în inimă. Astănoapte, după ce se aşezase în pat, stătuse multă vreme de vorbă cu nevastă-sa şi găsiseră că nu se poate ca şeful să nu-l înainteze. Ba chiar şi visase că l-a avansat şi s-a îmbătat turtă de bucurie.

Se învîrtea mereu pe lîngă ceilalţi aprozi, deschidea gura să le povestească întîmplarea cu şeful, dar îi era şi frică şi ruşine ca nu cumva să creadă că vrea să se laude. Îşi închipuia că tovarăşii lui, ca şi vizitiul, ar crăpa de necaz şi nu l-ar crede, sau l-ar lua peste picior.

Dar la urma urmelor tot nu se putu stăpîni. Inima îi era prea plină, trebuia să şi-o uşureze. Intră în vorbă cu un aprod tînăr, ras de mustăţi şi tuns pînă la piele. Forfotiră de greutăţile vieţii pînă ce ajunseră la superiori. Cînd veni vorba de Sulea, tînărul scuipă şi înjură, căci îl amendase şi pe el cu doi lei, fără să fi avut atîta vină măcar cît e negru sub unghie.

— Nu se poate om mai ticălos ca dobitocul ăsta, sîsîi dînsul, uitîndu-se în toate părţile, ca nu cumva să-l audă vreunul din protejaţii lui Sulea şi să-l pîrască.

Filibaş simţi că i se gîdilă limba. „Trebuie să-i spun, se gîndi, nu pot lăsa să crează de rău pe un om atît de cinstit şi de bun la inimă... Ei, trebuie să-i spun !“ Zîmbi cu bunătate, tuşi, clătinînd din cap şi zise :

— Ei nu, băiete, nu-l cunoşti pe domnul Sulea. Tu eşti tînăr şi nu te-ai izbit de viaţă. Ascultă-mă pe mine, că sînt om bătrîn şi cu douăzeci şi cinci de ani de serviciu !... Nu-l cunoşti... de loc nu-l cunoşti !... Şeful e om de zahăr, auzi ? De zahăr !

Tînărul rămase o clipă uimit. Parcă nu-i venea a crede că se găseşte cineva să ia apărarea lui Sulea.

— Lasă-mă, nene, îngăimă sfios, gîndindu-se că poate Filibaş e spionul şefului şi vrea să-l tragă în cursă. D-ta eşti cel dintîi suflet de om care te apuci să-l lauzi. Păi, dacă-i aşa de bun, de ce m-a amendat pe mine ? De ce te-a amendat pe d-ta ? De ce face zile fripte tuturor ? De ce ?

Se uită drept în ochii lui Filibaş. Ochii acestuia însă erau plini de bunătate, de încredere proastă, de fericire. „Nu-i spion, îşi zise tînărul, e prost, dar nu-i spion !“

— Sînteţi necopţi, băiete, ascultă-mă pe mine. Ce amenzi ? Parcă au a face amenzile, cînd e vorba de inima omului ? Inima-i inimă şi amenda-i amendă. Şi inima lui e de aur !

Şi-i povesti cu cuvinte dulci, cu amănunte înflorite cum l-a întîlnit ieri, cum i-a dat mîna, cum... în sfîrşit tot, tot, şi pe urmă adăogă triumfător :

— Ei, acu ce zici ?

Tînărul aprod îl privi cu milă şi-i răspunse foarte simplu :

— Zic că eşti prost, nene... Iartă-mă că ţi-o spun în faţă, deşi mi-ai putea fi tată !... Adică d-ta crezi în făgăduielile lui mincinoase şi te încînţi că ţi-a dat mîna ?... Aolică măre ! Crezi d-ta că el o să-şi mai aducă aminte de toate astea ? Şi pe urmă ce înseamnează că ţi-a dat mîna ? Ia spune, ţi-a iertat amenda ?...

— O să mi-o ierte, fără îndoială, zise Filibaş cu convingere.

— Ei, aş !... Păi mie nu mi-a dat o dată mîna şi secretarul general ? Şi nu mi-a făgăduit cîte-n lună şi-n stele ? Şi cu ce m-am ales ?... Ba era să mă şi dea afară...

Filibaş nu mai zise nimic. Se întoarse încet şi se duse la uşa biroului lui Sulea, ca şi cînd ar fi căutat acolo adăpost şi apărare împotriva celor ce vor să-i destrame fericirea. Îi părea rău că s-a spovedit băiatului. Ar fi fost mai bine să fi tăcut, să vază toţi cum o să-l primească şeful cînd o să vie. Atunci, de bună seamă n-ar mai fi cîrtit şi nu i-ar mai fi făcut sînge rău.

Tînărul, însă, se grăbi să spuie numaidecît şi celorlalţi ce i-a povestit Filibaş. Unul cîte unul veniră toţi aprozii la dînsul să-l întrebe dacă-i adevărat şi să-i zică pe urmă că e un dobitoc dacă se încrede în palavrele lui Sulea.

Necredinţa tovarăşilor se aşeză ca un ghimpe în sufletul lui Filibaş. Simţea că se năruie ceva în jurul lui, se năruie mereu şi el nu e în stare să scape de primejdie. Încercă să se liniştească, zicîndu-şi că aprozii îl pizmuiesc, dar ghimpele, cu toate acestea, pătrundea tot mai adînc, mai adînc.

„Se poate ?... Ei, nu se poate, nu se poate !..."

Începea să-şi dea seama că a minţit cînd a spus că şeful i-a făgăduit să-l avanseze. Nu i-a făgăduit, da, dar negreşit a vrut să-i făgăduiască. Şi deodată îşi aduse aminte de amenzile ce i le croise şeful, de ocările şi de înjurăturile ce i le aruncă de cîte ori îl vede, de ameninţările lui că o să-l dea afară, şi se înfricoşă. Simţea că se zăpăceşte de tot. Gîndurile îi alergau prin creieri tot mai neînfrînate, se învălmăşeau, se alungau. O clipă credea că îl avansează, apoi că-l dă afară, şi iar că-l avansează. Se rězimă de pervazul uşii şi-şi duse mîna la fruntea care-i ardea. Nu mai ştia ce să înceapă. Închise ochii. Îl cuprinse o moleşală mare. Îi era somn, parcă n-ar fi dormit de-o săptămînă. Rămase aşa, cu ochii închişi, gîndindu-se mereu la Sulea, la avansare, la vizitiu, la nevastă, la aprozi... De jur împrejur stăpînea tăcerea aceea care se lăfăieşte prin toate coridoarele birourilor, o tăcere întreruptă cînd şi cînd de tusete, de paşi repezi, de rîsete înnăbuşite, de cîte-un ţipăt al superiorilor, dar care, după ce te obişnuieşti cu dînsa, pare grea ca plumbul. Şi, încetul cu încetul, gîndurile lui Filibaş iar se limpeziră. Acuma iar nu mai avea îndoieli că n-o să-l avanseze. I se părea că vede pe Sulea venind şi strîngîndu-i mîna şi spunîndu-i că o să aibă grije de dînsul. Şi, gîndindu-se, sufla greu, ca şi cînd ar fi avut o piatră pe piept. Era iar fericit şi vesel...

— Dormi, porcule ? îi vui deodată în urechi un glas răguşit. Nu ţi-e ruşine ?... Aide, cară-te d-aci !

Filibaş tresări fript, se şterse repede la ochi şi bîlbîi, dîndu-se înapoi :

— Nu dormeam, domnule şef, trăiţi... Nu dormeam... Mă gîndeam...

— Mai ai obraz să şi minţi ?... Ei, las', că te învăţ eu...

Sulea se pusese la pocher cu directorul şi pierduse toţi banii. Ochii îi erau roşiţi de nesomn, faţa boţită. Aruncă o privire încruntată spre aprod, apoi se întoarse repede şi intră în birou, în vreme ce Filibaş murmura tot mai domol şi mai jalnic :

— Mă gîndeam la necazuri, trăiţi, mă gîndeam la necazuri...

Cîteva uşi se deschiseră în pripă şi într-însele apărură capete curioase. Aprozii se uitară la dînsul batjocoritor şi ochii lor parcă ziceau : „Ei, vezi, dobitocule ?" Filibaş stătea încremenit. Buzele-i tremurau, iar în gînd se întreba : „Ce-i asta ?... Ce-i asta ?..."

I se părea c-a visat şi începu iar a se freca la ochi. Dar apoi se hotărî să-şi facă ceva de lucru în birou şi să vază dacă într-adevăr Sulea fusese acela care l-a huiduit. Se strecură încetinel ca o umbră şi se

duse ață la sticla cu apă. Cu coada ochiului însă se uita spre birou. Văzu pe Sulea scotocind furios printre hîrtii și-l auzi mormăind :

— Pretutindeni praf și murdărie... Nemaipomenit...

Filibaș luă sticla. Mîinile îi tremurau. Porni în vîrful degetelor spre ușă și, mergînd, parcă vedea mereu fața veselă de ieri a șefului, și în mîna dreaptă parcă simțea atingerea dulce și moale a degetelor lui. Cînd puse mîna pe clanță, îl zări Sulea și-l opri.

— Filibaș !... Ia vino-ncoace !...

Aprodul se întoarse și se apropie de masă.

— Ce-i asta ? zise șeful cu glas foarte liniștit, arătînd cu o mînă praful de pe masă, iar cu cealaltă potrivindu-și monoclul.

Filibaș tăcu. Se uită lung la masă, în ochii șefului, apoi la mîna lui cea dreaptă. Văzu că mîna e subțire, că pielea e albă, numai la încheieturile degetelor e roșă și că e brăzdată cu vine groase, albastre-spălăcite. Dar de altfel e mînă ca și a lui și ca și a altor oameni. Îi era frică să nu scape sticla și o strînse cu toate degetele.

— Și crezi tu că o să mai rabd eu murdăria asta și pe viitor ? urmă Sulea cu același glas liniștit. Crezi tu că biroul meu e grajd în care nu se curăță decît o dată pe săptămînă ? Ei, nu, dragul meu ! Eu n-am nevoie de trîntori. Nu, hotărît. A ajuns cuțitul la os. Acu s-a isprăvit și cu răbdarea mea... Fii bun deci și-ți strînge catrafusele și te cărăbănește de pe-aci, da ? Eu nu mai vreau să te văz de azi înainte ! Din partea mea n-ai decît să te faci bancher sau ce-ți place, dar cu mine să nu mai dai ochii... Așa. Va să zică ne-am înțeles ?... Să-ți strîngi catrafusele !...

Filibaș vru să se roage frumos de iertare, dar nu putu zice decît : „Am șapte copii, domnule șef,

trăiți..." Și Sulea deodată începu să țipe ca un nebun :

— Ei, și ce-mi pasă mie dacă ai ? Eu sînt de vină că ai copii ?... Și dacă ai, de ce ești trîntor ? De ce sforăiești și dormi în loc să lucrezi ? Aci nu se doarme, mișelule, aci se muncește !... Afară, ticălosule, afară !

Îl luă de spate și-l duse pînă la ușă. Filibaș ieși și închise ușa cu băgare de seamă ca să nu facă zgomot. Inima i se zbătea în piept ca o pasăre rănită. Îi veni în minte nevasta, care o să plîngă, vizitiul, care o să rîdă de dînsul. Și deodată i se păru că a căzut de undeva, dintr-o înălțime mare, și cade, cade mereu, fără să se poată agăța de ceva, fără să ajungă odată la pămînt. Se răzimă de pervazul ușii și ochii i se umplură de lacrămi...

1911

NEVASTA

Ion Bolovanu trăgea să moară...

Stătea chircit în pat, cu un picior întins strună peste cearceaful boţit, cu celălalt cîrligat din genunche, parcă i l-ar fi zgîrcit cîrceii. Mîinile le ţinea răşchirate ca un răstignit, degetele încleştate în aşternutul de paie, din care se zgîiau, spăimîntate şi rupte, cîteva fire galbene ca părul în barba unui spîn. Pieptul descheiat i se ridica în răstimpuri rare, anevoie, horcăind prelung, parcă cu fiecare înălţare i s-ar fi smuls o coardă din suflet. Ochii mari holbaţi se mişcau cu priviri sticloase, pline de groază, ca şi cînd ar fi văzut ceva nespus de ameninţător.

Nevastă-sa sta la căpătîi cu o lumînare de ceară aprinsă în mînă, cu faţa rece, nemişcată, şi se uita la dînsul întrebătoare, în vreme ce razele roşcate ale luminii îi îmbujorau puţin obrajii şi făceau să-i licărească ochii.

„Acu Ion moare, iar eu rămîn văduvă, se gîndea dînsa, urmărind tresăririle de durere ale bolnavului. Acu eu o să mă întorc acasă, şi o să plîng, şi pe urmă poate o să mă mărit a doua oară..."

Bărbatul încercă să-şi ridice capul de pe perna umezită de năduşeală. Muşchii obrajilor lui cenuşii se încordară, vinele de la gît se îngroşară ca nişte

şopîrle. Boala însă îl birui numaidecît şi capul căzu şi mai istovit pe spate.

„Cum se căzneşte, săracul, îşi zise nevasta, netezindu-şi buzele cu limba. Mi-e milă de dînsul..."

Simţea însă că minte cînd zicea că i-e milă. Plecă ochii ruşinată şi începu a se gîndi: de ce nu i-e milă? Dar nu izbuti să se lămurească.

„Dacă mi-ar fi milă, aş plînge... Uite, toate femeile plîng, numai eu stau ca o stană de piatră. Măcar că mie mi-a fost bărbat..."

Se uită cu o pizmă copilărească la cele cîteva femei bătrîne, care tropăiau în jurul patului, frîngîndu-şi mîinile, oftînd des şi cu multă poftă, şi picurînd cîte-o lacrimă. Apoi privi iar la Ion şi iar îşi zise:

„Mi-e milă de dînsul..."

Femeile aruncau din cînd în cînd priviri speriate spre bărbatul bolnav şi şopteau stins şi repede:

— Moare!... Uite-acu moare!

Omul părea că aude şoaptele acestea şi le soarbe fără să vrea. Îşi rotocolea în orbite bulbii albi ca marmora şi privirile lui parcă întrebau ceva, parcă cereau ajutor şi milă adevărată.

Apoi, deodată, se simţi în odaie un zgomot ciudat, friguros, ca şi cînd două aripi mari, nevăzute, ar fi fîlfiit de mai multe ori. În clipa aceea bolnavul îşi îndreptă şi piciorul cel îndoit, se întinse din răsputeri, suspină lung şi uşurat, întoarse ochii cu albul în sus şi pe urmă rămase neclintit. După un dram de vreme, însă, corpul totuşi se mai smuci oleacă, mîinile se adînciră mai grele în aşternut, iar muşchii feţei se schimonosiră, parcă sub apăsarea unei dureri foarte mari.

— Aoleu, c-a murit!... E mort!...

O femeie uscată, cu nasul scurt şi turtit şi cu o năframă vînătă în cap, se năpusti năucă asupra mor-

tului şi începu a-l scutura, sărutîndu-l cu lăcomie şi ţipînd deznădăjduită :

— A murit !... a murit !... Vai de mine, dragul mamii, că te-ai dus, şi pe mine m-ai lăsat ! De ce te-ai dus singur, puiul mamii, şi de ce nu m-ai luat şi pe mine ? Ce mă fac eu fără de tine, ce mă fac, ce mă fac ?

Nevasta se apropie şi dînsa de marginea patului şi se uită lung în faţa mortului. Pe tîmplele lucii zări un şir de bobiţe de sudoare, care păreau gata a se rostogoli pe obraji la vale. Îi veni deodată pofta neînţeleasă să se încredinţeze dacă Ion e mort sau nu ! Îşi trecu luminarea în cealaltă mînă şi atinse cu vîrful degetelor mîna mortului, care era rece şi umedă ca pielea de şarpe. Simţi un fior de gheaţă prin inimă şi făcu repede un pas înapoi. O cuprinse o frică grozavă. Luminarea de ceară începu să tremure în stînga ei...

În casa joasă, săturată de un miros pătrunzător de leacuri, stăpîneau fiorii aceia spăimîntători, ce se ivesc totdeauna în faţa morţii. Femeile alergau fără nici o ţintă de ici-colo, bocindu-se în silă, repetînd mereu aceleaşi cuvinte fără rost, care fac şi mai jalnică priveliştea morţii.

Într-un tîrziu intră un bărbat.

— A murit ? întrebă dînsul cu glas şters şi nepăsător. Şi, cum nimeni nu-i răspunse, îşi făcu cruce şi adăogă, oftînd : Dumnezeu să-l odihnească !

Apoi, după ce se uită şi el puţin la mort, clătinînd din cap şi ştergîndu-şi mustăţile, se duse la vatră şi urmă mai tărăgănat :

— Ar fi bine să-l scăldaţi pînă ce nu apucă a se înţepeni de tot...

Nevasta nici nu se mişcase de lîngă pat. O babă îi luă luminarea din mînă şi o puse pe masă într-o oală, şoptind piţigăiat :

— I-a fost tare drag, sărăcuţa... Nici nu poate plînge...

Femeia acuma se grămădi pe o laviţă. Faţa nu i se schimbase, dar dîrdîia, parcă ar fi luat-o cu frig. Se gîndea necontenit la şoapta babei ce o auzise ca prin vis : „I-a fost tare drag..." Şi începu a-şi zice şi dînsa : „Mi-a fost tare drag..." Şi se minuna cum poate rosti cuvintele acestea.

„Mi-a fost tare drag... Adică de ce să-mi fi fost drag ? A fost bun ? N-a fost. A fost frumos ? N-a fost. Apoi de ce să-mi fi fost drag ?... Ştia cît vreau să mă mărit cu altul şi totuşi m-a luat... Şi pe urmă m-a bătut, mai rău ca pe o slujnică... Nu, nu mi-a fost bărbat. A fost un străin..."

Şi, gîndindu-se aşa, i se părea ciudat şi neînţeles vălmăşagul şi fierberea ce umpluseră casa : oamenii forfotind cu feţele zbîrcite, îngrijorate, femeile care se învîrteau în jurul unei căzi de lemn în care se zărea un cap galben, smead, ce se bălăbănea încoace şi încolo, apoi zgomotul ce se asemăna cu un bîzîit de bondari, străpuns cînd şi cînd de cîte-un sughiţ de plîns... Şi iar îşi zise că ar trebui să plîngă şi ea. Toată lumea lăcrămează : aşa se cuvine cînd moare cineva. Şi, la urma urmelor, Ion tot i-a fost bărbat. I-a cununat popa. Negreşit trebuie să plîngă. Îşi frecă ochii cu pumnii şi-şi acoperi faţa cu şorţul, parcă ar fi vrut să se ascundă dinaintea oamenilor de ruşine că nu-i vin lacrămile.

— Nu pot, nu pot, murmură dînsa, în sfîrşit. Nu mi-a fost drag...

Îşi descoperi obrajii şi-şi ţinti privirile la flăcările rumene ce se zvîrcoleau pe vatră. Simţea că o cuprinde un frig din ce în ce mai năprasnic. Buzele i se mişcau într-una, parcă ar fi bîlbîit rugăciuni...

Oamenii o vedeau şi ei cum se zbuciumă, o priveau lung şi cu milă, clipeau din ochi, cu înţeles, şi şopteau aşa, ca să-i audă şi dînsa :

— I-a fost tare drag, săraca... tare drag...

Trei zile, cît a fost mortul în casă, nevasta a umblat ca o nălucă, punîndu-şi fel de fel de întrebări, căznindu-se cu fel de fel de gînduri. Îi era ruşine că nu poate plînge şi ocolea privirile oamenilor. Cînd vedea mortul în mijlocul odăii, în cosciugul alb, acoperit cu zăbranicul aspru şi înflorit, simţea ceva nedesluşit, ceva ce nu era nici părere de rău, nici bucurie şi nici frică, dar în care găsea cîte o urmă din toate acestea.

De mort însă nu s-a mai apropiat pînă în ziua înmormîntării. Şi atunci cineva a luat-o de subţiori şi a dus-o la picioarele cosciugului, aşezat în ogradă pe o năsălie ce scîrţîia în răstimpuri. În mijlocul mulţimii, popa, în odăjdii cusute cu fir, cu barbă rară, argintie, cu cădelniţa în mînă, din care se bolboceau nouraşi de fum mirositor, părea un moşneag cuminte şi obosit, ce istoriseşte lumii, cu glas jalnic, cîntător, o poveste tristă de demult.

Nevasta, îngenuncheată, îşi răzimase capul de dunga sicriului. Simţea cum ascuţişul lemnului i se brăzdează în piele, cum îi gîdîle zăbranicul obrajii. Cînd respira, nările i se umpleau de miros de tămîie... Şi, înghiţind cu plăcere fumul acesta năbuşitor, ascultînd mormăitul cunoscut al preotului şi răspunsurile grăbite şi răguşite ale dascălului, i se păru că toate acestea i s-au mai întîmplat o dată. Creierul îi vuia. Gînduri şi amintiri îi frămîntau mintea. Se vede stînd în genunchi înaintea aceluiaşi popă, ascultînd aceleaşi cîntece jalnice, iar alături de dînsa simţea pe mortul din cosciug, pe care a fost silită să-l ia de bărbat, care era slab, bolnav şi răutăcios, pe care îl urîse tot aşa de mult precum iubise pe celălalt, ale

cărui priviri îi ardeau şi-i mîngîiau inima, care însă trebuia s-o ocolească, altminteri tatăl ei ar fi zdrobit-o... Popa citeşte din ceasloave şi afumă cu cădelniţa, dascălul îi răspunde cu ochii închişi sau întorşi pe dos, iar ea simte din ce în ce mai lămurit că atunci, cealaltă dată, s-a întîmplat ceva grozav, ceva de ce ea nu şi-a putut da seama pînă astăzi. Deabia acuma, în mijlocul bocetelor prefăcute şi al fumului de tămîie, înţelege dînsa că popa şi atunci a citit de îngropăciune, că i-a prohodit sufletul ei cel dornic de-a iubi şi de-a trăi, că i-a prohodit iubirea.

Şi, cuprinsă deodată de o durere sfîşietoare, începu a plînge cu hohot, a urla prelung ca o fiară rănită, aşa cum ar fi trebuit să plîngă atunci. Prin plînsul acesta voia parcă să-şi jelească iubirea ei strivită atunci pentru totdeauna, iubirea care cu dînsa a fost mai vitregă şi mai crîncenă chiar decît viaţa.

Lumea de la prohod se uită la dînsa mirată. Popa se opri puţin şi începu a tămîia cu cădelniţa. Iar prin mulţime trecură din gură în gură vorbele :

— I-a fost tare drag...

Pe nevastă, acuma, cuvintele acestea o înţepară ca nişte ace muiate în otravă. Se întrebă uimită de ce-i tot dă zor lumea că i-a fost drag ? De unde ştiu oamenii ăştia că i-a fost drag ? Sau poate vreau să-şi bată joc de dînsa, de durerea ei ?... Întoarse repede capul şi privi cu ochii înroşiţi, fulgerători, la femeile îngenuncheate şi smerite. Îi venea să se scoale în picioare şi să spuie în gura mare sufletelor ăstora nesimţitoare că nu i-a fost drag, că nu-l plînge pe dînsul, ci îşi plînge viaţa ei prăpădită... Dar privirile cucernice şi blajine pe care le văzu în ochii norodului o spăimîntară şi o îmblînziră. Plecă iar capul şi-şi şterse lacrămile cu mîneca de la cămaşă...

Cimitirul era la marginea satului, pe o coastă lină, presărată cu tufiş. Pe drum începură a ţîrîi picuri mărunţi şi calzi. Popa deschise umbrela şi-şi iuţi paşii, iar norodul de asemenea. Cîntările sunau mai vesele acuma, feţele se înseninară... Cînd ajunseră însă la poarta cimitirului, ploaia conteni şi, din dosul unui nour de argint, soarele îşi scoase obrajii înflăcăraţi. Lumea se împrăştie şi o apucă razna, peste morminte, spre groapă, ca să găsească locuri mai bune. Unii, împiedicîndu-se de cruci rupte şi putrezite, înjurau sîsîind, în vreme ce alţii făceau mare haz pe socoteala dascălului, care alaltăieri, la un botez, băuse pînă ce răguşise, aşa că astăzi a cîntat ca un curcan.

La groapă, cioclii aşezară cosciugul pe dîmbuleţul de lut umed, iar popa începu din nou să citească. Stropi sicriul cu aghiasmă, stropi şi mulţimea, bălălăi[1] de cîteva ori cu cădelniţa, mormăind ceva printre dinţi, şi pe urmă se dădu trei paşi înapoi. Groparii vîrîră două frînghii pe sub cosciug şi-l slobozîră încetinel în mormînt. Cînd crezură că e aproape de fund, slăbiră funiile. Sicriul căzu huruind şi plescăind în apa noroioasă ce se adunase acolo în urma ploii. Popa luă o mînă de pămînt şi o aruncă în groapă. Oamenii se închinară şi azvîrliră cu toţii, rînd pe rînd, cîte-un pumn de lut pe cosciugul ce bubuia ca o darabană. Nevasta vru să facă şi dînsa ca toată lumea, se plecă să ia un bulgăre, dar vreo cîteva femei o traseră repede deoparte, şoptind speriate :

— N-o lăsaţi, că vrea să se arunce în groapă !...

Întorcîndu-se spre casă, lumea părea că uitase cu totul că vine de la înmormîntare. Glume grosolane fîşîiau prin aer, însoţite de rîsete înfundate... La

[1] *A bălălăi (a bălăbăni)* — a mişca într-o parte şi într-alta.

pomeni se încinse un chef cumsecade. Mesenii ciocniră des pentru sufletul mortului, iar dascălul, şugubeţ ca totdeauna, închină în sănătatea nevestei :

— Şi la anul să bem la nuntă, zise dînsul, trăgînd cu ochiul către un bărbat roşcovan din cellalt colţ al mesei, rămas văduv de curînd. Căci, de, morţii trăiesc cu Dumnezeu, iar cei vii cu oamenii. Pe morţi trebuie să-i mai lăsăm şi în seama Domnului, că noi avem destule necazuri cu cei vii.

Nevasta şedea mîhnită şi uluită, cu mîinile în poală, cu fruntea plecată. În mintea ei răsunau mereu citaniile popii şi sufletul i se frămînta de durere. Se simţea atît de străină în mijlocul oamenilor, care nu-i pot pricepe suferinţa, care n-o pot compătimi, fiindcă nici ei n-au niciodată parte de compătimire.

O babă, care plîngea şi bea fără încetare, se uită la ea cu coada ochiului şi bîlbîi clătinînd din cap :

— I-a fost tare drag, sărăcuţa... tare drag...

Nevasta nu auzise vorbele dascălului, dar acele ale babei îi zbîrnîiră în urechi ca o vijelie. Simţi deodată că tot sîngele i se urcă în cap. Cuvintele acestea mincinoase, rostite de atîtea ori, i se păreau cea mai cumplită bătaie de joc. Şi nu se mai putu stăpîni. Se ridică deodată în picioare şi strigă ca o nebună :

— Minţi !... Minţi !... Toţi minţiţi !... Nu mi-a fost drag ! Mi-a fost urît ! Mi-a mîncat viaţa, mi-a zdrobit viaţa, nu-l rabde pămîntul !...

Bărbaţii o priviră necrezători, femeile îşi făcură cruce, iar baba şopti într-ascuns vecinei din dreapta :

— Tare mi-e frică să nu-şi piardă minţile, sărăcuţa... Că prea i-a fost drag...

1911

MĂRTURISIRE

Pentru Fanny...

Mulţi cred că se laudă zicînd: „Iată inima mea! Vi-o dau... n-am nevoie de dînsa... Mie nu mi-e frică de chinurile geloziei, mie nu-mi pasă de tremurările înfrigurate ale iubirii! De un singur lucru mă feresc: să nu fiu banal! Aş vrea să sufăr, aş vrea să scrîşnesc din dinţi, să-mi smulg părul şi să adorm cu genele muiate în lacrimi! Astfel, cel puţin, aş şti că trăiesc, aş înţelege, poate, ce înseamnează a iubi... Dar zilele trec, veşnic aceleaşi, searbede şi plictisitoare, şi viaţa mea se scurge întocmai ca viaţa unei gîze netrebnice... Eu nu pot avea o iubire; eu nu pot avea decît iubiri. Iubirile acestea însă răsar repede, pîlpîiesc o clipă şi apoi pier, dispar pentru totdeauna, parc-ar fi fost nişte visuri pe care le uiţi îndată ce te-ai deşteptat din somn..."

O, şi eu credeam că nu pot iubi, şi eu îmi închipuiam că vina nu este în mine, ci în ele, în femeile care nu merită să fie iubite!...

Astăzi însă ştiu şi înţeleg că iubirea este făcută pentru cei umili, că cei mîndri nu vor putea iubi niciodată... Cei mîndri îşi închipuiesc că nu au trebuinţă de inimă; ei nu vreau decît să cucerească, mereu să biruiască; ei cred, în sfîrşit, că şi în iubire

succesul e tot. Dorinţele lor poate se vor împlini, poftele lor poate vor fi mulţumite, da... dar, vai, iubirea n-au s-o cunoască niciodată.

Căci iubirea cere supunere, o supunere oarbă ca şi credinţa. În iubire n-ai să fii convins niciodată, n-ai să aştepţi probe niciodată. Tot ce nu e supunere şi devotament nu e iubire.

Trebuie să trăieşti mult, trebuie să suferi mult, trebuie să pricepi mult pentru ca inima ta să fie în stare a primi iubirea. Cei ambiţioşi, cei mîndri, cei obraznici şi nerecunoscători nu pot şti ce este iubirea şi, aşa, cei mai mulţi dintre noi de-abia la vîrsta de cincizeci de ani începem să înţelegem iubirea, atunci, deci, cînd e prea tîrziu...

Pe mine viaţa m-a frămîntat, m-a umilit; mie viaţa mi-a mulcomit glasul. Astfel am ajuns să nu mai spun că ele nu merită să fie iubite, ci să strig pretutindeni: ştiu să iubesc, fiindcă am învăţat a plînge, a suspina şi a mă resemna!

Astăzi aş vrea şi eu să nu iubesc, aş vrea să fiu iar mîndru, ambiţios, cuceritor... Dintr-asta se vede că sînt îndrăgostit!

Dacă aş şti cînta din syrinx [1], te-aş duce într-o poiană scăldată în lumină de lună, într-o poiană unde încă nu s-a încuibat mîndria omenească, şi ţi-aş şopti la ureche cîntecul celor iubiţi. Atunci poate ai pricepe şi tu că iubirea nu cunoaşte ceea ce lumea numeşte „a fi iubit".

Te iubesc pentru că mă iubeşti: acesta e un schimb, dar nu e iubire. Te iubesc pentru că te iubesc, şi nimic mai mult; te iubesc numai pentru că

[1] Flaut din trestie, numit şi flautul zeului Pan, asemănător cu naiul nostru.

te iubesc ; aci începe iubirea. Îţi mulţumesc din suflet că te iubesc : acesta e cîntecul iubirii.

Omul îndrăgostit nu zice : te iubesc pentru că eşti oacheşă ; nici : te iubesc pentru că eşti bună. Omul îndrăgostit zice : te iubesc cu toate că eşti oacheşă, cu toate că eşti bună, şi te-aş iubi chiar dacă ai fi blondă sau dacă ai fi rea.

Poezia, zic unii, a falşificat iubirea. Poezia a făcut cîntece, statui, versuri din sentimentul simplu şi firesc ce a fost odinioară iubirea, a făcut nebuni din oamenii care, şi altmintrelea, erau cam porniţi spre nebunie, a făcut gurmanzi din oamenii care pînă atunci erau înfometaţi.

Eu însă zic că nu există poet, muzicant, pictor sau sculptor mai mare ca un îndrăgostit. Pentru ca artistul să înţeleagă poezia cea mare a suferinţei trebuie mai întîi să fi fost îndrăgostit. Nu poeţii au făcut iubirea, ci iubirea a făcut pe poeţi ! Iar eu, care citesc bucuros în stele şi-mi fac o plăcere dintru a aşterne pe hîrtie slovă lîngă slovă, pot să jur că în slovele noastre umile sînt scrise toate tainele de amor ale cerului înstelat.

Cel ce pricepe viaţa stelelor pricepe şi iubirea omenească !

Iubirea nu cunoaşte cuvintele credincios şi necredincios.

Iubeşti pe altul, va să zică eu nu te iubesc : acesta nu e cîntecul iubirii. Omul îndrăgostit nu zice niciodată : m-ai înşelat.

Iubirea nu-ţi cere socoteală de sărutările ce ai dat sau nu ai dat altora. Iubirea nu-ţi scormoneşte trecutul şi nu-ţi cercetează prezentul. Viitorul este nădejdea ei ; viitorul este egoismul ei. Nădejdea cea deznădăjduită, mîngîierea cea nemîngîiată sînt balsamul ei, care e tot atît de dulce ca şi suferinţa, ca şi iubirea.

Iubeşti, suferi, trăieşti : iată troiţa iubirii.

Sărutările îţi alină setea, dar lacrimile îţi trezesc în suflet doruri mari, istovitoare şi dragi, pe care nu ţi le pot alina nici sărutările. Din ochi picură lacrimile, izvorul cel veşnic al iubirii ; din iubire picură cîntecul, poezia, frumosul, izvorul cel veşnic al lacrimilor.

O bobiţă de lacrimă, ce tremură sfioasă pe geana iubitei, e o comoară mai mare şi mai preţioasă decît sărutările şi îmbrăţişările tuturor femeilor din lume...

O, vanitas, vanitatum vanitas ! [1] zice profetul.

Toate suferinţele sînt deşarte ! îţi şopteşte un glas dinlăuntru.

Sărutările, lacrimi, iubire : toate sînt deşertăciuni mari, nimicuri pline de durere...

Şi totuşi, pentru aceste nimicuri deşarte, pentru aceste deşertăciuni nepătrunse aş fi în stare acum să-mi dau tot ce am mai scump pe lume, aş fi în stare să-mi dau chiar viaţa...

Nu ştiu dacă e bine ceea ce fac sau e rău, dar simt că, dintre toate deşertăciunile lumeşti, am ales pe cea mai frumoasă, care e cea mai frumoasă, fiindcă e cea mai deşartă din toate.

1912

[1] O, deşertăciune, deşertăciunea deşertăciunilor (lat.).

STRĂNUTAREA

Luna mai. Patru ceasuri după amiazi. Soare. În răstimpuri adie cîte-o gură de vînt căldicel...

Didi şade la fereastră, îşi scaldă faţa în lumina dulce a soarelui şi se gîndeşte că ar fi bine să iasă şi ea să mai vază niţică lume, că e tînără şi se prăpădeşte de urît în mahalaua asta pustie şi murdară. Stă în strada Raţiu şi e fiica profesorului de dans Nicu Georgescu. Mama ei e de mult în pămînt, iar tatăl său are lecţii toată ziua şi trebuie să vază de fetele altora, în loc să vază de fata lui. Aşa, Didi, de cînd a ieşit din pension, e nevoită să stea acasă mereu singură, tristă, de dimineaţă pînă în seară, şi numai să viseze ceea ce ar dori să trăiască.

Astăzi, însă, simte un dor mare să plece undeva, unde e lume multă, să rîdă şi ea şi să petreacă. Inima îi bate mai repede, obrajii i se îmbujorează. Parcă primăvara o cuprinde în braţele ei trandafirii şi o ademeneşte cu şoapte linguşitoare. Nu are nici puterea, nici voinţa să se împotrivească. Îi lipseşte cineva, altcineva decît tatăl său, cu a cărui lipsă s-a obişnuit de-a binelea. I se pare că aerul din strada Raţiu miroase a mucegai şi o înnăbuşe...

Se scoală de la fereastră şi începe să se îmbrace repede, parcă i-ar fi frică să nu scape un tren. Îşi

dă pe obraji cu roşu, se şterge cu pudră, îşi vopseşte sprîncenele şi buzele, îşi pune rochia cea nouă, azurie, pălăria cu petale de trandafiri... Inima îi zvîcneşte din ce în ce mai puternic, sufletul i se umple de fericire şi de nădejde, iar cînd, în sfîrşit, gătită, stă în faţa oglinzii, îşi zice, zîmbind, ca şi cînd ar vorbi cu un bărbat care-i face curte:

— Sînt drăguţă... zău, sînt drăguţă...

Bani are: piaţa de mîine. Va să zică, o să ia tramvaiul ca să nu obosească şi să nu i se şteargă pudra de pe ochi. Se duce pînă în Calea Victoriei, se plimbă o jumătate de ceas şi pe urmă se întoarce. O jumătate de ceas pe Calea Victoriei face cît o jumătate de an în strada Raţiu. Tramvaiul cu cai trece prin Viting. Trebuie să aştepte cam mult, fiindcă p-aici tramvaiele trec mai rar. Aşteaptă bucuroasă. Cum a aşteptat atîta vreme singură acasă, de ce n-ar aştepta acum niţel? De departe face semn vizitiului, cu poşeta, să oprească, şi vizitiul opreşte numaidecît. Tramvaiul e gol. Didi se aşază în fund, pe bancă, deschide punga, scoate banii şi aşteaptă. Conductorul e plictisit, i-e lene şi i-e somn, şi aşteaptă şi el pînă s-o mai aduna lume.

În dosul gării tramvaiul se opreşte. Conductorul şi vizitiul se dau jos şi se pun la taifas cu chioşcarul de jurnale şi cu brutarul. Didi însă acuma e grăbită să ajungă cît mai curînd în oraş. Aşteptarea o plictiseşte şi se gîndeşte să-şi urmeze calea pe jos. Dar i-e ruşine. Mai ales că, tocmai cînd se munceşte cu gîndul acesta, bagă de seamă că s-a mai urcat cineva în vagon, un domn care stă pe platformă, fredonează, fumează şi-şi răsuceşte mustaţa.

Tramvaiul se urneşte iar. Domnul zăreşte pe Didi, azvîrle mucul de ţigară, intră înlăuntru şi se aşază faţă-n faţă cu dînsa, cu toate că vagonul e gol şi ar putea să stea şi mai departe. Fetei i-e ruşine, pleacă

ochii şi nu îndrăzneşte să se uite la domnul, deşi simte că el se uită mereu la ea.

Roşeşte, îşi netezeşte rochia, să nu i se vază picioarele, şi strînge gologanii în palmă, parcă i-ar fi teamă să nu-i fure cineva.

În sfîrşit, apare şi conductorul.

Ridicînd ochii la conductor, Didi vede faţa domnului şi se aprinde şi mai mult, căci domnul e tînăr şi o priveşte cu un zîmbet cald şi stăruitor.

— Cinci! Cinci! şopteşte Didi cu sfială.

— Pînă la Hotel de Franţa?

Întrebarea conductorului o zăpăceşte de tot. Se uită pe furiş la domn, vrea să se scoale în picioare şi zice domol:

— Da... da... pînă-n bulevard...

Pe urmă ia biletul, îl mototoleşte între degete, căutînd să ghicească pînă unde o fi mergînd dînsul. Şi, cu coada ochiului, se uită iar la domnul care n-o slăbeşte de loc din ochi.

— Patru, răsună glasul domnului, dar după o scurtă şovăire se răzgîndeşte şi zice: Adică nu... dă-mi şi mie de cinci!

Tramvaiul ajunge în strada Bucovinei, şi Didi simte mereu privirea domnului aţintită asupra ei. Acuma însă şi-a mai venit în fire, ridică ochii şi începe să se uite la case şi la trecătorii de pe stradă. Domnul o mai măsoară o clipă, apoi deodată întreabă cu glas catifelat:

— Mergeţi pînă-n bulevard, domnişoară?

Didi se gîndeşte dacă trebuie să răspunză sau nu, dar, gîndindu-se, buzele-i şoptesc:

— Da...

— Şi eu, adăogă repede domnul.

Urmează o tăcere. Se aude foarte desluşit tropotul calului şi uruitul roatelor. Didi se uită mai bine la domnul care parcă se gîndeşte ce să-i vorbească.

Domnul e şi el spilcuit, fiindcă şi el se duce pe Calea Victoriei să ia aer. Are mustaţă castanie, frizată, pălărie tare, baston, mănuşi cenuşii de aţă, ochi galeşi, buze roşii, late, pe care e aninat un zîmbet molatec. E pudrat şi a uitat să-şi şteargă pudra din gene şi de pe sprîncene.

— Îmi daţi voie să mă recomand: Jean Vasilescu, fost funcţionar.

Didi rosteşte ceva, fără să ştie ce, iar domnul începe îndată să-i spuie că se duce să se plimbe pe Calea Victoriei, fiindcă lui nu-i place mahalaua, şi numai ghinionul l-a făcut să ia casă p-aici, că a stat în bulevard şi umblă numai cu maşina, dar îi pare bine că a luat tramvaiul acuma, deoarece astfel a avut fericirea să cunoască pe cea mai drăgălaşă din cîte fiinţe a întîlnit, o fată frumoasă, cultă, manierată, modernă, cum rar se întîmplă să se găsească la noi, şi simte că, cu o astfel de fată, s-ar putea înţelege, fiindcă are ochii plini de simpatie, de farmec, de drăgălăşie...

În vreme ce Jean vorbeşte şi Didi ascultă uluită şi încîntată, tramvaiul se umple încet-încet de călători. Domnul trece lîngă Didi, ca să nu auză toată lumea ce-i spune. Vorbeşte repede, parc-ar spune ceva învăţat pe dinafară. Didi aruncă şi ea cîte-o vorbă din cînd în cînd, ca să nu crează domnul că are de a face cu o proastă. Şi e fericită. Îi place Jean. E băiat inteligent, cam obraznic, nu-i vorbă, dar şi obrăznicia îl prinde. Pe urmă e serios... Parcă o fată ştie de unde-i pică norocul? Dacă a plăcut-o el la întîia vedere, are s-o placă şi mai mult cînd va cunoaşte-o mai bine, cînd va afla că are şi ea o zestre, acolo, nu mare, dar potrivită. Şi atunci, poate... Cine ştie?... Se uită deseori cu mîndrie la ceilalţi

călători şi-i pare rău că Jean nu vorbeşte mai tare, să auză toată lumea ce-i spune.

În strada Berzei însă Didi, ascultînd fermecată, simte o gîdilătură în nas. Strînge din dinţi şi din buze, închide ochii şi se gîndeşte :

— Aoleu, îmi vine să strănut!... Unde mi-e batista ?...

Batista era în poşetă, iar pe poşetă se aşezase Jean.

Şi Didi simte că gîdilătura în nas se înteţeşte. Se sperie, respiră adînc şi încearcă să rămîie nemişcată. Nu izbuteşte. Strîmbă din nas, îşi schimonoseşte faţa, nările i se umflă şi tremură. Se întoarce către Jean şi caută să-şi scoată poşeta cu batista de sub dînsul. Jean însă e înfierbîntat şi se îndeasă mereu spre ea, şoptindu-i pătimaş :

— Eu ador fetele moderne... Şi mai cu seamă d-ta, care eşti... Te ador !

În clipa aceasta Didi nu se mai poate stăpîni şi, cu o strîmbătură grozavă, strănută tocmai în fruntea domnului Jean, murmurînd plină de spaimă :

— Iertaţi, vă rog... Iertaţi, vă rog...

Toată lumea din vagon întoarce ochii, zîmbind, spre Didi. Jean îşi scoate batista din buzunar, se şterge pe frunte şi glăsuieşte foarte grav :

— Mersi, domnişoară !

Apoi se scoală, iese pe platformă şi de acolo se uită cu dispreţ la Didi, care se ghemuieşte în colţ, mîngîindu-şi gura şi nasul cu mîna, roşă ca racul de ruşine...

Şi Didi e nenorocită. Ochii ei mari, albaştri, se îneacă în lacrămi. Privirile lumii din tramvai o ard. Nu mai vrea să se plimbe pe Calea Victoriei. Lacrămile îi brăzdează fardul şi pudra. Vrea să ajungă acasă cît mai curînd, să fie iar singură, să plîngă...

Face semn conductorului, cu poşeta, să oprească, dar conductorul nu opreşte numaidecît. Se dă jos şi pleacă înapoi, spre casă, pleoştită, cu ochii săraţi de lacrămi...

Luna mai. Cinci ceasuri după amiazi. Soare. În răstimpuri suflă cîte-o gură de vînt rece...

1912

VRĂJMAŞII

Popa Grozea stă în poartă şi-şi smulge barba. Din cînd în cînd, aruncă priviri duşmănoase spre casa de peste drum şi bate din buze, parcă s-ar certa cu cineva. Se mută mereu de pe un picior pe celălalt şi-şi tremură genunchele. Trecătorii se descopăr înaintea lui şi se reped să-i sărute mîna dreaptă, pe care o propteşte pe burtă; mîna părintelui e noduroasă, groasă şi moale, ca şi cînd ar fi căptuşită cu untură. Babele, după ce îi sărută mîna, îi pupă şi poala anteriului, ca să vadă sfinţia-sa cît sînt de cucernice. Sfinţia-sa însă nu le vede, fiindcă e furios, iar cînd e furios, nici vede, nici aude.

Trece un dram de vreme, pe urmă vine dascălul Tofan.

Dascălul Tofan e spîn şi-i place să umble cu minciuna. De altmintrelea e om cu multă carte, ştie şi nemţeşte, şi e prieten cu revizorul, care zice că el e cel mai destoinic învăţător din tot judeţul.

Tofan are o deosebită stimă pentru popa Grozea, mai ales de cînd i-a povestit cum a colindat, în tinereţe, toate ţările şi oraşele, de la Roma pînă la Ierusalim. Iar în ziua cînd a aflat că Grozea a adus de la Roma o ţîndărice din crucea pe care s-a răstignit Isus Hristos, s-a certat cu nevastă-sa, care

nu putea să sufere pe popi, şi n-a lăsat-o pînă n-a convins-o să meargă să se spovedească.

Dascălul Tofan îşi scoate respectuos pălăria şi zice:

— Bună seara, părinte!...

Părintele tace şi nu-l vede. Dascălul se miră şi repetă:

— Bună seara, părinte!...

Părintele mormăie ceva şi-i face semn să-l lase-n pace. Dascălul vede că e supărat, vrea să ştie de ce e supărat, dar nu îndrăzneşte să-l întrebe pe şleau şi glăsuieşte:

— Parcă eşti cam bolnav, părinte?

— Nu sînt bolnav, omule, sînt supărat!... Du-te cu Dumnezeu şi mă lasă dracului!

Tofan se încurcă. E jicnit şi, tocmai fiindcă e jicnit, îl roade şi mai mult curiozitatea. Se hotărăşte să afle, cu orice preţ, pricina supărării preotului, ca să aibă ce povesti nevestei-si. Face deci şi el pe supăratul.

— Îmi pare rău, părinte, că d-ta... cu mine, care...

— Lasă, domnule, că parcă văd că mîine-poimîine şi d-ta ai să mă înjuri ca şi păgînul ăsta de peste drum...

Dascălul ştie că păgînul de peste drum e Grigore Iliaş, cu care popa se vrăjmăşeşte de ani de zile. Părintelui însă i-a venit chef să se plîngă şi începe să-i istorisească toată daravera. Îi spune că nu mai are pic de hodină de Iliaş, care îl ocăreşte pe toate potecile şi-şi bate joc de biserică şi de Dumnezeu. Acuma află că s-a legat şi de ţîndăricea din crucea lui Hristos. Ei bine, pînă aici! Asta n-o să i-o mai treacă cu vederea. Pentru asta ar merita să-l ia de guler şi să-l scuipe în obraz. N-o poate face, că nu se cuvine s-o facă un preot; destul de trist că nu se găseşte altcineva s-o facă. El însă are să-l afurisească

în biserică, să ştie toată lumea că-i păgîn şi să se ferească de dînsul ca de lepră.

Popa Grozea dă din mîini, face spume la gură şi ameninţă casa păgînului. Tofan îşi freacă mîinile şi zîmbeşte cînd vede că popa nu se uită la dînsul. E fericit, căci îi place să fie în curent cu toate certurile, deşi el nu se ceartă cu nimeni de cînd un ţăran l-a pălmuit în cancelaria primăriei, fiindcă îi bătuse copilul la şcoală. Faţă cu Grozea face şi el pe indignatul, clatină grav din cap şi zice că păgînul, odată ş-odată, o să-şi frîngă gîtul ca şi popa din Runc, pe care l-a trăsnit Dumnezeu din senin, deoarece a lucrat în ziua Rusaliilor...

Dascălul nu apucă să-şi sfîrşească vorba, cînd se pomeneşte că popa îi pune mîna pe braţ, să tacă. Tofan înghite speriat, se întoarce şi vede pe Grigore Iliaş, care se apropie, ca de obicei, strănutînd şi tuşind la fiecare pas şi ştergîndu-şi neîntrerupt mustăţile şi barba cu o basma cenuşie înflorită.

Păgînul e bătrîn de tot ; umblă răzimîndu-se într-o cîrjă cepuroasă. Are un cap mare cît o doniţă. Poartă o haină scurtă şi roasă, veşnic neîncheiată, iar pe ceafă o pălărie lată, moale, turtită. Toată vremea sfledereşte şi sfarmă stîncile învelite cu muşchi gălbui de pe malul Someşului cel cu apă clevetitoare şi argintie, unde dînsul are o livadă mare cît vezi cu ochii. Lumea spune că Iliaş caută o comoară ce i-ar fi arătat-o în vis necuratul ; el însă zice că taie drum în coasta stîncilor ca să nu mai înconjoare cîte două ceasuri prin dosul satului.

De altmintrelea păgînul e o fire veselă şi caută prilejul să-şi bată joc de oameni. Cînd vede pe popa Grozea, rîde şi-i strigă de departe :

— Bună seara, Vasile !... Ce mai face ţîndăricea ?

Popa s-a potolit îndată ce a dat cu ochii de păgîn. Se face a nu auzi de ţîndărice, şi zice :

— Bună să-ţi fie inima, Grigore ! Da tu ce mai spui ?

Iliaş nu se opreşte, dar răspunde rîzînd, mulţumit :

— Iacă, sflederesc mereu, ce să fac ? !

— Ia seama să nu se prăbuşească stîncile pe tine, că prea eşti al dracului...

Păgînul rîde, tuşeşte şi intră în curte, zicîndu-şi :

— L-am omorît cu ţîndăricea !

Popa Grozea rîde şi el uitîndu-se după Iliaş, apoi mormăie, mîngîindu-şi barba, către dascălul care stătea cu pălăria în mînă, zgulit ca un căţeluş flămînd :

— L-am ars urît cu stîncile, ai ?

— Urît de tot ! bîlbîie Tofan, şi pleacă repede acasă să povestească nevestei că Grozea şi cu Iliaş s-au certat ca nişte ţigani şi, desigur, s-ar fi şi bătut dacă nu era el acolo ca să-i mai potolească...

1912

CEARTA

Domnul, patruzeci şi nouă de ani ; cărunt ca oaia ; copist la „Creditul Viticol" ; vine de la birou ; a băut pe drum o ţuică şi e melancolic şi gînditor.

Cucoana, cincizeci şi doi de ani ; idem ca oaia, dar îşi vopseşte părul ; menajeră celebră în mahala ; se gîndeşte la măritişul fetei.

Domnul : Eşti singură ?

Cucoana : Singură... Ghighi a plecat adineaori cu domnul Popescu, să mai răsufle puţin, pe Calea Victoriei...

Domnul : Hm... Cu Popescu, zici... Da de Vidrighin i-ai vorbit ?

Cucoana : Crezi c-am putut ? N-am putut, omule, şi n-am îndrăznit ! Cum să îndrăznesc, cînd ştiu cît i-e de nesuferit Vidrighin al dumitale... Nu vezi că e destul să-i pomeneşti de el, ca să se facă foc şi să nu mănînce cu zilele, săraca fetiţă ? Dar să-i mai spui c-a şi cerut-o ! Doamne păzeşte !... I-e drag Popescu, şi pace.

Domnul : Drag... Hm... Mare belea, bine zici. Dar şi omul ăla aşteaptă un răspuns. Să ştie ce face...

Cucoana : De... cam ai dreptate.

Domnul : Dreptate am eu totdeauna, dar, vorba e, ce să-i răspund creştinului ?... Sau poate mai bine ar

fi să vorbească el singur cu Ghighi ?... Tu ce zici ?

Cucoana : Vezi bine că mai bine.

Domnul : Mare încurcătură şi cu fata asta... Cînd mă gîndesc că trebuie s-o măritâm şi că zestre ca-n palmă, mi se strînge inima ca într-un cleşte. Uite aşa m-a lăsat Dumnezeu pe mine ! Sînt părinte bun ! Mi-e milă de tinereţele ei, săraca... Şi unde mai pui că şi tu îi prinzi mereu partea şi o încurajezi...

Cucoana : Că parcă tu nu !... Dacă eşti părinte bun, cum te făleşti, de ce nu-i spui că aşa şi aşa, trebuie să se mărite, că i-a venit vremea, şi anii trec, şi tinereţea se duce. Că aşa-s fetele, ca florile... o dată înfloresc. Vidrighin e băiat bun şi cu stare, funcţionar şi el cu optzeci de lei pe lună...

Domnul : Da. Iacă, ai şi tu dreptate o dată în viaţa ta...

Cucoana : Totdeauna am eu dreptate, dar n-are cine să mă asculte.

Domnul : Rău face că aşteaptă pupăză pe colac. Popescu-i Popescu. Îi trage clopotele, dar îşi bate joc de ea. Unuia ca ăla îi trebuie bani, nu nevastă. Femei găseşte el...

Cucoana : Femei d-alea...

Domnul : Cum, necum, găseşte. La urma urmelor, femeia, tot femeie. Una mai ţanţoşă, alta mai cu moţ, dar tot femeie. Vorba e ca Ghighi să nu lase să-i alunece norocul printre degete. Că cine alege prea mult, mai pe urmă ajunge să culeagă. Şi cine ştie dacă are ce culege... Ehe, viaţa-i grea. Numai Dumnezeu ştie cît şi cum ne trudim şi ne căznim ca să-i putem ţinea piept...

Cucoana : De ce-mi spui mie toate astea ? Spune-i fetei...

Domnul : Spune-i, spune-i ! Crezi d-ta că e uşor să-i spui ! Dacă-i spui, se supără. Eu nu vreau s-o supăr. De ce s-o supăr ?

Cucoana : Apoi, dacă-i aşa, de ce aş supăra-o eu ?

Domnul : Eu, eu !... Tu eşti mamă... tu ştii cum s-o iei, mai cu binele, mai pe departe...

Cucoana : Tocmai fiindcă sînt mamă nu pot să-mi silesc odrasla să se mărite cu cine nu-i place. Destul am suferit eu...

Domnul : Ce-ai suferit ?

Cucoana : Multe. Numai sufletul meu ştie cîte am înghiţit.

Domnul : Ce-ai înghiţit ?

Cucoana : Întreabă-mă pe mine...

Domnul : Ce să te întreb ?

Cucoana : Că eu sînt păţită şi mîncată de toate nevoile...

Domnul : Norocul tău să-l aibă fata mea, mai mult nu cer de la Dumnezeu... Bărbat bun am fost, de agonisit am agonisit, trai bun ai avut...

Cucoana : Avut, avut... ferească Dumnezeu pe toată lumea de ce nu m-a ferit pe mine !

Domnul : Apoi, da, acuma poţi să cîrteşti, acu ce-ţi pasă ? Dar atunci te-ai ţinut scai de mine. Din puiule şi scumpule nu mă mai scoteai...

Cucoana : O, bătu-te-ar Dumnezeu, urîtule ! Numai inima mea ştie ce-a-ndurat...

Domnul : Haha... Inima ta, sireaca !

Cucoana : Atîta îţi spun, ca să ştii : pe Ghighi n-am s-o mărit cu cine nu vrea ! Pe mine m-a silit mama, dar eu n-am s-o silesc...

Domnul : Cum te-a silit ?... Să te măriţi cu mine ?

Cucoana : Să mă mărit cu tine.

Domnul : Da cine dracu te-ar fi luat dacă nu te luam eu ? Ia spune, cucoană ?

Cucoana : S-ar fi găsit, de asta să nu te îngrijeşti d-ta ! M-au iubit pe mine oameni mai ceva ca tine !

Domnul : Te-au iubit... Poftim ! Au iubit-o ! Care va să zică, mă-ta te-a silit să te măriţi cu mine ?

Mă-sa a silit-o să se mărite cu mine ! Îmi place... Şi asta tocmai după douăzeci şi şapte de ani te găseşti să mi-o spui ?

Cucoana : Ţi-am spus-o eu şi altă dată...

Domnul : Ce mi-ai spus ? Auzi d-ta ? Mă-sa a silit-o să se mărite cu mine !... Mă rog dumitale, de ce te-a silit mă-ta să te măriţi cu mine ? De ce ? Aş vrea să ştiu şi eu !

Cucoana : Tacă-ţi gura, nebunule, că te-aude lumea ! Ce te răţoieşti aşa, parcă...

Domnul : Cum să nu mă răţoiesc, cucoană, cînd acuma, la bătrîneţe, îndrăzneşti d-ta să îmi spui că te-a silit să te măriţi cu mine ? Ei, cum te-a silit, cucoană ? Vreau să ştiu şi eu, de ce te-a silit ?

Cucoana : Eşti nebun...

Domnul : Nebun cum oi fi, dar vreau să ştiu !

Cucoana : Eşti nebun, s-a isprăvit. Nu mai e chip să stai de vorbă cu tine ca lumea...

Domnul : Aşa ştii d-ta să stai de vorbă ? Insultîndu-mă ?... În sfîrşit, ce mai ala-bala, pe d-ta te-a măritat cu de-a sila !... Dar de ce, mă rog ? De ce ?

Cucoana : Fiindcă eşti nebun...

Domnul : Da ce sînt eu ? Nebun, hoţ, pungaş, haimana ? Mă rog... M-ai strîns d-ta de pe drumuri, sau te-am strîns eu de pe drumuri ? Care pe care ? Eu ştiu că te-am luat ca degetul, cucoană ! N-aveai cămaşă pe d-ta, şi eu ţi-am cumpărat cămaşă !... Iar astăzi ai obraz să-mi spui că te-ai măritat cu mine...

Cucoana : Ce strigi, nebunule, ce ţipi ?

Domnul : Fiindcă vreau să aflu de ce anume te-a silit mă-ta să te măriţi cu mine.

Cucoana : Atunci dă-i înainte, că-ţi şade foarte bine. Ţipă şi înjură, că asta ai învăţat acasă la voi !

Domnul : Trebuie să ştiu !

Cucoana : Vai de mine, bărbate, da ce-i cu tine ? Turbat eşti, ori nebun eşti, ori nu eşti în toate min-

ţile ? Te-apuci, tu, aşa din senin, de ceartă... Nu mai pot eu să zic o vorbă fără ca măria-ta să te burzuluieşti ? Doar gura omului d-aia-i făcută, să mai spuie şi cîte o glumă, Doamne fereşte !...

Domnul : Mie să-mi spui de ce vrei d-ta să mă faci pe mine ticălos !... Mă rog, de ce ?

Cucoana : Pare-mi-se că diavolul vrea să-ţi fure mintea cîtă ţi-a mai lăsat-o Dumnezeu, că nu ştiu ce să mai zic... Dar cine te face pe d-ta ticălos ?

Domnul : Tu !

Cucoana : Du-te, du-te, să nu-ţi mai aud de nume, neruşinatule ! Bătu-te-ar fi Dumnezeu atunci cînd te-am cunoscut şi m-am legat de tine ! Că amar cît am tras eu n-a tras om pe lumea asta. Numai de certuri şi de sudălmi am avut parte, nu-ţi ajute bunul Dumnezeu şi Maica Precista !

Domnul : Acu de ce mă blestemi, cucoană ?

Cucoana : Poate îi fi vrînd să te blagoslovesc, blagoslovi-te-ar relele, cum îmi amărăşti tu mie zilele !

Domnul : Nu mă blestema, femeie, c-o să mă superi !

Cucoana : Supăra-te-ar boalele, afurisitule şi...

Domnul se supără.

Cucoana se supără.

Amîndoi se iau la bătaie.

Vecinii sar să-i despartă.

Ghighi se plimbă pe Calea Victoriei cu domnul Popescu.

1912

IDILĂ DE LA ŢARĂ

Se înserează...

Armeanul se tîrăşte pe laviţa din faţa prăvăliei, gîfîie grozav, îşi şterge fruntea cu o batistă roşie, mare cît un cearşaf, şi apoi strigă Bertei să-i aducă armonica. E şchiop şi spune tuturor că şi-a pierdut piciorul în război. Şi toată lumea îl crede. De ce adică nu l-ar crede ?

Îl cheamă Sencovici, dar ţăranii îi zic „Armeanul“, fiindcă vorbeşte foarte stricat româneşte, iar copiii „Şchiopul“, fiindcă umblă în două cîrje. Are o faţă neagră ca un harap, o chelie ca o lună plină şi o pereche de ochelari pe care toată ziua îi freacă şi îi curăţă cu un petec de flanelă gălbuie, şi care totuşi sînt veşnic unsuroşi. Din pricina cheliei răceşte uşor şi suferă deseori de guturai, iar cu ochelarii nu vede bine şi de aceea nici nu-i pune decît atunci cînd se ceartă cu Armeanca sau are ghinion mare la cărţi.

Berta îi aduce armonica... Berta e odrasla cea mai mică a Armeanului. Şi cea mai răsfăţată, fireşte. E urîţică şi cam morocănoasă, cu dinţii negri ca barba Şchiopului. Ţăranii îşi speriau copiii cu dinţii Bertei, zicînd că au înnegrit fiindcă a mîncat prea mult zahăr. Şi copiii credeau. Deoarece credeau şi ţăranii.

Armonica Armeanului e veche şi roasă, lui însă i-e dragă, căci îi aminteşte vremile cînd era tînăr, cînd avea şi el două picioare şi dădea tîrcoale Armencei. E cam mult de-atunci. Pe-atunci armonica era nouă şi Armeanca tînără. De-atunci armonica s-a hodorogit, iar Armeanca a făcut trei copii : pe Iani, care umblă cu pantalonii roşii, largi şi peteciţi, pe Şimi, care veşnic se spilcuieşte, dar veşnic e murdar, ca ochelarii Armeanului, şi pe Berta.

Armeanca e o femeie naltă, uscăţivă şi înţepată ca o prinţesă. De dimineaţă pînă seara se necăjeşte cu copiii, fiindcă cu Şchiopul nu se mai poate certa de cînd şi-a pierdut piciorul. Înainte de întîmplarea aceasta, Armeanca a fost stăpîna casei. Şi se zice că atunci treburile mergeau mai bine. De cînd casa e pe mîna Armeanului, a început să se ofilească norocul familiei...

Şchiopul întinde armonica, întoarce ochii pe dos şi cîntă fals o melodie armenească, tărăgănată şi monotonă. Cîntînd, se înduioşează, şi ochii i se umplu de lacrămi. Dar cîntă mereu, şi lacrămile i se revarsă pe obraji şi se împrăştie prin barbă.

Berta s-a ghemuit lîngă piciorul cel şchiop al bătrînului, se uită cu gura căscată la armonică, se înduioşează şi ea şi începe să cînte cu glas piţigăiat.

Pe urmă vine Şimi, pe urmă Iani, pe urmă Armeanca... Şi toţi se aşază în jurul Armeanului şi ascultă, şi pe urmă cîntă, şi pe urmă lăcrimează.

Se înnoptează...

La Armeanul era clubul intelectualilor satului. Aici se întîlneau în fiecare seară, şi mai cu seamă iarna, tot ce Maierul avea mai nobil : notarul Bărgăuanu, pădurarul Laar, David, feciorul cîrciumarului, popa Grozea, dascălul Tofan şi ceilalţi.

Armeanul ţinea o prăvălie şi de-aceea era clubul la dînsul. Se întîmplă că e nevoie de ceva în casă. Ca la oameni. O sticlă de lampă, o lumînare, ori oţet, ori cine ştie ce. Fuga la Armeanul. Boierul tot nu face nici o treabă ; iaca, se mută de pe un scaun pe altul. Să meargă dumnealui, că slujnica spală rufe... Boierul vede bine că aşa e, şi pleacă. Ajunge într-un suflet la Şchiopul.

— O sticlă de lampă !

— Bine. Numaidecît.

Şi Armeanul, pînă înveleşte sticla în hîrtie, se apucă să povestească boierului, sau unui alt muşteriu, că vaca cea mai frumoasă a Boroiului a pierit azi-dimineaţă din senin. Spune că tot satul fierbe.

— I-auzi !... Şi eu habar n-aveam !... Cum a putut pieri Dumana Boroiului ? Cum ? O fi mîncat trifoi otrăvit, i-o fi făcut cineva farmece ?

Muşterii se perindă mereu. Fiecare ştie sau născoceşte cîte un amănunt nou şi interesant. Ion a Glanetaşului zice că ar fi pierit cu limba scoasă de-un cot. Floarea Oanei spune că de două zile dădea cîte zece ocale de lapte amestecat cu sînge...

În sfîrşit, numai lucruri de mare senzaţie, în faţa cărora o sticlă de lampă trebuie să dispară şi să se uite cu desăvîrşire.

Din vorbă-n vorbă, boierul trece şi-n odaia de-alături, să vază ce mai spun intelectualii. Domnii sînt în păr şi joacă. Joacă domino sau cărţi, neapărat. Deci, pînă una-alta, boierul face şi el niţică galerie. Pe urmă îi vine prilejul să ţie locul unuia care iese pînă afară ca să se răcorească, fiindcă are un ghinion turbat. Vremea trece, jocul se înteţeşte şi boierul se adînceşte în cărţi, aşa că nici cu patru boi nu l-ai mai scoate... Cînd i-e lumea mai dragă, însă, se pomeneşte că-l zgîlţîie cineva de mînă. E băieţaşul, pe care l-a trimis măicuţa să cheme acasă pe tăticul.

Tăticul însă a început să aibă ghinion, pierde cinci gologani, e supărat şi-şi mîngîie disperat cărţile. Tocmai cînd copilul iese cu gura pornită pe plîns, vrea să-i spună că vine numaidecît. Mai trece ce trece, apoi vine servitoarea, suflecată pînă-n genunchi, înnăduşită şi murdară, de, cum e omul cînd spală duşumelele sau rufele. Din prag strigă:

— Domnule, să faci bine să vii acasă, că avem mare nevoie de d-ta.

— Îndată! Îndată! răspunde boierul, zîmbind cu înţeles şi jenat către ceilalţi, care de asemenea zîmbesc, dar cu dispreţ.

Servitoarea pleacă bombănind. Vremea trece ca gîndul. Servitoarea se înfiinţează iar, mai morocănoasă, şi se răsteşte:

— Domnule, să vii că n-avem nici un strop de petrol în casă şi stăm prin întuneric!...

— Cumpără o lumînare, fetiţo, şi du-te înainte, că te ajung!

Şi iar aşa, şi iar aşa. Pînă ce, în sfîrşit, uşa clubului se deschide ca trăsnetul şi apare însăşi leoaica, doamna, înfuriată ca o vijelie. Face cu ou şi cu oţet pe toţi intelectualii, şi mai cu seamă pe Armeanul, care e pacostea satului, căci înăcreşte traiul tuturor cucoanelor. Pe urmă îl spală cum se cuvine pe iubitul soţ şi-l scoate din club în drăgălăşii...

Intelectualii rămîn încurcaţi şi opăriţi, zîmbesc şi trec înainte. Ce să răspundă unei femei?

Cel mai însufleţit partizan al clubului e dascălul Tofan, care, deşi de-abia răsuflă de calicie, are totuşi multă trecere, fiindcă ştie nemţeşte. Venea totdeauna cu copilul ca să fie liniştită dăscăliţa şi să nu crează că se ţine de drăcii. Copilul făcea pe chibiţul. Şi-i plăcea atît de mult să facă pe chibiţul, încît stătea ceasuri întregi fără să scoaţă o vorbă, cu ochii holbaţi la grămăjuile de bani albi şi roşii ce zuruiau pe masă.

Se bucura nebun cînd vedea că dinaintea tăticului creştea grămada de parale, că tăticul era vesel şi-l întreba mereu dacă nu i-e somn, iar dacă-i era somn, îi dădea cîte un gologan. Atunci tăticul cîştiga. Cînd vedea însă că tăticul şade pe scaun parcă ar şedea pe ghimpi, că numără într-una bănişorii ce amarul i-au mai rămas, atunci copilul se posomora. Fiindcă atunci tăticul pierdea de se smintea. Atunci el îşi rezema căpşorul pe marginea mesei şi bîlbîia un *Tatăl nostru,* ca să-i ajute Dumnezeu tăticului să cîştige. Şi adormea cu gîndul la Tatăl nostru şi la tăticul, şi nu se mai trezea decît atunci cînd vreunul, scos din fire de prea mult ghinion, bătea cu pumnul în masă...

S-au luptat ele, femeile, mult să omoare clubul, dar n-au izbutit. Şi totuşi o femeie a pricinuit moartea clubului: Armeanca.

Familia Armeanului s-a împrăştiat. Prăvălia s-a vîndut la mezat. A cumpărat-o un ungur posac, care nu vrea să dea nici un ac pe datorie. De aceea şi intelectualii l-au poreclit „Pocitul".

De altmintrelea Tofan a prevăzut moartea clubului îndată ce a aflat că a murit Armeanca. I-a şi spus dăscăliţei, foarte mişcat:

— De-acum poţi fi fericită! A murit Armeanca, a murit şi clubul!

1913

TALERII

Poate să fi avut vreo douăzeci și opt de ani, dar părea mult mai bătrînă. Avea niște ochi mici și arși, scufundați în orbite și ascunși sub o broboană de lacrămi, și o gură mare, cu buzele supte și învinețite, care totdeauna tremurau, gata parcă ori să rîdă, ori să plîngă.

Trăia așa de pe o zi pe alta, robotind pe unde putea, adăpostindu-se pe unde apuca. Era lucrătoare harnică para focului și zorea cît șapte pentru nimica toată, dar nu putea sta într-un loc cum nu stă apa. Cutreiera, cu pași scurți și grăbiți, toate satele de primprejur și nu se oprea nicăieri mai mult de o săptămînă. Venea la anume răstimpuri, ca și cum vin posturile sau sărbătorile cele mari, și-apoi iar se depărta repede, fără veste, ca o nălucă posomorîtă.

Oamenii din sat erau obișnuiți de-a binelea cu dînsa. Îi ziceau Todosia, măcar că ea se chema Tatiana. Știau cînd trebuie să sosească, o așteptau c-un fel de bucurie ascunsă, nehotărîtă, și se mîhneau din suflet dacă uneori, rar de tot, întîrzia, întocmai cum se mîhnesc cînd așteaptă zadarnic sosirea unui prieten bun sau a unei rude scumpe.

Și Todosia venea mereu, îmbrăcată cu straiele-i ciudate, adunate parcă cu arcanul din tuspatru colțurile lumii. Cu pălăria de paie, lată și mușcată zdrențe de jur împrejur, cu zeghea de stambă cafenie, învechită și roasă, cu poalele înăsprite, cu zadiile[1] roșii ca coțobrelele, vrîstate cu dungi albastre și verzi și împestrițate pe dedesubt cu flori cusute și cu fluturi de argint; cetluită pe la brîu c-o cingătoare tricoloră trasă de soare, iar la gît cu cele cîteva șire de taleri de argint care zuruiau la fiecare pas, trecea repede pe ulițele satelor, dînd binețe tuturor, oprindu-se ici-colea și mîngîind cu privirea căscioarele scunde și dărăpănate. Ș-atunci, iute-iute, vestea alerga din gură-n gură :

— Vine Todosia ! E aici Todosia !...

Era fată cinstită și așezată, să-i cauți perechea toată ziua mare cu lumînarea. Ș-așa se purta, ș-așa se silea, să nu-i găsească nimeni nici atîta cusur cît e negru sub unghie... Dar lumea, pîrdalnica de ea, tot nu s-a lăsat pînă nu i-a scormonit și ei o greșală. Se zicea că umblă cu limba scoasă să se mărite... Dar unde-i fata, tînără ori bătrînă, care nu dorește să se mărite ?

Asta i-o imputa lumea, dar altmintrelea se împăcau bine împreună. Era prietenă cu toate femeile, sta la taifas cu ele, forfotea de una-alta, de bărbat, de copii și de cîte și mai cîte necazuri. Și femeile o iubeau ca pe o soră bună... În fața bărbaților însă era rușinoasă și tăcută ca o copilă. Cînd se întîlnea cu vreunul, își pleca ochii și, roșie pînă după urechi, abia șoptea cu glas scăzut :

— Noroc bun să dea Dumnezeu !...

Și se ducea repede, parcă ar fi alungat-o cineva. Totuși, îndată ce se depărta oleacă, nu se putea stăpîni să nu se uite înapoi. Întorcea capul tot mereu

[1] *Zadie* — catrință, fotă.

şi rînjea ca o năucă, descoperind două rînduri de dinţi lungi şi galbeni.

Apoi, pesemne d-aici s-a pornit vorba că ea face ochi dulci bărbaţilor... Ori d-aici, ori d-aiurea, zvonurile acestea, încetul cu încetul, se răspîndiră prin toate satele pe care le cotrobăia dînsa, şi-n curînd toată lumea ştia că Todosia vrea şi vrea să se mărite... Cetele de copii zburdalnici, care hoinăreau prin şanţurile uliţelor, în cămăşi lungi şi înnegrite, cu obrajii scofîlciţi, o petreceau veşnic cu alai, strigînd după ea cît îi lua gura :

— Lele Todosie ! Todosie !... Mînca-te-ar măritişu, tu, Todosie !...

Todosia, însă, fată cuminte ce era, nu lua în seamă fleacurile acestea. Îşi vedea de drum şi se făcea că nici aude, nici vede...

Şi aşa îşi măcina Todosia zilele. Venea şi se ducea, şi iar venea şi iar se ducea...

Dar o dată, era tocmai într-o toamnă neagră şi jalnică, s-a dus, şi dusă a rămas. Degeaba o tot aşteptară femeile două primăveri de-a rîndul, nici măcar de veste nu i s-a auzit, necum altceva. Se mira şi se minuna lumea de una ca asta, unde s-a mai pomenit aşa ceva, dar în zadar. Todosia nu-i şi nu-i, parc-ar fi înghiţit-o pămîntul.

— S-o fi măritat amarul, ziceau unii, de bună seamă că s-o fi măritat, că tot la bărbat i-a stat capul !

— D-apoi să-i dea Dumnezeu noroc şi pace, adăogau cei cu inimă bună, c-a fost fată harnică şi cinstită.

Şi cum zilele treceau şi Todosia tot dusă rămînea, oamenii începură a se împăca şi cu lipsa ei. Numai cînd şi cînd mai suspina cîte-o femeie :

— Săraca Todosia... oare pe unde mai răzneşte [1] şi ea prin astă lume de nevoi ?

Iată însă că, într-o bună zi, neaşteptată de nimeni, Todosia se ivi iar prin împrejurime. Veni cotoşmănită tot în hainele-i cele vechi, numai cît pălăria îi era mai zdrenţuită, zeghea mai roasă, poalele mai negre şi mai colboase, iar talerii de pe piept îi lipseau... Păşea încetinel şi chibzuit, cu ochii în pămînt, blegită şi rebegită, de-ţi era mai mare mila... Un pînziş de jale o învăluia parcă din cap şi pînă-n picioare...

Nişte băieţandri, răsăriţi dintr-o ogradă, se luară îndată după ea, şi, ca alte dăţi, începură a o hiritizi [2]. Dar acum Todosia se opri, coprinsă de un val de mînie, se întoarse spre ei cu faţa schimonosită şi-i ameninţă scuturîndu-şi pumnii încleştaţi. Şi numai abia-abia, bolborosind şi crîşnind din dinţi, se urni iar şi se tîrî mai departe...

Apoi, dinaintea unui bordeiaş turtit, acoperit cu stuf mucezit, stătu locului. Se uită multă vreme la chenarele albastre ale ferestruicelor, întrebîndu-se parcă să intre sau să treacă. În sfîrşit, totuşi deschise portiţa şi păşi în ogradă.

O nevastă tînără ieşea tocmai din casă, ca vijelia, alungînd nişte găini obraznice din pridvor. Cînd zări pe Todosia, rămase pironită, uitîndu-se la ea buimacă de mirare şi nedumerire. Todosia stătea lîngă portiţă, cu mîna încă pe zăvor, cu privirea la nevastă. Un zîmbet silit îi strîmba gura, în vreme ce ochii îi rămaseră reci şi posomorîţi.

— 'S tare blestemaţi copiii ăştia, zise Todosia pe urmă cu vocea stinsă.

— Dar lasă-i în para focului, că li-i bine şi-s buiestri... se vede că nu i-a fript încă nici un năcaz...

---

[1] *A se răzni* — a se înstrăina, a se răzleţi.
[2] *A hiritizi (a hiritisi)* — a felicita.

Nevasta tăcu, dar îndată adăogă, ştergîndu-şi palmele de şolduri :

— Vai de mine şi de mine, Todosie, că de mult nu te-am mai văzut ! Da pe unde ai umblat atîta amar de vreme ?

În ochii Todosiei se aprinse deodată o lucire ciudată. Scoase un oftat înnăbuşit, parc-ar fi vrut să izbucnească ; în colţul orbitelor ei răsăriră doi picuri mari, scînteietori. Dar îndată iar se potoli şi răspunse domol, cu barba-n piept :

— Am păţit multe, Doamne fereşte...

— D-apoi aşa pate omul trăind pe lumea asta, zise nevasta încet. Da ia şezi, Todosie, hodineşte oleacă... Ştiu că eşti trudită, săraca de tine... Ori mai bine să mergem în casă, nu cumva să mi se trezească băiatul...

Privirile ei apoi se opriră deodată pe pieptul Todosiei şi o întrebă cu glas ascuţit, schimbat :

— Unde ţi-s talerii, tu Todosie ?... I-ai prăpădit ?...

— Ba mi i-a mîncat el, mînca-l-ar peştii să-l mănînce, zise Todosia răguşit. Mi-a păpat tot ce biata am agonisit, nu-l rabde sfîntul Dumnezeu şi nu-i deie sănătate şi viaţă !...

Nevasta nu înţelese nimic din afuriseniile ei, ş-aşa nici nu ştiu cu ce s-o mulcomească. Totuşi, îngînă cîteva vorbe şterse, se plecă să îndepărteze cu vîrful unghiilor o scamă de pe zadie şi apoi intră în tindă, bîlbîind prieteneşte către Todosia :

— Hai, tu, hai în casă şi te hodineşte !

În casă se simţea o zăpuşeală încropită şi un miros aspru de mîncare. Un copilaş de ţîţă, cocoloşit în nişte velinţe rupte şi aşezat pe o pernă în mijlocul patului, se scîncea zvîrcolindu-se sub învelitorile care stau să-l înnăbuşe. Nevasta, speriată, îl scutură puţin ca să-l adoarmă, dar copilul nu se opri, ci începu a ţipa sfîşietor, încît tot bordeiul se umplu de bocetele

lui. Femeia trebui să-l ia în braţe şi să-i astupe gura cu sfîrcul ţîţei... Băieţelul acum gîngurea din cînd în cînd, cu ţîţa între buze, scoţînd nişte glasuri care începeau cu sughiţuri şi se sfîrşeau cu gîlgîiri slabe şi mulţumite.

Todosia, ghemuită pe laviţă, privea cu ochii scăpărători cînd la copil, cînd la nevastă. Deodată apoi se ridică fără zgomot, se apropie cu paşi legănaţi, apucă cu gingăşie mîna copilului, încleştată în sînul nevestei, şi o sărută lung şi pătimaş. Şi cînd se îndreptă, un şiroi de lacrămi i se scurse pe obraji, căzîndu-i în stropi laţi pe piept.

— Bate-l, Doamne, bate-l, cum m-a batjocorit şi m-a bătut el pe mine ! murmură ea făcîndu-şi cruce şi mototolindu-se pe marginea patului.

— Da ce-i cu tine, tu femeie ?... Ce-ai păţit, întrebă nevasta mirată.

Todosia însă bodogăni iar cu glas desperat, ca şi cînd n-ar fi auzit nimic :

— O, bate-l, Doamne, şi nu-l cruţa şi nu-i da sănătate, că m-a batjocorit şi m-a bătut şi m-a făcut de ruşine la lume !...

Dar după un dram de vreme, totuşi, începu mai potolită :

— Uite ce-am îndurat, draga mea nevastă, uite !... Acu-s doi ani de atunci... doi ani de zile, dar numai bunul Dumnezeu ştie cît am avut eu de suferit cu omul acela în ăşti doi ani... C-aşa s-a pus pe lîngă mine cu vorbe dulci, şi m-a ademenit, şi m-a nebunit, pînă l-am crezut şi m-am învoit de l-am primit într-o mîncare cu mine...

Se opri brusc să-şi facă cruce şi să blesteme ; acum însă nevasta nu-i dădu răgaz :

— Dar ce om îi acela, ce om ? !... De unde-i ? întrebă ea, giugiulindu-şi copilul în braţe.

Todosia tresări, parcă s-ar fi înspăimîntat, şi se uită la nevastă cu ochii holbaţi :

— Ha ?... Aşa, aşa... de la noi, din sat de la noi... Un calic de văduvoi, un... un...

Iar se opri cu gura căscată, ca şi cînd i s-ar fi stăvilit vorbele în gît, şi un timp îşi mişcă numai buzele crîmpoţite. Dar apoi înghiţi o dată în sec şi urmă repede, mîncînd sfîrşitul cuvintelor şi îndoindu-se din şale la dreapta şi la stînga :

— Mi-a venit gol ca napul, cîrpit şi petecit ca vai de el... Şi eu l-am primit, şi l-am spălat, şi l-am îmbrăcat, şi l-am hrănit cum am ştiut mai bine. Am muncit ca o roabă pe la toţi oamenii, m-am căznit şi-am agonisit, iar el şedea ca un trîntor şi numai bea şi mînca din truda şi din sudoarea oaselor mele... Iac-aşa am început a-l cunoaşte. Şi, dacă am văzut că tot ce am eu şi ce cîştig se duce pe apă, am gîndit să mă despart de el. Dar nu puteam, draga mea, nu puteam, că eram însărcinată şi-mi era ruşine de lume să plec aşa pe drumuri... Ş-aşa, m-am cătrănit şi m-am mîncat cu el, socotind că doar-doar şi-o căpăta odată minte şi n-o tot face ce face... Dar nu şi nu... Lui nu-i păsa nimic de amarul meu. El bea şi rîdea de necazurile mele şi mă tot cihăia să-i dau bani şi iar bani, să aibă pe ce să chefuiască. Ş-apoi dacă nu-i dădeam, că nu mai aveam de unde să-i dau, a prins a mă bruftui ca pe o slujnică... şi pe urmă s-a apucat şi-a cărat din casă bucate şi hăinicele şi tot ce biata găsea, pînă ce mi-a prăpădit tot ce-am avut, de-am rămas cu casa pustie. Ba încă acu, de cîte ori se întorcea de la crîşmă, sărea la mine, de trebuia să mă scoată oamenii din mîinile lui drăceşti... Şi eu eram grea, draga mea, eram cu burta la gură...

Şi-i curgeau lacrămile pîrîu-pîrîu povestind, dar tot nu conteni, ci urmă lihăind :

— Apoi odată s-a apucat de mine să-mi ia talerii... Nu m-am lăsat şi-am început a striga ş-a mă văita, doar m-or auzi vecinii. Şi nu... M-a prins de gît, m-a trîntit jos şi m-a călcat în picioare. Apoi mi-a smuls talerii şi s-a dus de nu l-am mai văzut... Am rămas pe drumuri, fără o bucăţică de pîine, într-un hal de plîngeau oamenii de mila mea. Şi nici munci nu puteam ca mai înainte, că doar îmi aşteptam vremea... Ş-aşa, de milă, m-a adăpostit o femeie ca să pot naşte... Dumnezeu să-i dea sănătate... Ş-apoi am făcut, draga mea, am făcut o copilă... O, Doamne, Doamne, ce odoraş de copilă ! Frumuşică şi cuminţică şi bună ca un om mare. Şi blîndă-blîndă, ca un puişor de turturică...

Deodată însă sări înţepată şi făcu, bohotind, cîţiva paşi spre nevastă :

— Ş-a murit, auzi, a murit... Numai cinci săptămîni a trăit şi s-a topit, degeaba i-am stins cărbuni şi i-am descîntat, degeaba am făcut cîte-n lumea asta. S-a stins cum se stinge o luminiţă de ceară bătută de vînturi... Şi n-am avut... n-am avut nici cu ce s-o îngrop, n-am avut... Nu-i dea Dumnezeu zile afurisitului care mi-a irosit tot ce mi-am agonisit... nu-i ajute bunul Dumnezeu şi nu-i dea hodină nici în groapă !...

Îşi plecă fruntea pe piept, îşi încopcie mîinile şi le întoarse cu palmele spre nevastă.

— Bate-l, Doamne, bate-l, Doamne, numai cît m-a înşelat şi m-a batjocorit el pe mine, de nici nu mi-am putut îngropa copila !...

Zgîrcită pe laviţă, plîngînd şi smulgîndu-şi părul, blestema necurmat, şi glasul ei răsuna aspru şi sfîşietor, ca un bocet de moarte...

1913

CUCERITORUL

Ilie Ghinea iese pe poartă cu piciorul sting...

„Superbă vreme de plimbare, își zice căscînd. Dogoreala e pe sfîrșite, începe să fie răcoare... nu se poate mai frumoasă !..."

Se uită pe stradă în sus și-n jos foarte mulțumit. Își netezește gulerul hainei, mîngîie cu privirea vîrfurile ghetelor care lucesc ca doi ochi de țigancă, apoi scoate o țigară și o aprinde gîndindu-se :

„Dacă n-ar mai fi sărbătorile ar uita omul că viața are și bucurii... Muncești, muncești toată săptămîna de dimineață pînă noaptea..."

Trece pe cellalt trotuar și o ia în stînga.

Merge cu pașii rari, bătînd cu bastonul în asfalt, sorbind tacticos din țigară și cîntărind din ochi pe toți oamenii...

E subșef de birou, muncitor și burlac, scund și grăsun. Are mustăți mici, cănite, și o chelie mare, impunătoare. E foarte cumpătat. Își imparte leafa pe zile și niciodată nu-și încurcă socotelile. Nu cere nimănui și nici nu dă nimănui nimic. Colegii își cam bat joc de cumpătarea lui, dar mai bine să-și bată joc pe gratis decît să-l iubească pe bani.

Femeile au fost slăbiciunea lui. Poate că tocmai de aceea nu s-a însurat, deși ar fi avut ocazii multe

și bune. Îi plac iubirile trecătoare, flirturile, cochetăriile, mai cu seamă că acestea nu costă parale.

Se îmbracă șic. Preferă să nu mănînce decît să nu aibă dungă la pantaloni. Are un principiu : lumea nu știe ce ai în burtă, dar vede ce ai pe tine...

Calea Victoriei geme de femei frumoase.

Ghinea ridică fruntea triumfător și-i pare rău că nu e baremi cu o palmă mai înalt.

„Ce de femei frumoase ! se gîndește dînsul cu jind. Degeaba, trăsuri și femei ca-n București nu mai găsești în toată lumea !..."

Aruncă priviri dulci în dreapta și în stînga... Apoi, deodată, îi încremenește zîmbetul pe buze. Un grup de trei doamne îl fixează. Una dintre ele e bătrînă și groasă, cu o pălărie caraghioasă în vîrful capului. Dar celelalte două sînt încîntătoare. Și mai ales cea îmbrăcată în negru, cu niște cîrlionți aurii pe tîmple, înaltă, trasă prin inel...

Ghinea se prăpădește după femeile înalte și trase prin inel. Se întoarce, își iuțește mersul, le întrece și iar se întoarce, ca să le vază mai bine. Cea înaltă zîmbește și se uită la el cu coada ochiului. Ghinea tresare de fericire.

„Mi-a zîmbit", își zice, și aleargă repede să se oprească la vitrina pe unde trebuie să treacă frumoasa care i-a zîmbit.

„Mie mi-a zîmbit, nu mai încape îndoială, hotărăște Ghinea, ținîndu-se acuma scai de ele. Poftim, cum îți iese aventura în cale !"

Le întrece, rămîne în urmă, aruncă priviri întrebătoare și drăgăstoase... În sfîrșit „pisează". Și-n vremea aceasta gîndurile lui se ceartă și se împacă. Cine știe ce poate să iasă dintr-o întîmplare ? Întîmplarea e mama norocului. E drept că pînă acuma n-a prea avut noroc în dragoste. Dar cine nu pierde nădejdea trebuie să izbîndească. Poate că blonda

aceasta e femeia pe care i-a sortit-o Dumnezeu. De ce n-ar fi? La urma urmelor ea l-a chemat şi l-a încurajat. L-a plăcut. Negreşit că l-a plăcut. Cîte legături de dragoste nu s-au început pe trotuarele prăfuite, dintr-o privire plină de înţelesuri?

Femeile dispar într-o cafenea. „Desigur au obosit", se gîndeşte el intrînd ţanţoş după ele şi aşezîndu-se în fund, chiar alături de masa lor.

Blonda parlamentează cu chelnerul şi din cînd în cînd îşi rătăceşte ochii spre Ghinea, care aude că aleasa lui a cerut o ciocolată cu smîntînă.

— Ascultă, *garson*, strigă dînsul pe nas ca să facă impresie doamnelor, să-mi aduci şi mie o ciocolată cu smîntînă!...

Alături femeile vorbesc în şoapte şi uneori pufnesc. Şi Ghinea zîmbeşte mereu.

S-a înserat. Cafeneaua murmură într-o lumină gălbuie, care pe blondă o face mai frumoasă...

A trecut aproape un ceas. Femeile se scoală să plece. Ghinea bate mîndru în masă cu mînerul bastonului.

— Plata!

Cînd dă să scoată portofoliul, îngălbeneşte. Nu-i. L-o fi pierdut, sau l-o fi uitat acasă? N-are vreme să-şi dea seama, căci chelnerul soseşte furtunos:

— Vine plataaa!... Poftiţi?...

Ochii lui Ghinea rămîn ţintiţi la uşa de ieşire, unde blonda întoarce capul şi-l priveşte foarte ciudat. Parcă rîde batjocoritor...

— Doriţi? întrebă chelnerul nerăbdător.

— Da... da, bîlbîie Ghinea. Te-am chemat să... să-mi dai un pahar cu apă!... Dar foarte rece să fie!

Chelnerul pleacă repetînd răspicat „pahar cu apă foarte rece", iar Ghinea hoalbă nişte ochi prostiţi.

„Ce să fie asta, omule? se sfarmă dînsul, scotocindu-şi discret buzunarele. Poftim ghinion!... Aşa am avut eu totdeauna ghinion. Cînd e una, nu e alta. Pentru un pol să pierzi... Ce să pierzi? E grozav!... Dar nu-i nimic, o să treacă vreun prieten şi..."

Vrea să nu dea nici o însemnătate lucrului şi se sileşte să se gîndească numai la aleasa inimii lui. Dar, cine ştie cum şi de ce, acuma i se pare că nu e tocmai sigur că blonda îl privea cu drag. Caută să se convingă că se înşală, că în surîsul blondinei era iubire. Nu mai izbuteşte. Neîncetat şi tot mai stăruitor îi fulgeră prin creieri portofoliul şi grija: ce-o fi dacă, hai să punem cazul, n-o găsi nici un prieten care?...

Vrea să-şi alunge din cap gîndurile acestea neroade şi cere jurnale ilustrate, să se distreze. Se miră însă că parcă nu mai îndrăzneşte să poruncească prea energic chelnerului şi i se năzare că şi chelnerul e mai puţin respectuos.

„Aş! rîde dînsul răsfoind o revistă. Sînt un caraghios... Îmi fac sînge rău pentru nimic."

Rîzînd aşa, îşi aminteşte rîsul blondei în uşă. Şi-a bătut joc, acuma e sigur că şi-a bătut joc de el.

„Măcar de-ar fi fost frumoasă... Dar era..."

Începe să descopere că blonda era foarte comună, în orice caz prost-crescută şi, la urma urmei, n-avea nici un farmec. Cum a putut să-şi piarză vremea ţinîndu-se după cine ştie cine? Iacă, nu păţea nici ruşinea aceasta, dacă nu era nerod. Acuma, pentru o femeie care şi-a bătut joc de dînsul, să fie nevoit să tremure şi să se frămînte, el, om serios, funcţionar! Şi încă să trebuiască să se împrumute ca să scape din încurcătură!...

Se înfurie şi-i vine să-şi tragă pumni în cap:

„Idiotule!... Idiotule!... Ba te pomeneşti că nici nu pică nimeni de la cine să împrumut!..."

Cînd începe să asude, zăreşte pe Ralea, un şef de birou, prieten vechi, care i-a luat-o înainte pe ne-

drept şi prin protecţie. Ghinea se simte deodată mai uşurat.

„Bine c-am scăpat de bocluc“, îşi zice, strîngînd cu căldură mîna prietenului.

Ralea se aşază. Ghinea îi spune cu multe amănunte toată aventura, dar se sfieşte să-i povestească de ce n-a urmărit-o mai departe. Îl ştie pe Ralea batjocoritor. N-ar crede în ruptul capului că şi-a uitat portofoliul acasă. Cum să-şi uite cineva portofoliul ? Mai curînd capul decît punga. Ar umple numaidecît ministerul cu glume nesărate.

Ghinea înghite şi rîde acru cînd aude că-i zice prietenul :

— De ce nu te-ai luat după ea, frate Ilie ?... Vezi, de aceea n-ai tu noroc în dragoste... Apoi îndată schimbă vorba : Tu iai ceva ?

— Da... mersi... am luat o ciocolată...

Ghinea simte că i-a înnăduşit capul. Îşi aduce aminte că nu şi-a scos încă pălăria, ca să nu vază blonda că e chel.

„Mare zevzec am fost“, se gîndeşte acuma, ştergîndu-şi sudoarea.

Ralea mănîncă şi vorbeşte cîte verzi şi uscate, iar Ghinea se întreabă mereu cum să-i spună că e încurcat şi-i trebuie un pol. De vreo cîteva ori s-a hotărît să-i ceară de la obraz, dar prietenul îl privea parcă atît de ciudat, că nu mai îndrăzneşte.

— Oho, e tîrziu de tot şi mîine-i birou, face Ralea chemînd chelnerul.

— Adevărat, se grăbeşte şi Ghinea. O să plec şi eu. Ia uite, domnule, cum am întîrziat !

Vorbind însă, îi tremură inima : o plăti, ori n-o plăti Ralea şi ciocolata lui ? Ralea n-o plăteşte şi pleacă pe-aici încolo, liniştit şi nepăsător. Ghinea e în picioare, îi stă pe buze să-l cheme înapoi, să-l roage... şi cade pe scaun înfrigurat, zăpăcit şi ruşinat.

„Cum să-i fi cerut ? Cum ? Un pol ?“

Îl apucă o căldură ameţitoare. O fi cald într-adevăr, sau îl gîtuie frica ? Se adînceşte repede într-un ziar, să nu-l vază lumea. Trebuie să i se cunoască şi pe faţă nenorocirea... Se uită pe furiş la chelner, parcă ar vrea să-l cerceteze : ştie sau nu ştie chelnerul că n-are nici un ban ? Chelnerul pare un băiat de treabă. Are o înfăţişare foarte simpatică. Tot mai bine ar fi să-i spună : Uite, domnule, eu sînt Ilie Ghinea, cutare şi cutare, mi-am uitat portofoliul acasă şi...

— Chelner !

— Doriţi plata ?

— Nu... nu... Mai dă-mi un pahar cu apă !

Chelnerul îl priveşte bănuitor, pleacă şi întoarce capul de cîteva ori.

„M-a simţit“, zice Ghinea, şi îi vine în minte s-o şteargă înainte de a se întoarce chelnerul şi, a doua zi, să-i trimită datoria, împreună cu un bacşiş gras. Dar îşi dă seama că i s-ar tăia picioarele. Are un nod în gît şi un gol mare în piept. Dacă mai ţine mult situaţia aceasta o să leşine...

Încearcă să se mişte pe scaun ca să-şi revie în simţiri. Deschide pentru a şaptea oară un jurnal şi vrea să citească, să uite, să se liniştească. În creieri îi vuieşte într-una : „Ce să fac ? Ce să fac ?“

S-a făcut miezul nopţii. Oamenii s-au rărit în cafenea. Ghinea îşi roteşte ochii cercetător. Nici o mutră cunoscută ! Nici una ! El nu bate cafenelele, de, e om chibzuit. Dar ar fi în stare acuma să ceară oricui, chiar unui străin...

Chelnerul nu mai mişcă de lîngă masa lui. Şterge mereu, aşază scaunele, ziarele şi măsoară pe Ghinea cu nişte priviri care-l turtesc.

Un domn bătrîn cu barbă lungă, cafenie, la o masă într-un colţ, soarbe ca un lup dintr-o ceaşcă

şi îmbucă felii zdravene de cozonac. Fărîmiturile i se încurcă în firele de păr încreţit. Şi mîncînd, are în ochi o bucurie ciudată, ca şi cînd toată lumea ar fi a lui. Ghinea îl zăreşte, sare drept în picioare şi se repede desperat la masa necunoscutului.

— Domnule, te rog, scapă-mă... te rog...

Bătrînul rămîne cu gura căscată, speriat.

— Îmi trebuie un pol... Un pol, domnule... Sînt istovit, nu mai pot... Un pol... mi-am uitat portofoliul... Un pol...

Domnul pune încet ceaşca pe masă, se şterge pe mîini de fărîmituri, scoate punga şi bolboroseşte necrezător :

— Un pol... ţi-ai uitat portofoliul... Hm... Poftim !... Mai mare ruşinea...

Ghinea ia banii. Ochii îi strălucesc de bucurie.

— Nu ştiu cum să vă mulţumesc... O, ce nenorocire... Ce...

Se întrerupe brusc şi păşeşte la masa lui, strigînd :

— Chelner ! Chelner ! Plata !... Închipuieşte-ţi, omule, îmi uitasem acasă portofoliul... O ciocolată...

Chelnerul, foarte respectuos, răspunde :

— Se poate, domnule, vai de mine... Nu era nimic...

Ghinea e fericit şi e vesel, parc-ar fi cîştigat la loterie. Îşi ia bastonul şi aleargă spre ieşire, ca şi cînd ar fi scăpat dintr-o temniţă.

În stradă e răcoare şi Ghinea începe să se mai potolească. I se pare un vis rău toată întîmplarea... Bine c-a găsit pe bătrînul cela. Şi iacă, nici nu i-a mulţumit cum se cuvenea. Ar fi trebuit baremi să întrebe unde să-i trimită polul... S-a purtat ca un bădăran. Ce-o să zică omul acela cumsecade despre dînsul ? Desigur o să creadă c-a avut de-a face cu un pungaş...

O clipă se gîndeşte să se întoarcă şi să explice bătrînului că el e subşef de birou, om cinstit, că i s-a întîmplat nenorocirea, în sfîrşit... Dar repede se răzgîndeşte. La urma urmelor, şi el ar fi ajutat pe oricine s-ar fi găsit într-o situaţie aşa de grea. E o datorie să ajuţi pe un om în nenorocire. Un pol ! Adică ce-i azi un pol ? Poate că domnul cela e un bogătaş la care un pol nu contează nici cît două parale... Ce să-i mai dai înapoi ? Adică nu i-ar fi bătrînului ruşine să-i primească de la un om sărac ? Mai bine decît să-i dea lui înapoi polul, să-l dea de pomană unui cerşetor... Sau, şi mai bine, să-şi plătească cu un pol... în sfîrşit, are destule găuri de astupat...

Îşi încheie haina mulţumit, îşi iuţeşte paşii şi se joacă nervos cu bastonul. Încetul cu încetul se linişteşte de tot, începe să fredoneze şi se gîndeşte zîmbind :

„Ce întîmplare... Cîştigai un pol !... Chilipir !... Bravo !“

1916

CERŞETORUL

Automobilul înghiţea lacom şoseaua, care se strecura, hopuroasă, peste lanuri înverzite, pe lîngă coline împrăştiate ca nişte muşuroaie uriaşe, printre tufişuri uitate ici-colo ca perii în barba unui spîn.

Doctorul Ispas, de la spitalul Maica Domnului, se ducea într-o inspecţie pe neaşteptate în satul Ciolăneşti, unde se zicea că bîntuie, ascunsă, o molimă straşnică de scarlatină.

Era un om blajin doctorul Ispas, veşnic cu zîmbetul pe buze şi cu ochelarii pe nas, ras ca un englez, şi un binefăcător din naştere. Oculist preţuit şi miop, desfăşura o muncă neobosită pentru ocrotirea celor ce-şi chinuiesc viaţa într-un întuneric fără sfîrşit. Îi plăcea să-i zică lumea „apostolul meseriei doftoriceşti". De aceea nu primea niciodată bani pentru consultaţii, izbutind chiar să cheltuiască cu apostolatul o parte bunicică din averea frumoasă ce-i rămăsese de la părinţi.

Acuma se înfunda în pernele de piele, foarte îngrijorat să nu-l azvîrle în vreun şanţ zguduiturile maşinii. Îi stătea mereu pe limbă să poruncească şoferului îndrăgostit de iuţeală să meargă mai cu

băgare de seamă, dar parcă-i era ruşine să arate că i-e frică. Aerul dimineţii, aspru şi rece, îl izbea în faţă şi-l înviora.

„Uite sănătatea, se gîndea dînsul cu nările în vînt. Toate doctoriile noastre nu fac..."

O zdruncinătură mai tare îl sili să-şi întrerupă deodată gîndurile. Treceau printr-un sat foarte sărăcăcios şi murdar. În ogrăzile pline de bălării, ţăranii priveau cu jind după maşina buiastră, iar pe uliţă cîini şi copii se repezeau la întrecere şi chelălăiau de necaz în norii de praf ce se ridicau pe urmele roţilor.

Soarele scotea capul din zarea lăptoasă, drept în faţă, roşu şi obosit, ca un beţiv după un chef cu lăutari. O ceaţă uşoară aburea din pămînturile odihnite, legănîndu-se alene, ca o femeie gătită. Apoi încetul cu încetul văzduhul se limpezi şi se încălzi. Razele începeau a frige.

Automobilul alerga din ce în ce mai năvalnic. Satele rămîneau în urmă unele după altele...

Poate din pricina aerului proaspăt, poate din pricina zguduiturilor nemiloase, Ispas simţi deodată că i-e foame. Şi fiindcă se apropiase de ţintă, se plecă şi strigă şoferului.

— Ascultă, Petre !... Auzi ?... Opreşti la cîrciumă, nu la primărie, auzi ?... Întîi luăm ceva şi pe urmă...

Şoferul, rezemat pe volan, cu gîtul întins ca un jocheu întîrziat, răspunse, moţăind scurt din cap :

— Bine.

Peste cîteva minute intrau în Ciolăneşti şi maşina se opri scurt înaintea cîrciumii, care se pitula, cu o sfială ademenitoare, tocmai în faţa bisericii. Pe prispa soioasă, vreo doi ţărani, cu luleaua între măsele, se holbau la maşina ce pufăia trudită.

Doctorul se descotoşmăni din tartane[1], îşi întinse picioarele amorţite şi se dădu jos, scuturîndu-se de praf.

— Găsim pe aici ceva de mîncare, oameni buni? zise dînsul spre ţăranii sculaţi în picioare.

— Apoi de, boierule, ca la ţară, făcu un bătrîn cu faţa prietenoasă şi cu nişte plete năclăite.

În faţa cîrciumii se ivi hangiul, foarte plecat şi încîntat.

— Poftiţi, conaşule, poftiţi!... Avem orice vă cere inima...

Doctorul Ispas porni să intre. În clipa aceea, însă, răsări ca din pămînt un cerşetor orb, cu cămaşa zdrenţuită şi murdară, desculţ, încins cu o sfoară noduroasă, cu o căciulă cenuşie într-o mînă, iar în cealaltă cu un băţ zdravăn, şi se apropie mormăind jalnic şi tărăgănat:

— Fie-vă milă de un biet orb... Bogdaproste... Dumnezeu să vă miluiască...

Ispas şovăi puţin, apoi se opri, scoase nişte bani şi-i aruncă în căciula cerşetorului. Intră pe urmă în cîrciumă, întovărăşit de bolborosirile de mulţumire ale orbului, care pipăise în grabă banii şi se roşise de bucurie. Aşezîndu-se la o masă, auzi bine vocea ţăranului pletos de-afară:

— Ia uite, mă, luaşi polul, ai?... Acu dă-i zor să-l bei!...

Şi îndată glasul înţepat, sfidător al cerşetorului:

— Las' să-l beau, că eu l-am cîştigat, nu el pe mine!

În vreme ce mînca, doctorul se gîndi mereu la cerşetorul orb. Să fie oare orb din naştere? Să-şi fi pierdut vederea pe urma vreunei boli? Ce trist e să vezi cerşind un om voinic! Uite, dacă statul s-ar îngriji niţel de nenorociţii ăştia, n-ai mai întîlni orbi în fiecare comună. Desigur!

[1] *Tartan* — şal sau pled făcut dintr-o stofă specială de lînă, cadrilată.

Ispas mînca, şi-n gînd se înfuria din ce în ce mai tare pe cei ce au putinţa să facă bine omenirii şi care nici nu se sinchisesc de omenire. Bău de duşcă un pahar de bere de la gheaţă şi-şi zise hotărît:

„Trebuie să mai văd pe sărmanul cela! De unde ştii că nu e vorba de vreo năpastă trecătoare? De ce să nu-l ajutăm să se facă om, dacă-i cu putinţă?"

Plăti, îşi puse pardesiul şi ieşi mîndru că i s-a îmbiat iar prilejul să-şi împlinească apostolatul.

În faţa cîrciumii se adunase o mulţime de ţărani care înconjurase automobilul şi descoseau pe şofer. Primarul şi notarul, prinzînd de veste c-a sosit un boier mare, veniră grăbiţi şi îmbrăcaţi parc-ar fi mers la biserică.

— Unde-i cerşetorul? întrebă doctorul apropiindu-se de trăsură.

— Pe aici trebuie să fie, se îmbulzi un ţăran dezgheţat. Unde eşti, mă orbule? Hai, că te cheamă boierul!... Ori te-ai pus să bei banii?... Ia vedeţi, măi oameni, că doar nu l-o fi înghiţit iadul!

Cerşetorul apăru în curînd şi întinse căciula, mormăind mai jalnic şi mai disperat. Doctorul Ispas se apropie cu blîndeţe, dar tînguirile orbului duhneau groaznic a rachiu.

— Ai băut, nenorocitule, ai? îl dojeni dînsul compătimitor.

— Vai de mine, boierule, păcatele mele... Bogdaproste, un păhărel, atîtica... Ce să mai facă omul bătut de Dumnezeu? Vai ş-amar de zilele mele... Fie-ţi milă, boierule, de-un biet...

— Bine, bine, i-o curmă doctorul cam plictisit. Vino mai încoace, să vedem ce ai la ochi!

Se uită cu luare-aminte, îi căscă ochii pe rînd, îi întoarse genele pe dos şi-n vremea aceasta îl întreba într-una: de cînd nu mai vede de loc, ce simte cînd apasă cu degetul pe albeaţă, de ce s-a apucat de cerşetorie... Iar orbul povestea, oftînd des, că s-au împlinit la Paşte şapte ani de cînd nu mai vede lumina zilei, că i-a venit din senin, s-a culcat seara teafăr şi s-a trezit dimineaţa vai de capul lui, că n-a avut bani să se arate la doctor şi că Dumnezeu l-a pedepsit să trăiască din mila satelor... Ţăranii se îmbulzeau în jurul lor, aruncau cîte-o vorbă şi chicoteau necrezători în spatele doctorului.

— Mda, da, murmură Ispas după ce-l cercetase amănunţit. Miroşi groaznic a rachiu, ticălosule! Să-ţi fie ruşine!... Dar la ochi am să te vindec eu. Înţelegi? E o boală care se vindecă pînă baţi în palme... O să te iau cu mine, la spital, şi peste-o săptămînă vii acasă zdravăn tun. Pe urmă n-o să mai trebuiască să cerşeşti...

Orbul asculta uluit şi gîngăvi speriat şi fericit:

— Vai de mine, boierule...

Ţăranii începură a vorbi cu aprindere despre norocul ce-a dat peste cerşetorul lor. Se găsiră îndată suflete miloase să-i dea care un suman, care o cămaşă, care o căciulă... Un flăcău sosi degrabă cu brici şi foarfece şi, chiar acolo pe prispa cîrciumii, îl tunse şi-l rase ca pe un boier.

După vreo două ceasuri, cînd se întoarse doctorul de la primărie, orbul era ca o floare. Îl sui lîngă şofer şi porniră în mijlocul urărilor de noroc ale ţăranilor.

Ispas simţea o mulţumire mare văzînd în faţa sa spatele cerşetorului. „Uite, îşi zicea dînsul, un om care-şi prăpădea viaţa cerşind şi bînd rachiu din

pomenile adunate! Cu puţină bunăvoinţă însă poate ajunge iar folositor societăţii... Ehe, dacă s-ar gîndi astfel toţi colegii, ce mult ar fi alinate suferinţele şi mizeriile omeneşti!...“

A doua zi se duse mai devreme la spital, strînse pe interni şi pe infirmieri şi le povesti, cu amănunte înduioşătoare, întîmplarea cu cerşetorul. Era mişcat şi-şi ştergea mereu ochelarii şi năduşala de pe frunte.

— Acuma să meargă cineva să aducă încoace pe individ şi numaidecît să-i facem operaţia. O simplă cheratită [1]. Şi, astfel, în cîteva clipe facem un om dintr-o sărmană ruină de carne şi oase!

Doctorul Ispas îşi umflă puţin pieptul, iar internii îl priviră cu o uimire mută şi respectuoasă. O infirmieră grasă sosi în curînd cu „individul“, care-şi bălăbănea capul înfricoşat şi bolborosea într-una:

— Dumnezeu să vă dea sănătate... Dumnezeu să vă aibă în grije...

Operaţia reuşi minunat, şi peste opt zile cerşetorul, cu ochii limpezi ca lamura [2], se înfiinţă în sala de operaţii să mulţumească doctorului şi să-şi ia rămas bun.

— Ei, aşa-i? îl întîmpină Ispas, strălucitor de mulţumire. Acuma vezi mai bine decît mine, că uite, eu trebuie să port ochelari!... Ei, bravo! de acum să te faci om de treabă, ai înţeles? Să munceşti, să nu mai bei şi să fii în rîndul oamenilor!

Omul bîigui ceva încurcat şi sărută repede mîna doctorului. Niciodată nu simţise Ispas o bucurie mai mare decît acuma, zărind două lacrimi curate în ochii cărora el le dăduse iar lumina.

---

[1] Inflamaţie a corneii.

[2] *Lamură* — partea cea mai bună, mai curată dintr-un lucru.

La plecare apoi strînse mîna ţăranului, îi mai dădu şi o sută de lei ca să aibă acasă şi-i zise de mai multe ori:

— Să mai vii pe-aici, ai înţeles? Să nu ne ocoleşti!...

Şi doctorul Ispas a fost foarte bine dispus toată ziua şi a istorisit la toată lumea cum a ridicat din noroi şi din beznă pe un biet nenorocit. Şi toată noaptea a visat cerşetorul, cum îi mulţumea şi-i spunea plîngînd de fericire că îşi agoniseşte viaţa în cinstea şi sudoarea feţei...

Într-o după-amiază, însă, peste vreo cîteva săptămîni, Ispas se pomeneşte cu cerşetorul pe neaşteptate, la spital.

— Ei, ce-i, ce-i? îi zise doctorul bucuros.

— Bine, boierule, făcu cerşetorul morocănos.

— Ai venit pe la Bucureşti? N-ai uitat să mai dai pe la noi, ai? Foarte frumos... Ia vino să-ţi văd ochii...

Ţăranul nu se apropie. Îşi învîrtea pălăria între degete şi se muta de pe un picior pe celălalt. Vrea să spună ceva şi nu ştia cum să înceapă sau nu îndrăznea. Doctorul îi văzu încurcătura şi-l îndemnă cu blîndeţe:

— Vrei să-mi vorbeşti ceva? Spune, nu-ţi fie frică, spune!

— Am venit, boierule, să-mi pui la loc ce mi-ai luat de pe ochi, ţîşni deodată cerşetorul, cu glas în care tremura mult necaz.

— Ce-ai zis? Cum ai zis? făcu Ispas, căruia i se părea că n-a auzit bine.

— Aşa, boierule... Că dumneata m-ai prăpădit, boierule, de azi nu mai pot cîştiga o bucăţică de pîine. Doftoriile dumitale, boierule! Şapte ani de zile am trăit cum se cade şi toţi oamenii, din cinci sate, îmi dădeau ba una, ba alta. Acu degeaba stau,

degeaba cer, că nimeni nu-mi întinde măcar o mînă de făină...

Doctorul Ispas rămase trăsnit. Se făcu roşu ca postavul şi pe tîmple îi răsări un şirag de bobiţe de sudoare. Se uită uluit o clipă, apoi deodată izbucni:

— Ieşi afară, măgarule! Ieşi, că te dau în brînci, ticălosule!

— M-ai nenorocit, boierule, ş-acu mă goneşti, ai? Halal boier, n-am ce zice!... Mi-ai luat pîinea de la gură, m-ai lăsat muritor de foame...

Nu avu vreme să mai urmeze, căci doctorul, furios ca un tigru rănit, se azvîrli la el şi-l scoase afară în pumni şi-n palme.

— Auzi, nenorocitul! strigă Ispas, plimbîndu-se cu paşi mari şi dînd din mîini amărît. Auzi, hoţul!! Măgarul! Netrebnicul! Ticălosul! Poftim!...

1916

HORA MORŢII

Două zile şi două nopţi Ion Haramu nu s-a clintit din colţul vagonului. Ghemuit pe raniţă, strîngînd puşca în braţe, stă îngîndurat şi posomorît, cu capul în pămînt. Numai rareori îşi ridică ochii, în care s-a înfipt o spaimă cruntă de ceva necunoscut şi îngrozitor, şi se uită împrejur nedumerit. Suflă greu, ca un dobitoc beteag, în creieri îi vuieşte un gînd chinuitor şi necontenit bolboroseşte :

— Am să mor în bătălie... Am să mor... Mor.

Buzele-i sînt crîmpoţite şi gîtul uscat, iar pe tîmple i s-au brăzdat pîrîiaşe de sudori, pe care, oricît le şterge, nu seacă.

Dar trenul nesfîrşit uruie într-una şi roţile grele scîrţîie asurzitor. Locomotivele pufnesc ca nişte balauri şi scuipă nouri năprasnici de fum, care se vălmăşesc şi se împrăştie în văzduhuri. Şi în duduitul maşinilor se amestecă jalnic chiotele şi cîntecele ostaşilor trudiţi, ca behăitul unei turme de oi dusă la zalhana.

Vreo patruzeci de oameni sînt îngrămădiţi într-un vagon de vite. Mai toţi se îmbulzesc la uşa deschisă, parcă ar vrea să-şi ia rămas bun de la cîmpiile, satele, dealurile, pădurile ce se clatină şi se încovoaie din goana trenului. Cu şepcile împinse pe ceafă sau trase pe-o ureche, cu feţele supte şi umezite de nesomn, soldaţii totuşi cîntă răguşiţi, lungind şi tremurînd vorbele. Doar cîţiva sforăie nepăsători, chirciţi printre raniţele şi armele aşezate pe lîngă pereţi.

Haramu se freacă la ochi cu pumnii. I se pare că visează un vis rău şi iarăşi murmură :

— Am să mor... Am să...

Apoi cîntecele încetează. Oamenii izbucnesc în rîsete neroade, urlă, se uită unii la alţii ca şi cînd nu s-ar mai fi văzut de mult, pe urmă şi deodată tac toţi, parcă li s-ar fi stins glasul. Din celelalte vagoane se aud jelaniile tărăgănate, strigătele mulcomite de bocănitul roţilor. Tăcerea se înţeleneşte şi, în aerul îmbîcsit de năduşeală, se scoboară presimţirile stăpînite şi apasă ca nişte pietre de moară pe sufletele pornite în gura morţii. În ochii tuturor tremură o întrebare. Creierii se frămîntă căutînd un răspuns pe care nu îndrăznesc să-l găsească.

Un căprar spătos şi înalt cît un munte, cu ochii mici, sfredelitori, rămaşi în fundul capului, cu o mustaţă subţire, bălaie şi cu fălcile ieşite în afară, rupe liniştea :

— Ziceţi, feciori !... De ce-aţi amuţit, mă ?... Înainte, înainte !

Vreo trei vlăjgani, foarte sfioşi, rîd înfundat. Vasile Fodor din Măgura, cu un cap de veveriţă, strigă piţigăiat :

— Că bine grăieşti, Boroiule... Cum taci, cum te cuprind grijile şi dorurile... Că, zău aşa, măi oameni de treabă !

Şi începe deodată, cu glas subţire şi scîncit, o doină.

— Aşa, Fodore, mormăie căprarul arătîndu-şi dinţii.

Fodor întinde gîtul şi urlă mai înfocat, iar ceilalţi, unul după altul, îi ţin hangul cu ochii pe dos.
Înserarea se strecoară pe nesimţite în vagon. Cerul s-a încenuşit şi a început să se amestece cu pămîntul aburit. Amurgul învăluie pe ostaşii cîntăreţi şi-i subţiază.
Boroiu mai ascultă o clipă doina, pe urmă se întoarce şi-şi roteşte privirea, parcă ar căuta pe cineva. Zăreşte în colţ, pleoştit, pe Haramu, îl măsoară lung cu ochi stranii şi-i strigă batjocoritor:
— Tu ce cloceşti, Haramule?
Haramu ridică fruntea, se uită, nu pricepe şi tace.
— Eşti posomorît, ai? zice iar Boroiu apropiindu-se rînjind şi oprindu-se dinaintea lui cu mîinile încrucişate la spate.
Faţa lui Haramu e gălbejită de tot. Mustăţile rari i s-au zbîrlit speriate, ochii turburi parcă se opintesc mereu să iasă din orbite, nasul i s-a subţiat şi i s-a lungit, iar cutele în jurul gurii s-au adîncit şi s-au înmulţit. Se uită ţintă la căprar şi izbucneşte cu glas spart şi hîrîit:
— Apoi ţie ţi-i lesne să batjocoreşti. Ţie ce-ţi pasă, ori că trăieşti, ori că te prăpădeşti!... Dar eu am copii şi moşie şi nevastă!
Simte că i se umezesc ochii. Se opreşte puţin, înghite în sec ş-apoi urmează:
— Şi-mi rămîn copiii pe drumuri... Şi nevasta rămîne.
Nu isprăveşte, ca şi cînd i-ar fi frică. Îşi aruncă privirea la Boroiu, cercetător. Mai bîlbîie ceva neînţeles şi tace. Capul îi cade pe piept. Începe să geamă. Un soldat, care tocmai căuta să-şi şteargă somnul din ochi, se uită morocănos la Haramu, înjură, se întoarce pe cealaltă parte şi adoarme repede bombănind.

Boroiu a rămas cam uluit. A avut o tresărire, i s-au încleştat pumnii, fără să vrea. Dar îndată s-a potolit şi zice:
— Taci, bre, nu te teme... Nu mori...
— Am să mor, Boroiule! răspunde Haramu apăsat. Simt eu bine c-am să mor.
— Eu nu mor! murmură căprarul încruntat. N-am să mor!... De ce să mor?
Se aşază şi el lîngă Haramu, îşi scoate şapca şi se scarpină în cap. Celălalt îl priveşte cu coada ochiului, necăjit, şi nu mai deschide gura. Amîndoi tac, duşi pe gînduri.
Sînt dintr-un sat, de pe valea Someşului, şi se duşmănesc de vreo şase ani, de cînd Haramu s-a însurat cu Ileana, fata Paraschivei şi a lui Grigore Bulbuc. De atunci Boroiu nu are hodină, dar nici Haramu şi nici Ileana.
Boroiului i-a fost dragă Ileana şi Ilenii i-a plăcut Boroiu. Împreună erau la horă şi nedespărţiţi în zile de sărbătoare, iar în zilele de lucru făceau ce făceau şi mereu se întîlneau.
Dar a venit vremea de a trebuit să plece la oştire.
Ileana a plîns, l-a petrecut pînă-n hotare şi i-a făgăduit şi s-a jurat că-l va aştepta. Mai bine moartă decît să nu-l aştepte şi să se mărite cu altul.
Şi Boroiu a plecat liniştit în Bosnia şi de-acolo i-a scris carte Ilenii, iar Ileana i-a răspuns bucuroasă, şi cartea îi era scrisă cu cerneală roşă şi pătată cu lacrimi fierbinţi.
După un an Boroiu a venit acasă, de Crăciun, o săptămînă. Era mîndru, şi avea două stele albe pe guler: îl făcuse căprar. Era fecior dezgheţat Boroiu, isteţ, săritor, muncitor. Tot satul s-a mirat de el şi l-a copleşit cu întrebările şi l-a ascultat cu gura căscată cum vorbea în limba bosniecilor şi cum povestea de cîte-a dres şi a păţit. Şi Ileana se-

lipea de el ca o pasăre înfricoşată şi-l privea rugătoare. Boroiu însă n-a băgat de seamă tremurările fetei, ori de le-a simţit, nu le-a înţeles. Şi nici nu a îndrăznit nimeni să-i spună şi să-i deschidă ochii că Ion, feciorul lui Alexe Haramu, cel putred de bogat, se ţine scai de Ileana şi vrea s-o ia de nevastă în ruptul capului.

Apoi Boroiu s-a dus iar în Bosnia şi n-a mai venit pînă peste doi ani şi nici cărţi n-a mai primit de la Ileana. Şi atunci a găsit pe Ileana măritată cu Ion Haramu şi cu un copil în braţe.

Cînd a văzut-o Boroiu aşa, într-o dimineaţă, pe uliţa cea mare, a scuipat-o în obraz. A înţeles însă, din ochii ei plînşi, că nu-i ea de vină.

Şi, încetul cu încetul, a aflat pe urmă tot. A aflat de la oameni că Ileana s-a împotrivit cît a putut, că l-a purtat cu vorba pe Haramu un an de zile, că, în sfîrşit, a simţit-o tatăl său cu vicleşug şi a început s-o bată şi a bătut-o pînă a înmuiat-o. Baba Firoana, moaşa satului, i-a povestit că Ileana într-un plîns o duce cu Haramu şi i-a mai povestit cum o snopea tatăl său şi cum îi striga : „Îţi trebuie Boroiu, hai ?... Pe Boroiu-l aştepţi ?... Na, blestemată ! Na, rapandulă !... Vrei calicie, vrei sărăcie, ai ?..." Şi zice că mereu ţipa, să audă tot satul : „Ori te duci după Ionică, ori îţi sucesc gîtul !"... Lui Ionică i-a dat bătrînul Haramu şapsprezece locuri, o tablă mare de pădure, trei perechi de boi ungureşti, nu ştiu cîţi cai, două vaci şvaiţere şi o turmă întreagă de oi, şi casă de piatră în sat şi alte două case la cîmp.

Totuşi Boroiu nu i-a făcut lui Haramu nici o învinuire. Simţea că, dacă ar vorbi despre Ileana cu dînsul, nu s-ar putea stăpîni şi l-ar omorî. Boroiu avea un pumn cît un mai, iar Haramu era slab şi jigărit ca o mîrţoagă nemîncată.

Vorbeau cînd se nimerea. Haramu se simţea vinovat şi mereu căuta să-l îmblînzească. Odată i-a îmbiat pe soră-sa de nevastă şi i-a spus că-i dă şase locuri, şi o casă, şi o pereche de boi. Boroiu însă l-a privit drept în ochi şi i-a răspuns tare, ca să-l audă bine oamenii din cîrciumă :

— Eu nu mă mai însor, Ioane... Rămîn holtei cît oi trăi !

Haramu a priceput şi a tăcut.

Aşa a trecut vremea. Aşa au trecut şase ani.

Cînd a venit porunca împăratului să pornească bărbaţii la război, tot satul s-a bocit, numai Boroiu s-a bucurat. De moarte nu-i era frică, iar de ce lăsa acasă nu-i părea rău. Era singur cuc, cu inima deşartă şi fără nici o nădejde.

În ajunul plecării însă s-a pomenit cu Ileana.

— M-ai iertat ? a întrebat femeia cu ochii plini de lacrămi.

— Te-am iertat, a răspuns Boroiu, cu capul în piept.

Ileana ar fi vrut să mai vorbească şi n-a îndrăznit. A stat o vreme ştergîndu-şi palmele pe şolduri, mişcînd gîtul şi aşteptînd un cuvînt de îmbărbătare. S-a întors spre uşă şi de-abia atunci i-a venit graiul.

— Iartă-l şi pe dînsul, a zis cu glas moale. Ai grije de el şi ocroteşte-l şi nu lăsa să-mi rămîie copiii fără tată.

Boroiu a văzut-o, pe sub sprîncene, cum tremura de ruşine, şi într-un tîrziu i-a spus aspru :

— O fi cum o vrea Dumnezeu, Ileano !

S-au despărţit fără să-şi dea mîna şi fără să se privească. Şi totuşi în sufletul lui Boroiu s-a strecurat o rază de nădejde. Se sfia să-şi mărturisească gîndul ce-i încolţise în minte. Căuta să-l alunge şi se prindea mereu mîngîindu-l. Simţea că i-e şi mai

dragă Ileana, deşi a făcut trei copii cu Haramu. I-e dragă. Şi simţea acuma că se bucură cînd vede pe Haramu zvîrcolindu-se cu gînduri de moarte.

Acuma Haramu geme într-una şi îl aude cum bîiguie :

— Am să mor... Am să...

Boroiu răsuflă adînc, îşi zgîlţîie scurt mustaţa şi şopteşte :

— De moarte să nu-ţi fie frică, Ionică !... Moare cui i-e scris să moară !

— Eu am să mor, Boroiule ! gîfîie Haramu stins.

Căprarul îşi înnăbuşe o părere de bine, se ruşinează şi tace. Ascultă o bucată de vreme cum chiuie Moise Tripa, la uşă, cu picioarele spînzurate afară, foarte răguşit, cum rîd ceilalţi şi tropăie din bocanci, cum trosnesc roţile neîncetat ca un şir de ciocane mici pe o nicovală uriaşă. Dar îndată aude glasul lui Haramu :

— Barem să ştim unde ne duce, Boroiule !

— Unde vrea împăratul, zice căprarul şi adaugă, mai tîrziu : Tu să te ţii după mine, Ionică, auzi ?

— Aud, aud...

— Că de mine nu se agaţă moartea.

Haramu întoarce scurt capul spre Boroiu, căutînd să-i vază faţa. Nu se vede nimic. Dar respiraţia i-o simte grea, liniştită, şi ceva ce-i aleargă prin suflet îi răscoleşte inima, îi furnică prin sînge şi-l încremeneşte. I se pare că o mînă aspră nevăzută i se înfige în gît şi-l strînge fără cruţare. I-e frică de omul acesta, care nu se teme de moarte. Îşi aduce aminte de Ileana, de copii, de Boroiu de altădată.

„Are suflet bun Boroiu... Dacă n-a zis el nimic atunci !... Acu-s altele... Acu, Doamne fereşte !“

S-a înnoptat de-a binelea.

În uşa vagonului nu mai sînt decît vreo trei-patru întîrziaţi. Cîntecele au contenit. Soldaţii s-au

trîntit pe jos şi vorbesc încet, parcă le-ar fi teamă să nu turbure odihna cuiva. Printre şoapte se amestecă oftări prelungite şi, dintr-un vagon îndepărtat, străbate o melodie tristă, stingheră, întreruptă de zgomotul roţilor şi al locomotivelor. Stîlpii de telegraf însemnează grăbiţi cîte-o dungă neagră pe crîmpeiul de cer vînăt-închis ce priveşte blînd, cu ochi de stele tremurate, la ostaşii îngînduraţi.

Suspinele şi gemetele umplu toate vagoanele. O groază ascunsă a pus stăpînire pe sutele de oameni ce merg unde-i duce o maşină neroadă. Toţi ar vrea să doarmă, să uite ceea ce este şi să viseze ceea ce ar dori să fie. Şi somnul nu vine.

Sute de oameni, rupţi de osteneală, stau cu ochii mari holbaţi, scotocind întunerecul, vrînd să pătrundă o taină de nepătruns. Şi în sute de priviri înfiorate care se încrucişează, se ciocnesc şi se îmbrăţişează, se zbate aceeaşi presimţire dureroasă.

Un ostaş începe să se zvîrcolească, sare deodată drept în picioare şi se repede, ţipînd de groază, spre uşa vagonului. Ceilalţi îl opresc speriaţi şi-l mulcomesc.

— Opriţi-l, mă, că sare din tren !

— Nu-l lăsaţi, feciori !

Se face un zgomot ca şi cînd intră dihorul într-un coteţ cu găini. Toţi se înghesuie spre cel îngrozit, îl mîngîie cu vorbe potolite. Trece un dram bun de vreme pînă ce se aşterne iar tăcerea, mai apăsătoare, mai chinuitoare.

Haramu mormăie o rugăciune şi se necăjeşte că nu şi-o aduce aminte. O rugăciune pe care o spunea în fiecare seară, în copilărie, şi de la care acuma nădăjduieşte îmbărbătare şi izbăvire. Din cînd în cînd întoarce capul îngrijorat spre Boroiu, care pufneşte rar alături. Simte că Boroiu e liniştit şi aceasta îl nelinişteşte. Se gîndeşte din ce în ce mai mult la

Ileana, gîndindu-se la Boroiu, şi se învineţeşte. Îi vine să ceară iertare lui Boroiu, şi chiar deschide gura să vorbească, dar se răzgîndeşte. Mai bine să rămînă toate cum sînt.

Şi căprarul se simte atît de bine, parcă s-ar duce la bîlci sau la şezătoare.

Înspre miezul nopţii soldaţii adorm frînţi de gîndurile negre. Şi prin somn oftează des şi numai rareori rîd sau se vaită.

Trenul uruie într-una. Locomotivele sforăie obosite. Pămîntul aleargă pe lîngă vagoane. Cerul zîmbeşte ca o mamă iertătoare.

Apoi, undeva, maşinile se opresc scîrţîind sfîşietor. Toate vagoanele dorm, numai locomotivele slobod puhoaie de aburi pe nările de oţel. E o linişte grea, ca şi cînd lumea întreagă ar fi încremenit sub povara întunerecului.

Deodată un ţipăt răguşit de goarnă spintecă tăcerea. Un murmur uluit răspunde din vagoanele deşteptate, prin care trece ca un fior.

— Muscalii !... Muscalii !

Un plutonier strigă aspru în fiecare uşă :

— Cinci minute !... Alarma !... Cinci minute !

Zgomotul în vagoane se aţîţă : zăngănit de arme ciocnite, pîrîit de raniţe aruncate în spinare, înjurături repetate printre dinţi, gemăte zadarnice. Un ofiţer gros, mustăcios, gîfîie supărat printre şine, zdrăngănindu-şi sabia :

— Trompet ! Boule ! Nu se sună în apropierea duşmanului !

Un pîlc de ofiţeri somnoroşi, zgribuliţi, îşi pocnesc oasele pe peronul gării, care, cu cele două geamuri luminoase, priveşte nepăsătoare, tăcută în noapte, parcă nici n-ar vrea să vază ce se petrece. Porunci grăbite se desprind din zgomotul turbure, şi comenzi scurte, tăioase.

Apoi, un nou semnal de trîmbiţă zguduie somnul nopţii, în ciuda ofiţerului gros, care-şi astupă urechile înjurînd. Pe urmă, un tropot prelung, ca şi cînd s-ar încinge o horă uriaşă. Şi, repede, companiile îşi încheie rîndurile în faţa vagoanelor goale, ca nişte guri lacome din care pufneşte un miros greu de om.

— Intrăm în horă, Ionică... Intrăm ! şopteşte Boroiu, ca să nu-l audă ofiţerul care se plimbă nervos prin faţa plutonului, tremurîndu-şi sabia şi căscînd des.

Haramu tresare. N-a înţeles vorbele lui Boroiu, dar simte că i-e frig. Un vîntişor slab, umed, începe să bată. Pornesc pe-o ulicioară strîmtă, noroioasă.

„Se vede c-a plouat pe-aci, se gîndeşte Haramu. Pe la noi era cald cînd am plecat..."

Cel din spate îl calcă mereu pe bocanci. Haramu se supără. Cine-o fi ? Nu-l vede. Boroiu e lîngă dînsul. Îi aude paşii apăsaţi, grei. Îi cunoaşte.

I se pare că trec printr-un sat. Nişte cîini hămăie cînd mai departe, cînd mai aproape. Un ochi de lumină galbenă, sfioasă pîlpîie o clipă şi adoarme iute. „E un sat... Da, da... Un sat."

Au mai mers puţin şi pe urmă s-au oprit.

— Acu ce mai aşteptăm ? zice Haramu îngrijorat. De ce nu ne ducem la bătaie ? De ce ?

Nu răspunde nimeni. Toţi se trîntesc în şanţurile şoselei. Pe drum rămîn doar piramidele de arme şi ofiţerii, care par nişte stafii urîte. În zare, pe cer, se frămîntă nouri bolbocaţi, negri, ameninţători. Stelele acuma plîng înfricoşate şi împuţinate. Şoseaua albeşte în beznă, parc-ar fi de argint vechi. Se aude cîntecul harnic al unui cocoş, apoi mai multe pe rînd, răguşite, subţiri, furioase, ca un concert. Un

greier spăimîntat țîrîie scurt și des. Frunze uscate zuruie împrăștiate de vînt.

Haramu șade cu fața-n sus nemișcat, cu ochii la cerul mohorît, prăpădit de gînduri. Un miros de pămînt jilav îi gîdilă nările și-i amintește de-acasă. Și deodată parcă nu mai vede cerul acesta străin și nu mai aude zgomotele acestea străine. Parcă e în Prislop. Pe ulița cea mare căscioarele sărace se pitulează rușinoase după gardurile dărăpănate de nuiele. Numai casa lui de piatră se înalță trufașă cu acoperișul de tinichea roșie. Intră în ogradă mulțumit. Vitele rumegă leneșe și-l privesc lung. Sluga somnoroasă scoate apă ; cumpăna fîntînii scîrțîie. În tindă găsește pe Ileana, plînsă, cu băiețașul cel mic în brațe, pe vatră. Focul duduie și flacările fîlfîie și răspîndesc o căldură moleșitoare. În patul răscolit, dezveliți, dorm copiii amîndoi, și Toderaș rîde prin somn.

Haramu se cutremură înfrigurat, își trece mîna peste ochi și oftează adînc.

„S-a isprăvit... Am să mor", se gîndește dînsul îndată, cuprins de frică. În suflet simte un gol mare, atît de mare, parcă cineva i-ar fi smuls, pe nesimțite, toate măruntaiele. Și de jur împrejur se întinde și stăpînește același gol nesfîrșit, ca și cînd toată lumea s-ar fi sfărîmat și-ar fi rămas el singur, înfricoșat și îndurerat.

Sublocotenentul, un sas lung, roșcovan, cu glasul lung, adună plutonul într-un pîlc. Vorbește stricat românește. Vrea să fie energic, dar vocea îi tremură.

— Inamicul e aproape, feciori !... În curînd primim botezul de sînge... Fiți bărbați ! Românu-i viteaz... Fiți români !

Soldații ascultă tăcuți, cu gura căscată, parcă n-ar pricepe. Și sublocotenentul vorbește mereu. Împăratul... români... muscali... dușmani...

Pe urmă vine în goana calului un ofițer. Spune ceva colonelului cu glas foarte tare, ca și cînd ar fi speriat, în nemțește. Oamenii nu pricep. Ofițerul strigă mereu, întoarce calul și se face nevăzut. Comenzi răsună grăbite. Toți oamenii își fac cruce deodată, ca de porunceală. Pe urmă picioarele pornesc, și șoseaua parcă se clatină sub bubuitul pașilor.

Drumul cotește cînd încoace, cînd încolo, urcă povîrnișuri, trece prin cîteva sate. Prundișul e proaspăt și scîrțîie sub tălpile bătute cu cuie. Ostașii merg tăcuți, parcă s-ar duce la înmormîntare. Numai ofițerii mormăie uneori : „Curaj, copii !" Dar și glasul lor sună a pustiu și se stinge fără ecou.

Haramu își tîrăște picioarele și privește în toate părțile, căutînd ceva, nici el nu știe ce. S-a făcut ziuă. Soarele însă nu se arată : norii ceia de la răsărit îl țin încătușat. Haramu simte într-una golul în suflet. Fruntea îi arde. Fața-i e ca varul și pe buze îi joacă un zîmbet.

— Pe-aici au cules bucatele, zice dînsul către un soldat, care de asemenea cercetează miriștile și porumbiștile.

— Alți oameni, altă țară, alte obiceiuri, răspunde acela clătinînd gînditor din cap.

— Ehe, ce bucate frumoase mai aveam pe la noi !... Acu o să le strîngă ciorile !

Haramu rîde amar. Ostașul rîde și iar dă din cap.

Deodată Fodor, cine știe cum, iese din rînduri și începe să joace Bărbuncul[1], chiuind ca un nebun. Toată compania izbucnește într-o veselie zgomotoasă, iar Haramu îl îndeamnă înviorat deodată :

— Nu te lăsa, Fodoree !

[1] Numele unui dans ostășesc și al melodiei după care se execută.

Merg mereu, merg mereu. Soarele a rămas în urmă. Tălpile ustură fripte. Cine mai ştie de cîte ceasuri merg mereu ?

Şoseaua taie o vale largă ca o groapă uriaşă. Compăniile se opresc puţin şi se dau la o parte, să facă loc unui şir lung de căruţe încărcate cu lăzi albe, grele, cu semne roşii. Vizitiii şed nepăsători, cu luleaua în gură. Un ofiţer călare se învîrteşte într-una pe lîngă căruţe, înjurînd în gura mare şi ameninţînd cu o cravaşă ruptă.

— Muniţiile ! şopteşte Boroiu, şi în ochi are o sticlire de veselie ciudată.

Tocmai cînd trece convoiul se aude un mormăit îndepărtat, prelungit, înnăbuşit. O tăcere adîncă urmează. Numai scîrţîitul roţilor neunse turbură căldura mocnită. Toţi ochii se ridică întrebători, cercetători, spre răsărit.

— O ploua ! suflă Haramu într-un tîrziu.

— Tunurile ! răspunde Boroiu cu aceeaşi veselie stranie în privire.

Haramu se uită la el neîncrezător. Rîde şi-şi dezvăluie dinţii ca un cîine supărat. Glasul îi tremură :

— De-acu începe... Bine că începe !

Acuma coloana urcă un povîrniş. Mormăitul tunurilor slăbeşte. Gîfîitul ostaşilor se înteţeşte. Urcă mereu, urcă mereu.

Pe creasta dealului, însă, parcă s-ar fi deschis deodată o fereastră : bubuiturile cutremură văzduhul. Oamenii se închină fără să vrea şi-şi feresc capul.

În faţă se desfăşoară o vale lină, largă, nesfîrşită. Departe, departe, în fund, albăstreşte un şir dinţat de coline. Valea toată parcă e o hartă uriaşă întinsă pe o masă uriaşă. Într-un verde spălăcit şerpuiesc drumuri albe. Ici-colo pete vinete de păduri şi de tufişuri. Apoi fîşii mari de semănături galbene. Şi, resfirate la întîmplare, vreo cîteva sate cu casele

încremenite de frica tunurilor, ce nu mai contenesc. Departe, în stînga, arde un sat şi fumul se înalţă pînă în cer. Drept înainte, alt sat e învăluit într-o mare de fum, cenuşiu-gălbui, din care se ridică uneori vîrtejuri negre, atunci cînd bufneşte în grămada de ruine cîte un obuz rătăcit. Mai departe, foarte departe, arde cîmpia. Fumul se tăvăleşte pe pămînt şi se clatină ca un beţiv plecat la plimbare.

Compăniile cotesc la dreapta pe-un drum îngust, împrejmuit de plopi deşi. Şi merg mereu...

Iar trec printr-un sat. Pe uliţă stau înşirate vreo douăzeci de căruţe pline de paie. Pe braţul vizitiilor e crucea roşie. Pe turnul bisericii fîlfîie un steag mare alb, cu crucea roşie. Un doctor foarte tînăr ţine mîna la cozoroc şi zîmbeşte vesel, aruncînd din cînd în cînd vorba : „Gata !" Boroiu nu se poate opri să nu lămurească pe Haramu, privindu-l drept în ochi, parc-ar vrea să-i împlînte un cuţit în inimă :

— Astea-s pentru răniţi... Ştii, dacă eşti pe moarte, aici te aduce să mori.

— Am să mor, bîlbîie Haramu încet, întinzînd gîtul ca o raţă bolnavă. Pe mine nu mai trebuie să mă aducă aici. Ce să mă mai aducă ?

— Ce tot îmi baţi capul, păcătosule, cu moartea ? izbucneşte căprarul cu răutate. Ce tot trăncăneşti ?... Şi dacă mori, adică ce mare pagubă-i ? Mori, bine. Eşti mort. Are cine să te îngroape !

Haramu ridică ochii sfios la Boroiu şi se înfioară. În faţa căprarului e ceva ce-l înlemneşte. Ar vrea să se despartă de dînsul şi nu poate. Şi în creieri îi fulgeră : „Boroiu îmi vrea moartea !"

Dar nu zice nimic. Îşi tîrăşte picioarele grele, plumb, oftează şi se mîngîie curînd : „Cum o da Dumnezeu sfîntul ! Fie voia lui !"

Bubuiturile sînt tot mai furioase şi se apropie. În dosul unui dîmb turtit se zăresc tunurile, mici ca nişte jucării, iar oamenii, învîrtindu-se pe lîngă ele, ca nişte cărăbuşi.

Cînd le vede Haramu, se bucură copilăreşte şi nu-şi mai ia ochii de la ele. Trosnetele răguşite, aspre, îi farmecă urechile. Îl cuprinde o încredere oarbă, nemărginită, şi începe să strige vesel :

— Uite tunurile !... Tunurile noastre ! Tunurile noastre !

Apucă pe Boroiu de mîneca tunicii şi-l zgîlţîie cu mîndrie :

— Uite tunurile noastre !

În clipa aceea un vîjîit înfricoşător trece prin văzduh. Un şrapnel se sparge undeva, la spatele trupei, cu o flacără orbitoare. Un nour alb, cît o căpiţă de fîn, răsare, se umflă, rămîne cîteva minute atîrnat în aer, ş-apoi se destramă şi se pierde. Boroiu răspunde rînjind :

— Ne-au zărit muscalii şi dau în noi cu tunul.

— Da noi n-avem tunuri ? face Haramu triumfător. Avem !... Uite-le ! I le arată cu mîna, rîde şi urmează : Nu ştiu cum, Boroiule, dar parcă-s de fier ! Nu-mi mai pasă de nimic... Acu să mă trăsnească un glonţ şi nici n-aş crîcni... Adică ce ? O viaţă are omul. Aşa-i, măi Boroiule ? Rîde zgomotos şi începe să bată talpa, ca la paradă, numărînd tare : Stîng ! Drept ! Stîng !

Căprarul îl priveşte nedumerit, îşi şterge sudoarea pe gît şi tace.

Pe drum vine, cu paşii tîrîţi, un tunar rănit. Se aşază pe marginea şanţului pînă trece coloana. Capul i-e îmbrobodit în zdrenţe murdare, muiate de sînge. O dungă lată, roşie-negricioasă, se scurge pe tunica cenuşie de la guler pînă jos. Are în ochi o

lucire apăsătoare şi murmură îngrozit din cînd în cînd :

— Prăpăd mare... prăpăd mare !

Haramu aude vorbele şi simte cum, deodată cu ele, îi zboară din suflet bruma de încredere. Merge înainte cu ceilalţi şi parcă nici nu-şi mai dă seama ce face. Vede mereu pe tunarul însîngerat şi nu-l mai slăbeşte de loc gîndul morţii.

Se pomeneşte într-o porumbişte, alergînd, cu puşca în mînă. „Cum am ajuns aici ? Ce caut aici ?" Boroiu merge înainte. „De ce mi-o fi vrînd Boroiu moartea ? !" Ostaşii sînt răsfiraţi care încotro, gîfîie greu şi calcă în picioare porumbul. Sublocotenentul păşeşte sprinten, taie în dreapta şi-n stînga tulenii [1] uscaţi, parcă şi-ar încerca ascuţişul săbiei, se uită deseori înapoi şi şopteşte cîte ceva. Tunurile mormăie mai departe. Din stînga pîrîie focuri de puşcă. O frunză veştedă îl loveşte peste faţă şi aceasta deodată îl face iar să se gîndească acasă. Îşi aduce aminte că otava din luncă i-a rămas cosită, dar neadunată. Să nu fi dat vreo ploaie să i-o prăpădească. „E muncă de şapte bărbaţi. Şi ce otavă ! Mătase, nu altceva ! Las' că are grije Ileana... Dar trebuie să ia femei la otavă... Da, da, femei. Bărbaţii au plecat toţi... Mulţi au plecat, cine ştie cîţi s-or întoarce ? !... Azi e vineri ? Da, da, vineri. Zi de post. Poţi să posteşti aici — Doamne fereşte ! Ce post ! mănînci ce apuci..." Îi vine în minte că n-a luat nimic în gură de ieri dimineaţă şi că i-e foame. Scoate o plăcintă, adusă de-acasă, făcută de Ileana şi înghite repede bucăţi mari. Poate că mănîncă pentru cea din urmă oară ! De unde ştii ? „În război acu trăieşti, acu eşti mort... Ehe ! Doamne fereşte !"

[1] *Tuleu (tulean)* — tulpina anumitor plante, mai ales a porumbului.

Porumbiştea nu se mai isprăveşte. Răzoare, şanţuri şi mereu porumb.

„Unde-s muscalii ? îşi zice Haramu încet, şi întrebarea începe să-l chinuiască. Unde-s ? Unde-s ?" În faţă nu se vede decît spatele lui Boroiu, cu raniţa şi cu bidonul care zăngăne necurmat, şi vîrful şepcii. Îi mai trece o clipă prin cap că Boroiu îi vrea moartea, dar îndată se gîndeşte iar : „Unde-s muscalii ? Şi se înfurie, parcă i-ar fi tras cineva o palmă. Auzi, război fără muscali !... Ruşine !"

Apoi se trezeşte lungit cu burta la pămînt, lîngă căprar. E marginea porumbiştii. Sublocotenentul se uită cu binoclul. Deodată, în faţă, se porneşte un ropot de focuri de puşcă, şi ofiţerul ţipă foarte ascuţit :

— Foc ! Foc ! Foc !

În stînga, din porumbişte, ţîşneşte un lanţ de ostaşi şi aleargă înainte ca o armonică. Lîngă el Boroiu ocheşte şi trage. Arma pocneşte ca un tun. Haramu se miră cum poate pocni aşa tare. Ar vrea să tragă şi el, dar nu vede nimic.

— Unde-s muscalii ? întreabă dînsul necăjit.

— Eşti orb ? Nu-i vezi ? mormăie Boroiu, ochind din nou.

Haramu se uită zadarnic. Trage într-o doară, fiindcă simte o nevoie chinuitoare să facă ceva. Şi pe urmă trage mereu, cu toate că nu vede nici urmă de duşman, şi e nespus de mulţumit.

Dar sublocotenentul răcneşte speriat „înainteee", sare şi porneşte ca săgeata. Toţi se reped după ofiţer.

Un zbîrnîit scurt trece peste capul lui Haramu în vreme ce goneşte înainte. „Glonţul !" se gîndeşte dînsul trăgînd cu ochiul cînd în dreapta, cînd în stînga. Şi după cîţiva paşi iarăşi parcă i-ar zîzîi un bondar pe lîngă ureche.

„Se ţine glonţul de mine !... Se ţine !"

Cînd se vede lungit jos, răsuflă uşurat şi începe să tragă ca un nebun. S-a nimerit tocmai între sublocotenent şi Boroiu. Toţi ochesc, trag, şi muscalii nu se zăresc. Ofiţerului îi curge năduşala pe obraji. Haramu aude desluşit cum întreabă pe Boroiu :

— A căzut vreunul de-ai mei ?

Şi cum răspunde Boroiu, gros, ca dintr-o pivniţă :

— Nu m-am uitat înapoi...

Şi numaidecît iar urletul sublocotenentului şi iar înainte. Gloanţele bîzîie mai ascuţit. Haramu le simte ţiuind într-una, dar nu se mai gîndeşte la ele. Îi trece mereu prin minte : „Unde-s muscalii ?" Fugind, îi loveşte urechea un ţipăt sfîşietor. Un soldat, şi pare că tocmai Fodor din Măgură, se zvîrcoleşte pe arătura proaspătă, ca un cîine cu spinarea ruptă. „L-a omorît", se sperie Haramu. La dreapta lui, Trifon Mocanu înjură din răsputeri şi merge şchiopătînd, iar după cîteva clipe cade grămadă gemînd şi sîsîind. Gloanţele însă vuiesc neîncetat, tot mai furioase, mai dese, ca nişte năpîrci turbate. Lui Haramu i se pare că fuge de cînd lumea şi că n-o să se mai sfîrşească goana niciodată. Picioarele îi sînt amorţite, nu le mai simte. Îl cuprinde ameţeala. Cînd îşi vine în fire e într-un şanţ, cu puşca la ochi, şi aude glasul sublocotenentului :

— Zece sute, copii !... Ze-ce su-te !

Şi pe toată linia soldaţii, trecîndu-şi unul altuia, din ce în ce mai slab :

— Zece sute... zece sute !

Tocmai în faţa lui, numai la vreo cîţiva paşi, pocneşte pămîntul şi se ridică un nouraş de colb gălbui, cît o căciulă.

„Se ţine de mine glonţul, îşi zice Haramu, dar nu mai are vreme să se gîndească la glonte, căci îi vine iar în minte: Unde-s muscalii ?"

Mai înaintează de vreo două ori. Gloanţele bîzîie ca un roi de viespi înrăiţi. Mereu răsună vaiete, înjurături, ţipete, mereu cad ostaşi, gem şi se zvîrcolesc. Puştile trosnesc neîncetat, cînd mai rar, cînd mai grăbit. Bubuitul tunurilor însă a slăbit, numai uneori se sparge în văzduh cîte-un şrapnel trufaş... Şi Haramu veşnic se întreabă: „Unde-s ?" Şi-i e necaz.

— Nu mai putem merge înainte, aude acuma pe Boroiu. Au căzut mai mulţi de jumătate...

— Sapele! Sapele! zoreşte sublocotenentul. Nu toţi deodată!... Pe rînd!... Pe rînd!

Dar pînă să-şi desfacă sapa, vede că unii se tîrîie înainte spre un răzor ce desparte două mirişti arse. Se tîrăşte şi el cu mare băgare de seamă şi se ascunde binişor în şanţ. Pe urmă totuşi scoate capul, să caute pe muscali. Departe, la marginea unei porumbişti tivite cu pomi, zăreşte vîrfuri de şepci.

— Muscalii, Boroiule! izbucneşte dînsul oftînd, parcă i s-ar fi luat de pe suflet o piatră de moară. Uite duşmanul!... Uite!... Uite!... E fericit ca un copil.

— Bine, bine, mormăie Boroiu, ochind cu luare-aminte. Trage, Haramule, că ne prăpădim!

Haramu începe să tragă, şi după fiecare împuşcătură se aşază mai bine în şanţ. Simte o plăcere mare că a descoperit pe muscali. A scăpat parcă de-o grije mare. Acuma s-a mai înviorat. Are chiar chef de vorbă, dar Boroiu e furios şi înjură şi se zbuciumă. Haramu trage, face socoteli şi planuri şi nu mai vrea să moară.

„Adică de ce să mor tocmai eu ? Las' să moară alţii, care n-au la ce să se întoarcă acasă. Nu mor, pentru că nu vreau să mor!... Nu mor!"

Simte totuşi că frica îi stăpîneşte inima şi că n-o poate goni, oricît îşi zice: „Nu mi-e frică!" Sublocotenentul, alături, porneşte să geamă. „L-a lovit, se gîndeşte Haramu, văzîndu-l cum îi cade capul în ţărînă şi că are o pată mare de sînge pe umărul stîng. I-a zdrobit umărul, sărăcuţul!... Vezi, cine n-are noroc... Să fii cu stea în frunte şi nu te iartă glonţul!" Apoi deodată îşi aduce iar aminte de otava din luncă şi-l apucă o grije dureroasă să nu fi dat o ploaie să i-o fi stricat... „S-o ia dracul de otavă... Ia uite ce-mi frămîntă capul!" Încearcă să se gîndească la altceva, dar nu poate şi începe a socoti cîte care de otavă o să-i iasă.

— Ioane! răsună vocea lui Boroiu. Ia seama, Ioane! Vine o companie de întărire... Auzi ?... Cînd ajunge aici, sărim cu toţii şi înaintăm... Înţelegi ?

Haramu face ochii mari. „Ce vrea Boroiu ?" se gîndeşte dînsul bănuitor. I se pare că privirea lui Boroiu se bucură de ceva. „De ce se bucură ?... Crede că am să mor ?... Da, da, crede... Îmi doreşte moartea, de bună seamă... Şi, după ce-oi muri, se întoarce acasă şi-mi ia pe Ileana. Are necaz pe mine din pricina Ilenii... Oho!" Se uită cu răutate la Boroiu şi strigă:

— Ileana, ai ? Crezi că am să mă prăpădesc pe-aici, ai ?... Nu mor, Boroiule! Nu vreau să mor!

Boroiu n-aude, căci puştile fac o gălăgie ca-n iad. Dar rînjeşte mulţumit, parc-ar înţelege gîndurile lui Haramu.

Se apropie din spate paşi grei, gîfîituri, zăngănit de arme, comenzi repezite în fugă. Haramu vrea să privească înapoi. În clipa aceea însă răsună un urlet

sălbatic: „Uraaa!... Înainte!... Uraa!“ Sare şi el să pornească înainte, dar n-apucă să facă nici un pas şi simte o lovitură în şoldul stîng.

— M-a ucis! murmură dînsul, prăvălindu-se iar în şanţ. Mi-a rupt piciorul!

Vrea să se scoale din nou şi nu poate. Îşi pipăie piciorul, ridică aripa tunicii şi degetele i se umplu de sînge. Cureaua cu care era încins e găurită.

— Trebuie să-mi taie piciorul... Am să rămîn olog...

Ochii i se împăinjenesc. Durerea îl chinuieşte din ce în ce mai tare. „Leşin... Mor...“, se gîndeşte el cu frică. Încearcă să strige ajutor, dar nu poate deschide buzele. Sîngele i se scurge pe piele. Îl simte cît e de fierbinte. „Ar fi bine să opresc sîngele“, îi trece prin creier. Mîinile îi tremură şi nu le poate mişca. Începe să zică în gînd *Tatăl nostru* şi parcă se mai linişteşte.

Se aşteaptă, din clipă în clipă, să leşine şi se miră că încă n-a leşinat. „Am să mor... Degeaba nădăjduiesc... Am să putrezesc aici, în şanţ, ca un cîine fără stăpîn... Nu vine nimeni să-mi oprească sîngele!“ Îşi aminteşte de căruţele cu paie de la marginea satului... „Rămîne Boroiu cu Ileana... Rămîne!...“

Vremea trece atît de greu, parcă ar fi de plumb topit. Soarele e aproape de asfinţit. Tot văzduhul miroase a praf de puşcă.

Apoi Haramu, pe neaşteptate, se pomeneşte iar cu Boroiu în şanţ. Toţi veneau îngroziţi şi se pitulau în dosul răzorului şi începeau a trage cu deznădejde. Boroiu era ca un ţigan la faţă şi înjura sălbatec... Haramu vrea să-l strige şi nu poate. Geme.

— Ce-i cu tine, Haramule? Eşti mort?

Haramu, auzindu-l, îşi aduce aminte de Ileana. Închide ochii; genele-i sînt grozav de obosite. Boroiu îl pipăie, mormăind:

— Unde te-a izbit, omule?... Aha!... Curge sîngele dintr-însul ca dintr-o vită!

Rănitul simte o durere sfîşietoare, apoi îndată o alinare.

— Te-am legat, Ioane, duduie glasul lui Boroiu. Nu-i nimic... numai de n-ar veni ei peste noi!

Haramu geme puţin şi începe să şoşăie iar din buze o rugăciune, repede, băbeşte.

După un răstimp, cine ştie cît de lung, Haramu aude şoapte speriate:

— Vin!... Vin!... Vin!...

Şi în curînd, vocea lui Boroiu, aspră, răguşită:

— Înapoi!... Înapoi!

Pe Haramu îl cuprinde o spaimă nebună. Vede cum ostaşii se scoală din şanţ şi pornesc înapoi în goană. „Vin muscalii!“ se gîndeşte dînsul şi nu mai simte nici o durere, numai frica, ce-i îngheaţă sîngele în vine, că rămîne singur între duşmanii care o să-l turtească mai rău ca pe un vierme. Îşi adună toate puterile şi ţipă deznădăjduit:

— Boroiule, frate, nu mă lăsa aici!

Boroiu se opreşte şovăind.

— Nu mă lăsa, frate, să mă prăpădesc în străini!... Nu mă lăsa.

Se uită lung unul la altul, Haramu, rugător, Boroiu, nehotărît. Gîndul căprarului este, o clipă, să-l lase acolo, pe mîna cazacilor. Cum i-a strivit el norocul, aşa să-l strivească duşmanii acuma. Dar, văzîndu-i faţa albă ca hîrtia şi ochii scăldaţi în lacrimi, i se înmoaie inima. Îşi aduce aminte de Ileana, cum stătea şi ea plînsă şi îndurerată, şi parcă îi aude glasul tremurat: „Ai grije de el şi ocroteşte-l!“

— Hai! face Boroiu scurt, plecîndu-se şi luîndu-l în circă.

Gloanţele ţiuiau şi sfîrîiau neîntrerupt. Căprarul gîfîia din greu cu Haramu în spinare, care gemea şi se văita. Toată miriştea era plină de ostaşi ce alergau înfricoşaţi, fără ţintă, dornici numai să scape din ploaia de foc cît mai curînd.

Pe Haramu îl apucă durerea, mai nemiloasă şi mai năvalnică. Îi vine să ţipe, dar parcă i-e teamă de Boroiu. Strînge dinţii din răsputeri şi numai rareori geme scurt, înnăbuşit.

— Taci, taci, că nu-i nimic, zice căprarul morocănos, păşind apăsat ca un bivol.

„Mor... mor, se gîndeşte Haramu simţind cum i se sleiesc puterile. S-a isprăvit cu mine... S-a isprăvit!"

Ca să-şi împrăştie gîndurile chinuitoare, începe să vorbească, încercînd să arate veselie sau măcar nepăsare în glas:

— Vai de mine, Boroiule!... Mi-am uitat puşca-n şanţ...

— Las-o dracului de puşcă... Bine că nu te-am uitat eu pe tine! răspunde Boroiu răutăcios.

— Mi se pare că ne-au biruit muscalii! urmează Haramu.

— Mi se pare... 'S mulţi... Cîtă frunză şi iarbă.

— Ş-acu ce facem?

— Fugim, nu vezi? zice căprarul posomorît şi, după o vreme adaugă: Da eşti greu tare, Ioane... Parcă duc în spinare un sac de pămînt.

Haramu se sperie de vorbele acestea, dar totuşi rîde silit şi sec. Boroiu rîde şi el. Rîsul lui e mulţumit şi cam aspru.

— Au pierit mulţi de-ai noştri, începe iar rănitul.

— Mulţi. Şi mai mulţi o să se prăpădească de-acu înainte! Tace puţin şi apoi urmează: Mulţi de tot... Ilie Onu s-a dus. În cap l-a pocnit glonţul... Şi George al lui Bucur din Tihuţa. Şi Dolga Mihai, ştii, băieţandrul cela din Bîrgău, care se ţinea numai de drăcovenii... Toţi s-au stins!

— Dumnezeu să-i odihnească...

— Mulţi, mulţi... Pe Dumitru Hrişca l-a nimerit drept în inimă. A mai alergat oleacă, şi-apoi s-a prăvălit ca un bolovan, de nici vai n-a zis... Cine să-i mai ştie pe toţi?... E plin cîmpul de ei. Şi şanţurile gem.

— Urgia lui Dumnezeu!

— Războiul, Ioane!... Aşa-i: sînge, moarte, durere, pacostea lumii...

— Le-auzi cum şuieră? face Haramu, ascultînd gloanţele care umpleau văzduhul cu ţipetele lor. Să ştii că pe mine mă caută... Simt eu că mă caută.

— Să-ţi spun eu una şi bună, măi Ioane, bombăne Boroiu rar şi apăsat. Glonţul se ţine de cel ce se teme de dînsul. Auzi tu ce-ţi spun? Cînd ţi-o fi frică, să-ţi iei rămas bun, c-ai pus-o de mămăligă!

Haramu începe să tremure. Cuvintele lui Boroiu i s-au înfipt drept în inimă. Frica îşi încleaştă ghearele într-însul din ce în ce mai adînc. O simte cum îi pătrunde în creier, în oase, în carne, în vine. „De-acu mor... mor..." îi fulgeră prin minte. Totuşi se mai zbate, încearcă să se apere. Limba i se învîrteşte repede. Şi vorbind, rîde răguşit şi horcăie:

— Mie nu mi-e frică, Boroiule! Zău nu mi-e frică... Mi-a găurit piciorul? Bine. Poate că Dumnezeu a vrut înadins să mă scape din prăpădul ăsta... Ai? Căruţele cu paie... Mă duce la spital şi-mi taie piciorul... Mi-l taie? Bine. Parcă nu mai sînt ologi pe lume?!... Ori cu un picior, ori cu două, numai să ştii că trăieşti!... Am nevastă, moşie, copii... Trebuie să trăiesc... trebuie să...

Glasul i se taie deodată. Icneşte scurt, ca şi cînd i-ar fi trîntit cineva un pumn zdravăn după cap, rîde puţin, oftează lung şi amuţeşte, parcă i s-ar fi retezat limba din rădăcină.

Căprarului nu-i place trăncăneala tovarăşului. Îşi aduce aminte de ce i-a făcut Haramu şi i se pare că tare-i prost de cară în spinare pe cel ce i-a mîncat norocul. Se gîndeşte chiar să se descotorosească frumuşel de dînsul, orice ar fi. Asta o aştepta el de cînd a plecat de-acasă. Asta era nădejdea lui cea bună. Acuma de ce să se pună de-a curmezişul soartei ?... Dar cînd se frămînta astfel, dă peste ceva, se împiedecă şi e aproape să se răstoarne. Se uită, vrea să înjure. Vorbele-i încremenesc în gît. La picioarele lui vede pe Marin Prîslea, un flăcău din Salva, prietenul său cel mai bun, mort-rece, chircit ca o rîmă chinuită, cu faţa schimonosită, cu grumajii încercuiţi într-un guler roşu de sînge închegat. Boroiu se cutremură şi-şi inteţeşte mersul. Prin şira spinării îl furnică un fior.

Mai sînt doar cîţiva paşi pînă la porumbişte. Un căpitan se răsteşte cu sabia la fugarii ce sosesc mereu şi nu se mai gîndesc să se oprească, îi ameninţă şi răcneşte din răsputeri :

— Stai, tîlharule !... Jos ! Jos !... La lizieră !

— Uite c-ajungem, Ioane ! zice Boroiu mai senin. Aici poate c-or veni sanitarii să te ducă la căruţele cu paie...

Tace, rîde şi aşteaptă să zică ceva Haramu.

— Nu vorbeşti ? urmează apoi din nou, cînd vede că aşteaptă în zadar. Nu vrei să vorbeşti ?... Mi se pare mie că ţi-e frică !... Ia seama, Ioane, că frica nu e bună.

Căprarul rîde foarte gros, dar iar nu primeşte nici un răspuns.

— Dacă vrei tu să taci, taci ! mormăie dînsul după un dram de vreme, nepăsător. „O fi leşinat, păcătosul, se gîndeşte pe urmă. Hehe, mare-i frica !“

Intră în porumbişte. Cîţiva ostaşi s-au întors spre duşman şi trag fără de suflet. Căpitanul strigă desperat, cu ochii ieşiţi din orbite :

— Stai !... Stai !... Liziera !...

— Am ajuns, Haramule ! zice Boroiu. Hai, să te dau jos.

Îi desprinde picioarele de după mijloc şi Haramu se rostogoleşte, ca un trunchi, la pămînt şi rămîne cu faţa în sus, cu mîinile şi picioarele înţepenite. Pe buzele mortului se răcise un rîs dureros, iar în ochii holbaţi a rămas întipărită o dorinţă mare de a trăi, amestecată cu o frică năprasnică. În dreptul inimii, dintr-o rană rotundă cît un zlot de argint, se scurgea leneş un firicel de sînge negricios.

„L-a izbit glonţul din spate, de aceea nu mai vorbea nimic, se gîndeşte Boroiu cu privirea pironită asupra cadavrului. Te-a bătut Dumnezeu, Ioane, pentru că mi-ai zdrobit viaţa, ca pe-a Ilenii.“

Îşi face cruce încet, de trei ori.

E mulţumit. Cum a dorit el, aşa s-a întîmplat. De-acu Ileana iar e slobodă. Se vede bine că au fost ursiţi unul altuia.

Boroiu tresare scurt. Aude glasul căpitanului, aude pocniturile puştilor şi un bubuit de tun obosit, depărtat.

— Muscalii ! îşi zice repede.

Începe să-şi dea seama că încă nu s-a sfîrşit. Întîi muscalii, pe urmă Ileana. Şi cine ştie ce-o mai fi ?

Se tîrăşte la marginea porumbiştii. Pe cîmpul însorit vede ici-colo trupuri de soldaţi, rămaşi care cum i-a trăsnit moartea. În văzduh croncăne o ceată de corbi ce se roteşte, se coboară uneori, se apropie

de morţi, se înalţă iar, parcă nu s-ar sinchisi nici de oameni, nici de gloanţe. Ostaşii întîrziaţi vin ş-acuma în fuga mare, cu feţele strîmbate de groază. Şi-n depărtare, din cînd în cînd, linii dese de vrăjmaşi se leagănă, dispar, apar, se apropie.

— Ne biruie muscalii, bîlbîie Boroiu şi se căzneşte să ochească bine, să oprească puhoiul duşman. Dar mîinile îi tremură, şi-n minte i se îmbulzesc neîncetat gînduri ce-i sînt dragi şi de care se înspăimîntă. Acuma nu doreşte gîndurile acestea. Simte bine că i-ar strecura grija în inimă şi l-ar pierde. Şi totuşi, oricît se încearcă, nu izbuteşte să le gonească.

Din porumbişte aude un geamăt amar.

„Iar moare unul... Mulţi mor", se gîndeşte dînsul.

Dar nu i-e milă. Îi pare bine că el trăieşte. Ce-i pasă de alţii? Altora le pasă de el? El să trăiască, încolo... El trebuie să trăiască!

Şi, încetul cu încetul, începe să făurească planuri. Ocheşte mereu, trage mereu şi sufletul lui zboară pe-acasă, prin Prislop. Se face că parcă se întoarce din război. Ileana îl întîmpină în capul satului. A întinerit, ori i se pare doar lui? Cum plînge, sărăcuţa! Ea zice: „Ai venit?" Şi el răspunde: „Am venit". „Bine că te-a adus Dumnezeu." Ar vrea s-o ia în braţe şi s-o omoare în sărutări, dar i-e ruşine, căci s-a adunat o mulţime de oameni şi toţi zîmbesc şi se bucură c-a venit. Şi popa Grozea vine şi zice: „Acu haideţi la biserică cu Ileana, c-aţi aşteptat de-ajuns!" Cineva însă zice: „Cum să meargă Ileana cu Boroiu la biserică, doar Haramu n-a murit!" „Cum n-a murit?" „Aşa, bine. Uite-l pe Haramu!" Are un picior de lemn şi-n piept o gaură roşie. Şi Haramu vine şchiopătînd şi rîde. Şi Ileana

zice: „N-ai avut grije de el, Boroiule! Nu-ţi ajute Dumnezeu sfîntul! Nu-ţi ajute! Nu-ţi ajute!"

„Astea-s nebunii!" se gîndeşte Boroiu clipind furios din ochi.

În suflet însă simte cum i se face un gol, şi golul acesta cum creşte biruitor, cum îl ameninţă. Şi numaidecît îl cuprinde îndoiala: „Poate că într-adevăr n-a murit Haramu?... Poate că el a gemut adineaori?"

S-ar scula şi s-ar duce să se încredinţeze, dar i-e ruşine de sine însuşi. Strînge patul puştii de-i pocnesc degetele şi se dojeneşte singur:

— Suflet ticălos de muiere!

Îndoiala totuşi rămîne încuibată şi-l roade ca un cariu.

Pe mirişte, de-abia la vreo şase sute de paşi, vede cum se ridică un lanţ de oameni, cum se apropie şi se aruncă iar la pămînt. Unul a întîrziat. E burtos şi are o barbă roşie. „Trebuie să-l omor!" îşi zice Boroiu, ducînd repede arma la ochi. Rusul se opreşte, înalţă mîinile speriat către cer, ş-apoi cade cu faţa-n jos, parcă ar face o mătanie.

— L-am nimerit, murmură căprarul mulţumit, dar îndată îi vine în gînd: „Şi Haramu te pomeneşti că n-a murit!"

O răpăială sălbatecă de gloanţe porneşte de la muscali. Toată marginea porumbiştei sîsîie înfricoşată. Boroiu aude mereu cum îi zbîrnîie viespii de oţel pe lîngă urechi, ca şi cînd l-ar ameninţa.

— Se vede că m-am speriat, îşi zice dînsul gînditor şi deodată se înfurie ca un zmeu: „Nu vreau! Nu vreau! Nu vreau!" Dă să ridice puşca să ochească... Dar în piept simte o lovitură de cuţit. „Cine m-a izbit? Glonţul?... Nu vreau. Nu vreau!" Îşi încordează toate puterile, parcă s-ar împotrivi

unui vrăjmaş năprasnic, şi cu o sforţare uriaşă slobоade arma. Aude lămurit răbufnitul puştii şi numaidecît un ţiuit vesel în urechea dreaptă.

„Mor..., se gîndeşte Boroiu, în vreme ce i se întunecă tot în faţa ochilor. Şi Haramu poate că n-a murit... Poate..."

Mîna îi înţepeneşte pe armă, gura i se umple de sînge, iar capul îi cade într-o parte, ca şi cînd l-ar fi prididit oboseala.

Duşmanul se apropie mereu. Căpitanul ţipă poruncitor şi plîngător :

— Stai !... Foc !... Foc !... Foc !

Gloanţele vîjîie ca furtuna. Soarele asfinţeşte mînios, însîngerînd cerul şi pămîntul.

1918

BIBI

Era un zgomot ciudat, fîşîit de paşi, şoapte de glasuri străine, întretăiate de cîte o izbucnire nerăbdătoare, apoi tăcere, apoi plînsete înnăbuşite.

Bibi se trezi supărat şi-şi frecă ochii somnoroşi cu mîinile-i grăsune. O şuviţă răzvrătită îi atîrna tocmai pe nas, îl gîdila şi-l necăjea. De aceea se porni pe scînceală. Dar se opri curînd, foarte mirat că nu vine nimeni să-l mulcomească. Se ridică în pătuceanul împrejmuit cu grilaj de lemn, să se uite prin odaie. Nu era nimeni. Nici măcar guvernanta, uscată ca o scîndură şi cu un neg pe nas, pe care n-o putea suferi. Începu iar să mîrîie, dar iar încetă singur plictisit. N-avea chef de plîns cu temei, altminteri s-ar fi pornit pe nişte ţipete de ar fi sculat toată casa în picioare, ca altă dată. Era posomorît, parcă i-ar fi dat să bea ceai de siminichie cu sare amară.

„M-a înşelat «scîndura», se gîndi Bibi cu necaz văzînd patul guvernantei neatins. M-a minţit aseară că se culcă şi ea, şi cînd colo... Am s-o spun măicuţii !..."

Şi numaidecît începu să cheme cu glas miorlăit :

— Măicuţă !... Măicuţăăă !...

Strigînd, văzu pe scaunul de lîngă pat nişte haine negre, aşezate frumos. „Sînt noi", îşi zise dînsul,

căci pe celelalte le murdărise alaltăieri, cînd a căzut, jucîndu-se de-a lunecuşul, într-un băligar. Tocmai atunci auzi de-afară şi vocea tăticului :

— Mi se pare că s-a deşteptat copilul !... Ia vezi d-ta, mamă...

Bibi se bucură că a venit mama-mare, fiindcă totdeauna îi aducea cîte ceva. Bunica îşi vîrî cu băgare de seamă capul pe uşă.

— Te-am prins, te-am prins ! ţipă Bibi, crezînd că mama-mare se joacă de-a ascunselea.

Bunica însă era albă ca varul la faţă. Numai gropile ochilor îi erau roşii şi arse. Veni la patul lui Bibi, îl privi mută, îl luă în braţe şi-l sărută pe păr şi pe obraji. Bibi simţi că l-a muiat de lacrămi şi, cuprinzînd-o de gît, îi zise :

— De ce plîngi, mamă-mare ?... Te-a certat măicuţa ?

Bătrîna hohotea de plîns şi-l săruta cu foc, iar copilul se gîndea foarte grav de ce s-o fi ciorovăind mereu măicuţa cu mama-mare. Şi deoarece bunica plîngea din ce în ce mai avan, începu să plîngă şi el cu tot dinadinsul. Astfel îi găsi tăticul, care-l ostoi cu glas înecat :

— Fii cuminte, Bibi... Nu trebuie să plîngi, înţelegi... Dumnezeu nu vrea să plîngi...

Bibi se potoli, iar tăticul, plecînd, şopti bunicăi :

— Ce copil simţitor !... A rămas şi el singur...

În vreme ce mama-mare îl spăla şi-l îmbrăca, Bibi se gîndea într-una : „Ce-o fi vrînd să-mi ascundă, ce s-o fi întîmplat ?" Şi apoi întrebă deodată :

— Mamă-mare, a murit măicuţa ?

Bunica încremeni o clipă, pe urmă îl strînse în braţe cu ochii scăldaţi în lacrămi, fără să poată rosti un cuvînt.

„Ori a murit, ori mi-a făcut un frăţior", îşi zise copilul puţin dumerit. De vreo săptămînă măicuţa stătea mereu în pat, doctorul cu barbă venea în fiecare zi, iar tăticul spunea că nu e voie să intre la măicuţa, că e bolnavă rău şi să fie cuminte, să se joace frumos. Bibi repede s-a lăudat la copiii băcanului de peste drum că măicuţa lui e bolnavă, dar Puiu i-a spus că dacă nu-l lasă s-o vază, atunci desigur îi face un frăţior. Puiu era mai mare şi ştia bine, căci mama lui mereu îi făcea frăţiori şi surioare...

După ce l-a gătit frumos, bunica l-a învăţat să stea liniştit, că ea trebuie să vază de casă, deoarece guvernanta e prin oraş după cumpărături. Şi l-a lăsat singur.

Bibi s-a repezit îndată la fereastră. Dacă-i doliu la poartă e sigur că a murit măicuţa. Văzu nişte oameni mînioşi care bocăneau cu ciocanele şi întindeau cearşafuri negre. În mijlocul curţii erau cîteva sfeşnice mari de argint, fără lumînări.

„A murit măicuţa", îşi zise Bibi, tremurînd uşor de mîndrie că toţi copiii din mahala o să-l invidieze.

Măicuţa îi spusese lui odată că pe morţi îi pune în groapă şi-i acopere cu pămînt. Dar Bibi nu credea. Măicuţa, de altfel, numai minciuni îi spune, ca să-l sperie să fie cuminte. Mereu zice că-l vinde la ţigani, cînd plînge, şi tot nu l-a dat, măcar că de cîte ori n-au fost ţigani prin curte şi l-ar fi putut vinde !... Aşa-i măicuţa, toată ziua cu gura pe dînsul : „Ia seama, Bibi, să nu cazi ; să nu ieşi din curte, Bibi, că te calcă vreo trăsură ; stai frumos la masă, Bibi ; nu te scobi în nas, Bibi !"

Stătu multă vreme la geam, cu degetul în gură. Vedea mereu intrînd şi ieşind o droaie de străini. În sfîrşit, plecă grăbit şi tăticul. Pe Bibi îl cuprinse

acum o dorinţă mare de-a fi mai aproape de oamenii cu ciocanele şi cu sfeşnicele. Măicuţa nu mai are să-l certe, că-i moartă, iar de mama-mare nu i-e frică. Deschise uşa încetişor, trecu prin sufragerie, unde nu era nimeni, şi se strecură prin antreu, printre o mulţime de lume necunoscută, care nici nu-l luă în seamă...

Admiraţia pentru lucrători îi scăzu însă curînd, cînd peste drum, pe trotuar, zări pe copiii băcanului, care se uitau cu jind la poarta cernită. În cîteva clipe Bibi îi aduse în curte, le povesti că măicuţa a murit, le arătă sfeşnicele, şi copiii înghiţeau în sec de emoţie. Apoi se învoiră cu toţii să se joace de-a mortul. Bibi se întinse pe jos, iar ceilalţi îl bociră cu însufleţire. Pe urmă trecu Puiu la rînd să facă pe mortul şi ceilalţi îl înhăţară de picioare să-l tîrască spre fundul curţii, unde era cimitirul. Bibi, reprezentînd muzica militară, păşea în fruntea lor cu mîinile pîlnie la gură şi urla din răsputeri un marş funebru improvizat... Cortegiul însă n-apucă să ajungă la cimitir, căci între timp sosi din oraş guvernanta, care, scandalizată, goni copiii, iar pe Bibi îl ocărî că şi-a murdărit hainele noi şi-l porni binişor în casă...

Pînă după amiazi Bibi a stat închis în odaie, mîngîindu-se cu calul de lemn, căruia îi rupsese deunăzi coada şi căruia acum i-a scos ochii, ca să vază dacă nu curge sînge.

După masă veni guvernanta şi-l duse la măicuţa.

Odaia măicuţii era parcă mai frumoasă. Se scosese toată mobila, şi-n mijloc erau nişte trepte, şi pe trepte un pat ciudat, şi în patul acesta era măicuţa, galbenă, îmbrăcată într-o rochie albă de dantele, cu ochii închişi, cu mîinile încrucişate pe piept, învălită cu o pînză subţire şi albă ca hîrtia, care atîrna pînă jos. Şi în sfeşnicele mari ardeau lumînări groase. Şi

pe trepte, flori multe risipite şi coroane cu panglici în toate culorile. Şi un miros bun şi un fum albăstrui care-l zgîria în gît...

Guvernanta îl sui pe trepte şi-i şopti să stea în genunchi, iar Bibi se uită să vază dacă măicuţa se mişcă, aducîndu-şi aminte că Puiu, cînd făcuse pe mortul, mereu dăduse din picioare.

În odaie erau mulţi străini şi multe cucoane cu batistele în mînă. Toţi priveau posomorîţi pe măicuţa şi vorbeau, dar aşa de încet, că nu se auzea decît un mormăit prelung. Cucoanele îşi suflau mereu nasul, unele plîngeau domol, iar altele se ştergeau la ochi ca să-i roşească şi să pară că plîng...

A doua zi toată lumea păru zăpăcită şi nimeni nu s-a mai sinchisit mult de dînsul. Astfel, apoi a putut să adune în tihnă toţi copiii de pe uliţă, să discute şi să vază cu de-amănuntul dricul, caii împopoţonaţi şi pe oamenii cei mînioşi de ieri, care acuma erau îmbrăcaţi în haine cu fireturi, pălării caraghioase şi mănuşi albe.

Mama-mare l-a luat şi pe el la cimitir într-o trăsură cu coşul ridicat. Îi părea foarte rău că-i coşul ridicat şi nu-l pot vedea copiii, dar mai ales că n-a fost muzică militară şi soldaţi.

Bibi s-a mirat însă mult cînd a băgat de seamă că se întorc de la cimitir fără măicuţa. Asta n-o mai înţelegea. Adică măicuţa rămîne cu adevărat în groapă ? Dar atunci el cum rămîne ? Cine-a mai văzut copil fără măicuţă ? Ca să lămurească chestia aceasta, întrebă brusc pe mama-mare :

— Măicuţa cînd vine acasă de la cimitir ?

Bunica iar plînse cu hohot şi-l umplu de lacrămi şi de sărutări.

— Nu mai vine măicuţa, mititelul mamii... Tu nu mai ai măicuţă...

Bibi se posomorî... Asta nu se poate! Şi începu să bocească :

— Vreau să mă duc la măicuţa...

Cîteva zile Bibi a fost foarte stînjenit. Pe urmă s-a împăcat. De unde înainte copiii băcanului nu puteau veni la dînsul decît pe furiş şi nici el nu se putea duce pe la ei, acuma toată ziua erau împreună. Tăticu îi dădea voie. Numai guvernanta se făcuse mai rea, îl bruftuluia şi-l ameninţa c-o să-i rupă urechile.

Bibi se mai gîndea uneori la măicuţa, mai ales seara şi cînd ploua. Şi atunci plîngea... Guvernanta îl zgîlţîia şi-l întreba ce-i lipseşte, dar el nu voia să-i spună că i-e dor de măicuţa. Dimineaţa însă îi părea bine că nu-i măicuţa, fiindcă nu-l mai spăla nimeni cu săpun, să-l usture ochii.

Cu tăticul o ducea acum foarte bine. Îi făgăduia mereu că are să-i cumpere fel de fel de jucării şi bunătăţi, nu-l certa niciodată, iar seara se jucau şi făceau împreună cîte şi mai cîte nebunii.

Într-o zi apoi tăticul îl luă pe genunchi şi-l întrebă :

— Ce zici, Bibi, să-ţi cumpăr o măicuţă nouă ?

Copilul se gîndi puţin şi răspunse :

— Vreau, dar să-mi cumperi şi ghete şi un cal adevărat...

Pe urmă tăticul veni cu o doamnă cu rochia roşie şi cu ochelari pe nas, şi-i zise :

— Uite, Bibi, asta va fi de-acuma măicuţa ta!

Bibi o privi bosumflat. Nu-i plăcea, deşi doamna îi zîmbea foarte dulce şi dădea mereu să-l mîngîie pe păr.

— Vrei, micuţule, să fiu eu măicuţa ta ?

Bibi răspunse scurt şi morocănos :

— Nu!

Tăticul a rîs, iar doamna cu ochelari a zîmbit acru şi a zis :

— Are să se obişnuiască cu mine şi are să mă iubească, sînt sigură... Nu-ţi închipui cît îmi sînt de dragi copiii!...

Peste cîtva timp, apoi, Bibi a văzut că doamna cu ochelari a venit şi s-a aşezat de-a binelea în casă. La masă şedea în locul măicuţii, dormea în patul măicuţii şi-i spunea într-una că ea e măicuţa. Bibi o ura ca şi pe guvernantă, dar tăticul o iubea, mereu o mîngîia, îi zicea „Mico“ şi o pupa pînă-i cădeau ochelarii. „Prost mai e tăticul!“ îşi zicea Bibi, neputînd înţelege cum poate să-i fie dragă o cucoană cu ochelari.

Încetul cu încetul, însă, Bibi s-a obişnuit şi cu doamna aceasta, cum se obişnuise şi cu guvernanta. Îl mai ocăra ea uneori, dar îl lăsa în voie să alerge, să se joace de dimineaţă pînă seara. Guvernantei îi dădu drumul, ceea ce pe Bibi l-a bucurat, fiindcă „scîndura“ tot îl mai necăjea şi-l certa din cînd în cînd.

S-a întîmplat, însă, că o dată Bibi a sosit acasă de la copii mai tîrziu. Tăticul venise de la birou şi-l căutase şi se înfuriase că copilul s-a făcut o haimana. L-a dojenit aspru, şi Bibi tremura ca varga că o să mănînce şi bătaie. Şi tocmai atunci a sărit şi doamna cu ochelari cu gura :

— E un copil foarte rău crescut... Toată ziulica nu-l poţi strînge de pe uliţi... Eu degeaba îl învăţ, că nu mă ascultă...

— Nu ţi-e ruşine, Bibi, să nu asculţi pe măicuţa noastră ? a zis tăticul indignat. Te rog, Mico, să-l pedepseşti cînd nu te-o mai asculta! Să fii foarte severă cu dînsul, te rog!...

Şi din seara aceea Bibi o duse rău de tot. Doamna nu-i mai dădea voie să iasă din curte, iar cînd ieşea fără voie, îl huiduia şi-l trăgea de urechi. Şi-a făcut chiar o nuieluşă, cu care-l plesnea de cîte ori se întîmpla să greşească. Şi nuieluşa ustura straşnic. Bibi mîrîia şi se gîndea să-i spună tăticului cum îl bate doamna cu ochelari. Dar îi era frică să nu-l bată pe urmă şi mai rău, căci în faţa tăticului îl alinta şi-i vorbea blînd: „puiule" şi „micuţule" şi „drăguţule"... Mîngîierile acestea parcă îl dureau pe Bibi mai mult decît nuieluşa...

Uneori doamna cu ochelari totuşi dădea voie copiilor de peste drum să mai vie să se joace. Bibi nu mai avea chef de jocuri ca odinioară. Se făcuse posac şi trist. O singură dată a putut-o tuli şi el la copiii băcanului. Şi băcăniţa, văzîndu-l abătut, l-a întrebat:

— Care măicuţă-i mai bună, Bibi, cea moartă, ori asta?

Şi Bibi a răspuns îngîndurat, posomorît:

— Cea moartă era bună, dar era cam mincinoasă, că mereu zicea c-o să mă bată şi tot nu m-a bătut niciodată. Asta însă cum zice, cum dă...

1918

NOROCUL

1

În clipa cînd ieşi pe poarta ministerului, se repezi la dînsul un pici funinginit şi zdrenţăros, vestindu-i desperat „ediţia specială, tragerea loteriei statului".

„Îmi sare norocul în cale!" îşi zise Ion Mititelu, cuprins îndată de o tulburare ciudată.

— Băiete! Ia dă-ncoace...

Nu putu sfîrşi. Emoţia îl strîngea de gît, îi stinse glasul. Dădu gologanul şi luă foaia, tremurînd ca o fată cînd îi vine un peţitor. Avu atunci un moment de şovăire vrînd să-şi arunce ochii, să vază dacă... Dar îşi stăpîni repede curiozitatea, gîndindu-se că se cuvine să împartă cu nevastă-sa şi bucuria cea mare, precum împarte de atîţia amar de ani toate mizeriile. Îndoi frumos ziarul, îl vîrî cu băgare de seamă în buzunar şi porni spre casă cu faţa strălucitoare de sudoare şi de nădejde.

Era copist. Avea nouă ani de serviciu, cinci copii şi multă sărăcie. Speranţe de înaintare însă nu mai avea de mult. Se mai ruga Atotputernicului seara şi dimineaţa numai să-l scape de calicie, să-l ferească de odrasle noi şi să dea sănătate celor pe care i-a hărăzit. Cel mai mult dorea totuşi să se scuture de nevoie. De aceea juca la loterie cu o patimă dîrză.

S-a lăsat şi de tutun ca să poată plăti lozurile, să nu piarză prilejul de-a pune mîna pe cîştigul cel mare.

A mai avut şi alte presimţiri, că, în sfîrşit, s-a procopsit, dar ca acuma niciodată. Mergînd grăbit, muncit de emoţie şi de-o fericire caldă, mereu i se părea că-l arde ziarul în buzunar. Îşi pipăia haina cu teamă, ca şi cînd în buzunarul din stînga s-ar fi înghesuit tot viitorul, toată viaţa lui. Îşi aducea aminte semnele bune şi multe care i-au prevestit norocul şi mai ales ţigănuşul pe care parcă Dumnezeu i l-a trimis cu bucuria cea mare. Era sigur, şi siguranţa îl mîngîia şi-l înălţa.

Găsi pe nevastă-sa bosumflată, ceea ce iar i se păru semn bun. O chema Marieta. Durdulie, cu picioarele scurte şi groase, făcută parcă înadins pentru a fi mamă fecundă. Gătise. Pe tîmple îi curgeau năduşeli unsuroase. Tîrnuise pe băiatul cel mare, care plîngea înfundat într-un colţ, în vreme ce ceilalţi trei rîdeau provocători, iar al cincilea ţocăia cu lăcomie la sînul mamei.

Masa nu era gata. Fiindcă bărbatul de obicei înjura cînd nu afla mîncarea pusă, Marieta vru să i-o ia înainte şi începu să-şi blesteme soarta, care...

— Ia mai las-o-ncolo de masă ! zise Ion Mititelu cu glasul înduioşat. De-o vrea Dumnezeu, n-ai să te mai prăjeşti de-acuma pe la bucătărie...

Toată faţa îi zîmbea. Femeia îl privi cîteva clipe uluită, apoi pricepu şi se închină repede de vreo zece ori, murmurînd cu ochii lăcrămaţi :

— Slavă ţie, Doamne !... Slavă...

Şi îndată, cu altă voce :

— Cît ? Cît ?... Mult ?... Adică ce să mai întreb ?... Bine c-a dat bunul Dumnezeu... Slavă ţie, Maică Pre-

cistă ! bolborosi Marieta, închinîndu-se cu şi mai mare evlavie.

— Stai, nu te pripi... Adă lozul, să vedem mai bine ! zise bărbatul, stăpînindu-şi firea, căci încrederea femeii îl măgulea.

Ştia dînsul numerele prea bine. Şi noaptea le visa. Le ştiau şi copiii toţi, chiar şi vecinii. Căci de vreo trei ani ţineau acelaşi loz, în nădejdea că doar se va milostivi Dumnezeu... Acuma însă voia mai multă solemnitate, acuma cînd e sigur... Simţea nevoia să guste plăcerea toată, pînă-n fund...

Venind degrabă cu lozul, Marieta îl dojeni :

— Vezi, cît ţi-am bătut eu capul, măi bărbate, să ţinem numărul întreg... N-ai vrut. Nu şi nu. Te-ai calicit... Ei, acu poftim de împarte cîştigul cu cine ştie cine, în loc să ne rămîie nouă toţi bănişorii !

Bărbatul îi dădea dreptate în gînd : „Vorbeşte bine femeia, am făcut prostia, de... Acuma s-a isprăvit..."

Dădură tacîmurile la o parte şi Mititelu întinse ziarul pe masă. În aceeaşi clipă însă simţi o săgeată în inimă. Îşi aruncase ochii acolo unde trebuia să fie numărul lor. Şi parcă nu era. Îi bătea sîngele cumplit. Ceva începea să se dărîme în sufletul omului. Dar se mai agăţă de carul nădejdii, înfricoşat să nu se prăbuşească în prăpastia ce-l ameninţa.

— Vezi pe la sfîrşit, că numărul nostru e mare, zise Marieta nerăbdătoare, suflînd greu.

— Fă bine şi nu-ţi mai vîrî nasul ! mormăi bărbatul, cu glas schimbat.

Îndoiala îl rodea şi-şi înfigea unghiile din ce în ce mai adînc în sufletul lui. O nădejde cît un fir de păr însă tot îl mai îndemna să stăruie. Cine ştie ? Se vor fi încurcat numerele... Poate să se întîmple o minune...

Îl podidiră sudorile pe frunte şi în palme.

Cu cît se apropia spre sfîrşitul listei, cu atît amărăciunea îi umplea gura şi inima. Apoi deodată îl cuprinse o furie năprasnică.

— Da ce, nu mai mîncăm ? se răsti dînsul. Ce-ai înţepenit aici ca un prapur[1] ?... Mă ţii flămînd şi frînt de trudă, parc-aş fi cîinele vostru... Asta-i viaţa mea !

Marieta înţelese, îngălbeni, pe urmă într-o clipă o încinse mînia şi pe ea şi izbucni :

— Vii de la birou cu ţicneli în creier, ş-acu vrei să-ţi verşi necazul pe mine... Oho, cîte-am suferit eu de la tine... Mînca-te-ar relele şi primejdiile !

— Ho ! Ho ! că uite-acu vezi pe dracul ! sări Mititelu, cu ochii mari, cu pumnii strînşi. Că numai tu m-ai făcut să-mi prăpădesc sudoarea pe lozuri, de umblu cu pantalonii peteciţi, ca o haimana...

— Nu-ţi ajute Dumnezeu din cer ! Dare-ar ziua de azi să te văd cu mîinile pe piept, cum îţi baţi tu joc de mine ! Că numai copilaşii ăştia ştiu cît te-am învăţat şi te-am oprit să nu arunci banii pe nebunii, că nimeni nu s-a înstărit din fleacuri d-astea... Ş-acuma, iacă, pe mine mă ponegreşti, ponegrite-ar Maica Precista şi sfînta zi de...

Cearta mai urmă cîteva minute, apoi Ion Mititelu plesni pe nevastă-sa cu dosul palmei peste gură o dată şi încă o dată. Marieta, cu copilul la piept, amuţi o clipă. Ceilalţi copii porniră să urle, iar femeia reîncepu afuriseniile cu amărăciune îndoită.

— Taci ! gemu bărbatul, schimonosit de fiere. Taci, taci, că pe toţi vă omor !

Nevasta plîngea, copiii plîngeau...

---

[1] Steag ostăşesc, precum şi steag bisericesc purtat la procesiuni sau la alte servicii religioase.

2

Ion Mititelu s-a jurat că nu va mai juca niciodată la loterie şi chiar în ziua aceea a dăruit lozul frizerului din colţ, care, în schimb, l-a tuns şi l-a ras gratuit.

3

Nu trecu mai mult de o lună şi Ion Mititelu, ieşind la amiazi de la minister, se pomeni iar cu ţigănuşul şi cu „ediţia specială, tragerea loteriei statului". Vru să treacă nepăsător, dar băiatul îi întinse grăbit ziarul :

— Ia-l, boierule, că ţi-a ieşit numărul !

— Ce număr, diavole ? Cum să-mi iasă dacă nu joc ?!

— Ţi-a ieşit, boierule, zău...

Ion Mititelu zîmbi, luă jurnalul, dar nu din pricina loteriei, ci doar aşa, ca să mai aibă de citit ceva după masă, la cafea. De altfel, chiar simţea o nevoie să-şi distreze puţin gîndurile. A avut o zi foarte amărîtă. I-au venit în minte toate necazurile. Neavînd de lucru la birou, se apucase să facă o listă de cum o să-şi împartă leafa, şi lista aceasta îl mohorîse de tot. Nu putea să se dumirească ce-o fi de tocmai azi îl chinuieşte mai mult sărăcia...

Mergea îngîndurat, oftînd adînc şi des. Vînzătorii de ziare ţipau în toate glasurile „ediţia specială", alergînd ca nişte zănatici. Oamenii se opreau pe trotuare sau ieşeau în poartă şi cumpărau jurnalul.

— Ce să faci dacă n-ai noroc ? îşi zise el, aducîndu-şi aminte nădejdile de odinioară.

Ajunse la frizeria din colţ. Strigăte vălmăşite, rîsete scurte, gălăgie. Mititelu se gîndea că poate frizerul

își bate nevasta. În aceeași clipă însă frizerul năvăli în stradă cu ziarul în mînă, cu fața zgîrcită de o bucurie grozavă, se repezi la dînsul, îl îmbrățișă și-l sărută cu furie, mormăind răgușit:

— Optzeci de mii... optzeci de mii...

Mititelu simți atunci că toată strada începe să se învîrtească și apoi se trezi în frizerie. Vreo zece oameni îl zgîlțîiau, îi rîdeau și-i povesteau în același timp că, cu lozul pe care i l-a dăruit dînsul, frizerul a cîștigat optzeci de mii de lei. Îi arătau jurnalul, îi strîngeau mîinile, îl pupau, îi mulțumeau.

Nu-și mai dădu seama cum a ajuns acasă. A intrat însă în odaie atît de zdrobit, încît nevasta a început să se vaite, crezînd că l-au dat afară din slujbă. Bărbatul scoase ziarul din buzunar, îl întinse pe masă. Numărul lui era tipărit gros, ca o sfidare.

— Optzeci de mii! șopti dînsul frînt.

În clipa următoare Marieta izbucni:

— Ne-ai omorît, derbedeule, ne-ai calicit!... Cît ți-am spus eu și te-am rugat în genunchi să nu înstrăinezi numărul, că nu se poate să nu ne vie norocul! De trei ori l-am visat, și tu ai aruncat la gunoi optzeci de mii de lei, arunca-ți-ar Dumnezeu sufletul în bezna iadului!... Dragii mamii, dragii mamii, ne-a prăpădit tîlharul, ne-a lăsat pe drumuri...

Blestemurile femeii schimbară deodată într-o mînie sălbatecă toată amărăciunea bărbatului. Începu cu înjurături și cu imputări că ea e pricina nenorocirilor lui. Marieta bocea și blestema.

Cearta mai urmă astfel cîteva minute, apoi Ion Mititelu plesni pe nevastă-sa cu dosul palmei peste gură o dată și încă o dată, răcnind ca un balaur:

— Taci! Taci, că uite-acu vă omor pe toți!...

Nevasta plîngea, copiii plîngeau...

1918

POZNA

Simțea o sfîrșeală aspră prin genunchi și în șale. Îi curgeau sudorile pe frunte, îi zbîrliseră sprîncenele și-i făcuseră brazde umede pe obrajii năclăiți de praf și de oboseală. Căra lăzi de smochine din pivnița marelui magazin de coloniale „Corbul alb“ și le așeza într-un camion ce trîndăvea în curte.

— Oooh, viață, arde-te-ar focul! murmură dînsul oprindu-se în poarta pivniței și ștergîndu-și năduşeala feței cu mîneca zdrențoasă a hainei.

Niciodată parcă munca nu-l chinuise mai mult ca azi. Inima-i fierbea de necaz și de o răzvrătire neînțeleasă, ca și cînd i-ar fi plesnit fierea și i s-ar fi revărsat pe furiș în toate tainițele sufletului. Dar fiindcă era om cumpănit, obișnuit să-și înece în răbdare pornirile mînioase, Toader Căpățînă își scoase luleaua din brîu, o umplu tacticos și o aprinse, bombănind vorbe fără șir despre soarta omului...

Era o după-amiază de vară, fierbinte. Soarele bătea cumplit, de părea că și-a pus în gînd să potopească lumea toată. Arșița străpungea zidurile și se aduna de pretutindeni, înadins parcă, în curtea strîmtă, gîtuită între aripi de case murdare cu uși multe, de la care porneau dîre de lături spre gura canalului, băltocită,

unde aburea un miros ameţitor. Camionul aştepta cu fundul aproape de pivniţă, aşa încît cele trei mîrţoage băteau cu copitele în capacul ciuruit al canalului şi strănutau des, ridicînd boturile şi alungînd cu cozile roiul de muşte ce li se plimbau pe burtă... Zăpuşeala se îngroşa din ce în ce, amuţind toate zgomotele, coborînd din văzduhul încins o tăcere înnăbuşitoare.

Toader Căpăţînă pîciia zdravăn din lulea, răzimat de uşciorul pivniţei, înfruntînd dogoreala cu nişte priviri aprinse, cu creieri vălmăşiţi. Alteori tutunul îl potolea ; acuma parcă-l întărîta mai rău, tulburîndu-i gîndurile, tremurîndu-i pe buze cuvinte aspre, sudălmi şi blestemuri. Era furios şi nu-şi dădea seama din ce pricină anume. Simţea doar că-i clocoteşte sîngele şi că în suflet îl roade, ca un cariu vrăjmaş, nevoia de-a se împotrivi, de-a ridica fruntea şi de-a se hărţui cu toată lumea.

Tăcerea mare dimprejur îi sporea mînia. Bătaia soarelui îl supăra de-i venea să se năpustească asupra cailor, care-şi făceau vînt cu cozile şi dădeau mereu din cap, ca şi cînd ar fi vrut să-şi bată joc de dînsul. Auzea cum bufneşte şi înjură stăpînul în pivniţă. Aceasta îl mai răcorea puţin. Lasă să vază şi el ce-i necazul, că destul asupreşte pe alţii... Şi gîndindu-se astfel, simţea limpede că toată otrava din suflet i se întoarce asupra patronului. Se mira cum nu l-a urît de loc pînă azi !

— Toadere !... Toadere ! vuia din pivniţă glasul stăpînului, ameninţător şi înnăbuşit, parcă l-ar fi strîns de beregată o gheară duşmană.

— Strigă pînă-i crăpa ! mormăi Toader cu un zîmbet bucuros în ochi, mîndrindu-se că nu răspunde stăpînului. Şi de-ai crăpa, atîta pagubă !... Ţi-am muncit ca un cîine, acu pot să mă mai odihnesc niţel, că n-o să piară lumea...

Ştia bine că stăpînul trăsneşte fiindcă ar vrea să isprăvească mai degrabă cu camionul, ca să nu întîrzie de la gară. Şi tocmai de aceea Toader nu mai dorea decît să-l facă cumva să întîrzie. Grija stăpînului îl umplea de fericire. Strîngea ţeava pipei între dinţi şi asculta foarte mulţumit cum se frămîntă glasul stăpînului chemîndu-l. Parcă niciodată nu-l mîngîiase o plăcere mai caldă...

Pe urmă auzi paşi apropiindu-se.

„Poftească să vie, că nu-mi pasă, îşi zise Toader Căpăţînă neclintit. Ce să-mi pese ? Dac-o întîrzia, ce mă doare pe mine ? Ce mă doare ?... Hehe... pe mine nu mă doare !..."

Ieşi chirigiul cu două lăzi în braţe, abia tîrîndu-şi paşii. Apoi îndată, ca o sfîrlează, stăpînul, alergînd glonţ la camion, să pună mîna să aşeze lăzile.

Toader nu mişcă ; doar că strînse mai tare luleaua între măsele. Peste cîteva clipe însă stăpînul, roşu la faţă şi la păr, cu un nas mare, coroiat, îl văzu şi-i zise fierbînd :

— Da ce-i, Toadere, tu nu răspunzi cînd te strig ?

— N-am auzit, minţi Căpăţînă răspicat.

— Eu mă zbat de nu-mi găsesc locul, iar tu tragi din lulea, ai ?

— Nu trag, domnule ! făcu Căpăţînă, ascunzînd încetinel luleaua în buzunar şi adăogînd liniştit : Muncesc !

— Munceşti, fire-ai al dracului, ai ? Asta-i munca ta : un pas să mergi şi de două ori să gemi şi să te vaiţi...

— Cum mă năpăstuieşti aşa, domnule ? se cruci Toader cu mirare şi supărare în glas. D-ta nu vezi că curge apa de pe mine, parc-aş fi ieşit din baie ?... Şi tot mă mai...

— Ce ? Ce ? izbucni deodată stăpînul ca un viespe. Ce zici ? Mai îndrăzneşti să răspunzi ? Mai eşti şi obraznic ?... Porcule ! Ticălosule !...

Se apropie de el cu pumnii strînşi, gata să izbească. Toader Căpăţînă însă răspunse iar, mai dîrz :

— Nu mă ocorî, domnule !... De ce mă ocărăşti ?...

Stăpînul se repezi la dînsul şi începu să-l lovească cu pumnii peste obraji, peste cap, pe unde-l nemerea, răcnind într-una :

— Eşti obraznic ?... Obraznic ?...

În clipa cînd Toader a simţit întîia izbitură, i-a pierit din suflet deodată toată mînia. S-a lipit de perete şi, gîndindu-se că trebuie să-şi ferească cel puţin capul, a ridicat braţele bîiguind din ce în ce mai posomorît :

— Stai, domnule, nu da !... Ce dai, domnule ?... De ce mă baţi ?... Ce-s eu, domnule ? Cîinele d-tale ?...

Dar loviturile curgeau mereu mai grele. Nu-l dureau, cît îl înfricoşau şi-l amărau. Se făcu din ce în ce mai mititel, fără să mai crîcnească. Şi nu se mai gîndea decît să scape mai degrabă din mîinile stăpînului... Îşi luă vînt şi, într-o clipă mai priincioasă, o tuli în pivniţă.

Între lăzile de smochine se dezmetici curînd.

„Ce-a fost asta ?" îşi zicea neîncetat, apucîndu-se de lucru, ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic.

Îi ţiuiau urechile, dar tot auzea desluşit cum mai înjură pe-afară stăpînul. Ieşi cu cîteva lădiţe în braţe, le încărcă binişor în camion. Chirigiul se sfădea pe înfundate cu caii. Stăpînul mai mormăi o ameninţare şi intră în prăvălie, trîntind uşa...

Toader Căpăţînă îşi urmă munca cu mai multă rîvnă chiar ca pînă acuma, dar inima-i era sfîşiată de amărăciune. Schimba din cînd în cînd cîte-o vorbă cu

chirigiul, domol, şi-şi ştergea mai des sudoarea feţei cu mîneca zdrenţoasă a hainei. Sufletul lui căuta un sprijin şi nu găsea. Bătaia aceasta i se înfipsese în creieri ca un ac de albină, se umfla mereu, strîmbîndu-se într-o întrebare usturătoare :

„De ce ?..."

O sucea şi o învîrtea şi n-o putea îndrepta. A îndurat şi alte dăţi lovituri mai multe şi mai grele, dar nu i-au lăsat în urmă nici o întrebare.

„De ce m-a bătut ? îşi zicea acuma abătut. Ce-am greşit, să mă bată ?... Mi s-au muiat şi oasele de muncă, şi tot nu ajunge ?"

Întrebările se răscoleau unele pe altele, se coborau tot mai adînc în sufletul omului... De vreo douăzeci de ani roboteşte la acelaşi stăpîn, aceeaşi caznă zilnică. Era un băieţandru cînd a venit întîia oară aici, şi „Corbul alb", o dugheană ca vai de ea, iar stăpînul, un biet negustor, de nu prea avea nici după ce să bea o gură de apă. Douăzeci de ani... De-atunci stăpînul s-a ridicat, a făcut burtă şi chelie, dugheana s-a întins şi a ajuns marele magazin de coloniale cu filiale şi sucursale... Toată lumea s-a schimbat, numai el a rămas acelaşi, cu aceeaşi muncă crîncenă, din care Dumnezeu ştie cum îşi hrăneşte cei şase copii. Douăzeci de ani... Ce viaţă ! Şi cum nu s-a gîndit el niciodată la astea, cum n-a încercat măcar o singură dată să-şi lepede povara, să-şi croiască altă cale ! A cărat mereu, de dimineaţă pînă seara, ce i-a poruncit stăpînul, din căruţe în prăvălie, din prăvălie în pivniţă... Mereu, mereu... a răbdat huiduieli şi lovituri fără să mîrîie, parcă n-ar fi avut sînge în vine...

— Ce om mai sînt şi eu !... Oooh, viaţă, viaţă ! murmură dînsul aruncînd lăzile în camion, oftînd greu şi abia îndreptîndu-şi şalele.

Se simţea atît de umil, că nici nu mai îndrăznea să se uite în ochii chirigiului, care acuma înjura, trîntea lăzile şi blestema aprig pe stăpîn, fiindcă îl ţinea prea multă vreme în arşiţă cu căişorii lui...

Toader Căpăţînă munci pînă seara, ca totdeauna, şi porni spre casă cu capul în pămînt, ca niciodată. Îi era ruşine de sine însuşi şi se ferea din calea oamenilor, ca şi cînd toţi l-ar fi dispreţuit ca pe un cîine pribeag...

Se abătu pe la cîrciuma din colţul fundăturii în care se pitea căscioara lui. Oamenii vorbeau cu glas tare, ţanţoşi, parcă fiecare ar fi voit să arate că toată lumea se învîrteşte numai în jurul lui şi în slujba lui. Toader se aşeză, bău o ţuică, ascultă tăcut toate palavrele, minunîndu-se cum uită oamenii aceştia cruzimea vieţii, cum se înşală singuri... Aşa s-a înşelat şi dînsul toată viaţa, aşa a trăit în minciuni şi închipuiri, pînă ce azi a văzut desluşit prăpastia...

Cînd a intrat însă acasă, a simţit foarte limpede o răsturnare foarte stranie în suflet. I se părea că a crescut deodată cît un uriaş. Amărăciunea şi umilinţa se ascunseseră sau se prefăcuseră într-o mînie întocmai ca după amiazi, înainte de-a izbucni pozna. Îşi dădea seama că aici el e omul şi stăpînul, şi gîndul acesta îi umplea inima de mîndrie.

Nevasta îl mîngîia cu privirile şi căuta să-i ghicească dorinţele. Copiii îşi mai domoliră glasul... Parcă chiar lucrurile din casă se sileau să-l mulţumească.

Toader trîntea, mormăia, înjura şi, în aceeaşi vreme, simţea o plăcere adîncă văzînd cum toţi i se feresc din cale.

— Oi fi ostenit rău, Toadere ?... Uite-acu-i gata mîncarea, zise femeia, cu supunerea întipărită pe faţă.

Aşternu masa, aduse bucatele, dar lui Toader înadins nu-i plăcea nimic. Suduia mereu şi era mulţumit că nevastă-sa se supără şi se necăjeşte din pricina lui.

— Da ce-i, bărbate, ai nebunit ? izbucni apoi deodată femeia, roşă de mînie.

Toader parcă atîta aşteptase. Sări drept în picioare, ca şi cînd l-ar fi muşcat o năpîrcă.

— Ce zici ? Ce faci ? Mă-nfrunţi ? De ce mă înfrunţi ? răcni dînsul.

Şi se repezi la ea cu pumnii.

Copiii se porniră pe ţipete disperate şi se amestecară printre picioarele părinţilor încăieraţi. Femeia răbdă un răstimp loviturile, apoi începu să blesteme şi, în cele din urmă, fugi afară urmată de copiii speriaţi.

Toader Căpăţînă simţi acum o uşurare, parcă i s-ar fi luat o piatră de pe inimă. Se aşeză la masă, îşi tăie o felie zdravănă de pîine şi mîncă cu poftă. Auzea bocetele şi sudălmile femeii, în curte, întovărăşite de lacrămile copiilor. Suferinţele lor îi făceau bine. Îi aduceau aminte că e stăpîn şi-i ascundeau suferinţele lui.

Toader Căpăţînă molfăi liniştit şi tihnit pînă ce plînsetele de afară încetară. Atunci apoi simţi un gol greu în suflet, se uită dezmeticit prin odaia mută şi, oftînd dureros, murmură clătinînd din cap :

— Oooh, viaţă, viaţă, arde-te-ar focul !

1919

CÎNTECUL LEBEDEI

Am iubit-o...

Era micuţă, şi albă, şi gingaşă, şi blîndă... Buzele ei zîmbeau mereu, mereu, dar zîmbetul îi părea adumbrit de o melancolie stranie, care-i lăcrima veşnic în ochii albaştri, gînditori. Şapte ani n-am observat tristeţea sufletului ei! N-am vrut, sau n-am putut? Nu ştiu... Cînd am descoperit-o, însă, era prea tîrziu. Pînă atunci parcă umblasem cu ochii închişi, orbiţi sau îmbătaţi de fericire... Fericire! Fericire! Cumplită e uneori îmbrăţişarea fericirii!

Era tăcută şi plăpîndă ca o floare sfioasă, pripăşită într-un pămînt străin. Asculta cu ochii mari, miraţi, şi parcă nici nu înţelegea potopul vorbelor mele de iubire veşnic nerăbdătoare, veşnic lacomă, veşnic aceeaşi. Îmi era însă mai dragă aşa. Uluirea şi nepriceperea îi dădea o înfăţişare de naivitate feciorelnică şi o nevinovăţie care-mi tulburau necetat sufletul şi simţurile. Trecuseră ani de cînd era nevasta mea şi mereu părea o fetiţă nedumerită, mereu avea farmecul noutăţii. Mă simţeam bărbatul cel mai iubitor din lume şi cel mai fericit, fiindcă toată fiinţa mea n-o mai rîvnea decît pe Anişoara...

De ce n-a rostit gura ei măcar o şoaptă de dragoste niciodată? În şapte ani de zile, nici o singură

dată!... Ca şi cînd i-ar fi fost frică sau ruşine... Primea, sau poate suferea, sărutările mele, se cutremura uneori sub năvala lor furtunoasă, dar niciodată nu şi-a pierdut cumpătul, nici o tresărire de patimă nu i-a înfiorat bătăile inimii... Niciodată! Şi pînă azi eu totuşi n-am băgat de seamă!... Atît de mult am iubit-o, atît de mult mă îngîmfase fericirea!

Am întîlnit-o întîia oară într-o zi de primăvară, într-o căsuţă albă, veselă, modestă... Îmi amintesc lămurit toate amănuntele. Era îmbrăcată cu o rochiţă ca cerul, presărată cu floricele mărunte vinete-închise. Avea un trandafir alb în piept şi altul în părul de aur, răzvrătit în cîrlionţi zburdalnici. Şedea pe o canapea veche, cam hodorogită, şi razele soarelui, dînd buzna pe fereastra mică, prin perdele scrobite de dantelă ieftenă, o căutau parcă înadins pe ea, i se încurcau prin păr, îi îmbujorau obrajii bucălaţi, îi sărutau buzele întredeschise într-un surîs zglobiu, trandafiriu, în care nu se zărea nici urmă de melancolie...

N-am schimbat cu ea nici o vorbă, dar inima toată mi s-a umplut cu chipul ei. O priveam doar pe furiş, înfricoşat poate de frumuseţea ei, de zîmbetul ei, şi pizmuiam grozav razele care o mîngîiau în dragă voie şi a căror mîngîiere ea o sorbea ca o alintare de dragoste.

A doua zi am şi cerut-o de nevastă...

Părinţii ei au fost încîntaţi. Vai de mine, cîtă cinste, cît noroc! Erau doar oameni nevoiaşi, fata n-avea un ban zestre, pe cînd eu...! Mi-au dat-o. Cum să nu mi-o dea? O, ce fericită va fi Anişoara cînd va afla!

De-abia pe urmă i-am spus şi ei că o iubesc şi că o vreau de soţie. Pe urmă, adică după ce mă asigurasem de un sprijin puternic. Altminteri, n-aş

fi îndrăznit să mă apropiu. O iubeam prea mult... atît de mult!

Glasul meu nici n-a mirat-o, nici n-a spăimîntat-o. A ridicat ochii spre mine, foarte încet, şi mi-a răspuns scurt, incolor:

— Da.

N-am mai avut puterea să mă stăpînesc. Într-o izbucnire de fericire, am îmbrăţişat-o nebuneşte. Şi n-am băgat de seamă că glasul i-a tremurat şi că în ochi îi pîlpîia şi acuma o durere înlăcrimată, care ar fi trebuit să mă nelinişteaseă puţin... N-am fost în stare să văd nimica. Iubirea îmi înfăşurase toată fiinţa cu un văl de mulţumire, prin care nu mai străbătea nici una din bănuielile mărunte ce amărăsc viaţa îndrăgostiţilor...

Şi din clipa aceea am trăit ca într-un vis. Deseori mă miram cum de am putut trăi înainte s-o fi cunoscut pe ea. În orice caz, îmi ziceam că ceea ce a fost pînă atunci n-a fost viaţă adevărată. Numai de atunci a început viaţa mea. Ea este viaţa mea. Ea... ea... Şi-mi închipuiam că în minutul cînd aş pierde-o, m-aş prăbuşi ca o ruină sfărîmată de uragan...

Am iubit-o atît de mult, că nici prin gînd nu mi-a trecut vreodată să mă întreb cît mă iubeşte ea pe mine sau dacă nu mă urăşte... De vreme ce eu o adoram, am crezut că şi ea trebuie să mă iubească. Asta e deseori iluzia amanţilor îmbătaţi de iubirea lor... Ce greşeală gravă! Încrederea nu se potriveşte cu iubirea. Încrederea te face egoist, îţi înăspreşte inima, îţi turbură vederea. Iubirea adevărată însă se cuvine să fie sfioasă, umilă şi fricoasă. Orice atingere o doare, orice privire o cutremură, o aruncă în zvîrcolirile geloziei. Şi numai gelozia te fereşte de orbirea neroadă, de încrederea înşelătoare. Gelozia îţi pune mereu întrebări, îţi cere mereu răspunsuri... Gelozia e iubirea.

Iubirea încrezută poate că nici nu e iubire?... Sau poate că e mai mult decît iubirea? Da, probabil că e mai mult. Cel puţin uneori... Gelozia, la urma urmelor, face comerţ din iubire, punînd veşnic condiţii: numai pe mine să mă iubeşti, la altul să nu rîvneşti... Iubirea mea însă a fost necondiţionată. Am iubit-o pentru că am iubit-o, nu pentru că m-a iubit ea sau în speranţa că mă va iubi...

Caut explicaţii, îmi dau seama. Poate chiar scuze... De aceea mă frămînt... Cu toate că iubirea, oricît de mare, nu poate fi o vină şi nici o părere de rău...

Eram mîndru că o iubeam. Îmi plăcea cînd, pe stradă, sau la teatru, toată lumea întorcea capul, cînd surprindeam privirile pofticioase în ochii bărbaţilor şi invidia în privirile femeilor. Pe faţa mea trebuie să fi stăpînit trufia şi sfidarea. Îmi venea să strig tuturor: e numai a mea!... Căci într-adevăr numai a mea era. Păşea blîndă şi indiferentă alături de mine, parcă nici n-ar fi băgat de seamă că oamenii se închină în faţa ei.

Numai o dată s-a dezminţit în şapte ani, o singură dată... Luasem masa la un restaurant. Ea stătea gînditoare, ca totdeauna, şi puţin îmbujorată. Era mai frumoasă, sau mi se părea mie? Îi vorbeam, în şoapte... Îi vorbeam, fireşte, de iubire, mereu de iubire, în cuvinte înflăcărate... Şi atunci i-am destăinuit întîia oară că sufletul meu nu mai e însetat decît de o dorinţă. După ce sorbisem din dragostea ei, îmi trebuia acuma un copil care să-mi perpetueze iubirea, care s-o înlănţuiască de mine pentru totdeauna... Mi s-a părut că tresare cînd mi-a înţeles dorinţa. Totuşi, nici nu s-a uitat la mine. Ochii ei au rămas aţintiţi în gol, întrebători, stranii...

Tocmai în momentele acelea uşa s-a deschis zgomotos, şi în sală a intrat un grup de tineri ţanţoşi, spilcuiţi, gălăgioşi, printre care şi doi ofiţeri. Anişoara a întors privirea, poate fără să vrea, spre intrare. Un locotenent — înălţişor, subţire, cu părul negru lins, cu un profil uscat, mi-l amintesc foarte bine — s-a oprit brusc, cu ochii la masa noastră. O clipire a stat aşa, pe urmă s-a amestecat printre ceilalţi, dar cu coada ochiului mereu la Anişoara, ca şi cînd l-ar fi fermecat. Nu m-ar fi izbit zăpăceala ofiţerului ; eram doar obişnuit şi chiar măgulit ca bărbaţii să-şi alinte privirile în frumuseţea soţiei mele. Anişoara însă s-a schimbat deodată la faţă, parc-ar fi lovit-o un trăsnet din senin. S-a sculat drept în picioare, m-a apucat de mînă şi mi-a şoptit nervoasă şi poruncitoare ca niciodată :

— Vino... Să plecăm... Nu mai pot...

Şi cum eu am rămas cam nedumerit, s-a răstit aproape la mine :

— Nu-nţelegi ? Trebuie să plecăm, altfel...

M-am supus fără altă explicaţie. Era întîia oară cînd îmi cerea şi ea ceva. Nici pe urmă n-am necăjit-o. Mă sîcîia puţin întîmplarea, mă rodea curiozitatea, dar n-am stăruit pentru lămuriri. Mi le-am închipuit singur, zicîndu-mi că-n privirea ofiţerului a fost vreo îndărătnicie care a supărat-o sau a plictisit-o şi poate ar fi scos-o din fire dacă am mai fi stat...

A doua zi, însă, un prieten, care fusese în aceeaşi sală, la altă masă, m-a întrebat, zîmbind cu înţeles :

— Ei... v-aţi împăcat ?

Observase gestul Anişoarei şi s-a crezut dator să mi-l explice : locotenentul a iubit-o înainte de a se mărita cu mine, o mai iubeşte şi astăzi...

Am rîs cu poftă. Auzi ! Un biet locotenent, care a iubit-o şi o mai iubeşte ! Ridicol ! Atunci cînd o iubesc eu, îşi permite s-o iubească şi el !

Rîsul meu i s-o fi părut neînţeles, căci a adăogat mai serios :

— Dar şi ea l-a iubit... Mult... Foarte mult...

Am rîs mai tare. Ca un zevzec. Eram încredinţat că omul umblă să mă facă gelos. Şi mă simţeam atît de sigur ! De-abia azi văd ce neroadă e siguranţa în iubire !

Totuşi, seara am întrebat pe Anişoara, mai mult în glumă şi poate chiar puţin ironic :

— Adevărat că ai iubit un locotenent ?

Mi-a răspuns, privindu-mă drept în ochi, fără şovăire, poate chiar cu îndrăzneală, ca şi cînd ar fi aşteptat de mult întrebarea mea :

— Da !

Simt şi astăzi cum m-a săgetat acel „da" prin inimă. Dar numai o clipă. Mi se păruse o sfidare, un ghimpe care cearcă să se înfigă în inima fericirii mele... L-am smuls însă repede, cu o sforţare hotărîtă. Adică ce-mi pasă mie acuma dacă l-a iubit atunci ? Trecutul nu mă interesează. Prezentul e al meu, şi viitorul. În iubire numai prezentul are însemnătate. Cel ce scormoneşte trecutul nu iubeşte cu adevărat.

Peste un ceas nu mai era nici o urmă din acel „da" supărător. În schimb, fără să-mi dau seama, am început să doresc cu mai multă îndîrjire :

— Un copil !... Un copil, Anişoară !

Îi repetam necontenit cuvîntul acesta, ca un papagal plictisitor. În cele din urmă, parcă nici nu-l mai auzea. Îmi răspundea doar cu surîsul ei straniu, în care puteam citi şi încurajare, şi nedumerire, şi milă, şi dispreţ, şi plăcere, şi scîrbă...

Au trecut luni şi ani, şi dorinţa mea a rămas moartă, o sărmană şi zadarnică bătaie de buze, o boare rece fără urme. Cu toate acestea nu desperam. Printr-o voinţă încordată izbutisem mereu în viaţă. De ce n-aş izbuti şi aici ?

O iubeam pe Anişoara acuma cu atît mai tare cu cît dorinţa mea flutura mai deşartă. Începui să-mi închipuiesc nerozii. Îmi ziceam că trebuie să fie la mijloc vreo încăpăţinare de-a ei copilărească. Poate i-e teamă că aş iubi-o mai puţin, că mi-aş împărţi dragostea în două, între ea şi copil. Căutam să-i dovedesc cît se înşală şi o copleşeam cu mai multe mărturisiri. Poate că exageram. De aceea nu mă supăram cînd, uneori, în ultimul timp mai des, îmi spunea verde că mărturisirile mele o cam enervează. Mă simţeam vinovat şi-i ceream iertare.

Şi ea tăcea mereu... Era în stare să stea zile întregi cu mine fără a scoate o vorbă. Cu ochii în gol, pierdută, cu gîndul cine ştie unde, sau poate fără nici o frămîntare în creieri, se oploşea într-un colţ de canapea şi tăcea. Cred că, dacă n-aş fi stîrnit-o eu, ea n-ar fi deschis gura niciodată. Da, da!... Acuma sînt chiar sigur că nu mi-a adresat cuvîntul niciodată. În şapte ani de zile niciodată n-a avut nimica să-mi spună! Niciodată!... Cumplit! Eu, care, cînd n-am cu cine palavragi, sînt în stare să vorbesc singur, numai să nu tac, îmi închipuiesc că tăcerea e cea mai grea tortură în lume. Tăcerea e dureroasă ca o rană şi neagră ca moartea. Şi ea a tăcut mereu!

Apoi într-o seară, cînd am venit acasă, am găsit-o în pat, cu faţa palidă şi asudată, cu ochii aprinşi şi speriaţi. Părea pe moarte... M-a cuprins o spaimă grozavă. Am mîngîiat-o, am acoperit-o cu sărutări şi cu întrebări. O lăsasem doar sănătoasă dimineaţa, iar acuma... În loc de răspuns, a închis ochii, obosită sau poate plictisită.

Dar suferea... Încerca să-şi înnăbuşe suspinele şi nu mai izbutea... Îmi frîngeam mîinile de grije şi de compătimire. Cel puţin de mi-ar fi spus ce o doare, ce-a păţit, cum s-o ajut... Tăcea ca totdeauna sau

răspundea cu ochii strînşi şi vorbe reci: „Nimica, trece, lasă, destul..." Şi-mi făcea mereu semn s-o las în pace, că-i trebuie linişte, numai linişte...

Îmi fierbeau creierii. Nu mai puteam sta nepăsător, martor indiferent al chinurilor ei. Era doar vorba de iubirea mea, de viaţa mea, de speranţa mea...

— Să vie un doctor! Imediat un doctor!... Un doctor!... Doctor!...

Ţipam ca un nebun, îngrozit de suferinţele ei din ce în ce mai istovitoare. Şi atunci ea, cu o sforţare crîncenă, s-a ridicat în aşternut, s-a uitat lung la mine, nu mai avea spaima de adineaori în ochi, şi mi-a zis rece, rar, ca şi cînd ar fi vorbit cu un duşman:

— Dacă chemi doctorul, să ştii că... mă omor!

Parcă mi-ar fi lunecat o şopîrlă în sîn. Ce-i asta? Ce înseamnă asta? Să mă revolt, sau s-o compătimesc?... Nu ştiam ce să zic şi ce să fac. Oare altul în locul meu, care n-ar fi iubit-o atît de mult, ce-ar fi făcut?... Pe urmă am privit-o înfricoşat, ca şi cînd n-aş fi crezut-o în toate minţile, şi am rămas aşa un răstimp, ca un bolovan... Pe urmă am început să simt că orbitele mi s-au muiat de lacrimi, m-am aşezat la picioarele ei şi am plîns domol, ca un copil bătut pe nedrept.

Toată noaptea am petrecut-o la picioarele ei, plîngînd, în vreme ce ea se silea să adoarmă şi nu putea de dureri, nevoită să geamă din cînd în cînd, spre dimineaţă tot mai des... Nu mă privea, nu-mi cerea nimic, nu-mi lua în seamă jalea, parcă nici n-aş fi fost acolo... Uneori îşi îndrepta ochii spre mine, dar fără să mă vadă... Suferea şi nu îndrăzneam să mai deschid gura. Îmi era teamă că glasul meu, oricît de blînd, ar omorî-o... Aci ajunsesem în noaptea aceea de lacrimi!

Dimineaţa buzele ei au şoptit, peste voinţa ei:
— Doctorul... doctorul...

Am alergat într-un suflet, l-am tras din pat, l-am adus în cîteva minute... Cînd l-a văzut, s-a liniştit şi mi-a făcut semn să-i las singuri. Am ieşit. Stăteam la uşă ca un cîine credincios, ciulind urechile. Îi auzeam gemătele, acuma mai grele, mai prelungi. Dar vorba nu i-o auzeam... Mi se părea mereu că moare şi mă mustram că n-am rămas lîngă ea să-i alin durerile măcar în ultimele clipe...

După o veşnicie, a ieşit doctorul. Era galben şi el şi avea broboane de năduşală pe tîmple.

— A murit? strigai, gîtuit de desperare.

— Încă nu, murmură dînsul, clătinînd din cap.

Şi pe urmă mi-a povestit lucruri nebănuite. Anişoara avea să fie mamă... (O, fericirea mea visată!) Dar se vede că n-a vrut... Sau n-a putut... Cine să mai ştie?... Şi a găsit pe cineva care mi-a ucis nădejdea cea mare. A ucis-o cu precugetare, cu sînge rece şi cu mînă grosolană, şi împreună cu ea mi-a otrăvit şi iubirea, a zvîrlit-o în mormînt!

Doctorul vorbea rar, mişcat puţin şi el, rostind pe nas cuvinte împopoţonate, care încercau să înfrumuseţeze o putreziciune îngrozitoare. Iar eu îl ascultam, pricepînd, şi totuşi nevrînd să pricep, ca un osîndit care-şi aude sfîrşitul şi tot mai caută vreo speranţă în ochii judecătorului, în mişcarea buzelor lui, în înşirarea vorbelor... în toate nimicurile mici ce întovărăşesc o nenorocire mare. Îl ascultam, şi ochii mei plîngeau, şi sufletul întreg îmi atîrna pe buzele lui cărnoase, crăpate, uscate, care se închideau şi se deschideau într-una, ca o ameninţare gata să te înhaţe.

— Trebuie să moară? îl întrerupsei apoi deodată, oprindu-mi respiraţia, rugător şi zgîlţîit de spaimă.

Întreruperea îl făcu să tresară, parcă l-ar fi smuls dintr-un făgaş pe care înainta cu siguranţă. Mă privi cercetător, ca şi cînd ar fi cîntărit cît de grea poate să fie lovitura ce aş putea-o înfrunta.

— Eşti bărbat... Trebuie să fii tare, bolborosi pe urmă, ridicînd ochii peste capul meu, în tavan. Mai are să trăiască... da, cîteva ceasuri... poate cîteva ceasuri...

Am năvălit în odaia Anişoarei. În urechi îmi bubuia ca o furtună: „cîteva ceasuri...“, „cîteva ceasuri...“

Cînd apoi am îngenuncheat iar lîngă patul ei de durere, m-am simţit iarăşi stăpîn pe mine. Nu mai plîngeam; îmi storsesem desperarea din ochi. Să nu-şi citească pe faţa mea osînda.

— Curaj, Anişoaro, şi încredere... Nu-i nimic grav... Nimic... Nimic...

Minţeam cu convingere, mîngîindu-i mîna şi braţul ce zăcea moale şi greu pe aşternutul alb-zăpadă. Se uita la mine cu un surîs de superioritate, care-mi spunea că ea ştie tot, tot, că minciunile mele sînt de prisos... Iar în privirea ei acuma parcă licărea o milă sau ceva ce nu mai văzusem niciodată în şapte ani de zile. Surîsul ei straniu murise.

Părea că nici nu mai suferă. Nu mai ofta şi nu mai gemea. Îşi rotea ochii prin odaie, ca şi cînd şi-ar fi luat rămas bun de la mobile, de la perdele, de la toate lucruşoarele mărunte şi neînsemnate în mijlocul cărora trăise atîţia ani.

— De ce, Anişoaro? De ce? o întrebai, în sfîrşit, cînd privirea ei se opri în ochii mei, cu milă şi durere.

Niciodată nu mă mai privise ca acuma. Niciodată!

Pe fereastră năvăli deodată soarele de dimineaţă, vesel, auriu, ştrengar, îi mîngîie obrajii şi se încurcă prin părul ei blond ca o primăvară. Şi buzele ei parcă

se aprinseră sub sărutarea razelor calde şi-n ochi îi răsări o tresărire moale de speranţă.

— De ce ? De ce ? şopteam eu într-una prosteşte, cu ochii scăldaţi în lacrimi. Copilul nostru... fericirea noastră... De ce ?

Căpşorul ei se odihnea ostenit pe pernele albe, dantelate. Gîtul plin, rotunjor şi alb parcă se mai lungise puţin, se mai arcuise, ca gîtul unei lebede albe... O priveam întrebător şi aşteptam, înfricoşat, un răspuns. Îmi trebuia un răspuns, o supremă lămurire... Era obosită. Oboseala cea mare. Deschise anevoie ochii, în care pîlpîia chemarea morţii. Cîtă suferinţă şi cîtă milă cuprindeau acuma ochii ei frumoşi !... Mă scrută lung, cu o privire în care gemea durerea şi regretul. Apoi ochii se închiseră istoviţi, nemaiputînd îndura lumina vieţii. Şi buzele ei şoptiră nimicitor de duios :

— Nu te-am iubit niciodată...

1919

LĂMURIRI ASUPRA EDIŢIEI

Ediţia de faţă cuprinde întreaga creaţie nuvelistică a lui Liviu Rebreanu realizată, pe plan editorial, de-a lungul a trei decenii, care despart debutul (Frămîntări, *1912) de apariţia ultimului său volum* (Amalgam, *1943), în al cărui sumar reîntîlnim nuvela* Dincolo *(publicată iniţial în 1935, la Editura Adevărul*[1]*).*

Oprindu-ne cu exclusivitate la schiţele, nuvelele şi povestirile publicate de scriitor în volume, *am urmărit respectarea propriilor sale criterii adoptate în editarea diverselor lucrări, părăsind tentaţia de a introduce în actualul sumar materialele de acelaşi gen tipărite şi „uitate" în coloanele unor periodice ca* Ramuri, Flacăra, Rampa, Universul literar, Cuvîntul *etc.*

Beneficiind de numeroase ediţii, prozatorul şi-a tipărit şi retipărit în asemenea mod nuvelistica încît aceleaşi piese se regăsesc în multiple cărţi cu titluri diferite. La prima vedere, cele 17 volume cu caracter nuvelistic, apărute între 1912—1936, lasă impresia unei creaţii foarte întinse, senzaţie transmisă de simpla enumerare a cărţilor : Frămîntări, *1912 ;* Golanii, *1916 ;* Mărturisire, *1916 ;* Calvarul, *1919 ;* Răfuiala, *1919 ;* Golanii, *ediţia a II-a, 1920 ;* Catastrofa, *1921 ;* Norocul, *1921 ;* Nuvele şi schiţe, *1921 ;* Trei nuvele, *1924 ;* Golanii, *ediţia a III-a, 1925 ;* Cuibul visurilor, *1927 ;* Cîntecul lebedei, *1927 ;* Cîn-

[1] Vezi *Nuvele inedite.*

tecul iubirii, 1928; Golanii, *ediţia a IV-a, 1928;* Iţic Ştrul, dezertor, *1932;* Oameni de pe Someş, *1936 (fără a mai adăuga alte lucrări situate la granița dintre nuvelă şi roman, care ar putea îmbogăţi această bibliografie).*

În realitate, spaţiul volumelor este ocupat de 37 schiţe şi nuvele tipărite, iniţial, în marea lor majoritate, în presa cotidiană şi hebdomaderă. Printre ele se întîlnesc lucrări care, fără să aibă o semnificaţie deosebită în ansamblul creaţiei, au fost tipărite de nouă ori în volume şi periodice. Amintim schiţa Cîntecul iubirii, *valorificată (cu patru titluri schimbate) în trei periodice şi şase volume. Nu este un caz singular. Or, în atare condiţii, e greu de crezut că scriitorul a neglijat să-şi retipărească creaţia inedită din paginile unor ziare şi reviste. Mai degrabă putem vorbi despre o inspirată* abandonare *a lor, atestată chiar şi de o sumară judecată critică. Publicarea acestora de către N. Liu*[1] *— cercetător cu merite deosebite în alcătuirea unei ample bibliografii „Rebreanu", precum şi în comunicarea multor date referitoare în special la anii de ucenicie ai prozatorului — răspunde unor necesităţi de istorie literară, scutindu-ne, pentru multă vreme, de grija retipăririi lor. Am considerat însă util să lărgim reconsiderarea operei, adăugînd creaţii mai puţin cunoscute care, în ciuda unor arbitrare împărţiri didactice, îşi găsesc pe deplin locul în ediţia de faţă. Ne referim la* Calvarul, *amplă povestire, bazată — în cea mai mare măsură — pe elemente autobiografice (publicată pînă în prezent o singură dată, în 1919), la „romanul"* Ciuleandra, *în fond o nuvelă de proporţii mai mari (vezi G. Călinescu* Istoria literaturii române), *precum şi la povestirile* Navamalika, Servilia *şi* Ivonne *din romanul* Adam şi Eva. *În cazul acestora din urmă am evitat orice selecţie arbitrară, preluînd respectivele „capitole" după variantele oferite de autor în 1936, cînd le publică „de sine stătătoare"* în volumul Calea sufletului — Trei povestiri.

[1] Vezi L. Rebreanu, *Opere alese,* vol. I (1959) şi vol. V (1961), colecţia „Scriitori români", Editura pentru literatură.

Introducerea în sumar a lucrării Dincolo, *întregeşte definitiv nuvelistica originală publicată în volume.*

Într-o addenda *la volumul III am introdus schiţele prelucrate („imitaţii" cum le numeşte uneori scriitorul) după modelele din literatura universală şi care, la vremea respectivă, au fost cuprinse în sumarul volumelor de nuvele. Desigur, unele dintre ele sînt naive sub raportul conţinutului de idei şi chiar al realizării artistice* (Soacra sfîntului Petru şi Dumnezeu) *dar, alături de celelalte, lărgesc informaţia cititorului actual asupra preocupărilor literare ale scriitorului, prilejuind stabilirea unor filiaţii cu alţi reprezentanţi ai literaturii universale (Mikszáth Kálmán, Lev Tolstoi ş.a.).*

De asemenea, în addenda, *a fost inclusă, la recomandarea editurii, nuvela* Divorţul, *publicată de Rebreanu în* Sburătorul *(13 septembrie 1919) şi selectată ulterior de Carlo Tagliavini în* Antologia Rumena *(Bologna-Heidelberg, 1923). Separarea scrierii de restul nuvelelor publicate în* volume *este îndreptăţită întrucît ea n-a fost inclusă în nici un sumar alcătuit de L. Rebreanu. Valoarea ei o îndreptăţeşte să fie tipărită, nuvela diferenţiindu-se de restul scrierilor rămase* în periodice.

În cazul creaţiei originale, ordonarea sumarului are la bază cronologia primelor apariţii. Împărţirea în trei volume a materialelor a fost determinată exclusiv de cerinţe editoriale.

Cît priveşte stabilirea textelor, „reproducerea lor după ultimele ediţii apărute în timpul vieţii scriitorului" — criteriu adoptat pînă în prezent de edituri în publicarea operei — ar fi reprezentat cea mai comodă soluţie pentru îngrijitorul prezentei ediţii. În faţa a 28 de volume, selectarea cîtorva dintre ele, cu simpla grijă a fidelei lor reproduceri, te ispiteşte continuu, mai ales în cazul unei ediţii de largă popularizare. Un atare mod de îngrijire a textelor este însă vulnerabil, aplicarea lui, cel puţin în cazul operei lui Rebreanu, avînd consecinţe reprobabile.

Cititorul atent nu poate parcurge opera scriitorului, mai ales din prima perioadă a creaţiei, fără să nu fie surprins

de impropietatea unei imagini, de inadecvarea unor expresii, comparații, supărătoare din punct de vedere stilistic. Nu comitem o impietate dacă ne îngăduim să reproducem cîteva dintre ele :

„...nasul lung și subțire care tremura și se îndoia ca o frunză de țigară..." (Golanii).

„Odaia nu era mare, dar era foarte dărăpănată", *sau :* „De ce să fii rău, cînd poți să fii bine ?" (Ocrotitorul).

„Pe atunci David avea sub dînsul flăcăi de pe Someș" (Catastrofa).

„A strîns-o în brațe și a sărutat-o drept pe buze, acolo, dinaintea noastră..." (Cîntecul iubirii).

„Deodată însă se opri în mijlocul odăii, încurcată, șovăind ca o nălucă" (Dintele) ; *în prima ediție :* „mormăind ca o nălucă".

„Urmele pervazurilor se tolăneau răşchirate ca degetele unei mîini uriaşe şi se pierdeau îndată în beznă" (Proștii).

„Surîsuri slabe se furişau prin frunzişul nucilor" (Culcușul).

„...o tăcere limpede, subțire ca pînza de păianjen, tremurată de tremurările tihnite ale celor ce dormeau" (Dintele).

„...printre şuvițele de păr castaniu se mestecau multe fire albe și urîte" (Dintele).

„...în liniștea serii răsună întocmai ca un fîșîit ușor de aripi" (Cîntecul iubirii).

Mirarea cititorului pare a fi însă anulată de mulțimea referințelor critice care justifică, de regulă, neglijențele din proza lui Rebreanu cu simpla notație că acesta nu este un stilist. Evident, nu intenționăm să amendăm justețea unei atare aprecieri. Iată însă că cercetarea comparată a multiplelor ediții tipărite în timpul vieții scriitorului scoate în evidență niște adevăruri mai puțin cunoscute și, în primul rînd, faptul că la numeroasele erori au colaborat, nu în mică măsură, tipograful și editorul. A prelua mecanic textul ultimelor ediții „Rebreanu", apărute în timpul vieții sale, cu prejudecata că ele ar reprezenta „ultima sa voință", înseamnă a omite realitatea potrivit căreia

vechile case de editură au comercializat opera scriitorului fără pasiunea de a pune în circulație un text nealterat de omisiuni și transcrieri greșite. De altfel, rare sînt editurile care să fi manifestat în trecut o atenție deosebită la definitivarea, la stabilirea textelor propuse spre publicare. Cu atît mai puțin în cazul tipăririi operei lui Rebreanu. Spre exemplificare menționăm cîteva din greșelile vechilor ediții, precizînd totodată formele corecte. Cu acest prilej vom sublinia și textul autentic care anulează o parte din erorile stilistice amintite.

„*Urmele* pervazurilor se tolăneau răşchirate ca degetele unei mîini uriaşe" *(schița* Proștii ; *vol.* Golanii, *ed. II—IV, 1920—1925, 1928 și* Oameni de pe Someș, *1936).*	„*Umbrele* pervazurilor se tolăneau răşchirate ca degetele unei mîini uriaşe..." *(vol.* Frămîntări, *1912 ;* Golanii, *ed. I, 1916,* Nuvele și schițe, *1921).*
„*Surîsuri* slabe se furişau prin frunzişul nucilor" (Culcușul ; *vol.* Golanii, *ed. a IV-a, 1928).*	„*Susururi* slabe se furişau prin frunzişul nucilor" *(vol.* Frămîntări, *1912 ;* Golanii, *ed. I—III, 1916, 1920, 1925).*
„...o tăcere limpede, subțire ca pînza de păianjen, tremurată de *tremurările* tihnite ale celor ce dormeau" (Dintele ; *vol.* Oameni de pe Someș, *1936).*	„...o tăcere limpede, subțire ca pînza de păianjen tremurată de *respirările* tihnite ale celor ce dormeau" *(vol.* Frămîntări, *1912 ;* Golanii, *ed. I—IV, 1916, 1920, 1925, 1928).*
„...printre şuvițele de păr castaniu se *mestecau* multe fire albe și urîte" (Dintele ; *vol.* Golanii, *ed. I, III, IV, 1916, 1925, 1928 și* Oameni de pe Someș, *1936).*	„...printre şuvițele de păr castaniu se *amestecau* multe fire albe și urîte" *(vol.* Golanii, *ed. a II-a, 1920).*

„...cu glas moale care în liniştea serii răsună întocmai ca un *fîşiit* uşor de aripi“ (Cîntecul iubirii ; *vol.* Răfuiala, *1919 ;* Cîntecul iubirii, *1928 ;* Golanii, *ed. III—IV, 1925, 1928).*

„...cu glas moale care în liniştea serii răsună ca un *fîlfîit* de aripi“ *(vol.* Mărturisire, *1916).*

(N. n. La căpătîiul unui muribund, soţia, nepăsătoare :) „Se uită cu o pizmă copilărească la cele cîteva femei bătrîne, care tropăiau în jurul patului, *frecîndu-şi* mîinile, oftînd des şi cu multă poftă, şi picurînd cîte-o lacrimă“ (Nevasta, *vol.* Golanii, *ed. I—IV, 1916, 1920, 1925, 1928 ;* Nuvele şi schiţe, *1921 ;* Oameni de pe Someş, *1936).*

„Se uită cu o pizmă copilărească la cele cîteva femei bătrîne, care tropăiau în jurul patului, *frîngîndu-şi* mîinile, oftînd des şi cu poftă, şi picurînd cîte-o lacrimă“ *(vol.* Frămîntări, *1912).*

(Ofiţerul) „...se plimbă nervos prin faţa *plutonierului...*“ (Hora morţii ; *vol.* Iţic Ştrul, dezertor, *1932 ;* Oameni de pe Someş, *1936).*

„...se plimbă nervos prin faţa *plutonului...*“ *(vol.* Golanii, *ed. I, 1916 ;* Catastrofa, *1921 ;* Trei nuvele, *1924).*

„Cerul însă era mohorît şi *nepăsător* şi se cobora foarte jos, parcă s-ar fi pus să strivească pămîntul“ (Iţic Ştrul, dezertor ; *vol.* Trei nuvele, *1924 ;* Iţic Ştrul, dezertor, *1932).*

„Cerul însă era mohorît şi *apăsător* şi se cobora foarte jos, parcă s-ar fi pus să strivească pămîntul“ *(vol.* Catastrofa, *1921 ;* Norocul, *1921).*

În exemplificările date ne-am oprit asupra cîtorva cazuri mai evidente, care, de cele mai multe ori, au fost preluate

de-a lungul anilor, pe temeiul respectării „ultimelor ediţii apărute în timpul vieţii autorului“. Unele dintre ele sînt simple greşeli de corectură. Transmiterea lor de la o ediţie la alta (din păcate, pînă în zilele noastre) e de natură să releve modul în care erau reeditate diversele tipărituri şi chiar lipsa de atenţie a autorului care, mai mult decît sigur, a revăzut o parte din ultimele sale ediţii.

Cu prisosinţă s-ar putea adăuga şi cazuri mai grave, de omitere a unor cuvinte, propoziţii etc. din aceleaşi ediţii. Menţionarea pe două coloane a textelor nu este însă semnificativă, fără explicaţii cu privire la rolul fragmentelor omise în economia respectivelor nuvele. Ne mărginim să prezentăm un singur exemplu care ne scuteşte de orice lămuriri suplimentare.

„Slujbaşii îşi cam bat joc de cumpătarea lui, dar mai bine să-şi bată joc pe gratis...“ (Cuceritorul ; *vol.* Golanii, *ed. III—IV, 1925, 1928).*

„Slujbaşii [1] îşi cam bat joc de cumpătarea lui, dar mai bine să-şi bată joc pe gratis, *decît să-l iubească pe bani*“ *(vol.* Golanii, *ed. I—II, 1916, 1920 ;* Norocul, *1921).*

Jocul greşelilor de corectură şi al erorilor tipografice, transmise de la o ediţie la alta poate fi urmărit cu uşurinţă şi anulat cu promptitudine cînd se studiază comparativ toate textele. Citim în Ciuleandra, *ed. a VI-a :* „Aşa ţinu vreun sfert de ceas pînă ce, respirînd greu, avînd însă pe faţă aceeaşi încîntare şi în inimă un simţămînt de triumf, încît buzele-i uscate bolboroseau“. *Textul, degradat, se regăseşte şi în alte ediţii anterioare. Forma corectă apare în ediţia I :* „Aşa ţinu vreun sfert de ceas, pînă ce, *zdrobit de oboseală, se prăvăli pe pat şi rămase nemişcat acolo, cu ochii închişi,* respirînd greu, avînd însă pe faţă aceeaşi încîntare şi în inimă un simţămînt de triumf încît buzele-i uscate bolboroseau“.

[1] Pe un exemplar din biblioteca sa, L. R., corectează : „colegii“, modificare pe care o preluăm.

Aceeaşi formă o reîntîlnim şi în ediţiile a II-a şi a III-a. Omisiunea din ediţia a IV-a se transmite ediţiilor ulterioare fără a fi sezisată de autor şi editor. Aceasta nu înseamnă însă că ediţia I ar putea sta la baza unei ediţii definitive, întrucît, la rîndul ei, este depăşită de modificările efectuate în mod cert de scriitor cu prilejul republicării operei, în 1928.

Cazuri similare se întîlnesc şi în cele 5 ediţii antume ale romanului Adam şi Eva.

Este evident că în faţa unei asemenea situaţii am refuzat să preluăm tale-quale textul „ultimei ediţii". Totodată am respins şi ideea ca din ansamblul tipăriturilor să ne oprim la eventuale ediţii intermediare, pentru a le reproduce întocmai. Dispunem de numeroase exemple pentru a dovedi că, în majoritatea cazurilor, nici aceste ediţii nu sînt scutite de erori. De altminteri, chiar din puţinele cazuri menţionate mai sus se desprinde clar constatarea că la degradarea felurită a textelor participă nu mai puţin de 11 ediţii din cele 17 existente (fără a mai aminti situaţia celorlalte 11 ediţii din Ciuleandra *şi* Adam şi Eva).

A te stabili la o ediţie, decretînd-o corectă în ciuda unor carenţe evidente, înseamnă a ignora importanţa problemelor pe care le evidenţiază compararea textelor. Citind, de pildă, Omul mic şi oamenii mari *(varianta 1926), facem cunoştinţă cu un domn* „gras şi frumos" *ale cărui atribute ne intrigă, îndemnîndu-ne să fugim cu gîndul fie la neatenţia scriitorului, fie la greşeala tipografului. Cînd, peste un an, în volumul* Cuibul visurilor, *acelaşi domn (scandalizat la culme) devine* „gras şi furios", *avem un motiv în plus să preluăm respectiva ediţie ca definitivă. În noua variantă facem însă cunoştinţă cu* „cinci oameni şi două doamne" *(? !). Delimitarea este hazoasă, cel puţin într-o scriere cultă. Astfel stînd lucrurile, putem oare abandona ediţia anterioară, unde redactarea este corectă* („cinci domni şi două doamne")*? Am preluat în consecinţă plusurile ambelor ediţii în care, cum s-a văzut, dăinuiesc erori de aceeaşi natură.*

Alteori, datorită unor greşeli penibile, pricinuite de editură sau tipografie, nu am putut prelua ediţii pe care, indiscutabil, autorul s-a aplecat. Cel mai evident caz îl oferă broşura Calea sufletului, *publicată la Alcalay, în 1936. Tratînd capitolele din* Adam şi Eva *ca pe nişte povestiri de sine stătătoare, Rebreanu a îndepărtat unele fraze de legătură, care, în roman, ţin să sudeze diversele compartimente într-un tot unitar. Este exclus să fi intervenit altcineva pe acest text, cu atît mai mult cu cît şi în alte locuri simţi uşoara intervenţie a autorului pentru a-şi îmbunătăţi expresia artistică. Aceste modificări se pierd însă într-un text degradat sub limita celei mai neglijente tipărituri. Iată cîteva exemple :*

Ediţia 1936 *p. 32 :* „... ascultă cîntecul *apei* brahmanilor..."	„...ascultă cîntecul *raţei* brahmanilor" *(n.n. e vorba de ciakravaka, amintită în text).*
p. 34 : „Nu mai auzea nici jeluirile raţei brahmane, nici şuierul vîntului, ci numai *picăturile* fermecătoarei kokila" *(n.n. kokila — cuc negru).*	„Nu mai auzea nici jeluirile raţei brahmane, nici şuierul vîntului, ci numai *picurările* fermecătoarei kokila." [1]
p. 66 : „...germanii *din* Arminius".	„...germanii *lui* Arminius".
p. 138 : „*Poporul* îl măgulea, deşi colegii îl batjocureau cu ea".	„*Porecla* îl măgulea, deşi colegii îl batjocureau cu ea."
p. 146 : „Primea cu strîngeri de *mînă* orice amănunte..."	„Primea cu strîngeri de *inimă* orice amănunte..."

[1] Este interesant de ştiut că forma corectă se întîlneşte doar în prima ediţie a romanului *Adam şi Eva* (1925), celelalte ediţii (1927, 1930, 1941, 1943) transmiţînd greşeala săvîrşită la ediţia a II-a (1926), preluată, de asemenea, şi de broşura *Calea sufletului.*

p. 159: „Se gîndi să schimbe firma farmaciei... Și nu găsea o *privire* potrivită."	„Se gîndi să schimbe firma farmaciei... Și nu găsea o *nu-mire* potrivită."
p. 174: „Prin *urmare*... îi umbla neîncetat, ca o chemare obsedantă".	„Prin *minte*... îi umbla neîncetat, ca o chemare obsedantă."

Omisiunile de cuvinte degradează de asemenea textul original. Uneori ele pot fi depistate fără confruntări prealabile:

p. 45: „Mîine dimineață Navamalika se va culca în patul regelui Arjuna".	„Mîine dimineață Navamalika *se va scălda în apele sfințitului Gange, iar seara* se va culca în patul regelui Arjuna".
p. 125: „Nașterea lui Gaston, în al treisprezecelea an de căsnicie, îl îndemnă să studieze în mare grabă și problema educației, fiind hotărît să-și crească odorul așa atunci apăruse *Emil* (*n.n. romanul lui J.-J. Rousseau*).	„Nașterea lui Gaston, în al treisprezecelea an de căsnicie, îl îndemnă să studieze în mare grabă și problema educației, fiind hotărît să-și crească odorul așa *încît să-l invidieze toată lumea. Chiar* atunci apăruse *Emil*."

Desigur că în fața unui asemenea text, îngrijitorul ediției este tentat să apeleze la celelalte ediții, din care purcede varianta amintită, rectificînd textul degradat. Iată însă că și în acest caz ultima ediție (Adam și Eva, *ed. a VI-a,* 1943) *nu este lipsită de erori.*

„Planul lor fu *zădărnicit* din temelii" *(p. 294), în loc de „...zdruncinat* din temelii"; *sau:* „Se întreba dacă aici într-adevăr e vorba de viața și moartea oamenilor sau se *judecă* doar o glumă sinistră" *(p. 355), în loc de...* „se *joacă* o glumă sinistră".

La rîndul lor, celelalte ediții multiplică numărul inadvertențelor.

Neputînd, deci, prelua „ediții intermediare", scutite de erori editoriale, ne-a rămas ca unică posibilitate — oricît de anevoioasă ar fi — reproducerea textului pe baza parcurgerii integrale a tuturor edițiilor, a comparării lor în vederea stabilirii adevăratelor valori. Firește că în această „competiție" a edițiilor am acordat cea mai mare importanță ultimei variante apărute în timpul vieții scriitorului, cu scopul de a nu denatura sensul ideilor. Totuși, numai analiza comparată a textelor ne-a ajutat să îndepărtăm multiplele greșeli tipografice și editoriale, greu de sezisat „la prima vedere" în opera unui autor la care cuvîntul nu are întotdeauna șlefuirea cuvenită. Greșelile (săvîrșite sau preluate) — constante în cărțile scriitorului publicate la editurile Libraria Națională din Orăștie, Steinberg, Cartea Românească, Alcalay, Casa Școalelor (cu toate îmbunătățirile aduse unor texte anterioare), Fundația culturală, Cultura Națională, Georgescu-Delafras ș.a. — ne furnizează argumentele pe care se sprijină un atare mod de îngrijire a textelor.

Cercetarea integrală a tuturor edițiilor reliefează de asemenea un fenomen puțin știut de istoria literară și nesemnalat în activitatea de îngrijire a textelor „Rebreanu". Este vorba de impresionanta strădanie a prozatorului de a-și îmbunătăți opera de la o ediție la alta, revenind peste ani cu amendări, cu exigențe, de cele mai multe ori justificate. Ne obișnuisem cu informația că Rebreanu, înainte de a-și fi tipărit opera, a scris-o și a rescris-o în multe variante, fără ca ulterior să mai revină pe textul primei ediții. Gestația îndelungată a unor lucrări îndemna, inevitabil, la generalizări. Ion *este elaborat în primă formă pînă în primul război mondial și tipărit abia în 1920, fără să fie un caz singular. În ianuarie 1923 scriitorul anunță printre alte romane din șantierul de creație* (Minunea minunilor, Adam și Eva): *„Răscoala* — un fel de urmare a lui *Ion* — care așteaptă mai de mult o

ultimă transcriere"[1], *carte ce va vedea lumina tiparului abia în 1932. Toate aceste particularităţi ale procesului de creaţie ne determinau să credem că definitivarea textelor a fost desăvîrşită* în mod absolut *înaintea tiparului. Numeroasele variante care însoţesc opera „definitivă" vin să ne completeze informaţia. Scriitorul pare să fi cochetat cu teoretizarea lipsei de stil, silit de împrejurări bine determinate. Ne referim la asprele critici ce i-au fost aduse cîndva de iluştri confraţi, care s-au oprit cu exclusivitate la carenţele expresiei artistice, fără să recunoască valorile incontestabile ale prozei sale. Mărturisirile lui:* „Prefer să fie expresia bolovănoasă şi să spun într-adevăr ce vreau, decît să fiu şlefuit şi neprecis" *(ca şi cum stilul unei opere de artă subînţelege imprecizia „mişcării de viaţă"), sau:* „...cred că e mult mai uşor a scrie «frumos» decît a exprima exact"[2] *trebuie înregistrate cu prudenţă.*

Luînd de bune asemenea relatări, exprimate cu seriozitate într-o profesie de credinţă, înclini să-l consideri pe autor, în dialog cu propriile texte, un Balzac autohton, preocupat de ansamblul operei literare şi mai puţin îngrijorat de haina pe care aceasta o îmbracă. În realitate Rebreanu este un chinuit, care parcurge de fiecare dată textul celei mai modeste creaţii, anulînd un cuvînt, o frază, înlocuindu-le cu altele mai potrivite, mereu obsedat că mai are de lucru, că n-a făcut tot ceea ce trebuie.

Este de-a dreptul emoţionant să constaţi că în anii săi de glorie literară, cînd elaborează şi tipăreşte capodopere ale literaturii române ca: Ion, Răscoala, Pădurea spînzuraţilor, *acelaşi autor se apleacă de regulă pe fiecare şpalt, pe fiecare pagină reeditată, dornic să folosească cele mai potrivite forme de expresie, la care ajunge cu mare greutate. De altfel, o spune cu multă franchețe, într-un interviu luat cu prilejul împlinirii a 50 de ani:* „Vezi, dumneata, eu lucrez şi am lucrat extrem de greu, adunînd frază lîngă frază, într-un stil muncit, şi îţi mărturisesc că uneori mă speriam şi invidiam

[1] *De vorbă cu Liviu Rebreanu, Spre ziuă,* nr. 1, 1923.
[2] L. Rebreanu, *Amalgam,* p. 12.

uşurinţa cu care ceilalţi scriitori se exprimau", *sau:* „In adolescenţă, eram şi eu foarte fecund. De îndată, însă, ce am coborît în Bucureşti şi mi-am înţeles rostul între literaţi, m-a cuprins o adevărată spaimă în faţa cuvîntului scris, un respect şi o responsabilitate nemărginită faţă de orice rînd. De aici s-a născut dificultatea prozei mele."[1]

Spaţiul nu ne îngăduie să ne referim cu toate detaliile cuvenite pentru a demonstra greutatea acestei afirmaţii. E suficient să amintim că, datorită unor împrejurări bine determinate, în primul rînd necunoaşterea temeinică a limbii literare (fenomen valabil în special pentru anii de formaţie scriitoricească), Rebreanu se simte dator să revină mereu pe tipăriturile din anii de tinereţe. Preocuparea se justifică pe deplin, dacă ţinem seama că în respectiva perioadă scriitorul foloseşte o limbă cu o pronunţată tentă regională. Oamenii se apleacă unii spre alţii „lihăind", „răpştind", „blodogorind", „bîlbîind", cînd au ceva de spus (ultimul termen fiind folosit abuziv în anii scrierilor de început şi chiar mai tîrziu), iar în văzduh şi pe pămînt mereu „sîsîie" ceva. Rebreanu este conştient de limitele sale şi modifică cu perseverenţă textele iniţiale. „Smocurile de raze aurii" (Ofilire, *1912) devin* „mănunchiuri de raze *(ediţia 1919), iazul, din aceeaşi schiţă, nu mai este* „găvozdit" *în calea apei, ci* „închide" *drumul ei. Minodora din* Cîntecul iubirii *nu mai este* „voinică ca un flăcău" *(1912) ci* „chipeşă ca un flăcău" *(1919), iar femeia din schiţa* Nevasta *nu mai stă* „ca un stan de piatră" *(1912).*

Urmărind tendinţele modificărilor aduse pe parcursul repetatelor reeditări, subliniem îndepărtarea abuzului de regionalisme, eliminarea unor cacofonii, schimbarea topicii frazei (influenţată nu de puţine ori de construcţii sintactice maghiare sau germane) şi, în cele mai numeroase cazuri, efectuarea unor schimbări stilistice pentru o mai bună plasticizare a expresiei artistice.

[1] *Lîngă L. Rebreanu în ziua celor 50 de ani, Viaţa literară,* an. X (1936), nr. 4 (15 decembrie 1935—1 ianuarie 1936).

De reținut că toate aceste modificări exclud posibilitatea ca în transcrierea operei să te adresezi, cu exclusivitate, manuscrisului, mult modificat de-a lungul timpului.

Subliniind tendințele de mai sus trebuie să precizăm că scriitorul nu a izbutit să lichideze, în spiritul propriilor sale intenții, toate cazurile care ar fi meritat reveniri. Alteori este mai puțin atent și omite să înlocuiască unele cuvinte de circulație regională, deși, în alte cazuri, le-a îndepărtat cu grijă, adoptînd, fără rezerve, formele limbii literare. Fără să beneficieze în viață de o ediție definitivă, de genul celor publicate cîndva de Editura Fundațiilor, scriitorul n-a mai apucat să-și revadă opera, și, ca urmare, regreți la stabilirea textului că transcrii forme neinspirate de tipul:

„Pe fată o păli frica și începu a bate din buze" (Golanii).

„Se apucase numai cu pumnii de gură..." (Dintele).

„...terfelirea definitivă și pentru totdeauna..." (Ciuleandra).

Studiul variantelor relevă și alte aspecte textologice pe care îngrijitorul ediției nu le poate trece cu vederea în strădania sa de a stabili cît mai exact textul operei.

Dacă este neîndoios că pe parcursul diverselor editări Rebreanu intervine cu modificări salutare, tot atît de adevărat este și faptul că el nu are întotdeauna memoria îmbunătățirilor aduse și, ca urmare, unele retipăriri se efectuează după variante anterioare. Numai așa se explică de ce formele improprii de exprimare, descoperite și inspirat corectate de autor, se transmit ulterior de la o ediție la alta, în ciuda amendării lor anterioare.

În schița Ocrotitorul *(variantele 1912, 1916), Filibaș, eroul povestirii, se gîndește să meargă la șef* „să-l roage frumos de iertare". *În 1921, publicînd-o în volumul de* Nuvele, *prozatorul corectează, potrivit topicii limbii române,* „o să-i ceară frumos iertare". *Este greu de crezut că în edițiile ulterioare ale* Golanilor *(ediția a III-a, 1925, și a IV-a, 1928) autorul să fi revenit la forma inițială.*

Astfel de cazuri sînt numeroase și ca atare ele se impun hotărît atenției cercetătorului care își propune să stabilească textele lui Rebreanu. Ignorîndu-le, există pericolul ca de dragul respectării „ultimei variante" să revenim tocmai la primele formulări. Pentru a marca justețea acestui punct de vedere oferim noi exemple din multele care ne stau la dispoziție:

Forme vechi transmise ultimelor ediții:

„Pe umerii lui lați și *ciobănoși* apasă povara *alor* șaptezeci și doi de ani" (Glasul inimii[1]; *vol.* Frămîntări, *1912 și* Răfuiala, *1919).*	Pe umerii lui lați și *ciolănoși* apasă povara *celor* șaptezeci și doi de ani" *(vol.* Mărturisire, *1916).*
„Iar *din* mulțime trecură din gură în gură vorbele" (Nevasta; *vol.* Golanii, *ed. III—IV, 1925, 1928).*	„Iar *prin* mulțime trecură din gură în gură vorbele" *(vol.* Frămîntări, *1912;* Golanii, *1916;* Nuvele și schițe, *1921).*
„Mai domol, bre, făcu el, răgușit să nu te audă..." *(n.n. nu era nimeni în apropiere).* (Cîntecul iubirii[2]; *vol.* Frămîntări, *1912;* Răfuiala, *1919;* Golanii, *ed. III—IV, 1925—1928.)*	„Mai domol, bre, făcu el răgușit, să nu te audă *cineva*" *(vol.* Mărturisire, *1916).*
„Ș-acum, iată, totuși vrea să meargă cu Rafila la o nuntă. *Acum vrea să-i dea drumul,* să i-o vază toată lumea." (Răfuiala; *vol.* Frămîntări, *1912, 1916, 1927;* Oameni de pe Someș, *1936.)*	„Ș-acum, iată, totuși vrea să meargă cu Rafila la o nuntă, să i-o vază toată lumea" (Răfuiala, *1919).*

[1] În volumele de nuvele *Frămîntări* și *Mărturisire* schița se numește *Lacrima.*

[2] În volumele de nuvele *Frămîntări* și *Mărturisire* schița se numește *Cîntec de dragoste.*

„...sîngele îl *prididi* pe gură..." (Proştii ; *vol.* Frămîntări, *1912 ;* Golanii, *ed. I—IV, 1916, 1925, 1928 ;* Oameni de pe Someş, *1936).*	„Sîngele îl *podidi* pe gură..." (Nuvele şi schiţe, *1921).*

Cele mai interesante modificări, „abandonate" ulterior, le oferă însă nuvela Catastrofa, *din volumul* Nuvele şi schiţe, *tipărit la Casa Şcoalelor, în 1921. Există în această variantă o mulţime de nuanţe care atestă un control atent pe textul noii tipărituri. Se evită folosirea aceloraşi cuvinte în frază, apelîndu-se la sinonime, sînt anulate unele forme incorecte, se retuşează cu fineţe profilul unor personaje, se fac referiri toponimice, se corectează greşeli de tipar etc. De altminteri, şi alte tipărituri realizate la Casa Şcoalelor ne dezvăluie o muncă mai atentă pe text.*

Unele modificări sînt atît de evidente, încît nu le poţi părăsi fără sentimentul că întuneci o pagină din opera scriitorului. Interesant de reţinut că o serie de intervenţii tind să îmbunătăţească expresia artistică pe linia unei mai atente folosiri a sensului exact al cuvintelor, a eliminării echivocului la care se ajunsese fără voie. Neatenţia îşi găseşte însă şi aici locul : „Auzea neîncetat, ca nişte stropi de plumb, ce i-ar fi picurat pe creieri", *sau :* „Un glas tăios şi cald". *În lipsa unor corectări utile am fost nevoiţi să păstrăm aceste forme. Am preluat însă din mulţimea ediţiilor îmbunătăţirile autorului* în toate cazurile cînd acestea sînt evidente, cînd nu au un caracter întîmplător. *Considerăm că o atare definitivare a textului este în spiritul intenţiilor mărturisite de scriitor. Ar fi o impietate faţă de memoria celui mai de seamă prozator român să se omită propriile îmbunătăţiri, care l-au chinuit o viaţă întreagă, efectuate dintr-o mare conştiinţă scriitoricească — numai pe motivul că nişte funcţionari ai vechilor case de editură nu şi-au pus nişte probleme pe care, oricum, textele lui Rebreanu le ridicau şi la acea dată.*

Se poate obiecta că autorul a avut ocazia să-şi revadă pînă în ultima clipă textele. Cine are însă răbdarea să compare rînd cu rînd, literă cu literă, zecile de ediţii, preocupîndu-se vreme îndelungată pentru efectuarea atentă a unei atare operaţii, obligatorie de stabilirea cît mai corectă a textelor, n-ar putea pretinde ca acelaşi lucru să-l fi făcut Rebreanu, la vremea respectivă, în multitudinea preocupărilor sale. Faptul că acesta lucra cu migală, pe „şpalte" şi „pagini", nu anulează cele relatate mai sus. Se ştie că la reeditări ochiul alunecă cu uşurinţă peste formulări care, puse cîndva la punct, îţi par corecte. O dovedim cu textele publicate şi corectate apoi autograf de Liviu Rebreanu, în care, alături de îmbunătăţiri indiscutabile, coexistă greşeli evidente de tipar, neanulate de scriitor. Mai mult decît atît, autorul nu sesizează omiterea la tipar a unor fraze strict necesare în economia lucrării. Exemplul cel mai elocvent îl oferă finalul nuvelei Hora morţii *care, în prima ediţie a* Golanilor *(1916, p. 222), descria astfel moartea personajului central :*

„Se vede că m-am speriat, îşi zice dînsul gînditor şi deodată se înfurie ca un zmeu : «Nu vreau ! Nu vreau ! Nu vreau !» *Dă să ridice puşca să ochească... Dar în piept simte o lovitură de cuţit. «Cine m-a izbit ? Glonţul ? Nu vreau ! Nu vreau !»*

Îşi încordează toate puterile, parcă s-ar împotrivi unui vrăjmaş năpraznic, şi cu o sforţare uriaşă sloboade arma. Aude lămurit răbufnitul puştii şi numaidecît un ţiuit vesel în urechea dreaptă :

«Mor...» se gîndeşte Boroiu în vreme ce i se întunecă tot în faţa ochilor."

Fraza subliniată mai sus dispare din textul tipărit în ediţia din 1921 (Catastrofa). *Ulterior, aceeaşi omisiune se transmite tuturor ediţiilor, antume şi postume* (Trei nuvele, *1924 ;* Iţic Ştrul, dezertor, *1932 ;* Oameni de pe Someş, *1936).*

Este evident că tipograful a sărit fraza amintită datorită faptului că ea se termină la fel ca și aliniatul următor („Nu vreau !..."), *iar scriitorul, deși parcurge același text în repetate rînduri, nu sesizează. Astfel de greșeli sînt numeroase și se repetă, nu de puține ori, din același motiv.*

Dornici să folosim toate instrumentele de lucru care pot contribui la o cît mai judicioasă stabilire a textelor rebreniene am consultat, în afară de unele manuscrise (cercetate mai mult pentru atestarea unor forme de limbă), și biblioteca scriitorului. Spre satisfacția noastră aflăm, printre alte volume corectate, exemplarul ediției a doua din volumul Golanii, *cu modificări autografe ce reprezintă evidente îmbunătățiri. Nu știm cînd au fost operate, dar este cert că ele oferă plusuri indiscutabile în strădania autorului de a-și definitiva opera. Iată cum arată unele fraze tipărite în „ultime ediții", și cum sînt corectate în exemplarul amintit :*

„Bine că ne vedem aici, *blogodori* Nicolae Tabără..." (Proștii ; *vol.* Oameni de pe Someș, *1936, p. 16).*	„Bine că ne vedem aici, *zise* Nicolae Tabără..." *(p. 80).*
„Dar un vardist coșcogea se *răpști* la ei" *(idem, p. 20).*	„Dar un vardist se *răsti* la ei..." *(p. 85).*
„Mergea încet, legănîndu-se *și gîfîind* ca o rață" (Ocrotitorul ; *vol.* Golanii, *ed. a IV-a, 1928, p. 130).*	„Mergea încet, legănîndu-se ca o rață" *(p. 42).*
„În sfîrșit, apare și conductorul *mormăind respectuos*" (Strănutarea ; *vol.* Golanii, *ed. a IV-a, 1928, p. 103).*	„În sfîrșit, apare și conductorul" *(p. 175).*

Intervențiile sînt numeroase și utile. Sînt anulate din text unele descrieri care parazitează în economia schițelor (v. Cu-

ceritorul, *se urmărește cu mai multă atenție sensul propriu al cuvintelor și, din nou, sînt înlocuite diverse regionalisme.*

Astfel de modificări au fost pe deplin însușite de îngrijitorul ediției de față. N-am putut uita nici o clipă că Rebreanu, decedat la o vîrstă cînd încă mai putea dărui literaturii române măcar operele anunțate, nu și-a definitivat scrierile într-un ciclu de opere. În asemenea condiții e o datorie culturală, și în același timp patriotică, să depistăm toate contribuțiile sale *care slujesc la stabilirea cît mai exactă a textului. În ceea ce ne privește, nu am ezitat să preluăm orice îmbunătățire certă adusă de autor operei sale, indiferent de data la care a fost efectuată, opunînd o atare măsură fotografierii ultimelor ediții apărute în timpul vieții lui, operație care, în cazul reeditării operei lui Rebreanu, ne-ar fi dus la erori grosolane.*

Cît privește stabilirea textelor la operele aparținînd „anilor de ucenicie" trebuie acordată o atenție specială unor fapte de istorie literară de mare însemnătate în evoluția scriitorului. În Mărturisiri *(1939) acesta notează despre împrejurările concrete ale lucrărilor de debut, elaborate în Transilvania în timpul stăpînirii austro-ungare.*

„...a trebuit să înțeleg că scriitor român nu voi putea fi cît timp voi fi obligat să trăiesc într-un mediu străin, să vorbesc și să gîndesc în limbi străine... Peste două treimi din anii de studii i-am petrecut în școli străine. Lecturile mele obișnuite le făceam în limbi străine. Cărți românești îmi cădeau în mînă numai întîmplător și mai întotdeauna de calitate inferioară. Încercările literare, deși cu suflet românesc, le meditam în limbă străină, fie nemțește, fie ungurește, înainte de a le scrie românește. În sfîrșit, a trebuit să-mi dau seama că, dacă vreau să realizez ceva, trebuie să nimicesc în prealabil, în sufletul meu și în mintea mea, tot ce mi-au imprimat atîția ani de mediu străin tocmai la vîrsta cea mai accesibilă tuturor influențelor și că aceasta nu se poate împlini cu adevărat decît acolo unde voi respira o atmosferă românească absolut pură și ferită de miasmele de pînă ieri,

adică în Țară și mai ales în București. Trebuie să stăruiesc atîta asupra acestui moment din viața mea, fiindcă anii de formație ai scriitorului sînt cruciali pentru viitorul lui și al operei sale."

Nu trebuie înțeles din cele relatate de scriitor că acesta nu cunoștea limba română, limba sa maternă. Este vorba de necunoașterea limbii literare, *tînărul vorbind în acea vreme ca un simplu țăran de pe Valea Someșului. Scrisoarea trimisă tatălui său :* „Iubiți părinți ! Examenul de primire, l-am pus. Îs luat. E foarte bine. Acuma mi-s îmbrăcat în haine cătănești. Trimiteți și celea cămăși ș.a. Șopron, 28 aug. 1900, Liviu"[1] *te face să întrevezi prea bine stadiul în care se găsea Rebreanu în cunoașterea limbii literare, cu puțin timp înaintea preocupărilor sale creatoare.*

„La Năsăud, întors în mijlocul familiei *(n.n. în 1908, după demisia din armată)*, am început să-mi perfecționez cu numeroase lecturi, cunoașterea limbii literare românești. L-am citit întîi pe Creangă, cu însemnări pe marginea cărții și apoi pe Caragiale din care n-am înțeles absolut nimic."[2] *(Interesant de remarcat că în 1923 același Liviu Rebreanu — aflat pe o altă treaptă a însușirii culturii naționale — avea să spună :* „Un singur înaintaș rămîne neîntrecut și va rămîne totdeauna : Caragiale"[3].)

Aceste elemente reale de viață nu pot să nu-ți stimuleze o anume *libertate în fața textelor lui Rebreanu. Prozatorul are, de pildă, unele ezitări nesemnificative în transcrierea unor cuvinte pe care, cînd le notează corect, cînd le deformează prin fonetisme regionale* mîngăie, bîlbăie, gîfăie *etc.). Deși manuscrisele atestă aceste variante ocazionale de limbă nu le-am preluat. De asemenea, eliminarea unor dublete de tipul* sub-subt, care-cari, sînt-sunt, birou-biurou *ca și a formelor diferite ale genitiv-dativului* (ii-ei), *s-a făcut după o matură cercetare a modului în care acestea sînt folosite în contextul întregii opere. Prezența lor în unele scrieri o legăm mai mult de influența ortografiei vremii și mai puțin de unele realități fonetice specifice scriitorului. De la caz la caz, am putea aduce argumente suplimentare pentru susținerea acestei transcrieri. (1 — de multe ori, aceleași cuvinte, în același context, sînt transcrise diferit de la o ediție la alta ; 2 — în unele volume, tipărite spre sfîrșitul vieții la Editura Cugetarea apare tendința de unificare a unor forme de limbă etc.).*

De reținut că aceste intervenții sînt minore în ansamblul volumelor publicate. Pentru a respecta spiritul originalului am transcris, pe baza ultimelor ediții, zeci de variante, indiferent dacă sînt foarte stabile în manuscrise sau dacă sînt doar atestate din punct de vedere lexical.

Este de presupus că autorul și-ar fi unificat multe forme de limbă cu prilejul unei eventuale definitivări a operei, așa cum de altfel procedează în multe texte datate spre sfîrșitul vieții. De ce ar fi păstrat, de pildă, forme de tipul de altminterelea, trăgănat, vrîstă ș.a., *cînd ulterior renunță la ele, adoptînd formele limbii literare ? Mărturisim că inițial am fost tentați să unificăm multiplele forme de limbă. Am renunțat însă pe motivul că, într-o atare întreprindere, știi de regulă de unde pornești, dar nu și unde te oprești. În consecință s-au păstrat forme de tipul :* acăț, adăoga, auză, altcine, antereu, albăstrie, bolbocat, boclúc, coperiș, cellalt, coprins, cază, cutropi, crîșnea, dogorîtă, flacări, falș, grije, greșală, gemăte, hoalbe, hengher, împainjenit, întunerec, învăli, întinză, încăpățìnat, încetení, lacrămi, marmoră, nouri, nicăiri, petecit, painjeniș, piarză, pasări, răzimat, rezimat, roșă, răspunză, repaos, sireac, spăimîntat, strecora, sălbatec, sflederi, săcure, simță, turbure, vază, zugrumat. *Și acestea sînt numai exemplificări selectate dintr-o fugară parcurgere a fișelor de lucru.*

În fața variantelor, în foarte puține cazuri, *ne-am oprit la formele inițiale, ocolind expresia ulterioară, care am con-*

[1] Vezi Fanny Rebreanu, *Cu soțul meu*, E.P.L., 1963, p. 46.
[2] Vezi articolul : *D. Liviu Rebreanu a terminat romanul* Răscoala. *O vizită la via marelui nostru romancier*, în *Dimineața*, nr. 9.249, 26 septembrie 1932.
[3] *De vorbă cu Liviu Rebreanu, Spre Ziuă*, nr. 1, 1923.

siderat că are un caracter întîmplător. De pildă, în varianta nuvelei Iţic Ştrul, dezertor, *publicată în* Sburătorul *(1920), Ion (căprarul), ţăran din cap pînă în picioare, întors din greaua-i misiune rosteşte astfel:*

„ — *Mulţumescu-ţi Doamne,* că m-ai îndreptat să mă feresc de păcat." *Ulterior, replica sună mai „corect", dar şi mai fără de culoare* („Mulţumesc, Doamne...").

Printre blestemele Didicăi, personaj feminin din lumea „golanilor" (Culcuşul) *aflăm că „hoţul" şi „găinarul" de Cintărean „a jăfuit* pe ovreiul *din Băneasa". Portretele personajelor ca şi întreaga atmosferă a nuvelei justifică o atare „abatere" de la limba literară. În toate textele ulterioare volumului de debut, transcrierea „jefuit" degradează plasticitatea replicii.*

În astfel de cazuri ne-am îndreptat spre formele iniţiale, cu atît mai mult cu cît nu este exclus ca ele să fi fost alterate pe parcursul retipăririlor tot de către tipograf sau de un corector „exigent". Alteori, la transcrierea *unor texte (pentru a fi fotografiate şi tipărite în colecţia* Manuscriptum), *Rebreanu foloseşte prilejul de a modifica vechea redactare. Pe alocuri, dintr-o evidentă neatenţie, noua variantă degradează redactarea anterioară:*

„Mi se păruse o sfidare, un ghimpe care *vrea* să se înfigă în inima fericirii mele. L-am smuls *însă* repede, cu o sforţare hotărîtă." (Cîntecul lebedei; Sburătorul, *1919 şi vol.* Cuibul visurilor, *1927).*	„Mi se păruse o sfidare, un ghimpe care *caută* să se înfigă în inima fericirii mele. L-am smuls repede *ghimpele,* cu o sforţare hotărîtă" *(col.* Manuscriptum, *1927).*

Cursivitatea primei redactări este anulată în forma ulterioară de o repetare inutilă, pe care îngrijitorul ediţiei nu s-a simţit dator s-o preia întocmai. Ca frecvenţă, aceste cazuri sînt neînsemnate. De regulă, atenţia ne-a fost concentrată pe variantele ulterioare primei redactări, în marea majoritate constituind reale îmbunătăţiri, cînd corespund unei cronologii reale.

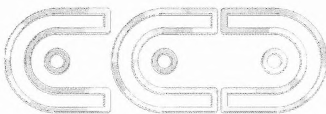
Adoptînd criteriile amintite în stabilirea textelor, am căutat să ţinem seama de toate particularităţile esenţiale caracteristice textelor rebreniene, încercînd să contribuim la dezlegarea problemelor pe care le ridică editarea lor. Nu avem pretenţia să le fi rezolvat în întregime, neştiind ce probleme noi vor interveni în procesul comparării celorlalte zeci de ediţii ale operei sale. (Ne referim la studiul altor creaţii, care nu intră în sumarul ediţiei de faţă.) Respingerea normelor standardizate de stabilire a textelor rămîne însă un bun cîştigat.

Regretăm că profilul volumelor de faţă nu ne permite să precizăm toate „abaterile" faţă de textul ultimelor ediţii, aşa cum se practică în cazul ediţiilor critice. Cu toate acestea, o atare îngrădire nu ne-a determinat să înlocuim criteriile amintite, munca îngrijitorului de texte neconfundîndu-se cu corectitudinea biroului de copiat acte. O dată mai mult, o facem din pietate pentru opera celui mai mare romancier al ţării noastre.

NICULAE GHERAN

CUPRINS

Scanare și prelucrare digitală

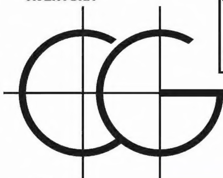
de

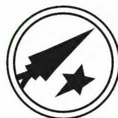

Anonim

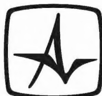

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

